

Военни издания

	Годишен абонаментъ
1. Сп. Военно-исторически сборникъ, излиза двумесечно, около 60 коли годишно.	180/240/320
2. Сп. Военна библиотека, излиза периодически, около 80 коли годишно.	240/300/400
3. Сп. Воененъ журналъ, излиза двумесечно, средно 8—10 коли всяка книжка.	150/200/260
4. Сп. Подофицерски журналъ, излиза месечно, 30—35 коли годишно.	120/150/200
5. В. Народна отбрана, излиза седмично въ 4 страници, заедно съ приложения 3—4 коли месечно.	200/260/360
6. Сп. Български воинъ, излиза двумесечно въ 12—15 страници.	75/90/130
За всички заедно	700/1000/1300

За офицеритѣ и приравненитѣ чиновници — запасни абонаменти на В. ж., В. б., В. и. сб. и Н. о., — както и при едновременно получаване на тия издания отъ запаснитѣ офицери, конюхитѣ, действащитѣ и запасни подофицери и войници, годишниятъ абонаментъ е 480 лева.

За подофицеритѣ и приравненитѣ чиновници — запасни абонаменти на В. ж. и Н. о. — както и за запаснитѣ войници, годишниятъ абонаментъ е 180 лева.

Първата цифра отъ графа „Годишенъ абонаментъ“ означава абонамента въ левове за офицери, конюхари, подофицери и войници отъ действителната служба и за тях отъ запасна служба; втората цифра — за всички останали; третата цифра — за издраните.

Абонамента, следователно, само за сп. „Военно-истор. сборникъ“, за всички зап. офицери, подофицери и войници, е 180 лв. годишно, платими на три срока по 60 лева — 1 мартъ 1. юний и 1. октомврий.

Всичко, което се отнася до военнитѣ издания се адресува:

Армейския военно-издателски фондъ
ул. „Оборице“ № 2 — София

съ прибавки:

Редакция, ако се поискатъ редакционни списъци въ връзка съ издателството; изключително се прави само за **рекопирати**, предназначени за сп. „Военно-исторически сборникъ“, които се изпращатъ направо на адресъ — Военно-истор. комисия — рецензия ул. „Оборице“ № 2.

Администрация, ако се поискватъ за нови абонаменти, за промяна на адресъ, за неполучени книжки, календари, или се правятъ поръчки за нѣкои отъ издаденитѣ книги, обявления и некролози;

Счетоводство, ако се изпращатъ суми или се уреждатъ нѣкои сметки;

Печатница, ако се правятъ частни поръчки за напечатване книги, списъци, възмки и др.

ВОЕННО - ИСТОРИЧЕСКИ СБОРНИКЪ

Урежда

Военно-историческата комисия
при Щаба на армията

Год. II.

юний и юлий
1928. г.

3 и 4 кн.

„Военно-исторически сборникъ“

Излиза всъки два месеца — абонаментъ 160 лв. год.
Адресъ: администрация — ул. „Оборище“ № 2;
Редакция—ул. „6. септемврий“ № 27—Военно-истор. комисия
София

Съдържание

Кн. 3. и 4. отъ год. II. обема само труда на генералъ
о. з. *Ив. Русевъ* — „Приносъ къмъ историята на II. ар-
мия въ войната 1915/18. г.“ Книга I. — действията на
Северния фронтъ — октомврий и ноемврий 1915. г.

Voennio istoritcheski sbornik

(Revue d'histoire militaire)

paraît tous les deux mois—l'abonnement pour l'étranger 320 levas

Adresse: Administration — rue „Oborischte“ 2
Rédaction—„6 septembre“ № 27, Commission d'histoire militaire

Sofia — Bulgarie

Sommaire

II—ème année, № № 3. et 4.—juin et juillet 1928.

Le № présent ne contient que l'oeuvre du général *Jw. Rousseff*—„Contribution à l'histoire de la II—ème armée bul-
gare pendant la guerre 1915/18.“ — Livre I. — les opérati-
ons au front du nord — octobre et novembre 1915.

Woenno istoritscheski Sbornik

(Kriegsgeschichtliche Sammlung)

erscheint alle zwei Monate — Abonnement für Ausland 320 Leva

Adresse: für die Administration — Oborischte str. № 2; für
die Redaktion — 6. September str. № 27—Kriegsgeschichtliche
Kommission.

Sofia (Bulgarien)

Inhaltsverzeichniss

II. Jahrgang № № 3. и 4. — Juni u. Juli 1928.

Dieses Buch enthält nur die Werke des General a. D.
Jw. Russeff — „Beitrag zu der Historie der II. Bulg. Ar-
mee im Kriege 1915/18.“; Buch № 1 — Die Handlungen an
der Nord Front — Oktober und November 1915.

И. А. Русевъ
генералъ о. з.

Приносъ къмъ историята

на

II. армия

въ войната 1915.—18. г.

М. М. октомврий и ноемврий 1915. г.

КНИГА I.

Действията на Северния фронтъ

СОФИЯ

Печатница на Армейския военно-издателски фондъ

1928.

Посвещава се на всички во̀ини, преминали презъ редоветъ на II. армия и паднали въ бой въ името на Отечеството, както и на всички на многострадална Македония чада, които съ сълзи на очи отъ щастие посрѣщаха своитъ родни български войски — освободители.

Авторътъ

I. ЧАСТЪ

Действията въ посока на гр. гр. Велесъ, Скопие и Бояновци. Завладяването на Качаникския и Бояновския проходи

Мобилизация

На 5. септемврий армията бѣ предупредена, че следъ нѣколко дни ще последва мобилизация. На 9. септемврий 1915. г. се обяви общата мобилизация на армията. За първи оперативенъ день се смѣташе 11. септемврий, 1 часа пр. пр. Обяви се и обща реквизиция.

Повикаха се въ частитѣ само ония запасни офицери, които имаха мобилизационно назначение. Отъ неслужилитѣ и данъчни войници се извикаха само ония, получили назначение въ разнитѣ тилни учреждения.

II. армия почна съществуването си отъ 11. септемврий.

Началникътъ на II. Военно-инспекционна областъ, генералъ лейтенантъ Тодоровъ, се обяви, съгласно мобилизационния планъ, за командующъ II. армия. Щабътъ на сжщата Военно-инспекционна областъ се преименува въ щабъ на II. армия и още въ първитѣ 2-3 дни се попълни съ офицери, а въ следващитѣ 2-3 дни—и съ подофицери и войници. Бавно ставаше попълването съ коне и кола. Началникътъ на щаба на II. Военно-инспекционна областъ, отъ Генералния Щабъ полковникъ Русевъ, съгласно мобилизационния планъ, бѣ назначенъ за началникъ на щаба на II. армия.

Съставътъ на II. армия при обявяването на мобилизацията бѣ следния:

1. — *Щабъ на армията.*
2. — *Войски:* 3. Балканска дивизия, 7. Рилска дивизия, 2. Тракийска дивизия, 11. Македонска дивизия, Конната дивизия (две бригади) 2. гаубиченъ полкъ, 2. армейска колхоздачна рота, 2. армейска телеграфна рота, 2. прожекторно отдѣление, 2. арм. автомоб. отдѣление 2. хлѣбарска полурота.

3. Административни служби:

2. армейска подвижна артилерийска работилница, 2. армейски инженерен парк, 2. армейска ветеринарна лечебница, 2. армейски разходен санитарен склад, 2. армейска евакуационна разпредѣлителна болница.

8. Тунджанска и 10. Бѣломорска дивизии, отъ състава на II. военно-инспекционна област не влѣзоха въ състава на II. армия, обаче, останаха подчинени на командующия II. армия въ мобилизационно отношение, докато трае мобилизацията. Вмѣсто тѣхъ, въ II. армия влѣзоха: 7. Рилска дивизия, въ областта на която II. армия предстоеше да се съсрѣдоточи, и 11. Македонска дивизия. Последната се образуваше съвсемъ наново отъ българи изъ Македония — отъ началника на дивизията до последния редникъ. Както въ Балканската война всички българи отъ Македония и Тракия, забѣгнаха въ България, бѣха образували Македоно-Одринското опълчение, така и въ тая война българитѣ изъ Македония, забѣгнаха въ България, образуваха отдѣлна дивизия. Още въ първитѣ дни на войната и македонскитѣ българи, взети отъ сръбскитѣ власти въ сръбската армия, почнаха масово да бѣгатъ и да постѣпватъ въ редоветѣ на българскитѣ полкове, следъ като попълниха до щатния съставъ 11. Македонска дивизия.

Въ време на съсрѣдоточението, обаче, 2. Тракийска и 11. Македонска дивизии излѣзоха отъ състава на II. армия. Тракийската дивизия, поради това, че се съсрѣдоточи съвсемъ далечъ отъ II. армия — въ Неврокопско, на гръцката граница, съ съвсемъ отдѣлна отъ тая на II. армия задача, а 11. Македонска дивизия, поради това, че не бѣше още готова за действия.

Мобилизацията, изобщо, се произведе въ редъ, но, сравнително тая въ 1912. — по-бавно. Мобилизацията въ 3. дивизионна област вървѣше сравнително по-бърже. Стана нужно да се заплашватъ административнитѣ власти въ нѣкои дивизионни области, за да изпращатъ запаснитѣ, както и конетѣ и колата, на време. Началникътъ на тилового управление на II. армия се оплака, че за образуването на армейскитѣ транспорти, кметоветѣ отъ нѣкои околии, вмѣсто опредѣленитѣ отъ рано и означенитѣ въ списъцитѣ кола, изпращали други, по-малки. По-голѣмата частъ отъ изпратенитѣ отъ общинитѣ коли били не ония, опредѣлени за мобилизацията. Здравитѣ кола били скрити. Голѣма частъ отъ воловетѣ не-подковани и всички кола — безъ чергила. За сжщото донесе и началникътъ на 2. Тракийска дивизия — общинскитѣ и административни власти бездействували, а за да не закъснѣе мобилизацията, заповѣдалъ въ нѣкои мѣста насилствено да се взематъ опредѣленитѣ кола и волове.

Началникътъ на 7. Рилска дивизия донесе, че попълването на частитѣ съ кола върви бавно.

Образуването на товарнитѣ обози за частитѣ отъ 3. Балканска и 8. Тунджанска дивизии се забави, защото, опредѣленитѣ да се дадатъ отъ 2. дивизионна област, самари не се откараха своевременно.

Комитетитѣ за обществена предвидливостъ и реквизиционнитѣ комисии не можаха да доставятъ на частитѣ необходимитѣ храни, особено брашно; доставното количество едва достигаше за всѣкидневнитѣ нужди на частитѣ — за попълване на магазинитѣ не оставаше почти нищо. Празднитѣ магазини заплашваха, щото съсрѣдоточението на нѣкои части да не се изпълни. Така, на примѣръ, началникътъ на 2. Тракийска дивизия моли, по тази причина, дивизията на първо време да се спре въ с. с. Батакъ и Лѣджене, тъй като областта на съсрѣдоточението ѝ — Неврокопско — е бедна съ храни, които трѣбва да се подвозватъ отъ тила, а въ тила не могатъ да се образуватъ магазинитѣ.

Тъй като бездействието на общинскитѣ и административни власти подхвърляше на опасностъ мобилизацията да не се извърши въ опредѣленото време съ кола, коне и волове, щабътъ на II. армия разпореди да се прибѣгва въ нѣкои мѣста до съдействието на военни команди.

Къмъ 16.—17. септемврий, когато мобилизацията трѣбваше да бѣде свършена, положението бѣ следното:

Въ 2. Тракийска дивизия. Въ нѣкои полкове още имаше недостигъ отъ хора. Полковитѣ обози бѣха готови. Парковетѣ непопълнени съ коне и кола. Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ готовъ. Спомагателниятъ и тилниятъ транспорти неготови — липсваха кола, волове и хора.

Въ 7. Рилска дивизия. Полковетѣ и болницитѣ ненапълно попълнени — не всички назначени неслужили бѣха се явили. Конскиятъ съставъ въ частитѣ непопълненъ и особено въ 2. арт. пл. полкъ, въ който парковетѣ не бѣха готови — назначенитѣ отъ другитѣ дивизионни области коне не бѣха пристигнали. Имаше голѣмъ недостигъ отъ платнища и седла.

Въ 3. Балканска дивизия. Мобилизацията, сравнително другитѣ дивизии, се извърши най-редовно. Имаше недостигъ отъ коне и кола.

Конната дивизия. Телеграмата за мобилизацията се получи въ Кавалерийската инспекция едва на 10. септемврий, къмъ пладне, когато особенъ човѣкъ отъ инспекцията отиде въ Щаба на Армията, Министерството на Войната, да я изиска.

На 3. оперативенъ день щабътъ на дивизията бѣше окончателно мобилизиранъ.

Съставътъ на дивизията бѣше: 2. конна бригада—4. и 5. конни полкове, 4. конна бригада — 3. и 6. конни полкове, конно арт. отдѣление (две батареи) и колоездачна рота.

Мобилизирането на 5. конен полк стана по-трудно, тъй като полкът, преди да се обяви мобилизацията, напусна гарнизона си, немобилизиранъ.

2. батарея, по липса на коне, се мобилизира късно — пристигна едва на 26. септемврий, заедно съ щаба на отделието, на мѣстото на съсредоточението.

Съставът на дивизията, безъ 2. батарея, бѣше: офицери 125 чиновници 3, подофицери и войници 3784, коне 3761, кола 209, орждия 4, картечници 8.

Въ 2. гаубичен полк имаше войници въ излишъкъ, а недостигъ въ коне — 184, волове — 384, кола — 273, самари — 74.

Въ щаба на II. армия и тилово ѝ управление имаше също недостигъ въ коне и кола.

Щабът на Действуващата Армия разпореди, ако строевитѣ части, които тръгватъ въ походъ, не сж попълнени още съ хора, да се попълнятъ съ войници отъ маршевитѣ дружини.

На командира на 2. гауб. полкъ и на началника на 8. Тунджанска дивизионна областъ се заповѣда, ако полкътъ не може да се попълни съ коне, да се попълни съ волове.

Образуването на 11. Македонска дивизия продължаваше, макаръ съ затруднение, понеже за нея всичко наново се доставляваше.

Шесттѣ дни, опредѣлени за мобилизацията, минаха и последната не бѣ още завършена — липсваха коне, волове, кола, обозно снаряжение и пр.; съсредоточението почна, а мобилизацията все още продължаваше. Нѣщо повече — военнитѣ действия се почнаха при непълно мобилизирани и стѣкмени части, което не можеше да не се отрази зле на живота и действията имъ.

Дивизионната конница, полицейскитѣ ескадрони и полусескадрони не можаха да се мобилизиратъ, или по-скоро да се образуватъ, поради липса на седла. Тѣхното образуване се отложи за следъ като се мобилизиратъ коннитѣ полкове. На II. армия бѣ придаденъ полицейскитѣ ескадронъ на III. армия, който се присъедини къмъ щаба на II. армия презъ време на военнитѣ действия.

Въ продължение на дветѣ години следъ Балканската война мобилизационнитѣ планове бѣха турнати въ редъ: смѣтката на запаса, на коне, кола и пр., както и тѣхното разпредѣление по частитѣ бѣ скоро следъ войната извършено. Запаснитѣ бѣха викани на обучение и подтегнати.

Причини, за да се забави мобилизацията, бѣха и ония разпореждания на Министерството на Войната за нови образувания, разпореждания, направени току-що въ самото надвечерие на мобилизацията, както и презъ време на самата мобилизация. Тѣзи разпореждания предизвикаха редъ нови, при това, естествено, всѣкога бързи мѣрки отъ полковитѣ

военни окръжия, общински управления, както и нова допълнителна работа въ войсковитѣ части и шабове, които, и безъ туй, бѣха претрупани съ твърде много работа. Всѣка дивизия трѣбваше да мобилизира съществуващитѣ отъ мирно време около 25—30 части, учреждения и управления и да образува около 50 нови такива. Часть отъ тия, около 30—32 части, учреждения, управления влизаха въ състава на дивизията; около 20 оставаха въ разпореждане на армията и около 25 оставаха въ дивизионната областъ, като мѣстни войски и учреждения.

Министерството на Войната заповѣда на началника на 10. Бѣломорска дивизия да образува за дивизията още два ешелона за тилния армейски транспортъ и единъ спомагателенъ армейски транспортъ отъ четири ешелона, а също така и петъ пѣтни участъци. Съ нуждитѣ за тия образувания, всичко: 2634 души, 4,126 вола и 2,055 волски кола, 10. Бѣломорска дивизионна областъ не разполагаше. Разпредѣлиха се и се взеха отъ 2. 3. и 8. дивизионни области.

На 6. септемврий се получи отъ Министерството на Войната списъкътъ на офицери, които трѣбваше да бждатъ пре-назначени. Списъкътъ засѣгаше предимно висшия команденъ съставъ, отъ полкови командири нагоре.

На 7. септемврий последва разпореждане да се образува за всѣка дивизия по единъ санитаренъ транспортъ отъ по 280 души, 200 кола и 400 вола.

На 9. септемврий тилниятъ армейски транспортъ се разви отъ два въ четири ешелона; освенъ това, всѣка дивизия трѣбваше да образува единъ базисенъ интендантски магазинъ и единъ армейски спомагателенъ транспортъ отъ четири ешелона.

На 10. септемврий се направиха нови назначения на инженери и архитекти, като се отмѣниха старитѣ.

Презъ време на мобилизацията пѣтнитѣ участъци се увеличиха отъ три на петъ.

На 10. септемврий се разпореди до нѣкои дивизионни области да дадатъ хора, кола и волове за образуване продоволственъ транспортъ за щаба на II. армия и тилово управление на армията.

Последва разпореждане за образуване опълченски пионерни роти.

Къмъ разпорежданията за образуване на нови части и учреждения се заредиха и постановления на Министерския съветъ за, освобождения на лица, необходими за мелници, фабрики и пр. Много освобождения бѣха необходими и оправдани отъ нуждата, но и много не можаха до бждатъ оправдани — бѣха явно несправедливи и плодъ на желание да се измѣкватъ отъ строя близки родственници или партизани; а

туй още въ началото на войната хвърли семето на незадоволство и злоба.

Мобилизацията отъ 1912. г. не можа да послужи за достатъчен урокъ. Правителството, което съзнателно се готвеше да се намеси въ Голѣмата война, не взе мърки да попълни материалната частъ на армията и да обезпечи прехраната на войскитѣ презъ време на мобилизацията, съсредоточението и първитѣ дни на военнитѣ действия.

Ненавременното докарване на кола, добитѣкъ и коне, а сжщо подмѣняване на годнитѣ и докарване на негодни отъ страна на населението, се дължи на административнитѣ и общински власти, защото виновнитѣ въ сжщото нѣщо при мобилизацията 1912. г. останаха ненаказани.

Частитѣ почнаха войната недостатъчно облѣчени, обути и снаряжени; безъ достатъчно палатки, телефони и телефоненъ материалъ.

И въ тая война, почната есенно време, мнозина заболѣха и умрѣха отъ липса на облѣкло и палатки.

Не ще и дума, че бавното и неохотно изпълнение на дълга се дължи въ голѣма степенъ и на нежеланието на народа да се бие въ съюзъ съ нѣмци и турци противъ Съглашението, на първо мѣсто срещу Русия. У всички се забелязваше по-скоро само едно изпълнение на разпоредби и задължения; липсваше въодушевлението и готовността, които тъй силно бѣха избухнали въ мобилизацията презъ 1912. г. Само светостта на целитѣ на войната — освобождение и обединение на българскитѣ земи, останаха подъ сръбско робство, и чувството на отмъщение за вѣроломното поведение на сърбитѣ отъ 1912. г. — възбуждаше хората. Но туй възбуждение се спѣваше отъ кривия политически пжтъ, избранъ отъ едно крайно непопулярно и неродолюбиво правителство, по който пжтъ България се намѣсваше въ войната.

Нашата природна слабостъ къмъ лична небрежностъ, а отъ тукъ и къмъ разпространение на послабления около себе си, тъй ясно проявена въ нѣкои части презъ Балканската война, особено втората ѣ половина, се прояви веднага. Командуването на II. армия се принуди още на 13. септември да издаде следната заповѣдь по армията, бележита по съдържанието си, като показалець на нашитѣ нрави:

Старитѣ ни неджзи се показаха още отъ първия день, въпрѣки многото предупредителни разпореджания отъ мирно време и въпрѣки личния опитъ отъ мобилизацията и войната 1912. г., при които първитѣ допуснати послабления не закъснѣха да иматъ печални послѣствия.

По-нататѣкъ въ заповѣдта се казваше:

Личното послабление. Мнозина се облѣкоха въ износено, изтрито, изкжсано, смачкано и мазно облѣкло, т. е. кое-какъ, кол-

кото да не сж голи. Снаражение—кой каквото сварилъ и намѣрилъ. Обноски—разпасани, облѣклото разкопчано, разпуснато. Чинопочитанието твърде слабо—мнозина не отдаватъ честъ или отдаватъ небрежно. Отношения между началници и подчинени нестроги, некоректни и неприлични, а разглезени.

Липса на грижа къмъ подчиненитѣ. Грижа за облѣклото имъ, почивката, храната и пр. слаба.

Всички тия неджзи могатъ да се сведатъ въ една дума: бездействие, т. е. липса едновременно на строгостъ къмъ себе си и подчиненитѣ си и липса на грижа къмъ подчиненитѣ и младшитѣ. Липса на желание да има спретнатостъ, липса на желание да изпълни всѣки дълга си къмъ послабленията на подчинения и, отъ друга страна, къмъ неговитѣ нужди. Послабленията се търпятъ и по тоя начинъ се узаконяватъ и поощряватъ; нагледъ малки послабления, постепенно се развиватъ и взематъ неусетно, голѣми размѣри въ всички посоки на нашата дейностъ и т. н.

Привличаше се вниманието на началницитѣ да взематъ мърки, докато е време, и се настояваше да се види бързо успѣхътъ отъ мѣркитѣ, които ще се взематъ за незабавното изсушване коренитѣ на злото.

Презъ време на съсредоточението, командующиятъ армията бѣ принуденъ съ нова заповѣдь да се обърне къмъ всички чинове съ сжщитѣ напомнания и да обърне внимание и на заповѣдитѣ по Военното ведомство за сжщата цель.

Благодарение на строгостта, съ която се почна службата, редътъ и дисциплината бързо се възстановиха и стегнаха.

Съсредоточение

Приложение № 1.)*

II. армия трѣбваше да се съсредоточи на сръбската граница отъ Стрешеръ планина до Бѣласица планина, съ главнитѣ си сили въ посокитѣ Кюстендилъ—Куманово и Горна Джумая—Царево село—Куманово.

Съсредоточението на 7. Рилска дивизия

Область на съсредоточение: на сръбската граница, отъ Брѣзовски ридъ до Бѣласица планина, съ главнитѣ си сили въ посока на Горна Джумая—Царево село.

Тѣй като дивизията бѣше въ областта, въ която трѣбваше да се съсредоточи, навреме зае опредѣленитѣ си мѣста, като взе и охраната на фронта на цѣлата армия до пристигането на частитѣ отъ 3. Балканска дивизия. На частитѣ отъ

*) Читателтъ може да се ползва и отъ карта 1:210,000.

7. Рилска дивизия, които оставаха да охраняват областта на съсредоточението на 3. Балканска дивизия, бѣ заповѣдано, щомъ бждатъ смѣнени отъ тия на последната, да бързатъ до заематъ мѣстата си, опредѣлени въ областта на съсредоточението на дивизията.

Съгласно оперативния планъ, 13. Рилски (Кюстендилъ) и 14. Македонски (Г. Джумая) полкове и една дружина отъ 26. Пернишки полкъ (Радомиръ) съ две полски (7. арт. полкъ — Самоковъ) и едно планинско (Дупница) отдѣления заеха окончателно къмъ 20. септемврий мѣстата си: една дружина отъ 13. Рилски полкъ, съ една полска батарея — при с. Гърляно; една дружина, отъ сжщия полкъ — при в. Бегъ бунаръ; две дружини съ една батарея и щабътъ на 13. Рилски полкъ — Кюстендилъ; една дружина, отъ 26. Пернишки полкъ, съ една пл. батарея — при Черната скала — Църварица; една дружина отъ 14. Македонски полкъ съ една пл. батарея — при махала Клисуря; една дружина отъ сжщия полкъ съ една план. батарея — в. в. Руенъ и Джама; една дружина съ 2 полски и една пл. батареи и щабътъ на 14. Македонски полкъ — при с. Брѣзница; една дружина отъ 14. Македонски полкъ съ една пл. батарея — при с. Бѣлица. Въ гр. Горна Джумая се съсредоточи 3. бригада съ 7. пионер. дружина и едно отдѣление отъ 7. арт. полкъ.

Щабътъ на Действующата Армия заповѣда: 7. Рилска дивизия да пристѣпи къмъ укрепяване на отъ по-рано избранитѣ позиции, които затварятъ всички посоки по долината на р. Струма и тия отъ долината на р. Брѣгалница за тая на р. Струма, а именно Чиль тепе, Отелъ балканъ, Лукаръ планина, в. Лешка, вис. 1490., в. Занога, в. 1900., в. Джама, в. Росалимъ, Бѣлице и в. Плава.

Къмъ 26. септемврий дивизията имаше следното разположение:

Авангарди: отъ 26. Пернишки полкъ, една дружина съ една пл. батарея при Черна скала; отъ 14. Македонски полкъ, една дружина съ една пл. батарея и взводъ конница при махала Клисуря; две роты съ една пл. батарея — около 4 км. северно отъ в. Джама; две роты — при чешма Халилъ, южно отъ в. Джама; три роты съ една батарея — при с. Бѣлица; една рота — на в. Плава; една дружина съ една пл. батарея и половинъ взводъ конница на 26. септемврий пристигна въ гр. Струмица; щабътъ на полка — при моста Сали ага.

Главни сили: 26. Пернишки полкъ. Една дружина съ картечната рота и съ едно пл. отдѣление на 26. септемврий пристигна въ гр. Трънъ и влѣзе въ състава на 1. Софийска дивизия, I. армия. 13. Рилски полкъ съ две пл. батареи, въ Старо Додно село; на полка и отдѣлението се придадоха продоволственитѣ отдѣления. 22. Тракийски полкъ — при Църварицкитѣ ханове; 3. бригада, съ едно отдѣление отъ 17.

арт. полкъ. на бивакъ при гр. Горна Джумая; едно отдѣление (две батареи) отъ 17. арт. полкъ — въ р. Кюстендилъ; едно отдѣление отъ 7. арт. полкъ и една батарея отъ 17. арт. полкъ — въ гр. Дупница; две батареи отъ 7. арт. полкъ — при моста Сали ага; единъ пл. взводъ — при моста Сали ага; 7. не с. с. отдѣление и частъ отъ дивизионния огне-стреленъ паркъ се мобилизираха въ гр. Самоковъ, но, по недостигъ на коне, се запрегнаха съ волове; 7. пионерна дружина съ петъ роты отъ 3. бригада работѣше пжтища до границата; дивизионниятъ лазаретъ и полскитѣ болници — при с. Кочериново.

На 30. септемврий 7. Рилска дивизия бѣше разположена: Щабътъ на дивизията, заедно съ дивизионния ескадронъ, едно отдѣление (две батареи) отъ 7. арт. полкъ и не с. с. отдѣление — при с. Лагодашъ; една дружина отъ 26. Пернишки полкъ съ две картечници и една батарея отъ 7. арт. полкъ на в. в. Езерникъ и Ямата и между тѣхъ, на границата; щабоветѣ на 2. бригада и 22. Тракийски полкъ — при Църварицки ханове; една дружина отъ полка — въ Брѣзница; щабътъ на 3. бригада — при Халилъ чешма; щабътъ на 53. полкъ и две дружини отъ — полка на в. Джама; една дружина — на в. Кадница. Отъ 2. бригада — щабътъ на 14. Македонски полкъ, две роты отъ полка, две батареи отъ 7. арт. полкъ и единъ коненъ взводъ — при Халилъ чешма; две роты съ пл. полубатарея — срещу Беязъ тепе; една дружина — на в. Лешко; една дружина съ една батарея отъ 7. арт. полкъ — на в. Кадж дурукъ; една рота — въ с. Левуново; две роты съ една батарея — въ с. Черешница.

13. Рилски полкъ съ една пл. батарея, половинъ ескадронъ и пионерна полурота, началникъ — командирътъ на 1. бригада, полковникъ Сантурджиевъ, — по разпореждане отъ Щаба на Действующата Армия, замина презъ, гр. Босилеградъ, за Мусулъ. Полкътъ трѣбваше да бжде готовъ на 28. септемврий, за да действува въ посока на гр. Враня, щомъ военнитѣ действия почнатъ.

Разпореди се, да се откриятъ складове съ храни и бойни припаси въ гр. Босилеградъ за 13. Рилски и 29. Ямболски полкове.

На 30. септемврий 13. Рилски полкъ бѣ разположенъ: щабътъ на полка съ 4. дружина — на 2 км. западно отъ мах. Орниче, при фабриката на пжтя за Църни върхъ; 2. дружина съ две картечници — южно отъ в. Чука (1685), по пжтя мах. Орниче — в. Бѣла вода, (едната рота — на в. Чука); 3. дружина съ една пл. полубатарея — на в. Бѣсна кобила; 1. дружина съ две картечници и една пл. полубатарея — на в. Стръвна; единъ взводъ на югъ, на пжтя Горна Любата — в. Патарица. Полуескадронътъ съ коннопионерния взводъ, — въ с. Горна Любата.

Щабът на Действующата Армия заповѣда 13. Рилски полкъ да влѣзе въ подчинение на командующия II. армия, чакъ когато военнитѣ действия се почнатъ. Макарь че щабътъ на армията поиска да узнае отъ Щаба на Действующата Армия още на 28. септемврий, каква е задачата на този полкъ, както и тая на ротитѣ отъ 14. Македонски полкъ въ гр. Струмица, за да може да ръководи тѣхнитѣ действия и ги съгласува съ тия на армията, получи само заповѣдъ да се изпратятъ веднага въ гр. Струмица две роти отъ 14. Македонски полкъ, които трѣбваше да се прибератъ въ полка си, следъ като дадената отъ Щаба на Действующата Армия задача на поручикъ Пановъ, неизвестна на щаба на II. армия, бжде изпълнена.

Необходимостта да се охранява дългата граница, принуди дивизията да разхвърли твърде много частитѣ си, безъ да има едно горе-долу значително ядро, за да прояви дивизията натискъ въ известна желанна посока.

Съсрѣдоточението на 3. Балканска дивизия

Область на съсрѣдоточение бѣше определена на сръбската граница отъ в. Патарица до Брѣзовски ридъ, съ главнитѣ си сили въ посока на гр. Кюстендилъ — гр. Крива паланка (Куманово).

Първоначално бѣ наредено цѣлата дивизия да се превози до областта на съсрѣдоточението си по желѣзницата Бургазъ — Пловдивъ — София — Кюстендилъ. Превозването трѣбваше да почне на 7. оперативенъ день, 17. септемврий, и да се свърши на 27. оперативенъ день, 7. октомврий. Но тъй като предполагаемото складиране на храни въ областта на съсрѣдоточението презъ време на мобилизацията остана неизпълнено, превозването на частитѣ се отложи съ три дни — почна се на 10-ия оперативенъ день, 20. септемврий. Освенъ това, Щабътъ на Действующата Армия разпореди превозването по желѣзницата до самото мѣсто на съсрѣдоточението да стане само на 2. бригада — 29. Ямболски и 32. Загорски полкове; всички останали части, наредено бѣ, да се превозятъ до ж. п. ст. Костенецъ баня, а оттамъ до мѣстото на съсрѣдоточение да следватъ по обикновенъ пѣтъ — шосето Долна баня — Самоковъ — Дупница — Кюстендилъ, разстояние, което трѣбваше да изминатъ за седемъ дни. Предъвидъ, обаче, желанието на Щаба на Действующата Армия военнитѣ действия да се почнатъ на 28. септемврий, на частитѣ се заповѣда направо отъ Щаба на Действующата Армия: да изминатъ това разстояние съ усиленъ маршъ, а нѣкои части да продължатъ превозването по желѣзницата до областта на съсрѣдоточението.

На 22. септемврий последва разпореждане отъ Щаба на Действующата Армия, че, начиная отъ тоя день, едновременно съ превозването на войскитѣ, желѣзницитѣ да возятъ и храни. Съ туй дневното число влакове, определено въ разписанието за превозване на войски, се намалиха. Превозването, съобщаваше се, ще продължава по редъ, определенъ въ разписанието, но днитѣ и номерата на влаковетѣ ще се съобщаватъ своевременно отъ заведующия движението.

Съсрѣдоточението на 3. Балканска дивизия трѣбваше да отговаря за едно настѣпление въ посока на Крива паланка. То трѣбваше да стане въ следнитѣ мѣста, на квартиробиваци:

2. бригада съ 6. арт. полкъ и взводъ конница отъ дивизионния ескадронъ — въ края Гюешово — Гърляно — Бистрица. Щабътъ на бригадата — въ с. Скавица, до шосето Кюстендилъ — Гюешово; 3. бригада въ с. с. Жилинци — Лозно. Щабътъ — с. Жилинци; 1. бригада съ 16. арт. полкъ, отдѣлението отъ 3. пл. арт. полкъ, 3. пионерна дружина, дивизионниятъ ескадронъ (два взвода), 3. интендантска рота, 3. дивизионенъ огнестреленъ паркъ, 3. дивизионенъ лазаретъ и ветеринарната лѣчебница — въ гр. Кюстендилъ; щабове-тѣ на тия части въ гр. Кюстендилъ; 3. дивизионенъ продоволственъ транспортъ, 3. санитаренъ паркъ, полскитѣ болници, №№ 1.—6. и 3. етапенъ полкъ — с. Коньово; тилниятъ армейски транспортъ, 3. паркова колона, 1. и 2. запасни болници — въ с. Изворъ, радомирско; интендантскитѣ магазини — разходниятъ — въ гр. Кюстендилъ, а базисниятъ — въ гр. Радомиръ; артилерийскитѣ складове — разходниятъ — въ гр. Кюстендилъ, а базисниятъ въ гр. Радомиръ; щабътъ на дивизията — въ гр. Кюстендилъ.

Дивизията зае за охрана границата отъ в. Църноокъ до Брѣзовския ридъ, вкл.

На 32. Загорски полкъ, който прѣвъ пристигна въ областта на съсрѣдоточението на дивизията, се възложи да смѣни частитѣ отъ 7. Рилска дивизия и да заеме охраната на границата, както следва: една дружина съ две картечници и 10 конника на вис. 2100, на пѣтя Кюстендилъ — в. Руенъ. Една рота отъ дружината — въ странично прикритие, на височината западно отъ буквата „З“ на надписа Брѣзовски ридъ“. Фронтъ на охранението отъ в. Щърби, включително, до в. Ташъ тепе, изкл., една пружина съ две картечници и 10 конника на височината 4 кл. източно отъ Деве баиръ, по шосето. Една рота отъ дружината — въ странично прикритие, при с. Бистъръ. Фронтъ на охранението отъ в. Ташъ тепе, вкл., до в. Църноокъ, вкл.

Дружинитѣ имаха задача да охраняватъ разположението на дивизията и да поддържатъ граничната стража, имайки застави въ главнитѣ посоки. На командиритѣ на дружинитѣ

бъше възложено да събират сведения за врага. Граничните части отъ участъка на дружинитѣ влѣзоха въ подчинение на командиритѣ на сжцитѣ.

На 28. септемврий новоназначениятъ началникъ на 3. Балканска дивизия, генералъ майоръ Рибаровъ, пристигна и прие дивизията.

Къмъ 30. септемврий дивизията имаше следното разположение:

2. бригада: 32. Загорски полкъ — с. Скакавица; две дружини отъ полка, заедно съ граничната стража, охраняваха границата отъ в. Църноокъ до Брезовския ридъ; 29. Ямболски полкъ бѣше на бивакъ въ с. Ранинци. 3. бригада: 46. полкъ — въ гр. Кюстендилъ; 45. полкъ — още не бѣше тръгналъ отъ мѣстото на мобилизацията си. 1. бригада: 11. Сливенски полкъ пристигна въ гр. Кюстендилъ; 24. Черноморски полкъ бѣше още въ гр. Бургасъ. 3. арт. бригада: 6. арт. полкъ имаше въ с. с. Ранинци и Скакавица по едно отдѣление; 2. пл. отдѣление отъ 3. пл. арт. полкъ бѣше на бивакъ при с. Ранинци (една батарея на в. Шапка, северозточно отъ в. Руенъ). 16. арт. полкъ бѣше въ движение за гр. Кюстендилъ (само една батарея бѣше пристигнала въ града, превозена по желѣзницата). 3. пион. дружина — гр. Кюстендилъ; дивизионниятъ ескадронъ, 3. военнопол. полуескадронъ, всички болници и дивизионни обози бѣха още въ дивизионната област, нетръгнаха.

Къмъ дивизията бѣха придадени: 2. отд. отъ 17. арт. полкъ, въ гр. Кюстендилъ, и 4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ, въ с. Жилинци.

На 29. септемврий, следъ пладне, 29. Ямболски полкъ съ пл. отдѣление, двата ескадрона и единъ конно-пионеренъ взводъ отъ конната дивизия и пионерната полурота, началникъ — командирътъ за 2. кон. бригада, полковникъ Бошнаковъ, зае изходното си мѣсто около в. Дукатъ съ задача: да настѣпи по горното течение на р. Пчиня, презъ с. Стойковци, за гр. Враня.

Съсрѣдоточението на конната дивизия

5. коненъ полкъ преди мобилизацията, на 9. септемврий, пристигна въ гр. Кюстендилъ; 3. ескадронъ бѣ даденъ въ разпореждане на началника на 7. Рилска дивизия на 16. септемврий.

3. коненъ полкъ на 5-ия оперативенъ день тръгна отъ гр. Пловдивъ по обикновенъ пѣтъ Пловдивъ—Т. Пазарджикъ—Костенецъ баня (почивка)—Самоковъ—Дупница—с. Берсинъ, дето стигна на десетия оперативенъ день.

4. коненъ полкъ съ щаба на 2. конна бригада тръгна на 5-ия оперативенъ день по желѣзницата; на 6-ия оперативенъ

день пристигна на ст. Сараново,*) и оттамъ по пѣтя с. Сараново—с. Костенецъ баня—Самоковъ—Дупница—с. Граница, дето стигна на 9-ия оперативенъ день. Щабътъ на бригадата бѣше въ с. Берсинъ.

6. Коненъ полкъ пѣтува по желѣзницата отъ гр. Харманли до Сараново и по пѣтя на 4. коненъ полкъ стигна въ с. Новъ чифликъ на 9-ия оперативенъ день.

Щабътъ на 4. конна бригада пристигна по желѣзницата отъ Пловдивъ на 19. септемврий (9-ия опер. день) въ гр. Кюстендилъ.

Щабътъ на дивизията, съ една батарея и радиотелеграфното отдѣление, тръгна отъ София по обикновенъ пѣтъ София—с. Перникъ—с. Изворъ—с. Багреници, дето стигна на 9-ия оперативенъ день. На 21. септемврий се премѣсти въ с. Пиперковъ чифликъ.

Колоездачната рота тръгна на 8-ия оперативенъ день по пѣтя София—Радомиръ—с. Багреници, дето стигна на 9-ия опер. день.

Началникътъ на дивизията, началникътъ на щаба и старшиятъ адютантъ тръгнаха съ автомобилъ отъ София, презъ Самоковъ и Дупница, и стигнаха на 10-ия опер. день въ Кюстендилъ, а на 11-ия оперативенъ день, 21. септемврий, — въ с. Пиперковъ чифликъ, когато цѣлата дивизия се съсрѣдоточи въ края с. с. Багреници, — Берсинъ — Граница — Новъ чифликъ.

До обявяването на войната, частитѣ произвеждаха занятия, изучаваха мѣстността и пѣтищата къмъ границата.

Въ навечерието на военнитѣ действия, отъ дивизията се придадоха: на 1. бригада отъ 7. Рилска дивизия, половинъ ескадронъ и единъ конно-пионеренъ взводъ отъ 6. коненъ полкъ. На 3. Балканска дивизия — единъ ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ за дивизионна конница; дивизионниятъ ескадронъ на тая дивизия не бѣше още мобилизиранъ. На щаба на II. армия — единъ взводъ. На 2. бриг. отъ 3. Балканска дивизия — единъ дивизионъ и единъ конно-пион. взводъ отъ 4. коненъ полкъ.

На 7. Рилска дивизия, вмѣсто единъ ескадронъ — единъ взводъ отъ 5. кон. полкъ.

Липсата на дивизионна конница и каква да е конна частъ при щаба на II. армия, предизвика нежелателното отвлечане ескадрони отъ конната дивизия. Съ пристигането на дивизионната конница и полицейския ескадронъ на щаба на II. армия, частитѣ отъ конната дивизия се върнаха въ дивизията си въ първитѣ дни на войната.

На 30. септемврий дивизията, въ съставъ 11 ескадрона, 2 конно-пионерни взвода, 2 картечни ескадрона, 2 батареи, 1 колоездачна рота, 1 радиотелеграфно отдѣление, се премѣсти въ с. Ваксево.

*) Саранбей.

Въ сжщия денъ офицерски разезди отъ 3. коненъ полкъ заминаха въ посока на Бръзовския ридъ, за да влѣзатъ въ свързка съ лѣвия флангъ на 3. Балканска дивизия (роты отъ 32. Загорски полкъ) и въ посока Повиенъ Цѣра—Калиманци, за свързка съ 7. Рилска дивизия.

Началникътъ на дивизията се срещна въ с. Църварица съ командиритѣ на 2. бригада отъ 7. Рилска дивизия и на 22. Тракийски полкъ.

Съсрѣдоточението на 2. Тракийска дивизия

Още презъ време на съсрѣдоточението дивизията излѣзе отъ състава на II. армия и се съсрѣдоточи на гръцката граница, въ Неврокопско.

Поради липса на храна въ края на съсрѣдоточението, частитѣ отъ дивизията бѣха спрѣни първоначално северно отъ Родопитѣ, на линията Батакъ—Лѣджене—Пещера—Т. Пазарджикъ. Следъ като се уреди храненето, следъ нѣколко дни, частитѣ продължиха движението си. На дружинитѣ, които заминаха първи, веднага следъ обявяването на мобилизацията, се възложи укрепяването на позициитѣ в. Доброшъ—с. Доспатъ.

Дивизията имаше задача да охранява гръцката граница, като усвои най-внимателно и предпазливо поведение спрямо гърцитѣ.

На 28. септемврий, Щабътъ на Действуещата Армия възложи на 2. Тракийска дивизия охранението и на Струмската долина, между Пиргосъ планина и в. Кадж дурукъ. 3. бригада отъ тая дивизия (43. и 44. полкове) съ едно артилер. отдѣление и съ отдѣленията отъ администрат. и бойния обози, премина въ долината на р. Струма. 43. полкъ трѣгна за Левуново да смѣни 14. Македонски полкъ, а 44. полкъ—за с. Бѣлица, дето можеше да стигне едва на 4. октомврий. 7. Рилска дивизия извлѣче частитѣ си отъ долината на р. Струма за действия срещу Сърбия.

Съсрѣдоточението на 11. Македонска дивизия

Сжщо излѣзе временно отъ състава на II. армия, понеже още не бѣше готова за действия. Остана на мѣстото си, София, да се образува.

2. гаубиченъ полкъ, поради късно мобилизиране, пристигна въ армията презъ време на действията.

Съсрѣдоточението на щаба на II. армия

На 24. септ. щабътъ замина отъ гр. Пловдивъ по желѣзницата за гр. Радомиръ, и отъ тамъ съ автомобили за гр. Дуп-

ница, дето Щабътъ на Действуещата Армия бѣше опредѣлил да бжде, и дето на 26. септемврий, въ 11. ч. пр. пл., пристигна.

На 24. септемврий военниятъ министъръ, генералъ майоръ Жековъ бѣ назначенъ Главнокомандующъ.

На 25. септемврий се получи съобщение отъ Щаба на Действуещата Армия, че военнитѣ действия ще се почнатъ на 28. септемврий. Да се взематъ нуждитѣ мѣрки.

Да се почнатъ, обаче, военнитѣ действия на 28. септемврий бѣше нежелателно, бѣше преждевременно. 3. Балканска дивизия не бѣше още съсрѣдоточена. Нейнитѣ части бѣха още въ движение по желѣзницитѣ и по шосето Долна баня—Самоковъ—Кюстендилъ. Обясни се по телефона въ Щаба на Действуещата Армия необходимостта да се дочае ка съсрѣдоточението на армията. Почванието на войната се отложи за 1. октомврий, но и до тоя денъ 3. Балканска дивизия не бѣше още съсрѣдоточена.

Устройството на тила

Етапни линии на дивизиитѣ бѣха опредѣлени: за 3. Балканска дивизия шосето Радомиръ—Кюстендилъ; за 7. Рилска дивизия шосето Радомиръ—Дупница—Г. Джумая; за 11. Македонска дивизия шосето София—Радомиръ.

Етапи: за 3. Балканска дивизия началенъ етапъ бѣше Радомиръ, междиненъ етапъ—Чоклево блато, преденъ етапъ — Кюстендилъ; за 7. Рилска дивизия началенъ етапъ — Радомиръ, междиненъ етапъ — Диканитѣ, междиненъ етапъ — Дупница, преденъ етапъ — с. Бараково; за 11. Македонска дивизия началенъ етапъ — София, междиненъ етапъ — с. Църква, преденъ етапъ — Радомиръ, за конната дивизия — началенъ пунктъ — гр. Кюстендилъ.

Личниятъ съставъ на етапнитѣ комендантства бѣше назначенъ отъ началницитѣ на дивизиитѣ. Етапнитѣ комендантства се откриваха, щомъ дивизиитѣ почнаха да се съсрѣдоточаватъ.

Бѣха устроени интендантски магазини: базисенъ магазинъ за 3. Балканска, 7. Рилска, 11. Македонска и конната дивизии — въ гр. Радомиръ; междиненъ магазинъ за 7. Рилска дивизия — въ гр. Дупница; разходни магазини за 3. Балканска дивизия—въ гр. Кюстендилъ; за 7. Рилска дивизия—въ гр. Г. Джумая и Кюстендилъ; за 11. Македонска дивизия—въ гр. Радомиръ; за конната дивизия—въ гр. Кюстендилъ.

Въ гр. Босилоградъ се откри интендантски магазинъ и огнестреленъ складъ, а въ Мусулъ се построиха фурни за 13. Рилски и 29. Ямболски полкове.

Огнестрелни складове: базисенъ огнестреленъ складъ за 3. Балканска, 7. Рилска, 11. Македонска и конната дивизии—

въ гр. Радомиръ, разходни огнестрелни складове за 3. Балканска дивизия въ гр. Кюстендилъ; за 7. Рилска дивизия—въ гр. Дупница; за 11. Македонска дивизия—въ гр. Радомиръ за конната дивизия—въ гр. Кюстендилъ.

Санитарната служба бѣше уредена: базисенъ санитаренъ складъ въ гр. София; разходенъ санитаренъ складъ въ гр. Дупница; 2. армейска евакуационна разпредѣлителна болница на ст. Радомиръ.

На началниците на дивизиитѣ и тилового управление се заповѣда да наредятъ, непременно да се запазватъ хранителнитѣ и фуражнитѣ припаси, които ще се срещнатъ и намѣрятъ презъ време на действията, въ страната на врага. Началниците на частитѣ да ги турятъ веднага подъ охрана и предаватъ на дивизионното интендантство, което да има свои представители напредъ за приемането имъ и привеждането имъ въ известностъ. Тѣзи мѣрки целѣха да улеснятъ прехраната, като се има предвидъ, че въ Македония едва ли щѣха се срещнатъ много запаси.

Заповѣдваше се, щото тѣзи, които разпиляватъ припаситѣ, да бждатъ най-строгоследвани, тъй като съ това щѣха да прѣчатъ на нашата прехрана, а следователно, и на нашитѣ действия.

Театъръ на военнитѣ действия

Приложение № 1.*)

Българската армия за настъпване срещу Сърбия се развърна по цѣлата българо-сръбска граница, отъ р. Дунавъ до Бѣласица планина, южно отъ гр. Струмица.

I. армия — отъ р. Дунавъ до Стрешеръ планина, вкл.

II. армия — отъ Стрешеръ планина, изкл., до Бѣласица планина, южно отъ гр. Струмица.

III. армия — остана срещу Ромъния, въ Източна България.

2. Тракийска дивизия, която на първо време влизаше въ състава на II. армия, зае Неврокопско, срещу гръцката граница.

Мѣстность

Граничната линия, на която се развърна II. армия, има дължина около 200 км.; минава по билата на планинитѣ Доганица, Осоговската, Малешевската, Благуша.

Най-високата частъ отъ граничната линия се образува отъ върховетѣ: Царевъ (Султанъ тепе) и Руенъ, отъ

които къмъ едната и другата страна следва постепенно понижение. Върховетѣ достигатъ до 2250—2300 м. височина.

Граничното било съставя вододѣла между водоемитѣ на р. р. Струма (България), Българската Морава (Сърбия) и Вардаръ (Македония).

Поменатитѣ планини изпълватъ цѣлото пространство между р. р. Струма, Българската Морава и Вардаръ и даватъ на края истинско планинско естество. Мѣстността отъ границата къмъ р. р. Българска Морава и Вардаръ се понижава; изрѣзана съ притоцитѣ на тия рѣки, дава второстепенни била въ разни посоки. Източнитѣ притоци на р. Българска Морава, която тече въ обща посока отъ югъ къмъ северъ, иматъ посока право отъ границата къмъ рѣката, т. е. отъ изтокъ къмъ западъ, и затова всички билà — разклонения на граничното главно било иматъ сжщата посока, както и тая на притоцитѣ. Всички тѣзи била представятъ позиции съ фронтъ на северъ и къмъ югъ и съдействуватъ за отбрана срещу врагъ, който би настѣпилъ по посока на течението на р. Българска Морава. Всички тия позиции могатъ да се обхождатъ отъ граничното било отъ кждето произлиза и важността на владѣнието му.

Настѣплението отъ граничното било къмъ долината на р. Българска Морава трѣбва да става по тѣснитѣ била, обхожданието на които е невъзможно, но и отбраната нѣма възможностъ лесно да маневрира — за да се прехвърлятъ войски отъ било на било, трѣбва да се минава презъ редъ долища или да се следватъ кржжно пжтища презъ долината на р. Българска Морава.

Мѣстността западно отъ р. Българска Морава и северно отъ гр. Враня, къмъ Лѣсковското поле, се прегражда посрѣдата отъ Кукавица планина, разклоненията на която се спускатъ къмъ р. Българска Морава. Главнитѣ разклонения на югъ иматъ кѣса къмъ рѣката посока. Настѣплението отъ югъ къмъ северъ ще става нагоре по билата и само отчасти по второстепенни ридове, които прѣко преграждатъ движението къмъ северъ. Отъ Кукавица планина къмъ Лѣсковското поле движението ще става по ридоветѣ надолу.

Най-удобнитѣ съобщения въ тоя край следватъ течението на р. Българ. Морава—желѣзница и шосе отъ Скопие за Нишъ. По нѣкои отъ притоцитѣ на р. Българска Морава има сжщо шосета и коларски пжтища. Изобщо, въ посокитѣ, въ които се развива действията, мѣстността е бедна съ съобщения; частитѣ трѣбваше да следватъ, главно, по пжтеки.

Изобщо, билата сж тѣсни, голи. Долищата — дълбоки, тѣсни. Склоноветѣ — стрѣмни, често обраснали съ гори и храсталаци.

*) Читателтъ може да се ползва и отъ картата 1:210;000.

Самата долина на р. Българска Морава е тѣсна; желѣзницата и шосето минаватъ ту отъ едната, ту отъ другата страна на рѣката.

Мѣстността на югъ, между Царството и р. Вардаръ отсамвардарска Македония, е изпълнена съ разклоненията, главно, на планинитѣ Доганица, Осоговска, Малешевска и Плачковица; всички изрѣзани отъ притоцитѣ на р. Вардаръ—р. Пчиня и притока ѝ Крива рѣка и р. Брѣгалница и притоцитѣ ѝ Злетовска рѣка и р. Лаковица.

Разклоненията отъ граничното било, както и последователнитѣ по-нататъкъ, къмъ вътрешността, т. е. къмъ р. Вардаръ разклонения, иматъ най-разнообразни посоки и затрудняватъ движението въ всички посоки.

Мѣстността по предимство е гола, съ изключение на отдѣлни краища, въ които има гори — като нѣкои склонове на Царевъ връхъ (Султанъ-тепе), по Плачковица планина и по други нѣкои мѣста.

Достъпността на планинитѣ, билата и склоноветѣ е твърде трудна.

Съобщения

Съобщенията сж насочени, главно, отъ границата къмъ рѣка Вардаръ, въ която посока водятъ три шосета: шосето Кюстендилъ — Крива Паланка — Куманово — Скопие следва по горното течение на рѣка Крива, следъ което се отклонява къмъ Куманово. Когато се мине Страцинската планина, мѣстността се обръща на хълмиста, обработваема земя, достъпна за движение въ всички посоки. Между р. р. Крива и Пчиня и на северозападъ къмъ р. Българска Морава има предимно междуселски пѣтеки, както и по самото течение на р. Пчиня, до излизането ѝ отъ Сръдорѣкъ планина. Шосето Пехчево—Царево село и Черната скала—Царево село и нататъкъ за Кочене—Шипъ върви всичкото време по течението на р. Брѣгалница. Горното течение на р. Брѣгалница минава по Пехчевското плато. Около гр. Кочане долината се разширява донѣкжде, а при устието на р. Злетовска шосето излиза на източния край на Овче поле.

Краятъ между границата и една линия югозападно и недалеко отъ гр. гр. Кочане и Кратово се изпълва отъ масива Царевъ връхъ (Султанъ тепе, който го прави извънредно труднодостъпенъ. Движението по шосето Кюстендилъ — Куманово и Царево село—Шипъ, до минаването на линията югозападно отъ Кочане—Кратово ще бжде раздѣлно, т. е. безъ възможностъ да се поддържа взаимна свързка; действията въ тия две посоки ще бждатъ уединени едни отъ други.

Между р. Вардаръ и долнитѣ течения на р. р. Пчиня и Брѣгалница се разстила Овче поле—плодородно и достъпно за всички движения и действия.

Шосето Струмица—Радовишъ—Шипъ, върви по течение на р. р. Струмица и Лаковица. При условията, при които се почнаха действията, то имаше второстепенно значение. То можеше да добие значение, ако биха се развили действия по р. Вардаръ, югоизточно отъ най-долнитѣ течения на р. р. Брѣгалница и Черна.

За свързка между шосетата Пехчево—Кочане и Струмица — Радовишъ служи коларскиятъ пѣтъ Струмица — Пехчево, презъ Огражденъ планина.

Отъ гр. Струмица се отдѣля шосе презъ Благуша планина за Дойранъ и презъ с. Валандово за ж. п. ст. Удово (р. Вардаръ).

Всички съобщения, следователно, отъ границата на Царството за въ Македония излизатъ на р. Вардаръ, между Скопие и ж. п. ст. Удово, за да прехвърлятъ р. Вардаръ, за въ отатъквардарска Македония, а именно шосета: Скопие—Тетово—Гостиваръ—Струга—Охридъ; Велесъ (отъ шосето Скопие—Шипъ)—Прилепъ —Битоля—Охридъ; ж. п. ст. Градско—Прилепъ.

Желѣзницата Нишъ—Куманово—Скопие продължава по р. Вардаръ за Солунъ. Отъ Скопие за Велесъ—Шипъ—Радовишъ—Струмица—Дойранъ—Солунъ има шосе.

Съобщенията по р. Българска Морава, отъ гр. Нишъ презъ гр. гр. Враня и Куманово, излизатъ въ долината на р. Вардаръ при гр. Скопие.

Съобщенията по р. р. Вардаръ и Българска Морава, следвайки успоредно на граничната линия, на която се развърна II. армия, естествено, ставаха целъ на действията на тая армия. По посока на главнитѣ съобщения отъ границата къмъ долинитѣ на р. р. Вардаръ и Българска Морава щѣха, безъ друго, да се срещнатъ вражескитѣ сили, които трѣбваше да се разбиятъ.

Главнитѣ действия за II. армия при тия условия предстоеше да се развиятъ въ посока на Крива паланка—Куманово — Скопие. Последнитѣ два града бѣха главнитѣ възли на съобщенията.

Презъ време на съсрѣдоточението френско-английскитѣ войски, които действуваха на Галиполийския полуостровъ, почнаха да се стоварватъ въ гр. Солунъ. Това подсказваше най-вѣроятния ходъ на действията, а именно: сръбската армия отъ Сърбия и англофранцузитѣ отъ Солунъ ще потърсятъ съединение. Следва отъ тукъ важността на съобщенията отъ Сърбия, които водятъ къмъ долината на р. Вардаръ. Тѣ минаваха по долината на Българска Морава за Куманово

(Скопие) — Овче поле и презъ Косово поле (презъ Прищина) за линията Бояновци—Куманово—Скопие.

Последнитѣ съобщения се затваряха отъ планинската верига Шаръ планина и Черна Гора планина, която верига отдѣля Косово поле отъ Македония. Презъ нея минаватъ проходите (шосета) Качаникскитѣ и Бояновскитѣ.

Първиятъ отъ Феризово (Прищина) презъ Качаникъ, излиза на Скопие, а вториятъ отъ Гиляне (Прищина) — на Бояновци. Между тия проходи (шосета) има пѣтица—пѣтеки, най-добитѣ отъ които свързва Гиляне презъ с. Рѣка съ Прешово. Изобщо на мѣстността между Шаръ планина и старата сръбско-турска граница, т. е. по Черна Гора планина, макаръ планинска, на мѣста обраснала съ гора, действията сж възможни съ голѣми сили.

Заемайки планинската верига Шаръ планина — Черна Гора планина, затваря се достъпътъ отъ Косово поле (отъ Сърбия презъ Косово поле) въ долината на р. Вардаръ, т. е. въ Македония, но оставаше възможността на сръбската армия да отстъпи презъ Черна гора за Албания, къмъ Адриатическо море или на югъ, къмъ Гърция. За да се не допусне това отстъпление, необходимо става да се заеме единственото шосе отъ Сърбия за Косово поле, което минава презъ Прищина, както и всички пѣтеки, които отъ Сърбия прехвърлятъ презъ билото на Голякъ планина, т. е. презъ старата сръбско-турска граница. За тая целъ, настѣпващиятъ, въ случая войски отъ II. армия, трѣбваше да настѣпи презъ Косово поле, завивайки лѣвия си флангъ, да образува фронтъ на северъ и заеме Голякъ планина. Въ тая посока мѣстността дава възможностъ, макаръ и трудно, за действия съ голѣми сили.

Следъ минаването на Черна Гора планина, настѣпването за Прищина може да става по посокитѣ на дветѣ шосета, които водятъ въ тая посока: Бояновци—Гиляне—Прищина и Качаникъ—Феризово—Прищина. Планинската верига образувана отъ планинитѣ Жеговецъ и Козница може да се обхожда, както и, въобще, настѣпването къмъ Прищина ще се улесни отъ действията, които ще се развиватъ по билото на Голякъ планина, откъмъ Враня и северно отъ тоя градъ.

Предъ видъ стоварването на съглашенски войски въ Солунъ, възможни бѣха сериозни действия по долното течение на р. Вардаръ. Англо-френскитѣ войски трѣбваше да бждатъ изпрезарени, въ всѣки случай, да излѣзатъ на Овче поле и Тиквешко. По-удобнитѣ съобщения, както се каза, при действия по посока течението на р. Вардаръ, сж на лѣвия брѣгъ на рѣката; въ тая посока върви единственото шосе отъ Солунъ за Скопие (Щипъ, Велесъ), презъ гр. гр. Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ. Отъ тия мѣста се отдѣлятъ и ония шосета и пѣтица, които водятъ на северъ, къмъ

Царството. При липсата на достѣтъчни сили да се атакуватъ англо-френскитѣ сили едновременно, когато се атакува на северъ сръбската армия, тѣмъ може да се препрѣчи на настѣпването на Плачковица планина и Мориховска планина. Последната е дива, безъ пѣтица, невъзможна за действия съ голѣми сили. Действията на българската армия биха се улеснили и опростили, ако принуденитѣ къмъ отбрана нейни части биха се спрѣли не на Плачковица планина, а по-на югъ, по билата на Благуша планина и Бѣласица. По тоя начинъ фронтътъ би билъ по-късъ, и условията за маневриране намъ улеснени, а затруднени за настѣпващия отъ югъ.

За настѣпване срещу англо-френскитѣ войски, стоварени при Солунъ, най-удобната посока за войскитѣ отъ II. армия е сжщо по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, въ която посока сж прокарани и съобщенията.

Рѣки

Рѣкитѣ въ театъра на военнитѣ действия, когато почнатъ есеннитѣ дъждове, се напълватъ съ вода и ставатъ непроходими въ бродъ, а именно, р. р. Българска Морава, Вардаръ и долно течение на Пчиня, Брѣгалница, Черна.

Население

Населението на Македония, като най-чисто българско, между което първо почна духовното възраждане на българския народъ и което прояви най-голѣми борби за свободата си и даде най-голѣми жертви, и сега продължава да ги дава, посрѣщаше своята родна българска армия съ възторгъ и сълзи отъ щастие. Въ Македония нѣма къща и семейство, безъ да е дало жертва въ борбата за свобода. Македонскитѣ българи сж бити, изтезавани, безчестени, преследвани, бесени, убивани отъ турци въ турско време и отъ сърби въ късото сръбско робство. Македонскитѣ българи образуваха отрядитѣ на Македонско-Одринското опълчение въ редоветѣ на българската армия въ Балканската война; опълчението взе живо участие въ войната срещу гърци и сърби. Въ войната 1915—1918. г. отъ македонскитѣ българи бѣ образувана цѣлата 11. Македонска дивизия, отъ последния редникъ до нейния началникъ на дивизията.

Всички македонци, които сръбскитѣ власти бѣха взели за войници въ сръбската армия, масово напущаха последната и прибѣгваха въ редоветѣ на своята родна българска армия.

Населението въ Моравско, което въ 1877.—1878. г., по решение на Берлинския конгресъ, който разпокъса българския народъ, промѣни турското на сръбско робство, бѣше

подложено на системно, настойчиво посърбяване. Голѣма част отъ него бѣше преселена въ вжтрешността на Сърбия, въ замѣна на сръбско население оттамъ. По-първитѣ хора, въ разни времена, по разни поводи, сж били преследвани, сждени, избивани или обесвани. По възрастнитѣ посрешнаха българската армия съ радостъ, разказвайки на чистъ свой роденъ български езикъ живота си и пожеланията си за свобода. Забелязваше се, обаче, страха имъ отъ свидетели — измѣнници. По-младото поколѣние бѣше вече разколебано въ своитѣ родни български чувства, останали въ него и поддържани отъ по-старото поколѣние.

Турското и албанското население бѣше на наша страна; то търсѣше отмъщение за изтрѣблението, на което е било подложено въ Балканската война и знаеше за оная свобода и равноправие, съ каквито се ползува турското население въ Царството.

Изобщо, българската армия се надѣваше да срещне въ Македония и Поморавия радушенъ приемъ и съдействие, като армия, носителка на свобода; въ действителностъ, тя срещна горещи, родолюбиви чувства, които обкржжаваха и съпровождаха нашитѣ войски съ искрена любовъ и помощъ презъ цѣлата война.

Действията*)

Войната почна на 1. октомврий.

Още на 24. септемврий Щабътъ на Действующата Армия издаде следната директива за предстоящитѣ действия :

Директива
по
Действующата армия
№ 1
София, 22. септемврий 1915. г., 7 ч. сл. пл.
Карта 1:75,000 и 1:210,000
§ 1.

1. Сръбската армия е разположена по своята западна, северна и източна (нашата) граница, като главнитѣ ѝ сили сж съсредоточени на последната, а именно :

а. III. армия, генералъ Щурмъ, въ района между Текия (срещу Оршова) и гр. Княжевецъ, вкл., така : . . .

б. II. армия, генералъ Степановичъ—Балта Бериловецъ—Пиротъ—Дъсченъ кладенецъ и т. н.

в. Дринската дивизия, I. позивъ, (6. и 17. пех. полкове) и съ доброволци и две пл. батареи въ района между Дъсченъ кладенецъ — в. Стрешеръ и Букова глава.

*) Читателътъ може да се ползува отъ картитѣ 1:210,000 и 1:500,000.

г. Македонска армия, генералъ Поповичъ Дамянъ — въ района Крива паланка—Кратово—Султанъ тепе: 12. пех. полкъ (II. позивъ) и 12. пех. полкъ (III. позивъ).

Въ района Кочане—Царево село—Берово—Щипъ: 2. пех. полкъ (I. позивъ), 13. и 20. пех. полкове (съ млади войници);

Въ Скопие—18. пех. полкъ (млади войници);

Въ Дойранъ—Удово—1. пех. полкъ (млади войници).

II. Гръцката армия е мобилизирана и почнала съсредоточението си въ Македония. За сега Гърция пази неутралитетъ, но поведението ѝ е съмнително. Изненади откъмъ този фронтъ сж възможни.

§ 2.

XI. германска и III. австрийска армии съ още други добавъчни отряди тия дни ще форсиратъ Дунава, р. Сава и р. Дринъ и ще атакуватъ сръбската армия, разположена срещу тѣхъ. Следъ нѣколко дни нашитѣ I. и II. армии ще предприематъ настѣпление срещу сръбскитѣ сили, за да спомогнатъ на доразбиването на сръбската армия.

На гръцката граница и Бѣломорския брѣгъ ще се усили охраната и наблюдението, за да посрещнемъ всѣка евентуалностъ отъ тамъ.

Затова:

а. I. отдѣлна армия енергично да атакува противника на фронта отъ р. Дунавъ до в. Стрешеръ (Букова глава), съ цель да завладѣе граничитѣ висоти, следъ което, презъ Зайчаръ, Княжевецъ и Пиротъ, да нахлуе въ долината на р. Морава и да достигне линията Парачинъ—Алексинецъ—Нишъ. Една бригада отъ 6. Бдинска дивизия да се насочи къмъ Неготинъ и Бърза паланка, за да потърси свръзка съ австро-германския отрядъ, който отъ Оршова настѣпва въ сжщата посока. Цельта на последнитѣ колони е по-скоро да очистватъ отъ противника южнитѣ брѣгове на Дунава и да осигурятъ съобщението по него между Оршова и Видинъ.

Къмъ I. армия се придава и 26. Пернишки полкъ (три дружини), който сега се намира въ гр. Радомиръ. Да се употреби на лѣвия флангъ отъ разположението на армията, за да може полесно, въ последствие, да се събере съ 13. Рилски полкъ, който действа на дѣсния флангъ на II. армия.

б. II. отдѣлна армия, състоеща за сега отъ 3. Балканска, 7. Рилска (безъ 26. Пернишки полкъ) и конната дивизия, да атакува противника отъ в. Стрешеръ (изкл.) до в. Лешко, вкл., и следъ това, презъ Крива паланка и Царево село—Кочане, концентрично да настѣпи къмъ Овче поле.

13. Рилски полкъ, съ придаденитѣ му части, подъ командата на командира на I. бригада отъ 7. Рилска дивизия, полковникъ Сантурджиевъ, да настѣпи по долината на р. Морава къмъ Враня, споредъ даденото му улѣтвение отъ Щаба на Действующата Армия. За свръзка между него и 3. Балканска дивизия да се из-

прати една силна странична колона, презъ горното течение на р. Пчиня (Стойевци), къмъ Враня.

Върхътъ Султанъ тепе да се обходи.

14. Македонски полкъ (три дружини), съ нужното количество артилерия и взводъ конница, да се остави въ долината на р. Струма за охраната на фронта в. Кадж дурукъ—в. Коница—с. Черешница. Въ негова подкрепа да се изпрати единъ полкъ отъ 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия къмъ с. Бѣлица.

Дружината отъ 14. Македонски полкъ, изпратена въ гр. Струмица, следъ свършване на мисията, дадена ѝ направо отъ Щаба на Действующата Армия, може да се прибере, въ зависимостъ отъ обстановката, или къмъ Огражденъ планина, по пътя Струмица—Берово, или да се насочи къмъ Радовишъ—Щипъ.

в. 2. Тракийска дивизия да охранява участъка отъ Джанянь баиръ (Пиринъ планина), презъ с. Доспатъ, до в. Карлъкъ (Широколъкски), изключително последния пунктъ, за което въ първа линия да употреби два полка и единъ да остави въ поддръжка, около гр. Мехомия. Другитѣ три полка да останатъ на сегашнитѣ си мѣста.

г. 10. Бѣломорска дивизия . . .

§ 3.

Командующи армиитѣ и отдѣлнитѣ дивизии да разпоредятъ веднага частитѣ да заематъ изходното си положение. Разпорежданията за това да се правятъ частично и обща заповѣдь да издаватъ въ навечерието на действията. За деня и часа за почването имъ ще се съобщи допълнително. . .

§ 4.

Всички охраняващи части веднага да заематъ мѣстата си и да взематъ сериозни мѣрки солидно да се окопаятъ на подходящи позиции, които преграждатъ по-важнитѣ посоки за движението откъмъ страна на противника. Въ тѣзи зони граничнитѣ войски да останатъ на сегашнитѣ си мѣста.

Съгласно тая директива, щабътъ на II. армия издаде следното:

Наставление

по

II. отдѣлна армия

№ 1.

Щабъ гр. Дулница Карта 1:210,000 1915. г. 28. септемврий.

Разположението на сръбската армия срещу нашата II. армия се вижда отъ приложената схема.

Австро-германската армия е навлѣзла въ Сърбия.

Съгласно директивата по Действующата Армия № 1., отъ 22. т. м. :

1. отдѣлна армия ще атакува сърбитѣ по фронта отъ р. Дунавъ до в. Стрешеръ (Букова глава) и, презъ Зайчаръ, Княжевецъ и Пиротъ, ще достигне линията Парачинъ—Алексинецъ—Нишъ. 26.

Пернишки полкъ влиза въ състава на I. армия и ще действа на нейния лѣвъ флангъ, на който се намира и I. конна бригада (лѣвъ гвардейскиятъ и I. конни полкове).

На II. отдѣлна армия (състоеща се засега само отъ 3. Балканска, 7. Рилска, безъ 26. Пернишки полкъ, и конната дивизия) е заповѣдано; да атакува врага отъ в. Стрешеръ (изкл.) до в. Лешко (вкл.) и следъ това, презъ Крива паланка и Царево село—Кочане, концентрично да настѣпи къмъ Овче поле.

Вследствие на което;

1. Командиръ на I. бригада отъ 7. Рилска дивизия, полковникъ Сантурджиевъ, 13. Рялски полкъ (четири дружини, полускадронъ, една пл. батарея, пионерна полурота) да действа на крайния дѣсенъ флангъ на II. армия, въ състава на която влиза, като настѣпи въ долината на р. Морава, къмъ гр. Враня, споредъ упътванието, да дено му направо отъ Щаба на Действующата Армия.

Командиръ на 2. бригада отъ 3. Балканска дивизия, полковникъ Бошнаковъ, 29. Ямболски полкъ (четири дружини, два ескадрона съ конно-пионеренъ взводъ, едно пл. отдѣление отъ две батареи и пионерна полурота) да настѣпи по горното течение на р. Пчиня, Стайовци къмъ Враня.

Най-късно 29. т. м. следъ пладне да вземе изходното си положение около в. Дукатъ, прикрито, по възможностъ близо до границата.

3. 3. Балканската дивизия, къмъ която се придава едно отдѣление отъ 7. арт. полкъ и единъ ескадронъ отъ конната дивизия, да настѣпи по фронта, в. Китка, вкл., — Брѣзовски ридъ, въ обща посока на Страцинъ, като се заслони отъ Султанъ тепе и го обходи, а не да го атакува.

Общо стремление — обходъ отъ северъ за отблъсване врага въ южна посока.

Частитѣ отъ дивизията да заематъ изходното положение прикрито, по възможностъ близо до границата, най-късно до 29. т. м. следъ пладне.

4. 7. Рилска дивизия :

а. Единъ полкъ съ едно отдѣление и единъ коненъ взводъ да остави въ долината на р. Струма, съ цель да охранява долината на фронта в. Кадж дурукъ—в. Коница — с. Черешница, до смѣняването му отъ 2. Тракийска дивизия.

Да се открие и поддържа свързка на изтокъ съ 2. Тракийска дивизия, дѣсниятъ флангъ на охранението на която е на Баба Тумбеси.

б) Съ останалитѣ части дивизията да настѣпи на фронта Брѣзовски ридъ—в. Лешко, въ обща посока Царево село—Кочане, а съ единъ полкъ — презъ Пехчево—Блатецъ—Виница.

Къмъ дивизията се придава единъ ескадронъ отъ конната дивизия.

Всички части да заемат изходното си положение най-късно на 29. т. м. следъ пладне, прикрито, по възможностъ близо до границата.

5. Конната дивизия на 30. т. м. да се премести въ Ваксево. Да държи връзка съ 7. Рилска дивизия, за да следва на първо време следъ нея, щомъ тя мине границата и се спусне къмъ Царево село.

При първа възможностъ или по искане отъ началника на 7. Рилска дивизия да излѣзе напредъ, съ крайна целъ да разузнае за разположението и силитѣ на врага между линията Куманово—Удово, по Вардара.

6. Дружината отъ 14. Македонски полкъ, изпратена въ гр. Струмица, щомъ свърши мисията си, да влѣзе въ разпореждане Началнику 7. пех. Рилска дивизия, който да ѝ даде задача и да донесе.

7. Мѣстността, на която ще се действува, като планинска, ще затрудни твърде много съгласуването на действията на разнитѣ колони. Поради това, да се взематъ всички мѣрки за поддържане взаимно съседски свръзки съ чести взаимни известия.

Знаейки общата целъ на армията, както своята и тая на съседитѣ, и при възможностъ да не се получи заповѣдъ за действия на следния день, началницитѣ на единицитѣ да развиватъ полезна инициатива — като поддържатъ взаимна свръзка, да продължаватъ действията. Това особено много се отнася до Рилския и Ямболския полкове.

Действията на всички трѣбва да се отличаватъ съ особена смѣлостъ. Обходитѣ (маневрирането) сж действителни похвати за успѣха въ планинската мѣстностъ.

8. Частитѣ, които ще атакуватъ опредѣленитѣ за атакуване сръбски гранични постове презъ нощта на 30. септемврий срещу 1. октомврий, да се приближатъ своевременно, незабелязано и възможно близо до постоветѣ, за да се хвърлятъ стремително, бързо и тихо да ги завладѣятъ.

9. Да се представятъ схеми на разположението на частитѣ до 30. т. м. следъ пладне.

10. Да се правятъ донесения:

а) За положението на частитѣ всѣка вечеръ къмъ 5 часа следъ пладне.

б) При достигането на известни географически линии, като рѣки, планински гребени, възли на съобщения, по голѣми населени мѣста, известни укрепени позиции на врага и пр.

в) Следъ всѣки бой — къса релация за резултатитѣ му.

11) Като се почне отъ 29. т. м. да се избѣгватъ, въобще, служебнитѣ сношения по телеграфа и телефона и особено съ дълги телеграми, които не се отнасятъ до действията, за да не се прѣчи на управлението (заповѣди, донесения, известия) на войскитѣ.

12. Да се нареди отъ колоезначната рота летеща поща между Щаба на Армията и щаба на 3. Балканска дивизия, щабо-

ветѣ на 13. Рилски и 29. Ямболски полкове (до Босилоградъ), както и между Щаба на Армията и щаба на 7. Рилска дивизия.

Конната дивизия да се свърже съ своя летеща поща, на първо време презъ Кадиниъ мостъ.

13. Да се предупредятъ всички чинове, че има сръбски войски, облѣчени въ руско облѣкло, понеже сръбитѣ, по липса на свое облѣкло, си доставляватъ такова отъ Русия.

14. Заповѣдъ за действията на 30. септемврий срещу 1. октомврий ще последва.

На 29. септемврий се получи друга директива.

Директива

по

Действующата армия

№ 2.

София, 20. септемврий 1915. г., 3 ч. сл. пл.

Карта 1:75,000 и 1:210,000.

1. Сръбитѣ сж оттеглили значителни сили отъ нашата граница и изпратили на тѣхния северенъ фронтъ.

По последнитѣ сведения, останали сж около четири неприятелски дивизии съ две главни групи, около Зайчаръ—Княжевецъ и Пиротъ.

2. III. австрийска и XI. германска армии сж преминали въ нѣколко пункта рѣкитѣ Дринъ, Сава и Дунавъ и продължаватъ успѣшно настѣплението си въ южна посока.

I. и II. армии въ означеното време да преминатъ въ общо настѣпление за достигане на опредѣленитѣ имъ съ директива № 1. обективи. Обстановката изисква енергични действия.

За тая целъ:

I. армия: а. 6. Бдинска дивизия да настѣпи съ една бригада по посока на Неготинъ и Бърза паланка за търсене връзка съ германския отрядъ, който настѣпва отъ Оршова, презъ Текия, къмъ Бърза паланка, и съ другитѣ две бригади — къмъ Зайчаръ, като се заслони откъмъ северъ и югъ, за да пази лѣвия флангъ на горнитѣ колони, както и дѣсния на 8. Тунджанска дивизия.

б. — 8. Тунджанска дивизия да настѣпи въ обща посока на Княжевецъ.

в. 9. Плѣвенска дивизия да настѣпи по посока с. Иново.

г. 1. Софийска дивизия да настѣпи къмъ Пиротъ, за да подготви атаката на тоя пунктъ. Колоната, която ще действува отъ Трънъ за Власина, като се заслони сериозно откъмъ Дъсченъ кладенецъ, да настѣпи презъ Сурдулица въ долината на р. Морава и прекъсне съобщенията по нея.

II. Армия: Да настѣпи къмъ линията Бояновци—Куманово—Градище планина, съ целъ да прекъсне съобщенията на Македония съ Сърбия по долината на р. Морава и попрѣчи на сръбската армия да се оттегли въ Македония, като въ сщцото време бжде

готова да се противопостави на всяко подкрепление, което евентуално би било изпратено на Сърбия откъм югъ.

а. 3. Балканска дивизия да настъпи въ обща посока на Куманово, като изпрати презъ Стайовци за Враня една силна странична колона за поддръжка на 13. Рилски полкъ.

б. 13. Рилски полкъ да настъпи, съгласно даденитѣ му упътвания, къмъ Враня и северно отъ този градъ, като вземе енергични мѣрки да си обезпечи дѣсниятъ флангъ отъ неприятелски войски, находящи се при Сурдулица и по-наюгъ.

3. Балканска дивизия трѣбва да бѣде готова въ всяко време да се притече на помощъ на 13. Рилски полкъ, за което помежду имъ да се остави най-тѣсна свръзка.

в. 7. Рилска дивизия да остави 14. Македонски полкъ на сегашното му мѣсто, до смѣната му отъ части на 2. Тракийска дивизия. Съ бригадата отъ Черната скала и Джумая да настъпи въ обща посока Царево село—Кочане—Градище планина, а полкътъ, оставенъ при Бѣлица, да се насочи презъ Блатецъ къмъ с. Винаца за което своевременно да бѣде съсредоточенъ около в. Джама.

г. Конната дивизия, следъ като ѝ се открие свободенъ пътъ, да премине презъ Черната скала и се насочи до долината на р. Брѣгалница къмъ градъ Велесъ, съ цель да прикрива лѣвия флангъ на II. армия, да прекъсне неприятелскитѣ съобщения въ долината на Вардаръ и разузнава въ южна посока.

5. коненъ полкъ да се изпрати презъ гр. Пехчево за гр. Струмица, съ цель да разузнава въ южна посока, въ долината на р. Струмица, и поддръжа връзка между конната дивизия и бригадата въ Струмската долина.

4. а. На 2. Тракийска дивизия се възлага охраната и наблюдението въ долината р. Струма, като смѣни бригадата отъ 7. Рилска дивизия. Другитѣ ѝ части оставатъ въ мѣстата си.

б. III. армия и 10. Бѣломорска дивизия — оставатъ на мѣстата си и продължаватъ да изпълняватъ възложенитѣ задачи.

5. На гръцката и ромънската граници да се пази пълна коректностъ и избѣгватъ всякакви предизвикателства.

6. Щабътъ на Действуващата армия—София.

Съгласно първата директива, бѣше вече приготвена и въ сжщия день, 29. септемврий, щабътъ на армията издаде следната първа заповѣдь за действията, която заповѣдь не противоречеше и на втората директива:

Заповѣдь

по

Оперативна

II. Отдѣлна армия

№ 7.

Карта 1:210,000; сръбска 1:75,000; австрийска 1:200,000.

Щабъ гр. Дулица 29. септемврий 1915. г., 8 ч. 15 м. сл. пл.

Сведенията за врага, нашето разположение и цельта на II. армия и задачитѣ на различнитѣ единици се виждатъ отъ наставлението № 1. отъ вчера.

Заповѣдвамъ:

1. На 30. септемврий срещу 1. октомврий, преди съвване, да се атакуватъ сръбскитѣ гранични постове, за да се скрие на 1. октомврий, презъ деня, отъ погледитѣ на врага посоката на движението на нашитѣ части.

II. На 1. октомврий всички колони да минатъ границата и решително да атакуватъ врага.

1. Рилскиятъ полкъ — полковникъ Сантурджиевъ — да настъпи въ обща посока на Крива Фея—Сливница—Изумна—Кумарево—Враня. На 1. октомврий да заеме Крива Фея.

2. Ямболскиятъ полкъ — полковникъ Бошнаковъ — да настъпи въ обща посока на Стайовци—Голочевци—Новъ глогъ—Срѣдни дѣлъ—Нерадовче. На 1. октомврий да заеме Стайовци—Голочевци.

3. 3. Балканска дивизия да атакува врага по линията в. Китка—в. Чопина—Крива паланка, като се заслони къмъ в. Султанъ и го обходи, безъ да го атакува.

4. 7. Рилска дивизия да заеме Царево село. Съ единъ полкъ отъ бригадата, предназначена да охранява долината на р. Струма, да настъпи къмъ Пехчево—Блатецъ—Винаца въ свръзка съ дивизията, която настъпва къмъ Кочане; да очисти района Пехчево—Берво (долината на горното течение на р. Брѣгалница) и заеме лѣжищата, които идатъ отъ гр. Струмица и Щипъ—Радовишъ презъ планинскитѣ била западно отъ горното течение на р. Брѣгалница.

5. Конната дивизия — съгласно наставлението № 1.

6. Щабътъ на армията на 30. септемврий следъ пладне ще се премѣсти въ гр. Кюстендилъ.

На 30. септемврий, въ 3 ч. 30 мин. сл. пладне, щабътъ на армията пристигна въ гр. Кюстендилъ. Началникътъ на 3. Балканска дивизия доложи, че дивизията е още неготова за действия: 3. бригада не може до вечерта да бѣде на мѣстото си, срещу в. в. Китка и Чопина, — 46. полкъ тръгналъ едва вчера, на 29. следъ пладне, отъ Кюстендилъ, а 45. полкъ изтеклата нощъ се стоварилъ, и тая сутринъ е заминалъ; 24. Черноморски полкъ, командирътъ на 1. бригада, дивизионниятъ лазаретъ, болницитѣ и всички тилови учреждения още не сж пристигнали по желѣзницата. Подвозътъ на храна, по липса на дивизионенъ продоволственъ транспортъ, е извънредно труденъ. Отдѣлението, изпратено къмъ в. Руенъ, е още въ с. Богословъ, и днесъ не е възможно да заеме мѣстото си — в. Шапка, 500 работници едва днесъ почнали да поправятъ пътя.

Да се отложатъ военнитѣ действия е невъзможно. Числено превъзходство ние ще имаме. Разпореди се нѣколко вагони да пренасятъ хлѣбъ до ж. п. ст. Гюешево.

Щабътъ на 7. Рилска дивизия се премѣсти въ с. Логодашъ. 29. Ямболски полкъ зае в. Църноокъ съ една дружина

и картечната рота; една рота бѣше изпратена на в. Дукатъ. Граничните наши части, а после и частитѣ, които идваха въ областта на съсредоточението, получаваха отъ мѣстното население на Македония доста вѣрни и подробни сведения за движението и разположението на сръбскитѣ части. Цѣлото население, като българско, съчувстваше намъ и се стремѣше да помага на общото дѣло, почнато за неговата свобода. Бѣглеци-сръбски войници, по народностъ българи, веднага почнаха да се явяватъ: тѣ даваха сведения и изказваха желание веднага да постѣпватъ въ редоветѣ на нашитѣ войски и да се биятъ подъ общитѣ български знамена за общобългарска свобода.

Командиритѣ на 3. гранична дружина, капитанъ Терекиевъ, и на 5. гранична дружина, капитанъ Райчевъ, събраха добри сведения. Капитанъ Терекиевъ даде сведения за пѣтищата, които водятъ отъ границата за вътрешността на Македония. Сжщиятъ представи списъци на лица — македонци, отъ Паланешко, Кратовско, Кумановско, Кочанско, Царевоселско, които да служатъ за водачи; на войводитѣ и куриеритѣ, които се намиратъ въ дадено време въ Македония (отсамъ и отгатыкъ р. Вардаръ) и които ще помагатъ на армията.

Къмъ 30. септемврий въ щаба на армията имаше вече следнитѣ сведения за сръбскитѣ сили:

Въ Македония, отъ гр. Враня до гр. Гевгели (гръцката границата), на единъ фронтъ отъ около 170 км., сръбитѣ имаха новосъздадената Македонска армия на генералъ Дамянъ Поповичъ. Създадена по предимство отъ нови полкове съ млади войници (отъ 1. януарий 1915. г.) и отъ отдѣлни полкове отъ разни позиви; ротитѣ отъ по 160 до 250 души. Нѣкои полкове бѣха въоръжени съ турската пушка Маузеръ.

Срещу II. армия сръбитѣ разполагаха съ следнитѣ части: по височинитѣ източно отъ Стайовци и по в. Чопина — части отъ 18. пех. полкъ. Между в. Чопина и гр. Крива паланка — части отъ 12. пех. полкъ, II. позивъ; на Царевъ връхъ (Султанъ тепе) — останалата частъ отъ 12. пех. полкъ, II позивъ; при Дрѣнъкъ — 12. пех. полкъ, III. позивъ; по височинитѣ Повиенъ, Цера, Калиманци — 16. пех. полкъ; по на югъ, по височинитѣ Гърлено, Чука Голакъ, Чавка, до къмъ Митрошинци — 20. пех. полкъ; при Нивичено, Подрище — 13. пех. полкъ; между Удово и Демиръ капия; — 2. пех. полкъ, I. позивъ. При Валандово и по-наизтокъ — 1. пех. полкъ; 2. пех. полкъ отъ Моравската дивизия, II. позивъ, — въ Македония.

Всичко, предполагаше се, около 50 дружини съ 28 батареи, 3 ескадрона и 2 пионерни роти.

Сръбитѣ укрепяваха: височинитѣ Китка, Чопина, Киселица, Жедилово, Кале; ридоветѣ Крива паланка — Царевъ

връхъ и Влахларъ-Кръкля; работѣха окопи: отъ Калиманци къмъ с. Гърляне и в. Чука Голакъ, при с. Пресѣка — Горница (Гурковъ Преславъ) — Църнковецъ, около с. Цера в. Повиенъ — Гребенска чука — Йовова глава — Близница и Китка; околос. Драмча; отъ Църнорѣка къмъ Царево село.

Щабътъ на армията съ нѣколко бюлетини, издадени въ надвечерието на действията, събщи въ частитѣ отъ армията сведенията за сръбскитѣ сили и тѣхното разположение, мѣстата, на които се укрепяватъ, състоянието на пѣтищата и пр.

1. октомврий

Действията на 3. Балканска дивизия

За изпълнение на заповѣдта по армията, началникътъ на дивизията съ заповѣдь по дивизията отъ 29. септемврий, 1 ч. 40 м. сл. пл., посочвайки сведенията, които се иматъ за сръбитѣ на укрепената позиция срещу дивизията (в. Китка, — в. Чопина — Киселица — Крива паланка — Калинъ камъкъ — в. Султанъ и с. Дрѣнъкъ — 12. пех. полкъ, II. позивъ, 12. пех. полкъ III. позивъ и 18. пех. полкъ, II. позивъ, или всичко 12 дружини, 6 батареи и две далекобойни орджия, независимо отъ частитѣ, които се намиратъ задъ тѣхъ, въ вътрешността), опредѣля задачата на армията и тая на дивизията: последната да настѣпи на фронтъ въ Китка (вкл.) — Брѣзовски ридъ, въ обща посока на Страцинъ, като се заслони отъ Царевъ връхъ и го обходи, безъ да го атакува. Общо стремление — обходъ отъ северъ за отблъсване сръбитѣ въ южна посока, и заповѣдваше частитѣ да заематъ изходното си положение, а именно:

3. бригада: — 46. полкъ, който се стоварва на 29. септемврий, отъ желѣзницата, да трѣгне въ сжщия день въ 1. ч. сл. пладне отъ Кюстендилъ презъ Гърляно, Долно село, Бобешино, Горно Толмино, в. Голѣмъ (Бѣла вода), дѣто да достигне на следния день, 30. септемврий, преди пладне. 45. полкъ, щомъ се стовари отъ желѣзницата, да замине къмъ сжщото мѣсто. Къмъ бригадата се придаватъ едно планинско артилерийско отдѣление (две бат.) едно полско артил. отдѣление, една пионерна рота, десетъ конника и граничните части на участъка постъ Жеравино — постъ Църноокъ;

1. пех. бригада: 11. Сливенски полкъ да следва презъ гр. Кюстендилъ къмъ Гърляно и остане на бивакъ при с. Скакавица. Дружината отъ 32. Загорски полкъ при — Скакавица; охранението отъ сжщия полкъ (една дружина) и граничната стража на участъка и в. Ташъ тепе — постъ Жеравино. Къмъ бригадата се придаватъ: 6. арт. полкъ (6 бат.), едно отдѣление отъ 16. арт. полкъ и една пионерна рота. 32. Загорски полкъ

(две дружини) съ граничната стража отъ в. Ташъ тепе до Брѣзовски ридъ, една пл. батарея, пионерна полурота, хелиографно отдѣление и 10 конника—при в. Шалка; да се свърже съ 7. Рилска дивизия—рота къмъ постъ Куцовица (Куцулиница).

24. Черноморски полкъ, когато пристигне, съ едно отдѣление отъ 6. арт. полкъ да остане въ разпореждане на началника на дивизията.

Частитѣ трѣбваше да заематъ изходнитѣ си мѣста, като бждатъ, възможно, близо до границата, но скрито, незабелязано за сърбитѣ, да изучаватъ пѣтищата, водещи къмъ границата и въ вътрешността на Македония и ги поправятъ за движение на обози и артилерия. Да избератъ артилерийски позиции, отъ които да се поддържа пехотата при завземането на граничната линия и сръбскитѣ позиции в. Китка—Чопина—Киселица—Крива паланка—Калинъ камъкъ—в. Султанъ—с. Дрѣнѣкъ.

На следния день, 30. септемврий, началникътъ на дивизията издаде следната

Заповѣдь

по

3. Балканска дивизия
№ 4.

Щабъ гр. Кюстендилъ 30. септемврий 1915. г. 5 ч. 5 м. сл. пл.
Карта 1:210,000
Сръбска 1:75,000, австр. 1:200,000

§ 1. Сведенията за врага, нашето разположение и задачата на дивизията оставатъ сжщитѣ, както и въ оперативната заповѣдь № 3.

§ 2. Заповѣдвамъ:

а. *Дѣсна колона*

Полковникъ Петровъ
3. бригада 6 др.
Две бат. отъ 3. пл. арт.
полкъ 8 ор.
Три бат. отъ 17. арт.
полкъ 12 ор.
Една пионер. рота . . . 1 ор.
всичко 6 дружини, 20 ор. 1 пион. р.

Да атакува на 1. октомврий въ 4 ч. 30 м. пр. пл. сръбскитѣ гранични части на фронта постъ Доганица—постъ Жеравино и да завладѣе граничната линия, следъ което се продължи настѣпленieto, съ цель да атакува неприятелската позиция отъ в. Китка презъ в. Чопина до Кр. между р. р. Лукве и Букова, като се стреми да отхвърли противника въ южна посока.

Въ завладѣната неприятелска позиция да се затвърди.

Да атакува на 1. октомврий въ 4 ч. 30 м. пр. пл. сръбскитѣ гранични части на фронта постъ

б. *Сръдна колона*

Полковникъ Поповъ Ал.
11. Сливенски полкъ . . . 4 др.

32. Загорски полкъ . . . 1 др.
6. арт. полкъ 24 ор.
16. арт. полкъ 24 ор.
една пион. рота 1 р.
Всичко 5 др., 48 ор., 1 пион. рота

Жеравино—постъ Ташъ тепе и да завладѣе граничната линия, следъ което да атакува неприятелската позиция отъ с. Добровница до Крива паланка, като се стреми, въ съгласие съ дѣсната колона, да отхвърли противника въ южна посока.

Въ завладѣната неприятелска позиция да се затвърди, като се заслони откъмъ в. Султанъ тепе.

Да атакува на 1. октомврий въ 4 ч. пр. пл. сръбскитѣ гранични части на фронта постъ Ташъ тепе—постъ Щърби и да овладѣе граничната линия, на която да се затвърди и укрепи, като вземе всички мѣрки за прикриване, на всѣка цена, посоката в. Руенъ—Кюстендилъ.

Да се разположи задъ дѣсния флангъ на дѣсната колона, около в. Голѣмъ, въ време на боя. Следъ завладѣването на неприятелската позиция, да настѣпи по течението на р. Пчиня къмъ с. Търговище и разузнава за пѣтя в. Козякъ—с. Страцинъ, на шосето Крива Паланка—Куманово, като обърне особено внимание и събере сведения заета ли е Страцинската позиция и съ какви части.

Да останатъ на бивацитѣ си, а командирътъ на дружината, при щаба на дивизията, като се грижи за поддържане на установенитѣ връзки между щаба на дивизията и колонитѣ, между сжщия щабъ и щаба на армията.

в. *Лѣва колона*
Полквникъ Йосифовъ
32. Загорски полкъ . . . 2 др.
Една бат. отъ 3. пл.
полкъ 4 ор.
Отъ 9. пионер. друж. . . 1/2 р.
Всичко 2 др., 4 ор., 1/2 пион. рота

г. *Конница*

Ротмистъръ Филипovъ
4. еск. отъ 3. кон. полкъ . 1 ес.

д. *3. пионерна дружина*
Майоръ Тихчевъ
Телеграфната и мостовата
роты две роты

§ 3. — Началницитѣ на колонитѣ да поддържатъ непрекъснатата връзка помежду си, така и съ щаба на дивизията, като гледатъ при всѣко промѣняване на мѣстата си, веднага да я възстановяватъ. Да изпращатъ донесения: 1. Следъ завладяване на граничната линия. 2. Следъ завземането на неприятелската позиция. 3. Следъ затвърдяването на нея съ скица на разположението си и сведенията, които сж добити за противника.

§ 4. — Дивизионният полски лазаретъ, следъ пристигането си, да изпрати 3. отделение при 3. бригада, а 1. и 2., подъ началството на началника на лазарета, да се установятъ при Гюешево.

Дивизионнитѣ полски болници, следъ пристигането имъ, ще се разположатъ западно отъ Кюстендилъ.

Раненитѣ да се евакуиратъ въ открититѣ мѣстни болници, въ гр. Кюстендилъ.

§ 5. — Домакинскитѣ обози и огнестрелнитѣ паркове следватъ задъ колонитѣ си.

§ 6. — Административниятъ обозъ, като пристигне, да се разположи западно отъ Кюстендилъ.

§ 7. — Азъ съ щаба на дивизията ще бъда въ началото на боя при с. Бобешино. Следъ завладяването на граничната линия — на поста Коприва.

Действията на 3. бригада. Бой на в. Кирка — 1-ия день.

(Приложение № 2)

3. бригада—дѣсна колона—полковникъ Петровъ Н. бѣше въ съставъ: 6 дружини съ 20 орждия и една пион. рота.

На 29. септемврий, къмъ 2 ч. 45 м. сл. пл., командирътъ на бригадата, заедно съ една дружина отъ 45. полкъ, пристигна въ гр. Кюстендилъ. Щабътъ на бригадата се спрѣ на бивакъ при гарата, и се направиха разпореждания: 46. полкъ съ придаденитѣ му части да трѣгне отъ бивака си при с. Долно село въ 5 ч. пр. пл. на 30. септемврий; ротитѣ отъ 46. полкъ, бивакиращи източно отъ с. Гърляно,—по пѣтя на 46. полкъ въ 6 ч. пр. пл. на 30. септемврий, а тия отъ сѣщия полкъ, бивакиращи около гара Кюстендилъ, — въ 4 ч. пр. пл.

На 30. септемврий, 4 ч. пр. пл. щабътъ на бригадата трѣгна по пѣтя Кюстендилъ—Гърляно—Долно село—Бобешино—Долно Тломино—Горно Тломино— в. Голѣмъ. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. пристигна, заедно съ командиритѣ на 46. полкъ, и 2 отд. отъ 17. арт. полкъ на в. Голѣмъ, дето завари 7. рота съ две картечници отъ 32. Загорски полкъ и двата наши тамъ гранични поста, усиленни съ опълченци отъ мѣстното население.

Следъ като разузна мѣстността, командирътъ на бригадата реши да атакува лѣвия флангъ на сръбската укрепена позиция, обхождайки в. Китка, който се виждаше слабо осветленъ отъ заходещето слънце.

В. Голѣмъ, незалесенъ господствува надъ цѣлата околна мѣстность. На северъ се разстила ридъ, по който следва граничната линия, вълнистъ на слаби гѣнки, достига до в. Дукатъ. На изтокъ се спуща стрѣмно къмъ Доганската рѣка и достига с. Горно Тломино, отъ което води единствената по

билото пѣтека. На югъ се простира другъ ридъ, който съ остри и стрѣмни склонове се спуща до с. Голешъ. На западъ се свързва съ по-низкитѣ възвишения—Орлово гнѣздо и Майчино корито. Изобщо, масивътъ Голѣмъ има стрѣмни, обрасли съ рѣдка гора, склонове; съ тѣсни, каменисти долини; съ остри, голи и скалисти върхове; тукъ-тамъ тѣсни ивици ниви. Една широка, съ стрѣмни брѣгове, долина отдѣля в. Голѣмъ, отъ в. Китка. Масивътъ Китка има плоски и обли върхове—склонове обрасли съ гѣста буйна джбова гора, долини широки съ прѣснати по тѣхъ тукъ-тамъ колиби, обширни пасабища по билото и ниви по долинитѣ. В. Голѣмъ се издигна 200 м. надъ в. Китка, отлично закрива събирането на войски източно отъ него съ изключение на частъ отъ билото и севернитѣ му склонове, които се наблюдаватъ отъ владената при постъ Доганица граничната линия. В. Китка, ридътъ рѣдки буки и Чопина бърдо прикриватъ напълно долината на р. Пчиня, господствуватъ надъ цѣлия планински ридъ, западно отъ долината на р. Лукве и образуватъ първата сръбска гранична отбранителна линия. Заемането на в. Китка улеснява значително атаката на тая отбранителна линия, на която фронта, тила и пѣтищата за гр. гр. Враня, Бояновци и Прешово се заплашватъ.

Въ щаба на бригадата се събраха и съсрѣдоточиха сведенията за сѣрбитѣ: сръбскитѣ гранични войски били усиленни; в. Китка — заетъ съ около четири дружини съ една батарея; около с. с. Метежово и Подържи конь се очакватъ нови сръбски части — пехота съ артилерия. Пѣтищата се поправятъ и нови се откриватъ къмъ позицията — по долината на р. Пчиня, къмъ в. Китка, и отъ шосето Крива Паланка—Куманово за с. Метежово. В. Китка е укрепенъ съ два реда окопи и два редута. *)

Къмъ 5 часа. сл. пл. на 30. септемврий, главата на 46. п. полкъ се показва на билото, западно отъ с. Горно Тломино, а 29. Ямболски полкъ се изкачваше по склоноветѣ на в. Църноокъ. Стана необходимо да се прогонятъ сръбскитѣ войници отъ поста Доганица, за да не забележатъ движението на нашитѣ войски. Единъ патруль и нѣколко гранични войници къмъ 8 ч. следъ пладне прогониха сръбскитѣ войници отъ поста Доганица, безъ изстрелъ. Обезпечи се и единъ пѣтъ по билото за коннитѣ резезди, изпратени отъ командира на 2/3. бригада.

Къмъ 7 ч. сл. пл. 46. полкъ съ планинското отделение стигна на в. Голѣмъ, смѣни 7/32. рота и зае охраната. Почна

*) Сѣрбитѣ укрепиха тоя връхъ още въ Балканската война, когато българската армия се биеше съ главната турска армия въ Тракия, а сѣрбитѣ, наши съюзници, се укрепяваха и се готвѣха да воюватъ срещу насъ.

поправката на окопитъ, останали отъ Съюзнишката война (1913. г.). Патрулирането на граничната линия се остави на граничните части. Липсата на пжть и стръмнитъ подеми и спускове затрудниха твърде много излизането на полското отдѣление на в. Голѣмъ, запрегнато съ реквизирани слаби коне. Часть отъ снарядитъ отъ предницитъ и заряднитъ коли бѣха оставени въ с. Горно Тломино и пренесени съ товарнитъ коне на 46. полкъ. Орждията, подпомогнати отъ 45. полкъ и пионерната рота, се очакваха да пристигнатъ на в. Голѣмъ на другия денъ, 1. октомврий, къмъ 8 часа. пр. пл. Къмъ същото време се очакваше да пристигне и 45. полкъ.

Бригадата зае изходното си положение около в. Голѣмъ въ следния редъ: 46. полкъ — самия в. Голѣмъ и билото му въ южна посока: 2/17. отдѣление — между лѣвофланговата (1.) дружина и срѣдната (2.) дружина, въ артилерийскитъ окопи, останали отъ Съюзнишката война 1913. г. Вдѣсно отъ 46. полкъ — планинското отдѣление; 45. полкъ — вдѣсно отъ планинското отдѣление. Пионерната дружина — задъ 46. полкъ.

Атаката, когато се получи за нея заповѣдь, бѣше решена: 46. полкъ да атакува отъ фронта, въ свѣзка съ частитъ отъ 1/3. бригада, чийто дѣсенъ флангъ се предполагаше да достигне до постъ Голешъ. Първата цель бѣше да се заеме предното мѣсто отъ сръбската позиция, Орлово гнѣздо, за да може артилерията да заеме по-близка позиция (в. Китка отстои отъ в. Голѣмъ на около 5,800 м.); 45. полкъ да атакува съ обходъ лѣвия сръбски флангъ, поддържайки свѣзка съ 29. Ямболски полкъ; планинското отдѣление да се премѣсти на Орлово гнѣздо, щомъ пехотата заема тая висота.

Къмъ 9 ч. сл. пл. въ щаба на бригадата имаше сведение, че постъ Равна нива е заетъ отъ 11. Сливенски полкъ (1. бригада), както и цѣлата гранична линия, южно отъ тоя постъ.

На 1. октомврий, едва къмъ 5 ч. пр. пл., се получи заповѣдта по дивизията за действие, споредъ която заповѣдь, бригадата трѣбваше въ 4 ч. 30 м. пр. пл. да премине граничната линия въ участъка п. Доганица — п. Жеравино, следъ което да атакува сръбската позиция отъ в. Китка презъ в. Чопина до Кр., между р. р. Лукае и Букова, като се стреми да отхвърли сърбитъ въ южна посока. На завладѣната позиция да се затвърди.

Командирътъ на бригадата допълни направенитъ вече разпореждания съ това, че задържа 3. дружина отъ 45. полкъ, въ бригадна поддръжка, въ отстѣпъ задъ лѣвия флангъ на 46. полкъ, съ което предреша, по предимство, една фронтална атака.

Когато заповѣдта по дивизията пристигна, бригадата не бѣше още съсрѣдоточена — 45. полкъ, 2/7. отдѣление и пионерната рота бѣха още въ движение отъ с. Горно Тло-

мино за в. Голѣмъ. Тѣ се очакваха едва къмъ 11 ч. 30 м. — 12 ч. пр. пладне, за следъ което време и командирътъ на бригадата реши да почне действията, т. е., следъ като бригадата се събере, и частитъ заематъ назначенитъ си изходни мѣста.

Къмъ 8 ч. 50 м. пр. пл. пристигнаха първитъ две батареи на в. Голѣмъ и заеха позиция. Къмъ 10 ч. пр. пл. наближиха 1. и 2. дружини отъ 45. полкъ; които, следъ малка почивка, бѣха насочени за мѣстата си — склона между в. Голѣмъ и п. Доганица. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. пристигна последната батарея, следъ която — и 3. дружина 45. полкъ, и пионерната рота — последнитъ оставени въ бригадна поддръжка. Хората едва се движеха отъ умора.

Щабътъ на бригадата остана на в. Голѣмъ.

На сръбската позиция имаше обикновено движение — изглеждаше, като че сърбитъ не очакваха днесъ наше настѣпление.

Точно въ 11 ч. 15 м. пр. пл., на 1. октомврий, 1. дружина, майоръ Поповъ, отъ 46. полкъ, полковникъ Абаджиевъ М., следъ къса стрелба, напусна окопитъ си и се спусна отъ в. Голѣмъ къмъ предното мѣсто на сръбското разположение. По-късно, 1/45. дружина подполковникъ Йордановъ, също напредна, предшествувана отъ рѣдка патрулна верига. Врагътъ забеляза движението на последната дружина; сръбскитъ части на предното мѣсто се раздвижиха и разкриха разположението си; сърбитъ откриха огънь по нашата пехота, който предизвиква огъня на нашето планинско отдѣление. Първиятъ изстрелъ бѣше даденъ въ 11 ч. 20 м. пр. пл. 3. дружина напусна окопитъ си и, имайки две роти въ бойна часть и две роти въ дружинна поддръжка, настѣпи подъ сръбския пехотенъ огънь. Сърбитъ усилено биеха съ огънь в. Голѣмъ, но огънятъ имъ оставаше безвреденъ, окопитъ вече бѣха напуснати отъ нашитъ пехотни части, настѣпили напредъ. Планинското отдѣление (две батареи) усили огъня по предното сръбско мѣсто. 1/45. дружина застраши лѣвия вражески флангъ, и сърбитъ, виждайки се обхванати, напуснаха позицията. 3/46. дружина веднага я зае. Предното мѣсто отъ сръбската позиция падна.

Къмъ 2. ч. сл. пл. планинското отдѣление по батареино излѣзе на позиция на завладѣното предно мѣсто.

Сръбската артилерия отъ в. Китка биеше 46. полкъ по цѣлия му фронтъ.

Взаимната свѣзка между частитъ, напредващи по силно пресѣчената мѣстность, бѣше затруднена; движението напредъ ставаше, сравнително, бавно.

Следъ като нашата артилерия (полското и планинско отдѣления), съсрѣдоточиха огъня си по сръбската артилерия,

по-нататъшното настъпване на нашата пехота стана почти безнаказано.

Въ 2 ч. 30 сл. пл. 2/46 дружина се разгъна въ боенъ редъ и настъпи иззадъ билото южно отъ в. Голѣмъ, подъ прикритието на патрулна верига. Два взвода отъ дружината бѣха изпратени къмъ поста Голешъ за свързка съ фланговитѣ части на 1/3. бригада.

Сърбитѣ биеха долината на р. Луква.

Къмъ 4. часа сл. пл. 1. и 2. дружини отъ 46 полкъ, вече бѣха преминали дълбоката долина между в. в. Голѣмъ и Китка. 2. дружина, бѣ посрещната съ силенъ пехотенъ огънь; движението ѝ — затруднено и отъ мѣстността. Артилерийскитѣ наблюдатели забелязаха това и донесоха. Огънятъ на една отъ батареитѣ тогава бѣше насоченъ срещу сръбскитѣ части, които съ огъня си биеха 2. дружина; въ кжсо време сръбитѣ бѣха принудени да отстъпятъ презъ югоизточната тераса на в. Китка и да се прибератъ въ окопитѣ си. 2. дружина продължи настъплението и стигна горната крайнина на залѣсената частъ отъ политѣ на в. Китка, преследвайки съ огънь отстъпващитѣ сърби.

Една сръбска колона, около дружина, бѣше забелязана отъ щаба на бригадата, 2. дружина и командира на 2/17. отдѣление да се движи бързо по рида Рѣдки буки къмъ в. Китка. Артилерията веднага насочи огъня срещу сръбската колона. Последната сви, задъ върха и се скри.

Сръбската батарея въпрѣки подавяващия огънь на нашата артилерия, продължи огъня си. Отлично маскирана и разположена на мѣстность, за която картата 1:210,000 не дава никакво вѣрно представление, мжчно можеше да се задуши; разстоянието при това бѣше голѣмо. Излизането на една наша полска батарея на предното мѣсто, съ съдействието на една пехотна и една пионерна роти, улесни задачата. Къмъ 4 ч. 20 м. сл. пл. наблюдателнитѣ мѣста (три) на сръбската батарея бѣха добре бити; батареиниятъ командиръ бѣше изваденъ отъ строя, и огънятъ на батареята стана колебливъ и неточенъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. сръбската батарея бѣше задушена, и замлъкна.

Нашата артилерия пренесе огъня си последователно по първата и втората линии блиндирани окопи, както и по двата редута. Опредѣляйки даннитѣ за стрелба, батареитѣ можаха да продължатъ огъня си и презъ нощта.

Поради липса на телефони и пжтеки по силно пресѣчената и обраснала съ храсти мѣстность, свързката между частитѣ бѣше твърде затруднена. Артилерийскитѣ разузнавачъ, изпратенъ отъ предното мѣсто до командира на 46. пех. полкъ употреби четири часа за отиване и връщане. Донесенията на командира на 45. полкъ се получаваха отъ командира на бригадата за петъ часа. Единствениятъ телефонъ съ,

който разполагаха частитѣ на бригадата тоя на 45. полкъ, послужи да се свърже щаба на бригадата и артилерийската позиция съ граничния постъ Караманица, отъ който само можа да се влѣзе въ свързка съ щаба на дивизията, чрезъ телефона на граничната стража.

Въ щаба на бригадата се получи сведение, че командирѣтъ на 2. бригада (29. п. Ямболски полкъ) миналъ границата и настъпва къмъ в. Ключъ.

За 1. бригада сведения нѣмаше.

На командира на 45. полкъ (две дружини) се прати заповѣдъ да ускори настъплението къмъ в. Китка, на който източнитѣ поли се заемаха отъ 46. п. полкъ. На полка се придаде една планинска батарея.

Къмъ 7 ч. сл. пл. започна да вали ситенъ, студенъ дъждъ. Следъ малко се обърна въ снѣгъ, който въ кжсо време покри земята. Падна гжста, непроницаема мъгла — не се виждаше на нѣколко крачки. Слабата връзка между частитѣ стана още по-трудна. Телефонната връзка съ щаба на дивизията несигурна; коннитѣ ординарци при най-усиленъ ходъ стигаха до щаба на дивизията, постъ Коприва, за петъ часа.

Щабѣтъ на дивизията, нѣмайки сведения отъ 3. бригада, изпрати офицера за поржчки, капитанъ Поповъ, въ щаба на бригадата. Последниятъ съобщи, че 1. бригада ще поведе заповѣданата атака на 2. октомврий.

Командирѣтъ на 3. бригада намѣ и при тоя случай, че, ако продължи атаката, на следния день, 2. октомврий, лѣвиятъ флангъ ще бжде откритъ (?), и изостави решението да премѣсти полското отдѣление на предното мѣсто; задържа на първоначалната (първа) позиция и 3/45. дружина. Командирѣтъ на бригадата се боеше, безъ за това да има каквито и да било основания и признаци, да не би врагѣтъ да настъпи къмъ постъ Голѣмъ отъ югъ, въ която посока трѣбваше да настъпва 1. бригада.

46. полкъ достигна политѣ на в. Китка съ значителни жертви; дружинитѣ се спрѣха, прикрити въ гората, дето се приведоха въ редъ, и възстановиха помежду си връзката; правѣше се усилие, да се открие и поддържа връзка съ 45. полкъ. Дружинитѣ, охранявани съ патрулни вериги, заеха южната крайнина на гората. Предъ фронта на 2. дружина бѣше изпратенъ адютантѣтъ на дружината съ доброволци — разузнавачи; 3. дружина изпрати напредъ разузнавателни взводове; 1. дружина имаше предъ себе си бойна верига, понеже мѣстността предъ нея бѣше рѣдка гора и храсти. Картечната рота остана при 3. дружина, въ гората, на дѣсния флангъ на полка. Къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. охранителнитѣ части излѣзоха отъ леса; посрещнати отъ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь, приспособиха се и прикриха въ мѣст-

ността и успѣха да разузнаятъ разположението на сѣрбитѣ. Снѣгътъ, гжстата мъгла, стрѣмнината, плъзгавата почва и голѣмата умора затрудняваха движението на обутитѣ изключително съ царвули войници.

Нощта мина въ рѣдкѣ безреденъ пушеченъ огънь между охранителнитѣ и разузнавателни части на дветѣ страни. Обилно падналиятъ снѣгъ покри земята и почти затрупа частитѣ.

45. полкъ, подполковникъ Йордановъ, съ 1. и 2. дружини отъ сборното мѣсто, около 2000 кр. северно отъ в. Голѣмъ, настѣпи, съ цель да обходи в. Китка. 1. дружина и картечната рота, въ бойна часть, настѣпиха въ 1 ч. сл. пл. 2. дружина, полкова поддрѣжка, — въ 1 ч. 30 м. сл. пл. Вдѣсно, за свръзка съ 29. пех. Ямболски полкъ, бѣше изпратенъ взводъ отъ 2. дружина. Слабитѣ сѣрбски части предъ фронта избѣгаха, щомъ артилерията откри огънь. Полкътъ настѣпи безпрепятствено, мина с. Черна рѣка и се спрѣ на гребена западно отъ него. Тукъ нощта завари полка. Изобщо, полкътъ настѣпи бавно и предпазливо къмъ долината на с. Пролесия, предшествуванъ отъ разузнавателни части, насочени къмъ височинитѣ около с. Сорлица; пристигна една планинска батарея, и се получи заповѣдь за атаката на в. Китка отъ западъ.

Къмъ 8 ч. сл. пл. се съобщи на частитѣ заповѣдта на командира на бригадата, че атаката ще продължи на следния день.

Действията на 1. бригада

(Приложение 2.)

1. пех. бригада — сѣдна колона — полковникъ отъ генералния щабъ Поповъ Ал. бѣше въ съставъ 5 дружини, 48 орджия и една пионерна рота.

Командирътъ на 1. бригада съ щаба си още не бѣше пристигналъ. До неговото пристигане замѣстваше го командирътъ на 3. арт. бригада, който и насочи частитѣ за атакуване на граничитѣ постове: 3. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ, да атакува сѣрбскитѣ гранични постове отъ поста Равна нива, вкл., до постъ Деве баиръ, вкл.; 1. дружина отъ 11. Сливенски полкъ съ картечната рота, подполковникъ Христовъ (командирътъ на полка), — отъ поста Китка, вкл., до поста Сиври тепе, вкл.; 4. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, майоръ Чолаковъ, — отъ постъ Сиври тепе до постъ Малко Търново; една и половина дружини отъ 32. Загорски полкъ, съ едно отдѣление отъ 16. арт. полкъ — отъ п. Коприва до п. Жеравино, вкл.; Едно отдѣление отъ 6. арт. полкъ да излѣзе на позиция при ж.п. ст. Гюешево, за да може на разсѣмване да поддрѣжа ата-

ката на 3. и 2. дружини; едно отдѣление отъ 6. арт. полкъ да застане на шосето отъ Раненци до Гюешево, въ очаквателно положение; 2. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, майоръ Гююшевъ — въ бригадна поддрѣжка.

Граничитѣ постове влѣзаха въ състава съответно на дружинитѣ, насочени въ участыцитѣ имъ.

Началото на атака бѣше опредѣлено въ 4 ч. пр. пл. на 1. октомврий.

Едно отдѣление отъ 16. арт. полкъ съ една рота отъ 3. пионерна дружина и 2. рота отъ 32. Загорски полкъ, който още на 29. септемврий бѣха насочени отъ Кюстендилъ презъ с. Богословъ за в. Руенъ, не можаха да се изкачатъ при с. Богословъ. По заповѣдь, тѣ се върнаха и, презъ Кюстендилъ по шосето за Деве баиръ, настѣгнаха 1. бригада и влѣзоха въ състава ѝ.

Къмъ 1 ч. пр. пл. на 1. октомврий постътъ Равна нива бѣше превзетъ и запаленъ. Сѣрбитѣ избѣгаха, като дадоха само 3—4 изстрели.

Къмъ 3 ч. пр. пл. сѣрбскитѣ постове Уземъ, Ташъ тепе, Баждарица и Деве баиръ бѣха заети, нѣкои запалени.

10/11 рота, капитанъ Загорски, заедно съ 12. гранична рота, подпоручикъ Стоименовъ, атакуваха и заеха постоветѣ Деве баиръ и Китка.

Въ 3 ч. пр. пл. пристигна командирътъ на 1. бригада и пое командуването на бригадата си.

До 5 ч. пр. пл. всички гранични постове — отъ постъ Ташъ тепе до постъ Жеравино — бѣха завладѣни почти безпрепятствено. Командирътъ на бригадата, полковникъ Поповъ, въ 6 часа бѣше на Деве баиръ и насочваше частитѣ: 2. дружина отъ 11. Сливенски полкъ по гребена да се разпространи на югъ, влѣво отъ 3. дружина отъ сѣщия полкъ, къмъ Равна нива — Ташъ тепе; 3. дружина отъ сѣщия полкъ да напредне и достигне до дѣсния брѣгъ на р. Крива; едно арт. отдѣление да излѣзе на позиция задъ 3. дружина; другитѣ две — северно отъ шосето, между последното и постъ Китка; дветѣ роти отъ 32. Загорски полкъ, едно отдѣление и 1. рота отъ 3. пионерна дружина, които къмъ това време последователно пристигаха къмъ Гюешево — въ бригадна поддрѣжка.

Действията на тая бригада презъ тоя день, 1. октомврий сл., неоправдано, твърде бавни.

Сѣрбитѣ, навѣрно осмѣлени отъ тая бавност, настѣпиха съ една рота срещу 10./11. рота на височината около 500 м. западно отъ нашия постъ Деве баиръ. Тѣ настѣпиха къмъ 11 ч. пр. пл. по гжста, лесиста мѣстност, поради което огънятъ на 10. рота бѣше безреденъ. Два взвода отъ 6. рота усилиха дѣсния флангъ на 10. рота. 2. дружина се подаде цѣлата напредъ, къмъ дѣсния брѣгъ на р. Крива, като съ дѣснофланговата си рота откри огънь срещу фланга

на сърбитѣ. Къмъ 1 ч. сл. пл. сърбитѣ, следъ като оставиха десетина убити и ранени, се оттеглиха на високия лѣвъ брѣгъ на р. Крива, подъ огъня на 10. рота.

Командующиятъ армията съ началника на щаба на армията бѣха на Деве баиръ къмъ 10 ч. пр. пл. Командирѣтъ на бригадата обясни бавността съ желанието си да чака настѣпленieto на 3. бригада, която имала задача да нанесе решителния ударъ, а 1. бригада щѣла да служи за ось на връщане на дивизията. Командирѣтъ на бригадата смѣташе да се подаде напредъ само съ дѣсния си флангъ, въ действителностъ, обаче, бригадата бѣше еднакво силна по дветѣ страни на шосето, и частитѣ източно отъ него имаха зацель да образуватъ заслонъ срещу Царевъ връхъ (Султанъ тепе), отъ който връхъ нищо не се показваше и не можеше да се прояви, защото бѣше много далечъ.

На командира на бригадата нѣколко пѣти се обърна вниманието, че е необходимо да настѣпи по деятелно, да привлече върху себе си по-големо внимание и сили на врага, още повече, че срещу него нѣма упорство. Началникѣтъ на дивизията бѣше между дветѣ бригади на постъ Коприва и не проявяваше влияние върху действията. Той бѣше извиканъ на Деве баиръ, дето командующиятъ армията му обърна вниманието, че действията на дивизията се израждатъ въ действия на бригадитѣ, несвързани идейно помежду си, и че е нужна неговата намѣса.

Поради намѣса отъ щаба на армията, частъ отъ дружинитѣ източно отъ шосето се премѣстиха западно отъ него, а артилерията, бездействираща на самата гранична линия, се подкани да настѣпи напредъ, да мине подлежащия долъ и да търси позиция напредъ, отъ кждето да може да бие сръбската позиция. Щабѣтъ на армията разясни, че ние сме достатъчно силни и по-силни, за да нѣма колебания въ нашитѣ действия тукъ, и да не позволимъ сръбитѣ да събератъ сили само срещу една отъ нашитѣ посоки за настѣпване.

24. Черноморски полкъ въ 2 ч. сл. пл. бѣ трѣгналъ отъ с. Раненци, за който щабѣтъ на армията още въ 10 ч. 30 м. пр. пл. бѣше заповѣдалъ да продължи движението си (дружинитѣ отъ с. Раненци и отъ гр. Кюстендилъ) и застане задъ Деве баиръ, задъ 1. и 2. дружини отъ 11. Сливенски полкъ.

Едва къмъ 2 ч. и 30 м. сл. пл. командирѣтъ на бригадата даде заповѣдь за настѣпление.

1. дружина настѣпи около единъ—единъ и половина клм. отъ граничната линия.

На подполковникъ Христовъ къмъ 3 ч. сл. пл. се предаде 4. дружина и една батарея, успѣла да излѣзе задъ Жедилово, съ заповѣдь да настѣпи още два—три клм. напредъ и се приготи да атакува върха Славино. Тя настѣпи отъ с. Жедилово по гребена въ югозападна посока.

2. дружина настѣпи къмъ 4 ч. сл. пл., но бѣше посрещната съ огънь отъ една вражеска рота. Вечерята тя достигна лѣвия брѣгъ на притока на р. Крива, течецъ презъ с. Жедилово.

Къмъ 5 ч. сл. пл. 1. и 4. дружини отъ 11. Сливенски полкъ, настѣпващи западно отъ шосето, следъ слаба претрелка съ вражески патрули, заеха Славовия ридъ, на който ясно се очертаваше единъ редутъ. Командующиятъ армията съобщи на командира на бригадата, че редутѣтъ е взетъ (който последния искаше да атакува на следния день), и заповѣда да извади артилерията на позиция на заетия ридъ.

Неоправданата бавностъ въ действията на 1. бригада подари на сръбитѣ цѣлъ день, който тѣ ще да сж използвали, за да се освѣтлятъ въ обстановката и взематъ съответни решения. Частитѣ отъ 1. бригада достигнаха къмъ 8 ч. сл. пл.: 3/11. дружина съ едно отдѣление — източно отъ р. Крива и с. Уземъ и последното село; 1. и 2. дружини и картечната рота отъ сжщия полкъ — върха югозападно отъ с. Жедилово (Славовия ридъ); 4/11. дружина — западно отъ с. Жедилово, по гребена; една батарея — около северната махала на с. Жедилово; две роти отъ 32. Загорски полкъ — гребена източно отъ Кръкля, надъ стражарницата; една дружина отъ 32. Загорски полкъ съ две батареи — около 2 клм. северозападно отъ Кале, на рида Търново; две отдѣления — северно отъ шосето, на граничната линия; две дружини, отъ 24. Черноморски полкъ — около южната махала на с. Жедилово; една дружина отъ сжщия полкъ, съ една пионерна рота — на около 500 м. източно отъ поста Деве баиръ; 4. дружина отъ сжщия полкъ — около Гюешево.

Изучваше се пѣтъ за движение на артилерията напредъ.

Срещу 1. бригада сръбитѣ показаха само слаби разузнавателни части — само една батарея бѣше открита при с. Варовище.

На тия мѣста ноцѣта завари частитѣ отъ 1. бригада.

Действията на 32. Загорски полкъ

32. Загорски полкъ — лѣва колона, полковникъ Йосифовъ, 2 дружини съ 4 орджия и една пионерна полурота.

Заповѣдта по дивизията за действията е получена на 1. октомврий въ 11 часа пр. пл. Но, тъй като още къмъ 4 ч. пр. пл. сръбитѣ се опитаха да минатъ границата и да заематъ в. Руенъ, предизвикаха сами военнитѣ действия, които се почнаха тукъ преди получването на заповѣдта.

Мѣстността, на която 32. Загорски полкъ трѣбваше да действа, е най-високата частъ на Осоговска планина; величествени върхове — Руенъ (2221 м.) господствува надъ цѣлата мѣстностъ, Царевъ връхъ, Китка, Ташъ тепе, Бажда-

рица, Сажденикъ, Ждрапаница, Куцулиница и др. Масивътъ Царевъ връхъ (Султанъ тепе) — Китка е трудно достъпенъ. Тъзи два върха сърбитъ укрепиха сжщо въ време на Балканската война, когато вземаха решение да измѣнятъ на съюзнишкия договоръ, тогава, когато българската армия водѣше борбата съ турцитъ въ името на общитъ съюзнически блага.

Полковникъ Иосифовъ бѣше задъ в. Руенъ, когато сърбитъ се опитаха да го заематъ, както — и в. Ташъ тепе. Нашитъ гранични постове пропъдиха сърбитъ. Полковникъ Иосифовъ зае в. Руенъ съ 1. дружина и батареята; 2. дружина остави въ поддръжка, като изпрати отъ нея една рота на в. Ждрапаница и Куцулиница, въ 8 часа сл. пл. Следъ като постоветъ в. в. Ташъ тепе, Бистрица, Руенъ, Куцулиница, както, въобще на всички постове отъ Църби връхъ (вкл.) до Ташъ тепе бѣха завладѣни, пристъпи се къмъ укрепяването имъ.

При превземането на сръбскитъ гранични постове Саса и Куцулиница отъ 2. рота (свързката съ 7. Рилска дивизия) на капитанъ Темистоклиевъ, вземаха участъе и селени отъ селата въ тила на сърбитъ; селянитъ въ желание да отмъстятъ на своитъ господари, чужде^{нци} — сърби, избили до единъ избѣгалигъ отъ постоветъ сърби, преди да успѣятъ нашитъ войници да се намѣсятъ. Други 30 македонци отъ сжщитъ села, въоръжили се съ пушки отъ убити сръбски войници, се явиха, като доброволци и, подъ командата на нашъ подофицеръ, действуваха сре^{ду} своитъ угнетители — сърби.

2. рота влѣзе въ връзка съ 7. Рилска дивизия и донесе къмъ 5 ч. сл. пл., че части отъ тая дивизия сж въ Царевъ село, и че чука Голакъ (1551.) е превзетъ, както и че дѣсното странично прикритие на 7. Рилска дивизия е на линията Лукавци—Тодоровци.

Наша загуби нѣма.

Сръбскитъ загуби сж: 15 убити и 6 пленени.

Времето лошо — мъгла, снѣгъ, виелица.

Частитъ изпълниха възложената имъ задача. Нощта ги завари на граничната линия, да се укрепяватъ. Полуескадронътъ тоя день съ постоянни сблъсквания съ сръбски части отъ по 15—20 души достигна височината югоизточно отъ с. Радовница.

И тъй, заповѣдта по дивизията не бѣ изпълнена, освенъ отъ 32. Загорски полкъ — 1. и 2. дружини на полковникъ Иосифовъ, — по причина, че частитъ не бѣха още съсрѣдоточени и, следователно, не можаха на определеното време да почнатъ действията и да иматъ достатъчно време да ги завършатъ, а сжщо така и затова, че началникътъ на дивизи-

ята, следъ издаването на общата заповѣдъ по дивизията, не упражняваше почти никакво командуване.

Дивизията имаше загуби: убити — 1 офицеръ, 204 подофицери и войници — и ранени — 15 офицери и 898 подофицери и войници.

Сърбитъ не оказаха на никжде голѣмо съпротивление. Хвърлиха въ въздуха три моста на шосето отсамъ Крива грамада.

1. бригада отъ 7. Рилска дивизия — 13. Рилски полкъ — зае височинитъ Проклятие, Разкръстъ, Крива грамада, вис. единъ км. южно отъ с. Крива фея и височината Сръбска чука. Къмъ 5 ч. сл. пл. се водѣше бой за височината Каменица (1464).

Действията на 2. бригада

2. бригада отъ 3. Балканска дивизия (29. Ямболски полкъ) достигна в. 1635., северно отъ Червенградъ.

Действията на конната дивизия

Конната дивизия се премѣсти при Черната скала.

Действията на 7. Рилска дивизия

На 30. септемврий срещу 1. октомврий частитъ на дивизията имаха следното разположение:

2. бригада — полковникъ Писиновъ 22. Тракийски полкъ, 3. дружина отъ 26. Пернишки полкъ съ 6/7. батарея, една пл. батарея, единъ коненъ взводъ и една пионерна рота — въ околноститъ на с. Църварица, Черната скала; 53. полкъ (две дружини) съ едно отдѣление отъ 17. артилерийски полкъ, единъ коненъ взводъ и една пионерна рота командиръ на полка, подполковникъ Станевъ, при с. Клисурса, на пята гр. Горна Джумая—Царево село; 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ командиръ на дружината майоръ Диоловъ П. съ две картечници — на в. Лешка.

3. бригада, полковникъ отъ генерал. щабъ Бурмовъ, 54. полкъ и две роти отъ 2. друж. на 14. Македонски полкъ съ 1/7 отдѣление (две батареи 1. и 3.), една планинска батарея, единъ коненъ взводъ и една пионерна рота — на височинитъ Кидица (1900), Джама, Руенъ; една батарея при с. Брѣзница; една дружина отъ 53. полкъ съ две батареи (4. и 5. отъ 7. арт. полкъ) и див. ескадронъ задъ 53. полкъ, въ разпореждане на началника на дивизията.

За изпълнение заповѣдта по армията, началникътъ на дивизията съ заповѣдъ по дивизията отъ 30. септемврий,

даде сведенията за врага, а именно: на усилената съ окопи позиция, в. в. Китка—Повиенъ—с. Калиманци, 13. пех. полкъ съ една батарея; на усилената съ окопи позиция, в. Баня чука—Голакъ—Беязъ тепе, 20. пех. полкъ съ едно артил. отдѣление; отъ тоя полкъ отдѣлни роти въ с. с. Царево село, Пехчево, Берово. Задъ тия сили сърбитѣ иматъ други части, къмъ вътрешността.

Задачата на дивизията, споредъ заповѣдта по последната, е: „на 1. октомврий да премине границата и решително да атакува врага предъ фронта си, като заема с. Царево село, горното течение на р. Брѣгалница (Пехчево, Берово); да завладѣе линията Повиенъ—Калиманци—Голакъ планина и изходитѣ отъ гр. гр. Радовишъ и Струмица, които водятъ къмъ Берово и Пехчево“.

Заповѣдваше се: преди съмване на 1. октомврий да се атакуватъ безъ шумъ, бързо и смѣло, сърбскитѣ гранични постове, за да се скрие движението на частитѣ къмъ границата. Атакитѣ да се произведатъ отъ граничните части, поддържани съ части отъ дивизията.

Настѣпването бѣше организирано така: полковникъ Писиновъ—5 дружини съ 2 батареи, една пионерна рота, единъ коненъ взводъ, 4 картечници и 2 хелиографни станции—да настѣпи на 1. октомврий, въ 6 ч. пр. пл. въ посока на с. Драмча и завладѣе височинитѣ между с. с. Драмча и Бигла. Една дружина да се насочи по посока на с. Лукавица, като завладѣе височината при това село, съ цель за охрана на фланга на колоната и свързка съ частитѣ отъ 3. Балканска дивизия, къмъ Брѣзовския ридъ.

Полковникъ Станевъ—2 дружини съ 1 артил. отдѣление, една пионерна рота, единъ коненъ взводъ, четири картечници и 2 хелиографни станции—да настѣпи на 1. октомврий 6 ч. 30 м. пр. пл. въ посока на с. Царево село и завладѣе височинитѣ между с. Бигла и в. Голакъ (1551), вкл.

Майоръ Диоловъ—една дружина съ 2 картечници—да настѣпи на 1. октомврий, въ 7 ч. 30 м. пр. пл.—отъ в. Лешка въ посока на с. Тработовище за овладяването на в. Чавка, следъ затвърдяването на който да чака заповѣдь.

Полковникъ Бурмовъ—3 $\frac{1}{2}$ дружини съ 2 батареи, 6 картечници, една пионерна рота, единъ коненъ взводъ и 2 хелиографни станции—да настѣпи на 1. октомврий, 6 ч. 30 м. пр. пл., въ посока на Пехчево—Блатецъ—Виница, да очисти края Пехчево—Берово—долината на горното течение на р. Брѣгалница и заеме пѣтищата, които идатъ отъ гр. Струмица и Щипъ—Радовишъ презъ планинскитѣ била и, заедно съ дружината отъ 14. Македонски полкъ, да настѣпи, съгласно дадената инструкция № 650 отъ т. г.

Въ разпореждане на началника на дивизията—1 дружина отъ 53. полкъ, съ единъ ескадронъ дивиз. конница и 2 бата-

реи отъ 7. артил. полкъ—да се съсредоточатъ въ седловината между височинитѣ Опелъ и Лукаръ (на границата).

Отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ и по една полска болница и парковитѣ взводове се придаватъ къмъ съответнитѣ колони. Полскитѣ болници, находящи се въ гр. Горна Дякумая, оставатъ тамъ, временно.

Ешелонитѣ отъ дивизионния продоволственъ транспортъ, придадени къмъ частитѣ на командиритѣ на 2. и 3. бригади, полковникитѣ Писиновъ и Бурмовъ, служатъ по тѣсно нареждане, а тия за 53. полкъ и дружината отъ 14. Македонски полкъ, майоръ Диоловъ — по нареждане на дивизионния интендантъ.

Щабътъ на дивизията ще бѣде въ с. Логодашъ, а следъ минаването на границата — на височината Опелъ, при махала Клисуря.

Намѣренията на началника на дивизията бѣха: следъ като частитѣ на полковникъ Писиновъ и подполковникъ Станевъ достигнатъ линията на с. с. Драмча и Бигла и в. Голакъ, да атакува съ слаби пехотни части, но съ силна артилерия, Калиманската позиция, а съ силни пехотни части и планинска артилерия да обхване отблизо позицията. Частитѣ на майоръ Диоловъ и, главно, тия на полковникъ Бурмовъ да направятъ дълбокъ обходъ на сѣщата позиция откъмъ Виница.

Действията на 2. бригада

Разположението на частитѣ бѣше съ огледъ, щото бригадата да настѣпи къмъ с. Царево село.

Дѣсенъ участъкъ на бригадата—отъ постъ Коровски до постъ Каменна могила, вкл., — подполковникъ Сапуновъ, командиръ на 22. Тракийски полкъ — 3. и 4. дружини съ четири картечници отъ 22. Тракийски полкъ и 11. и 12. роти отъ 26. Пернишки полкъ съ 6/7. батарея и две планински орждия. Лѣвъ участъкъ—отъ п. Янкова могила, вкл., до п. Дръндарица, вкл. — майоръ Паспалеевъ — 1. дружина отъ 22. Тракийски полкъ и 9. и 10. роти отъ 26. Пернишки полкъ, съ две планински орждия

Участъкътъ отъ п. Каменна могила до п. Янкова могила се заемаше отъ 6/22. рота, капитанъ Жековъ — отдѣленъ участъкъ, поради трудната достъпност на участъка и невъзможността да се поддържа.

Бригадна поддръжка — 2/22. дружина, (три роти) — на пѣтя Хановетѣ — Черната скала.

Пионерната рота поправяше пѣтищата и строеше фурни въ с. Църварица.

Посоката за настѣпване, дадена сега на бригадата, бѣше къмъ югозападъ, с. с. Драмча — Бигла, вмѣсто на югъ,

къмъ с. Царево село, за каквото настъпване бригадата бѣше разположена. Затова и 1. дружина, лѣвия участъкъ, намираща се на в. Брѣзовигъ, заедно съ две планински орждия, се извика при Църваришкитѣ ханове.

На бригадата временно предстоеше да се движи флангово по отношение сѣрбитѣ откъмъ с. Царево село (53. полкъ се намираще доста назадъ по отношение бригадата). Охраната на фланга се възложи на поддръжката на граничните постове, 9. и 10. роти отъ 26. Пернишки полкъ, докато 53. полкъ се изнесе достатъчно напредъ и се залови съ сѣрбитѣ въ посока на с. Царево село. Пионерната рота бѣ извикана при 6/7. батарея да помага за изкачването ѝ на позиция, което трѣбваше да стане въ 3 ч. пр.пл. на 1. октомврий.

Действията на 2. бригада бѣха организирани така: 4. гранична рота отъ 3. гранична дружина, 9. и 10. роти отъ 26. Пернишки полкъ и 6. и 13. роти отъ 22. Тракийски полкъ бѣха насочени да атакуватъ всички въ 4 ч. 30 м. пр. пл. сѣрбските гранични постове въ участъка отъ п. Дамянци до п. Дръндарица. Следъ това, граничната рота да спре на граничната линия, а другитѣ роти да настъпятъ за охрана на фланга на бригадата. Частитѣ отъ дѣсния участъкъ 2. 3. и 4. дружини отъ 22. Тракийски полкъ и 11. и 12. роти отъ 26. Пернишки полкъ, съ 6/7. батарея, две планински орждия, 4 картечници и една пионерна рота, бѣха насочени отъ п. Черната скала за с. Драмча, за да завладѣятъ височинитѣ около това село, по гребена между селото и с. Бигла. Една дружина, 4.—къмъ височината при с. Лукавица, да охранява фланга и за свръзка съ 3. Балканска дивизия, къмъ Брѣзовски ридъ. Частитѣ отъ лѣвия участъкъ—1/22. дружина съ две планински орждия—бѣха насочени къмъ п. Черната скала—Киселица—Очипаля, да завладѣятъ височината югозападно отъ с. Очипаля, по гребена между с. с. Бигла и Драмча. Домакинскитѣ обози останаха при Църваришкитѣ ханове.

Атаката на сѣрбските постове стана въ 4 ч. 30 м. пр. пл., докато сѣрбските гранични части не сж ги заели — тѣ спѣли задъ постоветѣ си. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. всички сѣрбски постове бѣха заети безшумно и почти безъ бой. Сѣрбитѣ оказаха съпротивление на в. Мали, на който имаше около 20—30 сѣрбски войници, добре окопани. Къмъ 7 ч. пр. пл. дѣсната колона се приближи къмъ п. Дамянци а лѣвата — къмъ п. Черната скала. Сѣрбитѣ на всѣкжде отстъпиха бързо.

Прикриващитѣ разположението на бригадата роти отъ 26. Пернишки полкъ — 11. отъ Вуча глава, 12. — къмъ в. Еленъ, 9. и 10. отъ Мали връхъ и отъ 22. Тракийски полкъ — 13. отъ Острець, 6. отъ в. Планинецъ, се изискаха въ бригадна поддръжка.

Настъплението по-нататъкъ става безпрепятствено, въ походенъ редъ. Дѣсната колона, 2. и 3. дружини, стигна 3 ч. 30 м. сл. пл. височината югозападно отъ с. Терзийска, а лѣвата, 1. дружина—въ 2 ч. сл. пл., монастира североизточно отъ с. Драмча. 11. и 12. роти отъ 26. Пернишки полкъ се увлѣкоха напредъ и стигнаха, заедно съ две планински орждия отъ в. Езерникъ, къмъ които се присъедини и 13. рота отъ 22. Тракийски полкъ, къмъ 3. ч. 30 м. сл. пл., височинитѣ югозападно отъ с. Очипаля. 4. дружина — три роти — заемаше височинитѣ около с. Лукавица. Свръзката съ 3. Балканска дивизия не бѣше още установена. Настъпването спрѣ преждевременно, безъ да се достигнатъ указанитѣ мѣста, защото, ужъ, 53. полкъ, влѣво, останалъ назадъ, макаръ сѣрбитѣ да не оказваха никакво съпротивление — загуби никакви. И въ действителностъ 53. полкъ още къмъ 11 часа пр. пл. мина с. Царево село и се насочи къмъ в. Голакъ. Височинитѣ при с. Драмча и Бигла бѣха укрепени отъ сѣрбитѣ съ три редута и множество окопи, напуснали ги сега, безъ бой. Целта не бѣше достигната — височинитѣ между с. с. Драмча и Бигла не бѣха заети, поради раното и неоправдано спиране настъпването на частитѣ.

Действията на 53. полкъ

4. рота съ частъ отъ 1. гранична рота, въ 5 ч. пр. пл., прикрити отъ мъглата, приближиха граничната линия между Борова и Верижка могили и въ 6 ч. заеха сѣрбскитѣ постове; сѣрбитѣ избѣгаха въ разни посоки. Полкътъ настъпи по пѣтя с. Клисуре—с. Царево село. Северно отъ с. Звигоръ 3. и 1. дружини се отбиха вдѣсно и влѣво отъ пѣтя и по склоноветѣ на Лукаръ планина се спуснаха къмъ р. Брѣгалница. По пѣтя остана да се движи 1/17. отдѣление съ пионерната и картечната роти.

Отстъпилитѣ отъ граничната линия сѣрби се събраха по части къмъ позицията на в.в. Голакъ и Чавка.

1. дружина съ картечната рота, майоръ Бадински, се насочи да овладѣе конусообразната височина, югозападно отъ с. Царево село и оттамъ да настъпи: къмъ в. Голакъ. 3. дружина, майоръ Захариевъ, се насочи презъ Гористия ридъ, източно отъ Царево село къмъ в. Голакъ. Северозападно отъ с. Звигоръ, надъ гробищата, отдѣлението на майоръ Кърджиевъ зае позиция.

Сѣрбитѣ заемаха линията с. Бигла—в. Голакъ—в. Чавка, вид., укрепени. Срещу в. Чавка се насочи 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ.

Въ 12 ч. по пладне отдѣлението откри огънь. Дружинитѣ настъпиха. Сѣрбитѣ скоро почнаха да напуцатъ пред-

нитѣ си позиции и да се оттеглятъ на в. Голакъ. 3. дружина настъпи бавно по труднодостъпна, скалиста мѣстностъ.

Стъмняваше се; почна ситенъ дъждъ. 1. рота бѣше насочена въ обхватъ на лѣвия флангъ. Сърбитѣ, заемащи крайнината на гората, развиха силенъ пушеченъ огънь; стреляха и две планински орждия. Но още къмъ 6 ч. сл. пл. тѣ почнаха да напуцатъ позициитѣ си, недочаквайки удара, и се оттеглиха къмъ Калиманскитѣ висоти. Въ 7 ч. сл. пл. в. Голакъ бѣше завладѣнъ, безъ загуби — само двама ранени. Благодарение на добритѣ подстъпи, по които безнаказано частитѣ се приближиха до самата позиция, чакъ когато и се откри отъ тамъ огънь. Сръбската позиция бѣше укрепена съ три яруса окопи. Ротитѣ на в. Голакъ запалиха огньовете. 2. дружина, която бѣше въ разпореждане на началника на дивизията, следваше отзадъ, по пѣтя за с. Царево село, и ношува при с. Звигоръ, дето пристигна и щабътъ на дивизията.

1. дружина отъ 14. Македонски полкъ, настъпвайки отъ в. Лѣшка, презъ с. Тработовище, за в. Чавка, достигна безъ бой подножието на височината.

Действията на 3. бригада

На 30. септемврий 3. бригада не успѣ окончателно да заеме изходното си за настъпване положение; артилерията, разположена въ долината на р. Струма, поради лошия пѣтъ Брѣгалница—в. Джама, не можа да излѣзе около чешмата Халилъ, дето трѣбваше да дойде.

Настъпването бѣше организирано така: 4. и 2. гранични роти, подпомогнати съ близкитѣ до тѣхъ роти отъ полковетѣ, бѣха насочени да атакуватъ сръбскитѣ гранични постове на 1. октомврий въ 6 ч. 30 м. пр. пл.; отъ конния взводъ (5. кон. полкъ) въ 6 ч. 30 м. пр. пл. се изпратиха разезди въ посокитѣ: в. Джама—Пехчево—Блатецъ—Виница и в. Джама—Пехчево—Подрище (долината на р. Струмица), съ задача да разузнаятъ крайщата между Пехчево—с. Тработовище и Пехчево—Подрище; 1. дружина отъ 54. полкъ и 7. и 8. роти отъ 14. Македонски полкъ съ една планинска батарея единъ коненъ взводъ — подполковникъ Василиевъ Г. се насочиха въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ в. Кадийца (1900) за в. Кавица (1750), в. Биязъ тепе (1235), Голакъ планина съ заповѣдь, следъ завладяването на в. Кадийца ротитѣ отъ 14. Македонски полкъ да останатъ тамъ; 54. полкъ, 2. и 3. дружини, съ картената рота, 1. и 3. батареи отъ 7. арт. полкъ и една пионерна рота (три взвода), подполковникъ отъ генералния щабъ Лефтеровъ, командиръ на полка, да настъпи въ 6 ч. 30 м. пр. пл. по пѣтя в. Джама—Пехчево—Блатецъ, за да заеме пѣтищата отъ р. Струмица и гр. гр. Щипъ—Радовишъ на линията в. в. 1185 и 1213; 12. рота съ три конника, капитанъ

Дангеловъ, бѣше назначена лѣво странично прикритие; пѣтъ на движението в. Джама, по гребена край Влашки колиби за Берово—в. Маровъ.

Домакинскитѣ обози да останатъ на мѣстата си. Паркозитѣ взводове и отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ да се събератъ при чешма Халилъ. 2. полска болница и производствениятъ транспортъ да се установятъ въ с. Брѣзница.

Командирътъ на бригадата пѣтуваше съ 54. полкъ.

Сръбскитѣ гранични части, щомъ забелязаха настъпването, запалиха постоветѣ си и избѣгаха.

Колоната на подполковникъ Василиевъ Ганьо въ 11 часа стигна с. Негрово и спрѣ, тъй като на Биязъ тепе имаше сръби, които хвърлиха нѣколко артилерийски изстрели, и защото хората бѣха уморени.

54. полкъ въ 10 ч. пр. пл. стигна въ гр. Пехчево и влѣзе въ града съ музика, която свирѣше „Шуми марица“ и „Съюзници разбойници“, посрещнати отъ всички жители, щастливи за освобождението си отъ сръбско робство; женитѣ хвърляха цвѣта; мнозина плачеха отъ радостъ. Полкътъ продължи движението къмъ с. с. Умлено, Робово, Мачево.

Сърбитѣ въ бѣгството си оставиха хлѣбъ, който бѣше раздаденъ на войницитѣ. Намѣри се складъ съ 7—8000 кгр. брашно.

При с. Робово, въ 1 ч. 15 м. сл. пл. полкътъ бѣше обстрелянъ съ нѣколко артилерийски изстрели отъ в. Биязъ тепе. Командирътъ на бригадата заповѣда на подполковникъ Василиевъ сжщо да настъпи, като намѣри причинитѣ за спирането неоснователни. В. Биязъ тепе, силно укрепенъ и заетъ съ две—три роти, трѣбваше да се обходи. Въместо това, началникътъ на колоната развърна частитѣ въ боенъ редъ и откри огънь срещу Биязъ тепе. Командирътъ на бригадата отново се намѣси, като заповѣда всички пехотни части да не се развърщатъ и движението да продължи, още повече, че сръбитѣ започнаха да напуцатъ позицията си, поради настъпването на 6. рота на фланга имъ. Въ 5 ч. 30 м. сл. пл. в. Биязъ тепе бѣше заетъ. Сърбитѣ го напуснаха своевременно и избѣгаха къмъ с. Разловци. Въ сръбската позиция бѣха намѣрени хранителни и бойни припаси; сръбитѣ сж мислили да се държатъ по-дълго време на тая позиция.

Северозападно отъ с. Мачево се появи врагъ, срещу който се насочи 8. рота на поручикъ Занковъ. На командира на 12. рота, лѣвото странично прикритие, се заповѣда да продължи движението по билото на Гарванъ планина, Бришница планина и Плачковица, стремейки се да достигне в. Лисичъ (1350) на следния, 2. октомврий, день.

Къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. 54. полкъ стигна въ чиф. Митрошаници, дето се спрѣ да ношува, охраняванъ отъ 5. и 7. рота на височината три км. северозападно отъ селото. 8.

рота къмъ 10 ч. сл. пл. стигна югозападно отъ чифл. Митрошинци и се спрѣ при охранителнитѣ роти. 12. рота, собствено два взвода, къмъ 5 ч. сл. пл. стигна въ гр. Берово, дето остана да ношува; другитѣ два взвода бѣха задържани на граничната линия — в. Джама—отъ командира на бригадата, да подпомагатъ батареитѣ. Ротата завари въ гр. Берово една мѣстна чета, готова да върви срещу своитѣ притеснители — сърби. 6. рота, капитанъ Станчевъ, се отдѣли отъ Чифлика при Пехчево, въ 1 ч. сл. пл. настѣпи презъ с. Умлено за в. 1450 и Биязъ тепе. На около два км. до Биязъ тепе се резвърна и настѣпи подъ враженския артилерийски огънь, влизайки въ свръзка съ 1. дружина (колоната на подполковникъ Василиевъ), настѣпваща отъ югъ. Въ 4 ч. сл. пл. ротата се яви въ флангъ на сѣрбитѣ и съ огънь ги принуди да напуснатъ позицията, а следъ малко да бѣгатъ къмъ с. Разловци.

Ротата преследва сѣрбитѣ, стигна на в. 1235, следъ което отиде да се присѣдини къмъ полка си въ чифл. Митрошинци въ 8 ч. 30 м. сл. пл. Къмъ 10 ч. 30 м. сл. пл. 1. дружина се присѣдини къмъ полка си въ чифл. Митрошинци.

Презъ нощта патрули стигнаха на Голакъ планина — в. 1300. Сѣрбитѣ напуснаха позицията си презъ нощта.

Полкътъ измина 26 километра.

Действията на 14. Македонски полкъ

2. дружина отъ 14. Македонски полкъ остана, по заповѣдь, на граничната линия. 3. дружина — на линията в. Кадждурукъ—Левуново. 4. дружина — на югъ отъ р. Стумица. Само 1. дружина настѣпи съ други части. Полкътъ, както ще се види, бѣше насоченъ къмъ Стумица.

Конната дивизия

Съгласно наставлението по II. армия отъ 28. септемврий, конната дивизия трѣбваше да следва задъ 7. Рилска дивизия, къмъ с. Царево село. При първа възможностъ, или когато началникътъ на 7. Рилска дивизия поиска, да излѣзе напредъ, съ крайна целъ да разузнае за разположението и силитѣ на сѣрбитѣ между Куманово и с. Удово, на р. Вардаръ.

На 1. октомврий сутринята, въ 8 ч. 35 м., се даде и следната заповѣдь на началника на дивизията:

По заповѣдь. Изпълнявайки задачата, съгласно наставлението, номеръ първи точка пета, насочвайте се съ ядрото си къмъ Велесъ. Разузнавайте въ южна посока. Прикривайте лѣвия флангъ на армията отъ подкрепления, които случайно могатъ да се насочатъ за сѣрбитѣ отъ югъ. Прекъснете съобщенията въ долината на р. Вардаръ.

Изпратете два ескадрона презъ Пехчево за Стумица, съ целъ да разузнаватъ въ южна посока и поддържатъ свръзка между

Конната дивизия и бригадата въ Струмската долина. При първа възможностъ, ще вземете ескадронитѣ въ дивизията си, безъ да компрометирвате изпълнението на задачата имъ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. авангардътъ на дивизията—5. коненъ полкъ съ 2. конна батарея и картечния ескадронъ отъ 4. коненъ полкъ — пристигна при Черната скала.

По-късно бѣха бързо извикани и главнитѣ сили. Частитѣ пристигнаха на тъмно и се разположиха за ношуване: 4, 5. и 6. конни полкове и конната батарея западно отъ Черната скала, при митницата, а 3. коненъ полкъ — източно отъ същия постъ.

Въ тъмнината частитѣ се разполагаха кое-какъ. Топла храна не се раздаде. Извикването така бързо е необяснимо, — въ 3. коненъ полкъ излѣха храната отъ котлитѣ, а месото, като още сурово, не се и раздаде на хората! Вечерята не бѣха поени конетѣ, понеже нѣмаше вода. Цѣла нощъ вали дъждъ. Почвата и пѣтищата се разкаляха. Неоправдано изморяване почна още отъ първия день; то би се избѣгнало, ако, или по-рано дивизията се премѣстѣше, или се оставѣше за следния, 2. октомврий, день да се вземе изведнѣжъ поголѣмъ преходъ. Нѣмаше причина да се внася неравностъ въ дивизията.

Отъ авангарда, 5. коненъ полкъ, се изпратиха разезди за свръзка съ пехотнитѣ части и съ щаба на 7. Рилска дивизия.

2. октомврий

За действията на 2. октомврий щабътъ на II. армия издаде следната

Заповѣдь

по

II. отдѣлна армия

№ 4.

Щабъ гр. Кюстендилъ

Карта 1:210,000

1. октомврий 1915, г.

10 ч. сл. пл.

Срѣбскитѣ гранични постове сж отбити по цѣлия фронтъ на армията.

Цѣлата армия е преминала границата. Царево село е заето.

Заповѣдвамъ армията да продължи движението си напредъ, съгласно наставлението № 1., при това:

1. Рилския пех. полкъ, полковникъ Сантурджиевъ, и Ямболокия пех. полкъ, полковникъ Бошанковъ, да продължатъ енергично напредъ въ указанитѣ имъ посоки.

2. 3. пех. Балканска дивизия да достигне и вземе Градецъ планина.

3. 7. пех. Рилска дивизия да отхвърли неприятеля отъ Калиманското плато и да се спусне въ Кочанското поле, като обърне внимание на охранението на дѣсния си флангъ.

Съ особена заповѣдъ конната дивизия се изпрати къмъ Велесъ да прекъсне съобщенията въ долината на р. Вардаръ

3. Балканска дивизия.

Заповѣдта по армията се получи въ полунощъ; взетото решение се вижда отъ следната

Заповѣдъ
по
3. пех. Балканска дивизия
Карта 1:210,000
№ 5

Щабъ с. Жеравино 2. октомврий 1915. г. 3 ч. пр. пл.

§ 1. Врагътъ заема укрепената позиция, указана въ оперативната ми заповѣдъ № 4, въ която остана до смръкване на 1. октомврий.

§ 2. Вчера, 1. октомврий, частитѣ отъ дивизията завзеха по цѣлата гранична линия отъ Щърби върхъ до в. Голѣмъ сръбскитѣ гранични постове и сж настъпили както следва: дружинитѣ отъ 32. пех. Загорски полкъ заели височината Руенъ и сж се укрепили тамъ; 1. пех. бригада достигнала преднитѣ пунктове на неприятелската позиция (2—3 кл. западно отъ граничната линия); 3. пех. бригада навлѣзла три—четири клм. въ сръбска територия и съ 45. пех. полкъ обхванали лѣвия неприятелски флангъ—Кр., северно отъ буквата „и“ отъ думата Стайовци; полуеткадронътъ отъ 3. коненъ полкъ достигна с. Радовица.

На повѣрената ми дивизия е заповѣдано да настъпи и заеме днесъ Градецъ планина, за което заповѣдвамъ:

1. — *Дѣсна колона*
3. пех. бригада

Да настъпи енергично и завладѣе неприятелската позиция, указана въ оперативната ми заповѣдъ № 4, като достигне линията с. Долна Лешница — в. 600.

2. — *Срѣдна колона*
1. пех. бригада

Да настъпи енергично и завладѣе неприятелската позиция с. Добровница — гр. Крива Паланка и следъ това—Градецъ планина.

3. — *Лѣва колона*
32. пех. Загорски полкъ.

Да се държи твърдо на укрепената позиция при в. Руенъ.

Дѣсната и срѣдната колони начеватъ настъплението въ 6 ч. 30 м. пр. пл. днесъ.

§ 3. Азъ съ щаба си презъ всичкото време ще бъда на поста Малко Търново.

Дѣйствиата на 3. бригада. Бой на в. Китка 2-я день.*)

Заповѣдта по дивизията се получи по телефона въ 5 ч. пр. пл. Частитѣ отъ бригадата получиха заповѣдъ за дѣйствиата къмъ 8 ч. пр. пл.

Още сутринята падна гжста мъгла; артилерийската подкрепа се затрудни; началото на дѣйствиата закъси.

Началникътъ на дивизията помоли по телефона да му се даде една дружина отъ 24. Черноморски полкъ, който бѣше въ разпореждане на командующия армията, съ цель да усилитъ дѣсния си флангъ, т. е. 3. бригада.

3. бригада имаше шесть дружини; сръбитѣ срещу нея бѣха по-слаби; при туй, дружината трѣбваше да пжтува цѣль день, за да стигне до мѣстото за дѣйствие и шѣше да бжде безполезна. Поради почти фронталното насочване на по-голѣмата частъ отъ силитѣ на бригадата срещу укрепената позиция в. Китка, дето тѣ бѣха вече въ бой, бригадата се оказа, при наличността на числено превъзходство, слаба, за да се справи бързо съ сръбитѣ, и началникътъ на дивизията поиска да усилитъ бригадата.

Къмъ 8 ч. пр. пл. мъглата почна да се вдига.

Частитѣ забелязаха бойницитѣ да се очертаватъ ясно на бѣлия снѣгъ и да разпознаватъ добре сръбскитѣ окопи.

Огънятъ се откри отъ дветѣ страни. Сръбскиятъ огънь бѣ недействителенъ—куршумитѣ летѣха много високо изъ клонетѣ на дърветата. Картечната рота отъ дѣсния флангъ на 46. полкъ биеше въ флангъ сръбскитѣ окопи предъ фронта на 3. рота. Сръбскитѣ части бѣха принудени да прекратятъ огъня. Командирътъ на 1. дружина, майоръ Поповъ, вдигна 3. рота напредъ „на ножъ“, която стремително се понесе въ атака; нейниятъ примѣръ се последва отъ цѣлата верига—увлече се цѣлиятъ полкъ.

8. рота достигна почти безнаказано до първитѣ окопи; почти едновременно съ нея пристигна и 1. рота. Частъ отъ защитницитѣ сърби напуснаха окопитѣ си, и отстъплението имъ се обърна въ безредно бѣгство. Дветѣ роти ги преследваха и достигнаха до втората линия окопи; заеха ги и откриха бързъ огънь, викайки възторжено. „Ура!“

3. дружина, чийто дѣсенъ флангъ бѣше спрѣнъ отъ огъня на собственитѣ картечници, настъпи колебливо напредъ, предшествувана отъ офицеритѣ си и отъ отдѣлни храбреци, поотдѣлно и на групи достигна първитѣ окопи, дето залѣгна.

2. дружина, по обща команда и съ викъ „На ножъ!“ и „Ура!“, се вдигна и стремително се понесе напредъ и, безъ да обръща внимание на насоченитѣ по нея сръбски пушечни огънь, достигна първитѣ сръбски окопи, напуснати вече

*) Приложение № 2.

отъ защитниците, зае ги и откри огънь по втората линия окопи.

Командирътъ на 3. рота, като забеляза настъплението на 2. и 3. дружини, поведе отново ротата си съвикъ „ура!“ срещу първия редутъ, достигна до разхвърлянитъ купчини камъни, на около 300 крачки до редута, дето бѣ спрѣна отъ силния сръбски пушеченъ и картеченъ огънь, даде твърде голѣми загуби—почти половината рота; ротниятъ командиръ и повечето отъ началниците излѣзоха отъ стрѣя, което повлия на духа на ротата, и тя се оттегли въ вторитъ окопи; обаче, отдѣлни смѣли войници, здрави и лекоранени, останаха залегнали около камънитъ и продължиха огневия бой.

Несполучливата атака справедливо се отдава на липса на артилерийска подготовка. Командирътъ на полка съобщи на командира на отдѣлението мѣстото на частитъ отъ полка, а на полка заповѣда да спре и чака артилерийската подготовка.

По заповѣдъ отъ командира на бригадата, отдѣлението откри огънь по двата редута, въпрѣки че мъглата прѣчеше донѣкъде; 3/45. дружина, бригадна поддръжка, се приближи до 45. полкъ. 45. полкъ се насочи къмъ височинитъ около с. Сорлица да ги заеме и да обхване лѣвия сръбски флангъ. Командирътъ на полка, преди да получи заповѣдта, още въ 4 ч. пр. пл., настѣпи съ 1. дружина, която премина долината при с. Черна рѣка и зае срещуположнитъ конусообразни височини. 2. дружина остана временно на мѣстото на 1. дружина.

Въ 7 ч. пр. пл. пристигна планинската батарея.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на полка изпрати картечната рота съ единъ взводъ отъ 8. рота напредъ, при 1. дружина.

Едва къмъ 11 ч. пр. пл. мъглата се вдигна; тогава и 2. дружина, заедно се единъ взводъ отъ планинската батарея, настѣпи, съ цель да съдействува на атаката на 46. полкъ, като заеме височината източно отъ с. Сорлица. Къмъ 12 ч. на пладне 2. дружина стигна на позицията на 1. дружина. Дветѣ дружини настѣпиха въ боенъ редъ съ картечната рота между тѣхъ.

45. полкъ настѣпи, обхващайки съ дѣсния си флангъ в. Китка.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. полкътъ откри тѣсна свръзка съ 46. полкъ, безъ такава свръзка да е тѣй нужна, и се насочи къмъ западнитъ поли на в. Китка. Два взвода отъ 1. дружина охраняваха дѣсния флангъ—единиятъ взводъ заемаше височината източно отъ с. Радовница, а другиятъ взводъ наблюдаваше долината на р. Пчиня. И така, отъ цѣлата бригада за обхващане на в. Китка останаха и се насочиха само три роти. Всички останаха сили—46. полкъ и 3. дружина

отъ 45. полкъ, всичко четири дружини, бѣха насочени още въ началото да атакуватъ фронтално, а изпратенитъ за обходъ две дружини отъ 45. полкъ разпрѣснаха хората си за гърсене очна, механическа, близка свръзка съ 46. полкъ и едва имъ останаха три роты за обхватъ, и то близъкъ, който по-скоро приличаше на едно просто загъване напредъ на дѣсния флангъ на полка.

Около 3 ч. 45 м. сл. пл. артилерийскиятъ огънь спрѣ. Сръбскиятъ огънь значително отслабна. Зачу се викъ „ура!“ и звуковетъ на „Шуми Марица“. Това бѣше фронталната атака на 46. полкъ, която предшества тая на 45. полкъ.

Цѣлиятъ 46. полкъ се хвърли напредъ съ „ура!“; музиката свирѣше „Шуми Марица“ и „Съюзници—разбойници“. Ротитъ вървѣха напредъ по гладкия снѣженъ склонъ на в. Китка. Сърбитъ не издържаха удара и, застрашени отъ насоченитъ въ обхватъ роты отъ 45. полкъ, почнаха да напуцатъ укрепленията си, поддържайки рѣдъкъ, безреденъ огънь по нашитъ части.

Точно въ 4 ч. 30 м. сл. пл., 46. полкъ завладѣ двата редута и почна да преследва сърбитъ съ пехотенъ огънь, който обърна отстъплението на сърбитъ въ безредно въ разни посоки бѣгство.

Сърбитъ срещу 45. полкъ сжщо прекратиха огъня и почнаха да отстъпватъ. Тогава дружинитъ на полка настѣпиха и се спрѣха: 1. дружина на западнитъ, а 2. дружина на севернитъ склонове на в. Китка.

Сръбската позиция бѣ завладѣна съ фронталенъ ударъ.

На позицията сърбитъ оставиха около 400 убити и 250 пленници; 500 пушки, 1 картечница, 700 платница, 400 возими и носими лопати, кирки, брадви, два телефона, 8 к. м. телефонна жица, консерви, западни коларски части, снаряди, хлѣбъ и пр. Пленницитъ бѣха въ по-голѣмата си частъ македонци, т. е. българи, взети на служба въ сръбскитъ части; тѣ, въпрѣки надзора и терора, при първа възможность се предаваха и изказваха желание да постѣпятъ въ редоветъ на роднитъ тѣмъ български полкове, за да се биятъ за свободата си.

Бѣгството на сърбитъ съвсемъ разстрои частитъ имъ; сърбитъ не се опитваха даже, макаръ и непреследвани, да заематъ и използватъ грижливо приготвенитъ отъ по-рано укрепени отзадъ позиции, височинитъ между в. Китка и с. Метежево, при последното село, на в. Преслогъ, по Бѣлина планина и при мон. Св. Димитъръ.

Скоро мъглата се сгъсти; хората бѣха много уморени. Частитъ не преследваха. Къмъ 7 ч. сл. пл. тѣ се устроиха на завладѣнитъ позиции.

3. дружина отъ 45. полкъ, която не взема непосредствено участие въ боя, пое охранителната служба предъ 46 полкъ.

45. полкъ се охраняваше откъмъ долината на с. Сорлица и р. Пчиня.

Бригадата загуби убити 3 офицери, между които майоръ Поповъ, командиръ на 1. дружина, 46. полкъ, и 106 подофицери и войници; ранени — 4 офицери и 464 подофицери и войници; всичко 7 офицери и 570 подофицери и войници, отъ които само 1 убитъ и 7 ранени войници отъ 45. полкъ.

Изстреляни 294,000 патрони, отъ които около 20,000 отъ 45. полкъ. Снаряди — 714.

Липсата на загуби и сравнително малкото изстреляни патрони отъ 45. полкъ, който трѣбваше да обходи и нанесе решителния ударъ, свидетелствуватъ, че обходътъ не е оказалъ голѣмо влияние на боя.

46. полкъ, може би, прибрзано е решилъ боя съ фронталенъ ударъ, затова пъкъ даде голѣми и лишни загуби.

Бригадата не достигна указаната ѝ въ заповѣдта по дивизията линия с. Дол.-Лешница—в. 600.

Действията на 1. бригада

Заповѣдта по дивизията се получи въ 5 ч. пр. пл. на 2. октомврий, споредъ която действията трѣбваше да се почнатъ въ 6 ч. 30 м. сл. пл.

Въ действителностъ, обаче, почнаха късно; частитѣ не използваха мъглата, за да се доближатъ до сърбитѣ.

Артилерията остана на граничната линия, далечъ отъ сръбската позиция, която не можеше да бие. Само 1. отдѣление (2 батареи) на подполковникъ Драгановъ още на 1. октомврий съ голѣмъ трудъ зае позиция около постъ Жеравино и съдействуваше на 2/32. дружина на майоръ Начевъ, да завладѣе укрепената височина Кале.

Заповѣдта на командующия армията отъ вчера, дадена на командира на артилерийската бригада, да излѣзатъ нѣкои батареи на позиция на гребена, заетъ отъ нашата пехота, остана неизпълнена. Батареитѣ продължаваха да бездействуватъ. Артилерийскитѣ началници се оправдаваха, че нѣмали, заповѣдъ и нѣмало пжтъ за движение, обаче, нито заповѣдъ предизвикваха, нито пжтъ се търсѣше, какъвто по-после се указа, че има.

Пехотнитѣ части бѣха далечъ напредъ, безъ артилерийска поддръжка.

Подполковникъ Кантарджиевъ, командиръ на 3. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, остави една рота прикрытие срещу Царевъ връхъ на разположеното задъ него отдѣление. Настѣпи съ петъ роты — три свои и две отъ 32. Загорски

полкъ—и зае рида Кръкля. Контъратакуванъ отъ около рота, отби контъратаката и настѣпи подъ огъня на сръбската артилерия, разположена на южния край на рида Калинъ камъкъ и на Света вода, около с. Варовище. Наближи последнитѣ, дето и замръкна, като атакува нѣкои сръбски пехотни части и ги изгони.

Загуби: убити 6 войника, ранени 1 офицеръ и 41 войника.

Подполковникъ Христовъ — 1. и 4. дружини отъ 11.

Сливенски полкъ—настѣпи по труднопроходимата мѣстностъ. Дребни сръбски части срещаха настѣпващитѣ вериги почти на всѣка крачка по разни ридове, но биваха безспирно отхвърляни съ обхващания. До вечерята достигнаха на около 2 клм. предъ укрепления ридъ при с. Киселица. Командирътъ на полка, подполковникъ Христовъ, заедно съ офицеритѣ, разузна сръбската позиция.

Два взвода бѣха оставени въ редута Славинъ ридъ.

Загуби: 5 войника ранени.

2/11. дружина съ 9. и 11. роты отъ 32. Загорски полкъ настѣпи, отхвърляйки слабитѣ сръбски части, нѣкъде добре окопани. До вечерята измина около 5 клм. отъ граничната линия, дето и ношува.

24. Черноморски полкъ — 3 дружини, подполковникъ Писаровъ — следваше задъ 1. и 4. дружина отъ 11. Сливенски полкъ.

Пионерната рота поправяше мѣстната телеграфна линия, а телефонната команда използва тази линия за телефонно съобщение. Ротата поправи и мостоветѣ.

По личната заповѣдъ отъ командующия армията, единъ взводъ отъ отдѣлението на подполковникъ Сарайдаровъ зае позиция напредъ, по шосето, и откри огънь последователно по дветѣ сръбски батареи, които биеха нашата пехота. Сжщо така, по заповѣдъ отъ щѣба на армията, една батарея отъ отдѣлението на майоръ Бояджиевъ се изпрати на рида къмъ с. Жадилово, заемакъ отъ наша пехота, но тръгна късно и не успѣ да излѣзе на позиция.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията пристигна на Деве баиръ; Командующиятъ армията повторно му обърна вниманието, че и днесъ не се вижда неговото въздѣйствие върху дивизията.

Къмъ 10 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията изпрати следната заповѣдъ на командира на 3. бригада.

„Отъ Вашитѣ действия зависи падането на сръбската позиция в. Китка—Крива паланка. 1. бригада днесъ къмъ пладне наблюдава Крива паланка, не приковала здраво противника на мѣстото. При тия условия, Вие трѣбва да действувате бързо и решително, съ което не само ще падне неприятелската позиция, но и Вие ще се доближите до 1. бригада. За лѣвия си флангъ не се безпокойте — въ промеждутъка противникъ нѣма“ и пр. . . .

Началникът на дивизията смяташе да действа решително съ дясния си фланг; въ действителност, обаче, отъ 14 дружини, съ които разполагаше, само 6 дружини бѣха насочени въ решителната посока, отъ които, както видѣхме, само три непосредствено се биеха — тѣзи, които атакуваха фронтално. Другитѣ 8 дружини и по-големата частъ отъ артилерията на дивизията бездействуваха или действията имъ бѣха крайно колебливи, бавни и неприковаха врага на позицията му. По сведенията на пленници, хванати отъ ескадрона на крайния дѣсенъ флангъ, се узна, че на 1. октомврий една сръбска дружина е заминала отъ Крива паланка за в. Китка, срещу 3. бригада, което свидетелствуваше, че вниманието на сърбитѣ не бѣ привлѣчено въ посока на Крива паланка, посоката на 1. бригада.

Изобщо, действията на 1. бригада и тоя день бѣха сдържани, бавни — чакаше се да се прояви влиянието на обхода отъ 3. бригада. Тоя день 1. бригада достигна линията с. Добровница — с. Варовище — Кошари. Тя не достигна поставената съ заповѣдта по дивизията цель.

Действията на 32. Загорски полкъ

Полка заемаше: съ три роты и една планинска батарея в. Шапка; гранични войници, взводъ пехота и картечната полурота — постъ Руенъ, една рота — задъ в. Руенъ, въ поддръжка, три роты въ землянки, въ дола на р. Лѣва.

Снѣжна виелица; голѣми прѣспи, доловетѣ и пропасти тѣ запълнени съ снѣгъ; движението опасно, невъзможно, както къмъ в. Царевъ, така и по граничната линия.

Действията на 4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ

4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ охраняваше фланга на 3. бригада, дясния флангъ на дивизията; настѣпи по посока градъ Враня до с. Голочевци и по р. Пчиня до с. с. Гора Търница и Калово.

Ескадронътъ влѣзе въ свръзка съ 29. Ямболски полкъ.

Разезди водиха спешенъ бой съ сръбски стрелци; следъ получасовъ бой, конницитѣ се прѣснаха, успѣха да си пробиятъ път и да се върнатъ при полуетскадрона, като плениха четири сръбски войници.

Дивизията тоя день, 2. октомврий, не достигна поставенитѣ съ заповѣдъ по дивизията цели.

Командующиятъ армията лично на Деве баиръ заповѣда на началника на дивизията да продължи изпълнението на задачата на следния день, съобщавайки, че писмена заповѣдъ ще получи по-късно.

Отъ заловенитѣ пленници тоя день, по предимство българи-македонци, се събраха следнитѣ сведения:

Въ сръбската армия има много войници — българи отъ Македония, които, въпрѣки голѣмия надзоръ и тероръ надъ тѣхъ, търсятъ удобни случаи да избѣгнатъ, и се прѣсватъ по планинитѣ и валибитѣ, за да се предаватъ на нашитѣ войски. Сръбскитѣ офицери и подофицери сж избили нѣкои отъ тѣхъ, които подозирали, че не сж стреляли, или стреляли, но не въ нашитѣ войски, или се опитвали да избѣгнатъ.

Срещу 1. и 3. бригади действуватъ 18., 12. и 3. полкове III. позивъ.

Срещу 32. Загорски полкъ сърбитѣ сж усиленни съ още две роты и две орджия, които заели Побиевъ камъкъ.

Командирътъ на 32. Загорски полкъ донесе на началника на дивизията, че още отъ вечерята на 1. октомврий на всички върхове, на които има части, върлува снѣжна буря, и че студътъ е много голѣмъ. Хората сж подъ платнища или въ землянки безъ огънь — не може да се кладе отъ бурята и по липса на дърва. Жертвитѣ сж неминуеми. Моли се за топли дрехи.

По-късно, сжщиятъ донесе, че положението на Руенъ и околността става все повече ужасно. „Хората замързватъ единъ следъ други“. Пътътъ е засипанъ отъ непроходими прѣспи. Ако дружинитѣ още една нощъ прекаратъ тамъ, ще загинатъ. Отъ страна на сърбитѣ нищо не се забелязва, поради непрогледна мъгла. Разузнаването е невъзможно, понеже страшна буря отъ пладне буйствува. Пленникъ съобщава, че на в. Царевъ имало три пехотни полка(?) — 8., 18. и 20. полкове — съ 30(?) орджия — полски, планински и две далекобойни.

При тия условия, началникътъ на дивизията трѣбваше да снесе 32. Загорски полкъ, ограничавайки се само да наблюдава въ тая посока. Действията въ указаната главна посока на дивизията, Крива Паланка — Страцинъ, независимо отъ тия на 7. Рилска дивизия отъ югъ, Кочане — Кратово, биха накарали сърбитѣ сами да бързатъ да напуснатъ Царевъ врътъ.

Когато щабътъ на армията узна за тежкото положение на частитѣ отъ 32. Загорски полкъ на в. Руенъ, веднага, бързо изпрати заповѣдъ на началника на дивизията и за побързото ѣ изпълнение и преписъ на командира на 32. Загорски полкъ:

Пограничната рота да остане на мѣстото си, на в. Руенъ. Една рота отъ 32. Загорски полкъ да се оттегли при стражарницата, между Кюнекъ и Богословъ, а останалитѣ части отъ полка съ планинската батарея да се привлѣкатъ къмъ дивизията си.

Мостовата рота, придадена къмъ 1. бригада, се готвеше да поправи мостоветъ на р. Крива, по шосето за Крива Паланка.

Лошитъ послѣдствия отъ преждевременното почване военнитъ действия, преди съсрѣдоточението на обозитъ, почна да се чувствува още на втория денъ, въпрѣки че частитъ бѣха още близо до границата.

Командирътъ на 3. бригада молѣше да се образува складъ отъ хлѣбъ въ с. Голешъ, понеже движението на обозитъ ставаше трудно, поради лошото време, и подвозътъ отъ с. Рибарци не успѣваше. Щабътъ на армията разпреди да се открие разходенъ магазинъ въ с. Бобешино, като до ж.п. станция Долно село се използва желѣзницата за превозване на припаситъ.

Щабътъ на армията донесе въ Щаба на Действующата Армия, че превозването на продоволствения транспортъ на 3. Балканска дивизия по желѣзницата е повелително необходимо. Безъ това, храненето на дивизията съ движението ѝ напредъ и съ отдалечението ѝ отъ разходнитъ магазини става невъзможно, по липса на превозни срѣдства.

Съ платнища и телефоненъ материалъ частитъ се снабдяваха отъ сръбскитъ войски, които, отстъпвайки, оставяха следъ себе си. Даже щабътъ на армията си изпросваше отъ частитъ телефоненъ кабелъ . . .

Щабътъ на Действующата Армия имаше сведения, че слаби сръбски гранични части настѣпватъ презъ с. с. Сушево и Костурино за гр. Струмица, и заповѣда частитъ отъ 14. Македонски полкъ съ едно отдѣление, дето и да се намиратъ (нѣкои водили бой), да заминатъ веднага за гр. Струмица.

7. Рилска дивизия

Съгласно заповѣдта по II. армия, началникътъ на дивизията издаде заповѣдъ (отъ 2. октомврий, 7 ч. 40 м. пр. пл.) дивизията да отхвърли врага отъ Калиманското плато и се спусне въ Кочанското поле.

Съ тая заповѣдъ частитъ се насочваха:

2. бригада да продължи енергично настѣплението си, като обърне сериозно внимание за охраната на дѣсния флангъ;

53. полкъ да настѣпи въ посока на чешма Владжа — Махла — с. Винаца;

1. дружина отъ 14. Македонски полкъ да съдействува на 53. полкъ и, следъ спущането на полка на Калиманското плато и почистването му, да влѣзе въ свръзка съ командира на полка си въ посока в. Джама—Пехчево—с. Митрошини и се присъедини къмъ него;

3. бригада (54. полкъ) да продължава да изпълнява дадената задача съ по-първата заповѣдъ.

Почна да вали силенъ дъждъ: пресѣчената мѣстность стана още по-трудна за движение.

Действията на 2. бригада

Въ 11 ч. пр. пл. се получи заповѣдта по дивизията. До това време частитъ — 22. Тракийски полкъ и 3/26. дружина бездействаваха, при всичко че въ щаба на бригадата стана известна въ 8 ч. 30 м. пр. пл. заповѣдта по II. армия отъ старшия адютантъ на щаба на конната дивизия, който я прочете по телефона отъ Черната скала. Ротитъ отъ височинитъ западно и югозападно отъ с. Очипаля се прибраха при частитъ си. Силни патрули излѣзоха напредъ да откриятъ съприкосновение съ сърбитъ, както и да разузнаятъ бродоветъ на р. Брѣгалница и подстѣпитъ къмъ тѣхъ.

Бригадата не настѣпи и поради това, че 53. полкъ билъ останалъ назадъ, а въ действителность той бѣше на в. Голакъ.

Когато се получи заповѣдта по дивизията, командирътъ на бригадата реши да настѣпи право на западъ, да овладѣе височината на линията в. Повиенъ — с. Цѣра—Калиманци, който участъкъ съставляваше частъ отъ линията, която трѣбваше да завладѣе дивизията, съгласно по-първата заповѣдъ. Обаче, съ по-последната заповѣдъ, началникътъ на дивизията опредѣляше по-точно задачата за тоя денъ—да отхвърли врага отъ Калиманското плато и да се спусне въ Кочанското поле, което трѣбваше да привлѣче бригадата по-наоугъ, въ обходъ на Калиманското плато.

По сведения въ щаба на бригадата, сърбитъ имали въ линията Повиенъ—Цѣра—Калиманци единъ полкъ.

22. Тракийски полкъ (безъ 8. рота) съ 6/7. бат. и 4 планински орджия, настѣпи въ посока Повиенъ—Цѣра—Калиманци.

3. дружина отъ 26. Пернишки полкъ съ 8/22. рота бѣха бригадна поддрѣжка, по пжтя с. Драмча — с. Лукавица.

22. Тракийски полкъ настѣпи въ следния редъ; разузнавателенъ отрядъ — 5. и 7. роти—въ посока с. Цѣра; авангардъ — 9. и 10. роти съ планинска батарея и единъ пионеренъ взводъ въ 1 ч. 40 м. сл. пл.—по пжтя за с. Лукавица, а оттамъ въ посока на с. Цѣра, за да завладѣе върха при това село. Главни сили — въ 2 ч. 15 м. сл. пл., по пжтя на авангарда. Дѣсно странично прикрытие — 4. дружина (безъ 13. рота—арьергардъ)—настѣпи въ 1 ч. 15 м. отъ в. Лукавица за в. Повиенъ, за да го овладѣе.

Бригадата трѣгна по единъ пжтъ за долинитъ на р. Лукавица и р. Каменица.

Къмъ 4 ч. сл. пл. авангардътъ стигна рида източно отъ с. Каменица, когато бѣ обстрелянъ отъ една гаубична бата-

рея откъм в. Повиенъ. Въ същото време, когато главата на главнитѣ сили стигна долината на р. Лукавица, последнитѣ бѣха обстреляни флангово съ артилерийски огънь отъ в. Баня чука.

До стѣмване, главнитѣ сили продължаваха да се подтѣгатъ; поради полската батарея, движението ставаше бавно и разтѣгнато; батареята остана на позицията на пжтя с. с. Драпча—Каменица, на около 1 км. западно отъ първото село.

Пристигна офицерътъ за свързка отъ 53. полкъ и съобщи, че полкътъ ще атакува Калиманското плато, северно отъ шосето Царево село—Кочани.

Следъ като сѣрбитѣ откриха артилерийски огънь отъ къмъ в. Повиенъ и в. Баня чука, командирътъ на бригадата смѣтна за опасно да продължи движението въ първоначалната посока и реши да измѣни посоката на движението къмъ в. Баня чука, оставяйки заслонъ срещу сѣрбитѣ, заемащи рида Повиенъ—Цера—Калиманци. Къмъ таково решение бѣше наведенъ и отъ заповѣдта по дивизията да се овладѣе Калиманското плато, съдействувайки на 53. полкъ.

Частитѣ обѣрнаха фронтъ на югъ, къмъ Баня чука, южно отъ с. с. Тодоровци, Лукавица. Полската батарея се прибира къмъ частитѣ. 4. дружина остана при с. Косевица.

На командира на полка се заповѣда на следния день, 3. октомврий, въ 5 ч. пр. пл., да настѣпи къмъ височина Баня чука.

Бригадната поддрѣжка се притегли на разсѣмване на 3. октомврий на рида източно отъ р. Каменица, за да може да поддрѣжи, споредъ нуждата, или 4. дружина срещу височина Повиенъ, или полка срещу вис. Баня чука.

Действията на 53. полкъ

Полкътъ бѣше насоченъ: 2. дружина съ 1/17. отдѣление и една пионерна рота, подполковникъ Стайковъ, по шосето Царево село—Виница. 1. дружина и 9. и 11. роты, майоръ Бадински — презъ в. Голакъ, височинитѣ между ч. Аладжа и с. Търсино за Виница. 3. дружина — 10., 12. и картечната рота — бѣше изпратена въ лѣво странично прикритие, презъ в. Голакъ, с. с. Търсино, Махла, вис. южно отъ с. Виница.

Пълкътъ трѣгна късно.

2. дружина трѣгна въ 2 ч. сл. пл. Въ 6 ч. сл. пл. се спрѣ влѣво отъ шосето до с. Торидъ, срещу вис. Баня чука. Отдѣлението излѣзе на позицията.

1. дружина трѣгна по билото къмъ югоизтокъ до в. Чавка; по пжтя се намѣриха разхвърляни отъ сѣрбитѣ храна и снаряжение. Дружината остава на в. Чавка до 3 ч. сл. пл. всрѣдъ виялица, дѣждъ и снѣгъ, когато се получи заповѣдта за движението къмъ с. Виница. Дружината, заедно съ 9.

11. роты, въ 6 ч. 30 м. сл. пл. стигна на височинитѣ при с. Търсино, дето, по заповѣдъ, спрѣ за ношуване въ гората. 3. дружина — 10., 12. и картечната рота — трѣгна въ 4 ч. сл. пл. Заповѣдта се получи въ 3 ч. сл. пл. Въ 6 ч. сл. пл. стигна на рида западно отъ с. Търсино.

1. дружина отъ 14. Македонски полкъ трѣгна въ 7 ч. 30 м. пр. пл. отъ подножието на в. Чавка къмъ в. Голакъ, за да съдейства на 53. полкъ за заемане на височината; дружината не знаеше, че в. Голакъ е заетъ. Въ 10 ч. пр. пл. стигна на височината; завалѣ дѣждъ, снѣгъ, а после се обѣрна въ виялица. Едва въ 2 ч. 30 м. сл. пл. дружината продължи движението къмъ с. Драгобращъ, където и ношува.

Действията на 3. бригада (54. полкъ)

Командирътъ на бригадата, преди да получи нова заповѣдъ отъ началника на дивизията, знаейки отъ Наставлението целта на предприетитѣ действия, а така същщо съгласно последната заповѣдъ по дивизията, на 1. октомврий вечерта заповѣда на командира на 54. полкъ да продължи настѣпването на 2. октомврий въ 8 ч. 30 м. пр. пл., а именно: шесть и половина роты съ две батареи и една картечна рота — по пжтя с. с. Митрошинци—Пенляне—Виница, изпращайки: а. една рота — отъ с. Митрошинци къмъ Бришница планина (1185), която да следва по билото на Плачковица планина за в. 1285. Тая рота отъ Бришница планина да изпрати взводъ по пжтя за с. Лѣски (Луки), 2 клм. южно отъ с. с. Блатецъ, Градецъ, Виница. б. Две роты се назначиха въ лѣво странично прикритие, 7 ч. 30 м. пр. пл. по пжтя с. с. Митрошинци—Мечево—в. 1213 отъ Гарванъ планина. Тукъ командирътъ на 12. рота, капитанъ Ангеловъ, който отъ Берово се движи за в. Моросъ, ще обедини командуването и ще изпрати патрули отъ билото за разузнаване презъ с. с. Смилянци и Нивичено къмъ с. Подрище. На в. 1213. да се остави застава.

На опредѣленото време 54. полкъ трѣгна отъ с. Митрошинци, презъ Голакъ планина, за с. Виница.

Въ 12 ч. по пладне полкътъ се изкачи на билото на Голакъ планина. Билото бѣше силно укрепено отъ сѣрбитѣ — бѣха изкопани дълбоки блиндиращи окопи, ходове за съобщение, землянки и пр., въ които при бързото си отстѣпление, оставиха на позицията нѣколко чували оризъ, галети, телефонни жици, возими окопни сѣчива, патрони, заклатни овни и нераздадена приготвена храна.

Пжтътъ бѣше каленъ, отъ време на време преваляваше дѣждъ; на Голакъ планина бѣше паднала мразовита мъгла.

Тукъ-тамъ по пжтя сѣрбски слаби разузнавателни части откриваха пушеченъ огънь по преднитѣ части, но челниятъ

отрядъ всѣкога, безъ да спира движението, ги бързо прогонваше.

Следъ малка почивка на билото на Голакъ планина, полкътъ продължи движението си за с. Пекляни. Пътътъ бѣше усѣянъ съ разни багажи, дрехи, снаряжение и други предмети, хвърляни отъ сѣрбитѣ при тѣхното бѣгство.

Когато челниятъ отрядъ стигна въ 4 ч. 35 м. сл. пл. на 3 клм. западно отъ с. Пекляни, сѣрбитѣ откриха огънь отъ укрепената си позиция, височината юго-западно отъ с. Драгобращъ. Авангардътъ се развърна и настѣпи срещу сѣрбитѣ; подъ силенъ огънь ротитѣ стигнаха на около хиляди крачки до позицията и спрѣха.

Планинската батарея излѣзе на позиция северо-западно отъ с. Пекляни. 7. рота усили авангарда по височинитѣ на двата брѣга на р. Осушица. Главнитѣ сили се оттеглиха на височината югозападно отъ с. Пекляни. Командирътъ на полка искаше да развърне главнитѣ сили и така да атакува, но командирътъ на бригадата намѣри това за излишно — сѣрбитѣ бѣха слаби — достатъчно бѣше страничното прикритие да действа на фланга имъ.

Къмъ това време отъ билото в. Чавка—в. Голакъ почна да се спуща 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ.

Постепенно се образува следниятъ боенъ редъ срещу сѣрбската позиция, височината западно отъ с. Драгобращъ: на дѣсния флангъ два взвода отъ 7., 10. и 11. роти (авангардътъ) два взвода отъ 7. рота; планинската батарея на позиция северо-западно отъ с. Пекляни, при нея взводътъ отъ 5. рота; 5. и картечната роти задъ авангарда, въ долината на р. Осушица, два клм. западно отъ с. Пекляни; останалитѣ роти съ една батарея на височината югоизточно отъ с. Пекляни.

Въ 6 ч. сл. пл. самостоятелниятъ патаулъ на подпоручикъ Гиновски (11. рота) атакува дѣснофланговия сѣрбски окопъ и го зае, но сѣрбитѣ подкрепени, го заеха обратно. Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. подпоручикъ Деяновъ (3. взв. отъ 7. рота) атакува другъ сѣрбски окопъ на дѣсния сѣрбски флангъ и го зае; пристигна и 4. взводъ; сѣрбитѣ контръ-атакуваха и отново заеха окопа си.

Стъмняваше се. Атаката се отложи за следния денъ. Авангардътъ се окопа, но по липса на сѣчива окопаването ставаше бавно.

Командирътъ на полка бѣше при 5. рота, командирътъ на бригадата — въ с. Пекляни.

1., 2. роти, майоръ Митевъ, дѣсно странично прикритие настѣпваха по пѣтя с.с. Митрошинци—Разловци—Голакъ планина—с. Пекляни, прогонвайки по пѣтя си слаби сѣрбски части. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. стигнаха въ с. Пекляни, дето се разположиха на квартири.

3. и 4. роти, които минаха отъ с. Митрошинци, презъ с. Мачево, пристигнаха на Гарванъ планина въ 6 ч. сл. пл., по единъ взводъ отъ рота заминаха, като застави, по пѣтята за с. с. Смилянци и Нивичено.

12. рота (два взвода) трѣгна по пѣтя с. Берово—в. Магаро—Гарванъ планина, отбивайки слаби сѣрбски части, стигна на около два клм. до върха на Гарванъ планина. Заблудени се по планинската пресѣчена мѣстность и изгуби много време.

8. рота на поручикъ Занковъ трѣгна отъ бивака си юго-западно отъ с. Митрошинци къмъ вис. Бришница (1185), по билото на Плачковица, къмъ вис. 1285 на Гелгели балканъ. Планинска конска пѣтека бѣше съ много стрѣмни наклони и кална. Въ 1 ч. сл. пл. ротата стигна в. Лисичъ планина (1350), когато сѣрбска застава отъ 12 души откри огънь; единъ взводъ отъ ротата бързо се развърна и се хвърли на ножъ; сѣрбската застава избѣга, но началникътъ ѝ подофицеръ падна въ пленъ. Отъ пленника се узна, че на западния връхъ Богчалж Бойну (1350) имало две сѣрбски роти. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. ротата стигна на около 500 крачки отъ върха, сѣрбитѣ, около 200—250 пушки (пограничнитѣ роти отъ Пехчево и Берово), откриха огънь. Ротата се развърна и настѣпи къмъ сѣрбската укрепена позиция, атакува сѣрбитѣ, изгони ги и зае сѣрбската позиция, на която се спрѣ и укрепил. Сѣрбитѣ отстъпиха къмъ вис. 1285 и Гелгели балканъ.

Вечерята полкътъ имаше въ силна пресѣчената планинска мѣстность твърде прѣснато разположение отъ с. Пекляни, презъ Плачковица планина, Богчалж Бойну до Гарванъ планина, безъ възможность на каквато и да било взаимна свръзка и поддръжка.

2. батарея остана много назадъ, поради слаби коне.

Загуби: 5 убити и 16 ранени войници.

Пленени бѣха 4 сѣрбски войници.

Полкътъ се хранѣше съ мѣстни сръдства.

Командирътъ на полка презъ цѣлия денъ не получи заповѣди или съобщение отъ щаба на дивизията. По случаенъ начинъ узна отъ командира на 1/14. дружина за даденитѣ за тоя денъ заповѣди.

Конната дивизия

Дивизията премина отъ Черната скала (Кара ташъ) въ с. Царево село, подъ прикритието на авангардъ — 5. коненъ полкъ съ 2. конна батарея и картечния ескадронъ отъ 4. коненъ полкъ. Трѣгна въ 9 ч. пр. пл.

Слушането по пѣтя бѣше крайно трудно, особено между с. Турско Габрово и Царево село, защото пѣтятъ бѣше

много разкалянъ; конетъ едва вадѣха краката си отъ глината; много коне останаха безъ подкови.

Къмъ пладне полковетъ се разположиха по двороветъ, ханищата и площадитъ.

Въ 4 ч. сл. пл. двата ескадрона, подъ командата на командира на дивизионъ отъ 5. коненъ полкъ подполковникъ Анастасовъ Г., заминаха презъ Пехчево за гр. Струмица. Сборниятъ дивизионъ тръгна съ товарнитъ си обози.

13. Рилски полкъ достигна линията в. Сръбска чука (1443) — в. Чука (1353) — в. 1289. — в. Проклетия — Разкръстъ — Крива грамада.

29. Яиболски полкъ достигна с. Глокъ.

3. октомврий

За продължение на действията се издаде следната

Заповѣдь Бързо

по

II, отдѣлна Армия

№ 5.

Щабъ

3. октомврий 1915. г. 9. ч. пр. пл.

гр. Кюстендиль

Карта 1 : 210,000 и 1 : 75,000

II. армия е достигнала и заела вчера, 2. октомврий, Чука, Прештинъ, Сливница (Рилския полкъ); в. Китка, Добровница, Варовище (Балканската дивизия); Бигла, Драмча, Голакъ, Чавка, Митрошинци (Рилската дивизия).

Сърбитъ по цѣлия фронтъ отстъпватъ.

Войскитъ отъ II. армия да продължаватъ енергично достигането на целитъ, дадени имъ съ Наставлението по II. армия № 1. отъ 28. септемврий, като:

1. 7. Рилска дивизия, следъ овладяването на Кочани, днесъ 3. октомврий, да се насочи въ обща посока на фронта с. с. Злетово—Трипотанци, следъ което да излѣзе на линията Кратово — в. 1050. (между с. с. Приковци и Клиновци)—в. 1000. (южно отъ с. Татомиръ), като потърси свързка съ 3. Балканска дивизия, която съ лѣвия си флангъ настъпва въ посока шосето Крива Паланка—Куманово. Презъ всичкото време 7. Рилска дивизия да вземе най-сериозни мѣрки за обезпечаване дѣсния си флангъ отъ къмъ Султанъ тепе и обърне внимание сжщо и на лѣвия си флангъ въ посока на Щипъ.

2. Конната дивизия да излѣзе на фланга на 7. Рилска дивизия и напредъ (фланга на II. армия и напредъ) за изпълнение възложената ѝ задача, т. е. да се насочи въ посока Щипъ—Клиноси за Велесъ, за да прекъсне съобщенията по Вардаръ и разузнава въ южна посока, като разузнаването въ западна посока се простре до Куманово.

Конната дивизия да развие твърде смѣло своитъ действия, резултатитъ отъ които ще се отразятъ на действията на цѣлата Армия.

3. 3. Балканска дивизия, Рилскиятъ и Яиболскиятъ полкове да продължаватъ енергично настъплението си въ указанитъ имъ посоки.

Командующи армията

генералъ-лейтенантъ Тодоровъ

Началникъ на щаба

отъ генералния щабъ, полковникъ Руссевъ.

Тъй като Страцинската позиция привлѣче вниманието на щаба на армията, едновременно съ горната заповѣдь се даде заповѣдь на началника на 3. Балканска дивизия — да разпореди разузнаването на пѣтищата, които водятъ отпредъ фронта и дѣсния флангъ на дивизията въ обходъ на Страцинската позиция отъ северъ.

3. Балканска дивизия

Съгласно личната заповѣдь отъ командующия армията, началникътъ на дивизията заповѣда, действията да се продължатъ на 3. октомврий за достигане на възложенитъ задачи. Заповѣдта по армията, следователно, не е могла да предизвика нови разпоредения.

Презъ нощта срещу 3. октомврий валѣ дъждъ, и почвата се разкаля. Времето стана студено. Предъ пладне падна мъгла.

Действията на 3. бригада

Изпратенитъ разузнавателни части къмъ с. Метежево не срещнаха сърби. Изпратенитъ къмъ долината на р. Пчиня забелязаха отстъпващи сръбски войници отъ 11. полкъ. Голѣмата мъгла и голѣмата неточност на картата затрудняваха разузнаването. Командата доброволци — разузнавачи къмъ с. Метежево — остави по пѣтя на движението си верига отъ отдѣлни войници.

Вечерта 46. полкъ, съ две батареи и една пионерна рота и рота отъ 45. полкъ, остана на в. Китка.

45. полкъ съ две планински батареи ношува южно отъ с. Сорлица; една дружина въ — с. Калово; отъ нея две роти на височината западно отъ с. Огутъ.

Разбититъ сърби отстъпиха къмъ Рѣдки буки и с. Търговище.

Бригадата не преследва, а остана на завладѣнитъ мѣста, споредъ реляцията на дивизията „по причина на мъглата, за избѣгване на изненада и недоразумѣния между частитъ.“

Действията на 1. бригада. Бой при Крива паланка

3. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ, къмъ 9 ч. пр. пл. настъпи. Срещна около с. Варовище сърби, повече отъ дружина съ артилерия, окопани и ги атакува съ съдействието на огъня на една батарея на позиция около 2 км. отъ постъ Деве баиръ, по шосето. Прогони сърбитъ отъ позицията имъ—два реда окопи, а къмъ пладне ги атакува отново и ги прогонва и отъ главната имъ позиция подъ самия гр. Крива паланка. Въ тая атака участваха и дветъ роты отъ 3. дружина на 24. Черноморски полкъ.

Сърбитъ оставиха много убити и ранени, 4 орждия, 2 ракли, 6 обозни коли; окопитъ бѣха пълни съ пушки и патрони, захвърлени отъ избѣгалитъ въ безредие сърби въ западна посока.

Нашитъ загуби бѣха: 3 убити и 10 ранени.

1. и 2. дружини съ картечна рота отъ 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Христовъ, още сутринята атакуваха укрепенитъ на височината Киселица сърби съ съдействието на огъня на една батарея, излѣзла задъ дружинитъ на позиция. Въ атаката взема участие и 3. дружина отъ 24. Черноморски полкъ.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. подполковникъ Христовъ лично поведе ротитъ напредъ на ножъ и завладѣ височината и редута, влизайки единъ отъ първитъ въ него. Сърбитъ оставиха много убити и избѣгаха въ безредица.

Взети бѣха 2 орждия и 6 ракли. Пленени 3 офицери и около 500 войника.

Нашитъ загуби бѣха: ранени 7 офицери, 276 войници; убити — 85 войници.

24. Черноморски полкъ — три дружини — подполковникъ Писаровъ, следваше задъ подполковникъ Христовъ. По искането на последния, даде му се 3. дружина, която излѣзе на лѣвия флангъ на разположението, и взе участие въ атаката на вис. Киселица отъ южна страна. Залови пленници: 1 офицеръ и 12 войника, като загуби: ранени—1 офицеръ и 11 войника и убити — 3 войника.

Пионерната рота продължи да поправя шосето (мостоветъ) и да помага на артилерията да излѣзе напредъ отъ граничната линия.

Пехотата остана безъ достатъчно съдействие отъ артилерийския огънь, поради което и поради фронталнитъ атаки даде излишни загуби.

Командирътъ на бригадата разпореди: частитъ да останатъ на мѣстата си, дето и да ношуватъ, а 24. Черноморски полкъ да се приготви да смѣни 11. Сливенски полкъ, а на командира на 3. артилерийска бригада — да намѣри позиция

за артилерията между Крива Паланка и Киселица за 4. октомврий сутринята. Обаче, началникътъ на дивизията заповѣда бригадата да продължи настъплението си и заеме указанитъ въ заповѣдта по дивизията, отъ 2. октомврий, цели Градецъ-планина и да влѣзе въ тѣсна връзка съ 3. бригада.

Бригадата настъпи и до вечерята съ бой достига линията Крива Паланка—с. Градецъ—Градецъ-планина. 3. дружина, отъ 11. Сливенски полкъ, и две роты отъ 32. Загорски полкъ се спрѣха на склона юго-източно отъ Крива Паланка. Две роты съ две батареи бѣха на позиция 3 км. западно отъ града. 1. и 2. дружини, отъ 11. Сливенски полкъ—на рида между Крива Паланка и с. Деведжи; охранение—на линията с. Габеръ. 24. Черноморски полкъ—до с. Градецъ; охранение — на рида, които се спуща отъ в. 1000 (Градецъ планина). Едно артилерийско отдѣление бѣше на пътъ за гр. Крива паланка; друго — на позиция южно отъ Деве баиръ. Тамъ бѣше и една дружина отъ 24. Черноморски полкъ.

2. дружина, майоръ Начевъ, и 9. и 10. роты и картечната полурота отъ 32. Загорски полкъ, които заемаха на 2. октомврий Вели връхъ, на 3. октомврий настъпиха въ посока на кръчмитъ, източно отъ с. Добровница. 9. и 10. роты и картечната полурота—срещу редутъ № 1., а 2. дружина—срещу височината надъ с. Добровница, искайки отъ командира на отдѣлението да съдействува на атаката.

Още въ 4 ч. пр. пл. ротитъ напуснаха Вели връхъ и се спуснаха къмъ рѣката, докато е тъмно да се приближатъ безъ указание къмъ вражеската позиция. Къмъ 6 ч. пр. пл. започнаха да се изкачватъ на височинитъ срещу целитъ си.

Къмъ 7 ч. пр. пл. сърбитъ откриха огънь по нашитъ патрули. Ротитъ се развърнаха, настъпвайки, и къмъ 7 ч. 30 пр. пл. откриха огънь—9. и 11. роты и картечната полурота срещу редута № 1, а втора дружина—въ дѣсно, главно по рида Гарваница.

Командирътъ на 11. рота, капитанъ Поповъ, бѣше раненъ.

Къмъ 8 ч. 20 м. пр. пл. командирътъ на картечната рота извади две картечници при 9. рота и откри огънь отъ 200 ярчки до сърбитъ.

Сръбската артилерия отъ в. Гарваница (Рѣдки буки) биеше ротитъ.

Къмъ 9 ч. пр. пл. нашата артилерия откри огънь главно по редута № 2, на височината Киселица, срещу 4. дружина, отъ 11. Сливенски полкъ. Командирътъ на 3. дружина, майоръ Грива, и командирътъ на картечната рота, капитанъ Тодоровъ, бѣха ранени. Огънятъ на ротитъ се усили, и ротитъ тръгнаха напредъ. Сърбитъ не дочакаха удара и къмъ 10 ч. пр. пл. почнаха да напускатъ позицията си. Ротитъ настъпиха и преследваха съ огънь до 10 ч. 30 м. пр. пл.

Към 5 ч. сл. пл. заеха линията с Добровница, вкл. — с Осиче. Пленени сърби 102.

Нашитъ загуби бѣха: убити 13 войника; ранени 3 офицери и 52 войника.

Въ Крива паланка се намѣриха складове съ хранителни и бойни припаси. По показанията на пленниците, срещу бригадата сж били четири дружини, по две и отъ 12. и 18. полкове. Съприкосновението съ врага бѣше изгубено.

32. Загорски полкъ — лѣвата колона — на пътъ за Гюешево.

Сърбитѣ на 2. октомврий очистиха Царевъ връхъ и Калинъ камъкъ и отстѣпиха.

4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ достигна с. Търговище; залови шестъ коня, натоварени съхлѣбъ. Пленници — македонци предали се съобщиха, че една рота отъ 12. полкъ III. позивъ, която охранявала лѣвия флангъ, избѣгала въ посока за гр. Прешово.

1. пех. бригада има загуби: убити 99 подофицери и войници; ранени 8 офицери и 354 подофицери и войници.

Дивизионниятъ лазаретъ остана много назадъ, въ Гюешево; отнасянето на раненитѣ бѣше крайно затруднено.

Загубитѣ на сърбитѣ предъ бригадата сж неизвестни.

Днесъ, 3. октомврий, 1. бригада атакува, а 3. бригада бездействува — обратното на 2. октомврий, съ което трѣбва да се обяснятъ нашитѣ сравнително голѣми загуби, както и съ туй, че артилерията и тоя день не взема достатъчно участие въ боя.

Успѣхътъ на 1. бригада се дължи главно само на пехотата, която действуваше при трудни мѣстни условия, дъждъ и разкаляна почва; артилерията продължаваше да стои на граничната линия, вече трети день. Височината Киселица, атакувана отъ 11. Сливенски полкъ, силно укрепена; окопитѣ блиндирани; артилерията останала далечъ назадъ, при желанието да съдействува, попадаше често въ полка.

По настойчивото искане отъ началника на дивизията да се дадатъ две дружини отъ 24. Черноморски полкъ въ негово разпореждане, за да „използува за развиване на постигнатия до сега успѣхъ, споредъ обстановката“, му се дадоха, обаче, отъ тѣзи дружини не се яви нужда, а останаха при бригадата си.

Пленниците сърби надминаха до вечерята на 3. октомврий хиляда души. Взетиятъ отъ сърбитѣ кабелъ достигна до 30 километра тъй нуженъ за дивизията.

Командующиятъ армията днесъ на Деве баиръ направи на началника на дивизията и на артилерийскитѣ началници голѣмъ упрѣкъ за бездействието на артилерията и заповѣда веднага тя да излѣзе напредъ. Заповѣда и на дивизионния лазаретъ да излѣзе напредъ; предъ очитѣ на щаба на дивизията раненитѣ отъ Киселица и други мѣста се носѣха далечъ

назадъ, въ Гюешево, дето бѣ дивизионниятъ лазаретъ, и нито началникътъ му, нито дивизионния лѣкаръ не се сещаша да изкаратъ лазарета напредъ.

Щабътъ на 1. бригада изкара 30 двуколки отъ Крива паланка за прибиране на раненитѣ отъ Киселица на следния день, 4. октомврий.

7. Рилска дивизия

Частитѣ продължаваха изпълнението на задачата — завладяването на Калиманското плато и спусането въ Кочанското поле.

Калиманското плато обширно, около 1—1½ клм. въ диаметръ, кръгло, поле, заобиколено отъ всѣкъде съ височини; последнитѣ сж разклонения на Баня чука планина, Гърленскитѣ височини и Истибанскитѣ височини. Обкръжаващитѣ платото по-малки и поголѣми височини иматъ конусообразни очертания — изглеждатъ като притадъци на платото. Платото не е обработено, а е пасбище, низко — при дъждъ се залива, става намѣста непроходимо, освенъ по междуселския пътъ, минаващъ презъ срѣдата му, по който, поради голѣматата калъ, коли не минаватъ. Шосето Царево село — Кочани минава по северозападния му край.

Обкръжаващитѣ платото височини спускатъ къмъ съседнитѣ долини стръмни, труднодостъпни, на мѣста скалисти, на мѣста обраснали съ храсти склонове. Баня чука планина къмъ р. Брѣгалница има стръмни, на мѣста скалисти склонове; севернитѣ и западни склонове сж лесисти. Гърленскитѣ височини сж повече лесисти, откъмъ изтокъ и югъ сжщо сж стръмни съ обща посока на югъ, къмъ р. Драгобращъ. Истибанскитѣ височини сж две главни разклонения къмъ с.с. Якимово и Истибана и сж голи, каменисти и стръмни. Платото е високо 900 метра надъ морския уровень. Най-високата точка е в. Баня чука, южно отъ с. Калиманци — 1152 метра; югозападно отъ с. Якимово платото изведнѣжъ се снишава и се разлива въ широка, слабо хълмиста равнина на р. Брѣгалница къмъ Кочани и образува Кочанското поле.

Сърбитѣ заемаха позиция на най-високата отъ Истибанскитѣ височини, югозападно отъ Калиманското поле, съ фронтъ срещу ч. Аладжа — шосето.

Позицията е добре изградена съ дълбоки, за стрелба стойкомъ, на мѣста блиндирани окопи, бойници, ходове за съобщения. Отличенъ обстрелъ и обзоръ.

Действията на 2. бригада

Настѣпването почна, вмѣсто въ 5 ч., пр. пл., въ 6 ч. 6/7. Планинската батарея бѣха на позиция по дѣсния брѣгъ

на р. Бръгалница и въ 8 ч. пр. пл. откриха огънь по в. Баня чука и западнитѣ му склонове.

На частитѣ предстоеше да минатъ р. Бръгалница съ стрѣмни бръгове; имаше само единъ мостъ източно отъ устието на р. Каменица; бродове имаше около устията на рѣкчичкитѣ, идещи отъ с. с. Лукавица и Тодоровци.

Частитѣ, 22. Тракийски полкъ, бѣха насочени: 2. и 3. дружини срещу издадената частъ на Банйо чука; 8. и 13. роти влѣво отъ 3. дружина, поддръжатъ, заедно съ 6/7. батарея, съ огънь настѣпването; 1. дружина бѣше полкова поддръжка, задъ 2. дружина; 3. дружина отъ 26. Пернишки полкъ — бригадна поддръжка задъ полковата поддръжка; 4. дружина (безъ 13. рота) — с. с. Калиманци—Цѣра.

На артилерийския огънь сърбитѣ не отговаряха; оказа се, че тѣ били отстѣпили своевременно. Полкътъ се изкачи на Калиманското плато, въ 9 ч. пр. пл., безъ бой, събра се на северния му край и оттамъ въ походенъ редъ тръгна по шосето за гр. Кочане.

Сърби около една дружина, зеха позиция западно отъ ч. Аладжа, отдето откриха огънь. Полкътъ се развърна между Банйо чука и с. Якимово и настѣпи. Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. сърбитѣ бързо напуснаха позицията и отстѣпиха по шосето за Кочане и височинитѣ около с. с. Истибаня и Оризаре. Полкътъ отново премина въ походенъ редъ и тръгна за Кочане; въ 6 ч. 30 м. сл. пл. се спрѣ набивакъ при с. Оризаре.

Загуби — 1 убитъ и 7 ранени.

4. дружина настѣпи по пътя с. с. Вратиславци—Косевица за Повиенъ и въ 9 ч. пр. пл. стигна църквата на с. Каменица. Сърбитѣ, следъ кратко съпротивление, отстѣпиха, а после въ бѣгство стигнаха в. Повиенъ, на който 15. рота къмъ 1 ч. сл. пл., преследвайки сърбитѣ, се изкачи. Настѣпването продължи къмъ височината надъ с. Пресѣка. На тая височина остана да ношува.

Действията на 53. полкъ

Полкътъ настѣпи откъмъ с. с. Торидъ и Търсино въ обща посока на ч. Аладжа—Истибанскитѣ височини. 1. и 2. друж. и 11. и 12. роти бѣха назначени бойна частъ; 9. и 10. роти и картечната рота полкова поддръжка, задъ срѣдата на бойната частъ. Влѣво отъ полка настѣпи 1/14. дружина, а вдѣсно, северно отъ шосето—2. бригада.

И тукъ сърбитѣ не отговаряха на артилерийския огънь откъмъ с. Торидъ. Полкътъ, настѣпвайки безпрепятствено — сърбитѣ по-рано напуснаха позицитѣ си — въ 9 ч. 30 м. се качи на югозападната частъ на Калиманското поле, почти едновременно съ 2. бригада.

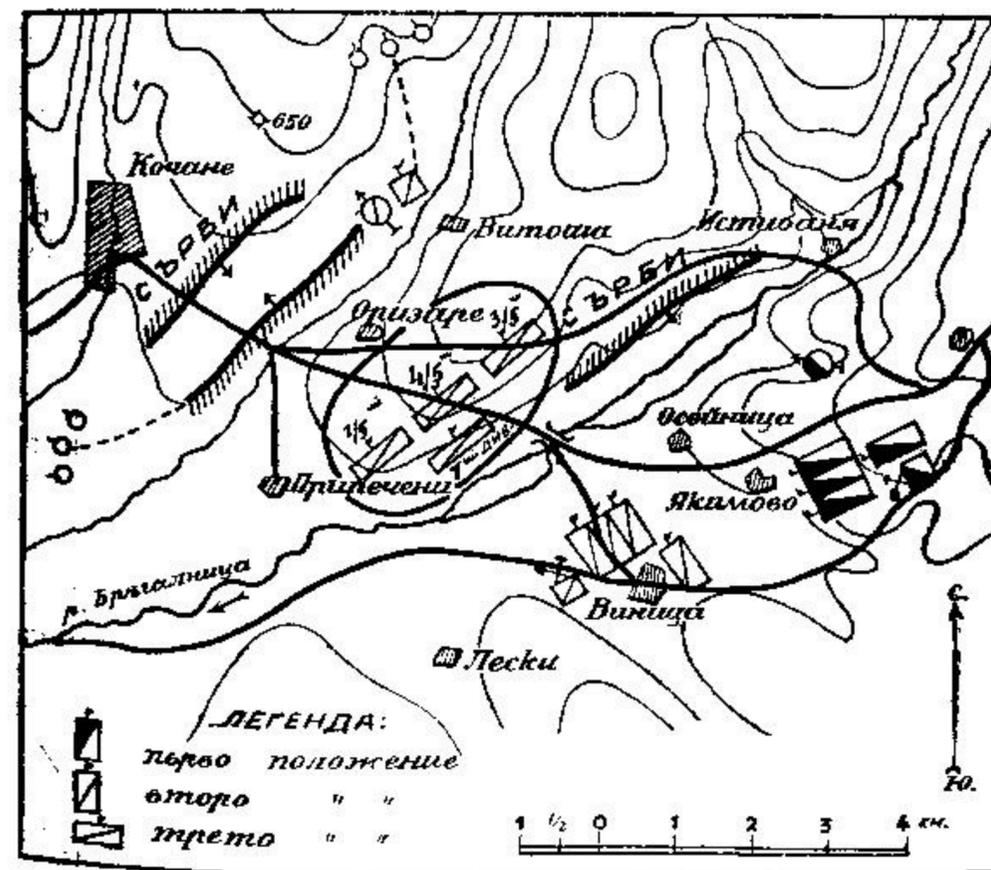
Две сръбски роты, заемащи позиция и редута югозападно отъ с. Гърляно, откриха огънь, но скоро отстѣпиха на северната позиция, северно отъ с. Църни камъкъ, западно отъ шосето, дего се задържаха, макаръ и бити съ артилерийски огънь. Когато 9. и 10. роты излизаха на лѣвия флангъ на сърбитѣ и откриваха фланговъ огънь, сърбитѣ отстѣпиха къмъ с. с. Якимово, Оризаре, Кочани, преследвани съ артилерийски огънь.

Полкътъ спрѣ за ношуване при с. Якимово.

Позицитѣ, напуснати отъ сърбитѣ и заети отъ 2. бригада и 53. полкъ, бѣха пълни съ раници, платнища, готварски съдове, храни, патрони и пр. — свидетелство, че сж бързо напуснати.

Конната дивизия — Конната атака при с. Оризаре

По искането отъ началника на 7. Рилска дивизия, началникътъ на конната дивизия, който е билъ при него, изпрати авангарда на последната напредъ, по шосето, за преследване на отстѣпващитѣ сръбски части и обози.

1. и 4. ескадрони отъ 5. коненъ полкъ и коннопионернитѣ взводъ тръгнаха по шосето. Командирътъ на полка,

полковникъ Табаковъ, тръгна съ ескадронитѣ, вземайки и придадения къмъ авангарда картеченъ взводъ отъ 4. коненъ полкъ.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. дивизионътъ стигна Калиманската позиция, южно отъ в. Банйо чука, дето получи отъ пристигналитѣ тамъ началници на 7. Рилска и конната дивизии, заповѣдъ да преследва, присъединявайки остатъцитѣ отъ 3. ескадронъ (40 конника) и отъ 7. дивизионенъ ескадронъ (80 конника).

Дивизионътъ тръгна по шосето. Минавайки покрай запустѣлия, обрасналъ съ трева и останалъ безъ кръсть гробъ отъ 1912. г. на ефрейтора отъ 2/5. ескадронъ Ивановъ Минко, командирътъ на полка посочи на конниците сръбската гавра съ гроба на падналия въ бой срещу турцитѣ за свободата на Българска Македония. Всички, отдавайки почитъ на паметята на падналия свой другаръ, се понесоха напредъ. Тъкмо въ това време сърбитѣ напуснаха последнитѣ си арьергардни позиции на Калиманскитѣ височини.

При спусъка, североизточно отъ с. Якимово, приближавайки се до авангарда на 22. Тракийски полкъ, изпратиха се три далечни разезди въ посокитѣ: Виница—Щипъ; с. с. Гърдовци—Облешево—Велесъ; с. с. Оризаре—Кочане—Клисели.

Настигайки челния отрядъ на сжщия полкъ, излѣзоха три близки разезди: Истибаня—Кочане; с. Виница—за връзъсъ 3. бригада и, сетне, за Щипъ, по политѣ на Плачковица планина.

Стигайки с. Якимово, разездитѣ донесоха, че сърбитѣ сж заели скалиститѣ височини по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, отъ с. Истибаня до моста по шосето Виница—Кочане. Коннопионерниятъ взводъ се спрѣ при с. Якимово.

Тъкмо въ това време частитѣ отъ 3. бригада (54. полкъ) влизаха въ с. Виница.

Ескадронитѣ бѣха насочени: 3. ескадронъ, капитанъ Пупешковъ, да мине рѣката и да атакува сърбитѣ по шосето Истибаня—Кочане; 4. ескадронъ, капитанъ Бошняковъ, влѣво отъ 3. ескадронъ; 1. ескадронъ, капитанъ Тъпчилещовъ, влѣво отъ 4. ескадронъ; 7. дивизионенъ ескадронъ, поручикъ Бояджиевъ, втора линия, при командира на полка.

5. коненъ полкъ мина рѣката. Артилерията отъ пехотнитѣ части стреляше по сърбитѣ, но нѣколко шрапнели паднаха въ първитѣ наши ескадрони и артилерията прекрати огъня.

Картечниятъ взводъ излѣзе на позиция на височината североизточно отъ с. Якимово и откри огънь по сърбитѣ на позиция на скалистия брѣгъ, между моста и шосето. Ескадронитѣ се спуснаха прикрито въ върбитѣ до р. Брѣгалница, минаха подъ моста и излѣзоха на фланга на сръбскитѣ, при-

криваци отстѣпленieto, вериги на брѣга. Настѣпваха и части отъ 22. Тракийски полкъ. Сърбитѣ отстѣпиха.

5. кон. полкъ тогава атакува сърбитѣ на фронтъ около два к. м. и въ дълбочина около 7—8 к. м., до Оризарската рѣка. Атаката и преследването се произведоха отъ 3. ескадронъ, презъ всичкото време въ коненъ строй. Полуескадронитѣ отъ 4. ескадронъ последователно се спешаваха и качваха на конетѣ, тъй като сърбитѣ, прѣснати по цѣлото поле, често залѣгаха въ разни окопи. 1-ятъ ескадронъ следваше по пѣтя между нивитѣ и по нивитѣ, за да не даде на сърбитѣ да минатъ оризищата, дето бѣше невъзможно да се действува въ коненъ строй.

Сърбитѣ бѣгаха като обезумѣли. Полкътъ спрѣ на около 1½ км. предъ Кочане, отъ пушечния огънь на сръбски части, заели рида предъ кочанскитѣ казарми, въ 14 ч. и 30 м. сл. пл. Всички бѣгаци сърби продължаваха да се катерятъ по склоноветѣ западно отъ Кочане.

Артилерията, която бѣше при пехотнитѣ части пропусна сгодния случай да излѣзе бързо напредъ по шосето и да бие бѣгачитѣ сърби, прѣснати като роякъ, по източнитѣ склонове, на западъ отъ гр. Кочане.

Трѣбва да се смѣта за грѣшка, че съ 5. кон. полкъ не е пратена конната батарея или поне едно-две конни орждия. Конната батарея е била задържана назадъ, при конната дивизия.

Вълнистата мѣстность, оризищата, канавкитѣ по шосето и нивитѣ, малкото дере, южно отъ с. Оризаре, разстройваха донѣкжде ескадронитѣ които попадаха между сръбскитѣ вериги, залегнали въ гѣякитѣ на мѣстността. Сърбитѣ стреляха и хвърляха бомби. Пръвъ пада убитъ коньтъ на капитанъ Пупешковъ, който отне пушката на единъ сърбинъ, уби го и почна да стреля по останалитѣ. Около него се събраха нѣколко конника, останали безъ коне.

Атакуванитѣ сръбски части бѣха отъ 20. полкъ, които избѣгаха въ посока на Кочане, а презъ нощта отстѣпиха на Балванскитѣ височини. 16. пех. сръбски полкъ, отстѣпващъ отъ с. Виница, замина по политѣ на Плачковица планина, и къмъ Щипскитѣ височини.

Атаката и преследванието станаха по неудобна почва за коненъ строй—орани и разработени ниви, измокрени отъ дъжда—но съ голѣма храбрость.

Преброени бѣха около 250-260 сръбски трупа, съсѣчени съ сабя и убити отъ картеченъ и пушеченъ огънь. Саблени-тѣ удари бѣха много силни и всѣкога — смъртоносни.

Нашитѣ загуби бѣха: 3 подофицера и 7 конника убити, отъ които 3—съ бомба, ранени—6 конника. Убити коне—16 и 5 ранени.

Полкътъ се завърна да ношува въ с. Истибаня въ 9 ч. 10 м. сл. пл.

Главните сили на конната дивизия тръгнаха въ 4 ч. сл. пл. отъ с. Царево село. Ношуваха при чешмата южно отъ в. 1152. подъ проливенъ дъждъ, на открито.

Презъ нощта сърбитѣ напуснаха гр. Кочане, следъ като го запалиха.

3. бригада (54. полкъ) и 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ. — Боятъ при с. Драгобращъ

Боятъ почна на расъмване, когато 54. полкъ настъпи. Командирътъ на бригадата привлече и 1/14. дружина къмъ сръбската позиция.

Атаката бѣше организирана така: 7., 10. и 11. роти (авангардъ) ще атакуватъ отъ фронта; 1., 2. и 5. роти, съ планиската батарея, ще атакуватъ лѣвия сръбски флангъ отъ къмъ с. Драгобращъ, настъпвайки по височинитѣ и дѣсния брѣгъ на р. Осуница; 6. рота съ картечната рота — по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Осуница, къмъ сръбския дѣсенъ флангъ; по два взвода отъ 9. рота съ 1/7. батарея — височината югоизточно отъ с. Пекляни*) Насочванията станаха още на тъмно, прикрито; на расъмване частитѣ бѣха вече насочени, и боятъ се почна.

Въ 7 ч. пр. пл. 1/7. и планинската батареи откриха огънь.

Командирътъ на полка, бидейки задъ дѣсния флангъ на полка, забеляза движението на 1/14. дружина и я насочи къмъ лѣвия сръбски флангъ.

Когато частитѣ стигнаха на около хиляда крачки отъ сръбската позиция, почна пехотната огнева подготовка на атаката. Планинската батарея се притегли по-близо задъ дѣсния флангъ, за по-действителна подготовка на атаката. Картечната рота премина въ участъка на 3. дружина (авангардътъ) и откри огънь. Обходещитѣ роти се движеха за обходъ на двата сръбски фланга. Сърбитѣ развиха силен огънь отъ дълбокитѣ си окопи; две орджия стреляха по нашитѣ поддръжки. Вдѣсно отъ Калиманскитѣ позиции и влѣво откъмъ Плачковица планина се обадиха нѣколко сръбски орджия, но, поради далечината, не можеха да стигатъ.

Къмъ 9 ч. пр. пл. ротитѣ приближиха на около 200 крачки отъ сръбскитѣ окопи. Сърбитѣ, разколебани, не дочакаха удара — почнаха да напускатъ окопитѣ си. Ротитѣ, забелязвайки това, тръгнаха на ударъ на ножъ. Сърбитѣ обърнаха

*) Както се знае: 8. рота бѣше на билото на Плачковица пл., а единиятъ ѝ взводъ — въ с. Блатецъ.

3. и 4. роти и два взвода отъ 12. рота — на Гарванъ пл., съ застави къмъ с. с. Смилянци и Нивичено.

Два взвода отъ 12. рота, съ 3/7. батарея, бѣха въ движение къмъ полка.

гърбъ и почнаха да бѣгатъ. Тѣ се спрѣха на друга позиция — две голи и стрѣмни височини, на около два клм. по-назадъ.

Полкътъ се спрѣ на около 1 1/2 клм. отъ новата сръбска позиция. Отъ 1/14. дружина взема участие въ атаката само 3. рота, капитанъ Заховъ.

Командирътъ на бригадата заповѣда, полкътъ да се затвърди на заетата позиция — да не се увеличи; да се открие свръзка съ 53. полкъ и да се поддържа съприкосновението съ сърбитѣ съ патрули. Изпрати заповѣдъ и на командира на 53. полкъ да влѣзе въ свръзка съ 54. полкъ, да настъпи и се изравни съ него и да се окопае на ридоветѣ, надвиснали надъ Винашката равнина, вдѣсно (северно) отъ 54. полкъ.

1/7. батарея излѣзе на позицията при ротитѣ.

Командирътъ на бригадата не знаеше точната обстановка, т. е. ходътъ на действията на другитѣ части. Той съобщи на командира на 54. полкъ, че, ако обстановката наложи, ще се почне настъплението къмъ с. Винаца.

Втората сръбска позиция между р. р. Осуница и Драгобращъ бѣше силна — предъ фронта се разстилаше равно, открито плато на разстояние около 1200 крачки. По цѣлата линия имаше дълбоки окопи, правени отъ по-рано, частъ блиндирани. Продължението ѝ на северъ се свързваше съ позицията, противъ която настъпваше 53. полкъ. Позицията съставляваше крайния дѣсенъ флангъ на сръбската Калиманска позиция въ посока с. с. Търсино, Гърлено, Калиманъ и преграждаше пътя на движението на 54. полкъ къмъ Винаца. Заемането на участъка отъ сръбската позиция срещу тоя полкъ, поваляше цѣлото сръбско разположение по дветѣ страни на шосето — общата посока на настъпването на 7. Рилска дивизия.

Виждаше се вдѣсно настъпването на 53. полкъ.

Сърбитѣ срещу 54. полкъ имаха две дружини отъ 20. полкъ и една дружина отъ 16. полкъ съ две планински орджия. Къмъ височината на с. Махла бѣше една друга дружина отъ тоя полкъ. Командирътъ на 54. полкъ извести на командира на 53. полкъ, че ще преследва, и молѣше да настъпи и заеме с. Махла.

Срещу втората сръбска позиция се изпрати отначало разузнавателенъ отрядъ, когото сърбитѣ щомъ забелязаха, почнаха да напускатъ позицията си. Командирътъ на полка веднага премѣсти полка и 1/14. дружина на напуснатата отъ сърбитѣ позиция. Сърбитѣ отстъпиха презъ с. Винаца за гр. Кочане.

Командирътъ на бригадата забеляза по Гърленскитѣ височини движението на наши части и наша конница. Това му разясни обстановката, и веднага заповѣда частитѣ отъ бригадата да продължатъ движението напредъ, къмъ с. Винаца.

54. полкъ тръгна. Въ същото време командирът на бригадата донесе на н-ка на конната дивизия, че преследва сърбитѣ и моли конни части да настѣпятъ и отрѣжатъ пътя на отстъпването на сърбитѣ, слизащи отъ Повиенъ. Заповѣда на командира на 53. полкъ да продължи движението за с. Винаца.

Преследването продължи безспирно; въ 5 ч. сл. пл. 54. полкъ съ музика „Съюзници разбойници“ влѣзе въ с. Винаца, посрещнатъ възторжено отъ населението, което, както е известно, е дало много борци и жертви за своята свобода още въ турско време.

5. коненъ полкъ преследва къмъ Кочане.

По заповѣдь, 54. полкъ се спрѣ за ношуване при с. Винаца; при него бѣше и 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ.

Капитанъ Ангеловъ съ два взвода отъ ротата си, 12. на разсъмване тръгна за Гарванъ планина, дето пристигна въ 11 ч. пр. пл., и завари 1. и 2. роти. Почнаха да се окопаватъ на Гарванъ планина и Готенъ балканъ, изпратиха се подофицерски патрули къмъ с. с. Смилянци и Нивичено. Следъ завладяването на позицията при с. Драгобращъ, командирътъ на 54. полкъ смѣтна, че тия роти сж вече много назадъ; притегли ги на Плачковица планина, къмъ в. 1285 — Гелгели балканъ. 8. рота остана на Богчалж бойну.

Наши загуби: 17 ранени войници.

Пленници взети около сто души, които по-скоро сж се предали — всички бѣха българи-македонци. Всички тѣ, по тѣхно желание, постѣпиха въ редоветѣ на полка отъ желание да се биятъ за свободата си противъ своитѣ потисници сърби, заели измъчената българска земя, Македония, по стечение на обстоятелствата, въ съюзъ съ турци, ромъни и гърци, противъ своя довѣрчивъ славянски братъ и съюзникъ — българинъ.

На позицията при с. Драгобращъ бѣха намѣрени 400 пушки, 10 сандѣка съ патрони, разни предмети отъ облѣкло и снаряжение, 4 готварски коли и пр. Въ с. Блатецъ бѣха намѣрени изоставени отъ сърбитѣ, овесъ, ячмикъ, бѣлъ бобъ, пшеница, царевича. Полкътъ продължаваше да се храни съ мѣстни срдства и съ плячка отъ сърбитѣ. Населението помагаше. Сърбитѣ при отстъпването си отъ с. Винаца сж ходили по къщитѣ, разбивали бѣчвитѣ съ вино, ограбвали, запалвали къщи, дюкяни, измъчвали населението, натяквайки му българската му народностъ.

Движението на 3. бригада (54. полкъ) бѣше бързо. Командирътъ на бригадата, като не получи заповѣдь, знаейки, обаче, общата задача на дивизията, действуваше въ указаната посока по свой починъ. Командирътъ на 54. полкъ въ много случаи предупреждаваше заповѣдитѣ отъ командира на бригадата. Бързото и безспирно движение имаше най-големо влияние за безредното отстъпване на сърбитѣ предъ

2. бригада (22. Тракийски полкъ) и 53. полкъ. 3. бригада (54. полкъ), макаръ че извървѣ несравнено много по-дълъгъ пътъ и води незначителни боеве, слѣзе въ Кочанското поле едновременно съ другитѣ части.

Дивизията слѣзе въ Кочанското поле.

1. дружина отъ 14. Македонски полкъ бѣше извикана да се присъедини къмъ полка си, южно отъ гр. Струмица.

Дивизията остана съ 11 дружини (22. Тракийски полкъ — 4 дружини, 53. полкъ — 3 дружини, 54. полкъ — 3 дружини, (26. Пернишки полкъ — 1 дружина).

Действията на 14. Македонски полкъ

14. Македонски полкъ, който трѣбваше да се събере въ гр. Струмица, днесъ, 3. октомврий, частитѣ му се намираха: една дружина въ гр. Струмица; една дружина въ с. Левуново, отъ нея една рота на в. Кадж Дурукъ, една рота въ с. Елешница, две роти съ батареята на в. Подконникъ; две роти на в. Джама; две роти на в. Кадийца; 1. дружина съ картечна полурота въ с. Винаца. Дружинитѣ отъ Джама и Кадийца съ картечната полурота и щабътъ на полка бѣха въ движение, презъ Пехчево, Берово, за гр. Струмица. Дружината отъ с. Левуново съ една батарея презъ нощта на 2. срещу 3. октомврий тръгна за гр. Струмица. 1. дружина съ две орждия и отдѣление конница настѣпи отъ с. Винаца, презъ с. Градецъ—Плачковица планина—с. Сушево, за гр. Струмица.

1. бригада (13. Рилски полкъ) достигна с. Себевраня.

2. бригада (29. Ямболски полкъ) отъ 3. Балканска дивизия прекрсна телеграфнитѣ, телефонитѣ и желѣзопѣтитѣ съобщения въ долината на р. Българска Морава и водѣше бой за завладяване гара Враня.

Още въ първитѣ дни на войната се почувствува недостигъ отъ офицери и то главно въ пехотата, дето излизатъ най-много вънъ отъ строя, като убити, ранени, болни, и дето съвременния бой изисква и най-малката частъ—взводъ—да се командва отъ добре подготвенъ офицеръ съ помощта на добре подготвени подофицери. Частъ отъ нашитѣ голѣми загуби се дължатъ, между другитѣ причини, и на недостига въ офицери и подофицери въ пехотата. Въпрѣки това, още въ първитѣ дни почнаха да напушатъ строя офицери, подофицери и войници и да отиватъ въ тила, като покровителствувани отъ силни партизански влияния. Предъ видъ на това се подаде до Щаба на Действуващата Армия следната телеграма:

„Въ частитѣ има голѣмъ недостигъ отъ офицери. Недостигътъ най-вече се чувствува въ пехотата. Тѣй, въ Рилската дивизия недостигатъ 3 майори, 16 капитани, 188 поручици или подпоручици и около 10 лѣкари. Въ Тракийската дивизия недостигатъ всичко 270 офицери. Въ нѣкои полкове недостигатъ по 45—50 офицери“.

„Министерски постановления освобождават много чиновници — запасни офицери, здрави и годни за строя. Не би ли могло тѣ да бждат привлѣчени въ армията, а на тѣхнитѣ мѣста да се мазначат други лица — незапасни офицери или запасни, негодни за строя“.

Щабътъ на Действующа Армия отговори:

„Да се съкрати до възможния минимумъ числото на офицеритѣ въ тилнитѣ учреждения и лишнитѣ да се изпратятъ въ строя“.

Щабътъ на II. армия съ нова телеграма посочи, че въ маршевитѣ полкове има доста офицери, а въ действащитѣ има голѣмъ недостигъ. Моли се, въ маршевитѣ полкове да се оставятъ най-необходимото число офицери, а всички останали да се изпратятъ въ действащитѣ полкове, недостигътъ на които постоянно ще се увеличава, вследствие на убити, ранени, каквито ще има.

4. октомврий

Наставлението по II. армия, отъ 28. септемрий, споредъ което дивизиитѣ насочваха и развиваха действията си, определяше задачата на армията. . . „презъ Крива паланка и Царево село — Кочане, концентрично да настѣпи къмъ Овче поле.“

Частно наставлението указваше:

За 3. Балканска дивизия общо стремление — обходъ отъ северъ за отблъсване врага въ южна посока, настѣпвайки въ обща посока на Страцинъ; за 7. Рилска дивизия — да настѣпи въ обща посока Царево село—Кочане; за конната дивизия — при първа възможностъ, или по искането отъ началника на 7. Рилска дивизия, да излѣзе напредъ, съ крайна целъ да разузнае за разположението и силитѣ на врага между линията Куманово—Удово, на р. Вардаръ.

Дивизиитѣ минаха границата, разбиха сръбскитѣ части и се насочиха въ указанитѣ посоки, излизаци къмъ Овче поле — Куманово.

Сърбитѣ не показаха значителни сили и не проявиха голѣмо упорство. Отъ станалитѣ боеве, сърбитѣ ще да сж опредѣлили точно нашитѣ сили и тѣхното насочване. При желание да дадатъ решителенъ бой, сърбитѣ навѣрно биха се опитали да го дадатъ на позицията Страцинъ, презъ която и около която минаватъ посокитѣ на движението на дивизиитѣ. Тая позиция бѣше укрепявана отъ сърбитѣ още презъ 1912.—13. години, когато бѣха наши съюзници и бѣха намислили да потѣпчатъ договора си съ насъ. Можеше да се предполага, че сърбитѣ ще оттеглятъ на тая позиция всички свои части, които отстѣпваха предъ фронта на 3. Балкан-

ска и 7. Рилска дивизии, както и частитѣ, които би могли да иматъ или докаратъ отзадъ, ще привлѣкатъ сжщо на тая позиция. Щабътъ на армията мислѣше, че главния отпоръ, ако такъвъ сърбитѣ би желали да дадатъ, ще го дадатъ на Страцинската позиция. По тия причини се направи разпореждане до 3. Балканска дивизия на 3. октомврий за изследване пжтищата, които водятъ предъ фронта и въ обходъ отъ северъ на тая позиция.

Въ съгласие съ ржководната мисль на Наставлението, за насочване действията на дивизиитѣ днесъ, 4. октомврий, се даде следното указание на дивизиитѣ, което да освѣтли по-опредѣлено и по-ясно началницитѣ на дивизиитѣ и ги турри въ тѣсно съгласие съ гледището на командуването на армията върху действията сега и за боя, който би се далъ на Страцинската позиция:

По заповѣдъ. Излизането на Рилската дивизия, съгласно заповѣдъ по армията № 5, на линията Кратово—в.в. 1050—1000, а настѣпването на Балканската дивизия къмъ Страцинъ, има за целъ да постави армията въ сгодно положение за атакуване Страцинската укрепена позиция, ако, разбира се, само сърбитѣ я заематъ и приематъ бой. Възможно е, сърбитѣ да притеглятъ на тая позиция войскитѣ си, които сж срещу Балканската и Рилската дивизии, както и тия, които сж били по-назадъ, да ги привлѣкатъ сжщо на тая позиция. Необходимо ще бжде въ такъвъ случай, цѣлата армия да води бой, а не отдѣлно дивизиитѣ. Последнитѣ, съ приближаването си къмъ позицията, ще я рекогносциратъ, за да узнаятъ где се намиратъ фланговетѣ ѝ, както и подстѣпнитѣ къмъ нея.

Рилската дивизия ще се насочи предимствено срещу дѣсния участъкъ на позицията, а Балканската—срещу лѣвия, и съ нейни части ще се произведе обходъ отъ северъ.

Тѣзи мисли се съобщаватъ само като предположение, но не и като окончателно решение, което ще се вземе, когато му дойде за тая целъ времето. Но, въ всѣки случай, тѣзи предположения да се иматъ предъ видъ отъ началницитѣ на дивизиитѣ въ тѣхнитѣ действия; тѣ не трѣбва да се изложатъ, щото врагътъ да атакува едната или другата дивизия по отдѣлно, за която целъ тѣ трѣбва да поддържатъ помежду си тѣсна свръзка. № 463. 10 ч. пр. пл. 4. октомврий 1915. г.

Понеже отъ разни източници идваха сведения, че на Царевъ връхъ има още сърби, даде се бърза заповѣдъ; на началницитѣ на Балканската и Рилската дивизии:

Да се изпратятъ веднага разузнавателни отдѣления до самия Царевъ връхъ и Калинъ камъкъ, съ целъ да се разузнае има ли тамъ врагъ. Дветѣ дивизии да влѣзатъ въ свръзка на линията Нежилово—Злетово, а началникътъ на Балканската дивизия да освѣтли долината на р. Кратово за избѣгване изненада откъмъ Царевъ връхъ и Калинъ камъкъ.

3. Балканска дивизия

Следната заповѣдъ определя действията на дивизията за
тоя день, 4. октомврий

Заповѣдъ
по
3. Балканска дивизия
№ 6.

Щабъ
Ст. Гюешево Карта 1:210,000 1. октомврий 1915. г., 6 ч. пр. пл.

§ 1. Следъ вчерашния решителенъ бой противникътъ, разбитъ и преследванъ, отстъпи къмъ с. Страцинъ и гр. Куманово.

Въ дѣсно отъ дивизията, по посока на Враня, действува 29. Ямболски полкъ, а въ лѣво — части отъ 7. Рилска дивизия, настъпваща отъ Кочане къмъ Злетово — Приковци.

§ 2. На повѣрението ми дивизия е заповѣдано да атакува противника, дето го намири, и отхвърли въ южна посока, за което заповѣдвамъ за днешно исло:

1. Дѣсна колона — полковникъ Петровъ.	Да тръгне по пѣтя с. с. Метежово—Германъ—Цвѣтишинци съ такава смѣтка, че къмъ 5. ч. сл. пл. да отиде да ношува въ с. Германъ.
3. кон. полкъ — 12 еск.	Да изпрати странично прикритие въ дѣсно отъ две дружини съ две план. батареи и полуюескадронъ, което да следва по пѣтя с. с. Метежово—Шанци—Мала рѣка въ с. Долно Търница.
45. полкъ — 3 др.	Да поддържа постоянна свързка съ лѣвата колона и съ 29. Ямболски полкъ.
3. пл. полкъ — 3 ор.	
46. полкъ — 3 др.	
17. арт. полкъ — 2 ор.	
3. пион. др. — 1 рота	
Всичко 6 др., 20 ор., 1 рота пион., 1/2 еск.	

2. Лѣва колона — полковникъ Поповъ.	Да тръгне по шосето Крива паланка—с. Страцинъ—гр. Куманово съ такава смѣтка, че да стигне с. Кавакли къмъ 5 ч. сл. пл., дето и да ношува.
24. Черноморски полкъ — др.	Да охранява фланга си откъмъ Султанъ тепе.
6. арт. полкъ — 2 ор.	
16. арт. полкъ — 2 ор.	
11. Сливенски п. — др.	
3. пионерна друж. — 1 рота	
Всичко 8 др., 48 ор. и 12 п.	

§ 3. — 32. Загорски полкъ, съ придаденитѣ му една пл. батарея и пионерна полурота, да събере до 6 ч. сл. пл. на 4. октомврий въ гр. Крива Паланка, дето да ношува.

§ 4 — Мостовата рота, телеграфната рота и инженерниятъ паркъ да следватъ задъ лѣвата колона и ношуватъ въ с. Чифликъ.

§ 5. — Парковитѣ пехотни и артилерийски взводове и отделения на дивизионния лазаретъ да следватъ задъ своитѣ части.

§ 6. — Полскитѣ подвижни болници да тръгнатъ отъ Гюешево по пѣтя на лѣвата колона съ такава смѣтка, че да стигнатъ за ношуване: 1. и 4. болници при с. Чифликъ и 3. при с. Добровница (северозападно отъ гр. Крива паланка).

§ 7. — Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ, следъ като се стовари отъ желѣзницата, да се събере въ с. Гюешево.

§ 8. — Командирътъ на 3. пионерна дружина да свърже съ телефонъ щаба на армията съ щаба на дивизията.

§ 9. — Бригаднитѣ командири да изпратятъ днесъ донесенията си въ щаба на дивизията къмъ 6 ч. сл. пл. съ придаденитѣ имъ офицери за поръчки.

§ 10. — Азъ, съ щаба на дивизията, ще следвамъ съ лѣвата колона и ще ношувамъ южно отъ с. Любенци.

Действията на 3. бригада

3. бригада — дѣсната колона — достигна на 4. октомврий вечерта линията на с. с. Калово—Метежово, т. е. измина 3—4 клм. Презъ цѣлия день, 4. октомврий, отъ нея нѣмаше донесения въ щаба на дивизията. Поради късното получаване на заповѣдта по дивизията, поради планинската мѣстостъ, липсата на пѣтища за полската артилерия, необходимостта да се приведатъ частитѣ въ редъ и да се попълнатъ хранителнитѣ и бойни припаси, бригадата тръгна едва 10 ч. 30 м. пр. пл.

45. полкъ — две дружини съ планинската батарея и полуюескадронътъ образуваха страничното прикритие презъ с. Калово—Долна Търница—Ново село—Билианъ (серернитѣ склонове на в. Козякъ — долината на р. Пчиня). Бригадата тръгна по пѣтя: с. Метежово—мон. Св. Димитъръ—с. Дейловци—с. Четирци, между планинитѣ Страцинъ и Козякъ, т. е. не по пѣтя, указанъ отъ заповѣдта по дивизията, а се отклони въ южна посока, по близо до 1. бригада. По тоя начинъ, тя излизаше на фронта на Страцинската позиция и замислениятъ отъ щаба на армията обходъ, за който се съобщи на началника на дивизията, въ случай че сърбитѣ приематъ съ събрани сили бой на позицията, се осуетяваше. Отклонението на 3. бригада въ южна посока се дължи, навѣрно, на туй, че ржководната мисълъ за марша напредъ не е съобщена отъ началника на дивизията своевременно на командира на бригадата, който пъкъ въ планинската мѣстностъ ще да е търсилъ само удобство за движение.

На 5. октомврий щабътъ на дивизията изпрати майора отъ генералния щабъ Капитановъ при командира на 3. бри-

гада, комуто да съобщи и разясни ръководната мисъл при предстоящите действия на дивизията, а именно: на 4. октомврий бригадите тръбваше да достигнат: 3. бригада линията с. с. Долна Търница—Германъ, а 1. бригада—с. Егри ташъ (Криви камък) —Кавакли чифликъ; на 5. октомврий 3. бригада—Козякъ планина—вис. североизточно отъ с. Махле—мон. Старче, а 1. пехотна бригада—Долна Станча—Вѣтреница; на 6. октомврий да се произведе атака на Страцинската позиция и при успѣхъ, да се преследва противника до линията Оравица—Байловци (3. бригада)—Байловци—Облавци (1. бригада); на 7. октомврий да достигнат: 3. бригада—Четирици—Табановци (страничното прикрытие отъ мон. Старче въ Чукарка), а 1. бригада — гр. Куманово.

Въ разясненията, които се изпратиха на командира на 3. бригада, нѣмаше най-важното, а именно: какъ ще се атакува Страцинската позиция, т. е. по каква ръководна мисъл ще се насочатъ усилията на бригадите. Туй е толкова по-нуждно да се знае, защото посегашните действия въ планинска мѣстность потвърдяватъ всеизвестното, че е невъзможно съвременно да се даватъ заповѣди — 3. бригада сега, когато е още по-отстранена въ трудно достъпна планинска мѣстность, отколкото досега, не ще може да получи заповѣдъ въ случай на бой срещу Страцинската позиция, и командирътъ на бригадата, следователно, тръбваше да знае намѣренията на началника на дивизията, съ които да се съобразява, да съгласува и насочва действията на бригадата. Въмѣсто туй, дадени бѣха още на 5. октомврий, сутринята, точно мѣстата, до които бригадите ще достигатъ чакъ до 7. октомврий, включително, а боятъ още не бѣ и почнатъ. За Страцинската позиция се знаеше само онова, що пленници говорѣха. Никой не можеше да знае де единъ бой може да отвлѣче частитѣ и, следователно, даденитѣ отъ рано подробни заповѣди рискува се да останатъ неизпълнени, по невъзможность.

Вечерта на 5. октомврий 3. бригадата съ преднитѣ си части бѣше на линията с. с. Цвѣтишинци—Долна Търница, а съ главнитѣ си сили—около с. Германъ. Бригадата бѣше насочена къмъ долината на р. Пчиня—не тамъ и не къмъ тамъ, дѣто началникътъ на дивизията указа. Въ боя, който началникътъ на дивизията решава на 6. октомврий да поведе за Страцинска позиция съ участието на 3. бригада, последната не можа да вземе никакво участие, както и въ заповѣданото преследване. 3. бригада закъснѣ на цѣль преходъ, благодарение именно на безпътната, дива, планинска мѣстность; и когато 1. бригада водѣше разузнавателенъ бой на 5. октомврий, 3. бригада бѣше насочена къмъ линията с. с. Германъ — Долна Търница, а на 6. октомврий, когато 1. бригада во-

дѣше бой на Страцинската позиция, 3. бригада се движеше отъ с. Германъ къмъ с. Дейловци.

Срещу 3. бригада сърби нѣмаше.

Действията на 1. бригада

Поради голѣмата умора на хората, разпрѣснатитѣ обози по планината, и до получаване нова заповѣдъ частитѣ продължаваха да заематъ мѣстата си. Командирътъ на бригадата изпрати разузнавателни части къмъ Страцинската планина, до линията манастиръ Св. Димитъръ — с. с. Долна Станча—Вѣтреница—Търновець.

Чегници отъ мѣстното население донесоха, че до Страцинската планина сърби нѣма.

Къмъ полунощъ на 4. срещу 5. октомврий бригадата достигна: авангардътъ с. Вѣтреница; главнитѣ сили между чиф. Кавакли и шосето.

Авангардътъ презъ нощта се натъкна на една засада западно отъ чифлика, до с. Вѣтреница, която, незабавно атакувана, бѣше прѣсната, оставяйки 15 пленника. Последнитѣ съобщиха, какво на Страцинъ имало една дружина съ две орджия (едното крепостно); било казано на сръбскитѣ войници, че днесъ имъ пристигатъ, на сърбитѣ, голѣми подкрепления отъ английски и френски войски.

Къмъ гр. Кратово сж чути артилерийски изстрели.

Щабътъ на дивизията къмъ 7 ч. сл. пл., 4. октомврий, пристигна въ Кр. на шосето южно отъ с. Любенци, отъ гдето заповѣда на командира на 32. Загорски полкъ да тръгне на 5. октомврий, въ 8 часа, отъ Гюешево по шосето Гюешево—Куманово и вечерта да стигне за ношуване при Кр., южно отъ с. Любенци. Полкътъ се събра въ Гюешево на 4. вечерта, не можа, следователно, да ношува въ гр. Крива паланка, както заповѣдта по дивизията искаше. Свързка съ 7. Рилска дивизия не можа да се открие.

Всички пленници, които продължаваха да се предаватъ, твърдѣха все едно и сжщо—сърбитѣ се оттеглятъ къмъ Страцинъ и Куманово и че цѣлиятъ 18. полкъ, III. позивъ, е разбитъ войницитѣ му се предавали и разбѣгвали изъ планинитѣ.

7. Рилска дивизия

Споредъ сведенията отъ пленницитѣ, сръбскитѣ 16. и 20. пех. полкове бързо отстъпвали съ по-голѣмата си частъ къмъ Овче поле, и съ по-малка — къмъ Кратово—Куманово.

До 4 часа, по липсва на достатъчно сръдства за свързка и съобщение, щабътъ на дивизията не получи заповѣдта по II. армия за насочване дивизията въ обща посока на фронта.

с. с. Злетово—Трипотанци и да излѣзе на линията Кратово—в. 1050 (между с. с. Приковци и Клиновци) — в. 1000 (юго-източно отъ с. Татомиръ). Дивизията почна да чувствува голѣми лишения—никакви храни не идѣха отъ тила. Дъждоветъ разкаляха и безъ това лошитѣ пжтища. Но, тъй като сърбитѣ бѣха откъртени отъ силнитѣ имъ позиции, началникътъ на дивизията взе решение да настѣпи къмъ Щипъ, прикривайки движението си отъ страна на Кратово—Куманово и отъкъмъ Плачковица планина. Предполагаше, че таково решение не ще бжде противъ намѣрението на щаба на II. армия, тъй като, първо, врагътъ не е силенъ и отстѣпва, второ, отъ Крива паланка въ посока на Куманово настѣпва 3. Балканска дивизия—ако врагътъ настѣпи отъ Куманово къмъ Кратово или Клисели—Кочане, ще даде фланга си на 3. Балканска дивизия, и най-после, появяването на 7. Рилска дивизия къмъ Щипъ, а после къмъ Велесъ, ще постави сърбитѣ въ негодно положение. Въ тоя смисълъ се издаде заповѣдь по дивизията.

Независимо, обаче, отъ директивата отъ Щаба на Действующа Армия, която насочваше дивизията къмъ Градище планина, въ щаба на II. армия, поради слабото съпротивление на сърбитѣ предъ 3. Балканска и 7. Рилска дивизии, допускаше се, че сърбитѣ ще се опитатъ да дадатъ бой на II. армия, която настѣпва на голѣмъ фронтъ, съ разединени дивизии, презъ планинската мѣстность; и че тоя бой, най-вѣроятно е, да се даде на Страцинската позиция, на която сърбитѣ могатъ да събератъ сили, затова и щабътъ на II. армия притегли 7. Рилска дивизия въ посока на тая позиция. Инакъ, решението на началника на 7. Рилска дивизия да насочи дивизията къмъ Щипъ—Велесъ не би противоречило на разбирането на щаба на II. армия, още повече, като се знаеше, че англофренски войски се стоварватъ въ Солунъ, които трѣбваше да се задържатъ временно, и противъ които нѣмаше други наши войски, докато се свърши окончателно съ сръбската армия на северъ.

Къмъ 8 ч. пр. пл., обаче, началникътъ на конната дивизия съ щаба си, получилъ вече заповѣдта по II. армия, пристигна въ щаба на 7. Рилска дивизия и събщи заповѣдта. Щабътъ на последната дивизия направи нови разпореждания, и дивизията се насочи въ указаната отъ щаба на II. армия посока. 2. бригада (22. Тракийски полкъ и 3. дружина отъ 26. Пернишки полкъ) бѣше насочена по пжтя: Кочани—с. Спанчево, а съ една дружина, странично прикрытие, по пжтя: Кочани—с. с. Нивичани—Пантелей, за да достигне съ преднитѣ си части линията с. с. Пантелей—Райчини. 3. бригада бѣше насочена по пжтя: с. с. Ваница—Гърдовци—гор. Подлакъ—Спанчево, за да достигне съ преднитѣ си части вис. 650.

Когато 22. Тракийски полкъ минаваше презъ гр. Кочани, цѣлото население съ свещеницитѣ начело посрещна роднитѣ свои войски—освободители съ неописуемъ възторгъ.

Пжтътъ на движението бѣше твърде труденъ—стрѣмна пжтека. Голѣма почивка бѣше дадена при с. Спанчево. Вечерята дивизията съ преднитѣ части стигна опредѣлената линия с. с. Пантелей—Райчини. За прикриване движението откъмъ Царевъ връхъ бѣха изпратени три дружини съ по две планински орждия въ посоки с. с. Градче, Лѣшка и Пантелей; освенъ това, — три самостоятелни разезди къмъ в. в. Китка, Царевъ връхъ и Парадли. Две планински орждия отъ 3. бригада се придадоха въ 2. бригада, въ с. Свиланово, за дружината—странично прикрытие при с. Пантелей. 6/7. батарея отъ 2. бригада премина въ 3. бригада. 53. полкъ (две дружини) влѣзе въ съставата на бригадата си. Дружинитѣ при с. с. Градче, Лѣшка и Пантелей бѣха свързвани помежду си и презъ дружината при последното село съ щаба на 2. бригада.

Съприкосновението съ врага къмъ Кратово бѣше възстановено.

Конната дивизия

Заповѣдта по II. армия отъ 3. октомрий потвърждаваше тая отъ 1. октомвий—командуването на дивизията се подканваше да развие твърде смѣло своитѣ действия.

Споредъ реляцията на конната дивизия, началникътъ на последната завелъ практика да събира често началницитѣ, да се съвещава съ тѣхъ и заедно да обмислятъ мѣрцитѣ, които е необходимо да се взематъ, или да обсъждатъ начина на действията, събира веднага старшитѣ началници за тая целъ.

Въ 4 ч. пр. пл. заминаха шесть офицерски разезди, по полузводъ всѣки: поручикъ Дончевъ (адютантъ на 4. конна бригада) къмъ с. с. Оризаре—Спанчево—Гойновци—Стройманци—Кучкарево—Куманово; поручикъ Бошнаковъ (3. коненъ полкъ) — с. с. Оризаре—Улярци—Св. Никола (Клисели), Гор. Койнаре, къмъ Скопие; поручикъ Марковъ (3. коненъ полкъ) — с. с. Оризаре—Чишиновци—Карбиница—Хасерфаклж—Велесъ; поручикъ попъ Илиевъ (6. коненъ полкъ) — с. с. Оризаре—Карбиница—Щипъ—Топликъ — Уланци; поручикъ Ташевъ (4. коненъ полкъ) — с. с. Якимово—Кучишино—Щипъ—Криволакъ; поручикъ Стефановъ (4. коненъ полкъ) — с. с. Якимово—Зърновци—в. 1100 (в. Керазли) — Радовишъ—Щипъ.

Първо донесение се очакваше, макаръ и отрицателно, отъ линията Злетовската рѣка—с. Долни Козякъ—в. Керазли.

Дивизията настѣпи отъ чешмата южно въ в. 1152 по шосето с. Чишиновци—Щипъ—Св. Никола (Клисели)—Велесъ,

като назначи: авангардъ—единъ ескадронъ отъ 6. кон. полкъ, който тръгна въ 7 ч. пр. пл. Главни сили—два ескадрона отъ 6. коненъ полкъ, 2. конна батарея, два (безъ единъ взводъ) ескадрона отъ 3. кон. полкъ, 1. конна батарея, два ескадрона отъ 4. кон. полкъ, единъ картеченъ ескадронъ и тръгнаха въ 7 ч. 15 м. пр. пл. 5. кон. полкъ се пресъедини къмъ дивизията въ с. Облешово. При с. Якимово движението се забави съ единъ и половина часа поради това, че 54. полкъ, идещъ отъ с. Виници, пресече пътя.

5. кон. полкъ предшествуваше движението на дивизията за с. Облешово. По сведения отъ разездитѣ на тоя полкъ, получени въ 4 ч. 20 м. пр. пл., се узна, че по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница отстъпилъ 16. полкъ, II позивъ. Мѣстнитѣ жители съобщили, че сѣрбитѣ на смръкване, 3. октомврий, запалили североизточната и сѣрѣдната частъ на гр. Кочани и отстъпили по Щипското шосе и по склоноветѣ на Осогова планина, т. е. въ северозападна посока. Разездътъ залови при с. Ворузде (Мордовосъ) 7 сѣрбски войници, които съобщили, че 16. полкъ ношувалъ въ с. Теранци, и днесъ ще заеме Балванскитѣ височини. Къмъ пладне полкътъ стигна въ с. Облешово, залавяйки изъ пътя си 70 сѣрбски войници, между които трима австрийци, по-рано пленени отъ сѣрбитѣ. Дѣсниятъ далеченъ разездъ и пехотнитѣ патрули заловиха около 300 пленника, които закараха въ гр. Кочане.

Въ 3. часа сл. пл. конната дивизия пристигна въ с. Облешово, и въ 4 ч. сл. пл. тръгна за с. Чишиновци.

Получиха се следнитѣ донесения отъ разездитѣ:

Височинитѣ западно отъ с. Улярци сж заети отъ сѣрбитѣ на протежение два км.; окопани има 4 орджия. По други сведения отъ пленници, сѣрбитѣ имали около две дружини отъ 16. и 20. полкове съ две орджия и две картечници. При с. Кучишино—отдѣление отъ тия полкове. Мѣстни жители твърдѣли, че единъ сѣрбски полкъ отстъпилъ къмъ Щипъ. Малки части—роти и взводове—отстъпвали за Балванскитѣ височини. Овчари казвали, че на в. 650 имало много сѣрбска войска. Пленници сѣрбски войници, сѣрби и българи-македонци, съобщавали, че две дружини отстъпвали къмъ Велесъ. Две роти отстъпвали отъ с. Крунице къмъ височинитѣ северозападно отъ селото, а малка частъ—на позицията на рида югоизточно отъ селото. Бѣжанецъ отъ Щипъ съобщава, че сѣрбитѣ напуснали града още снощи—две дружини, отстъпили за Велесъ. Съ 16. полкъ имало шесть орджия, теглени отъ волове. На височина 550. имало бивакъ съ около хиляда души и стотина коня. Отсамъ Злетовската рѣка нѣма сѣрби.

Отъ всичко следваше заключение, сѣрбитѣ отстъпватъ по посока на Балванскитѣ височини и в. в. 650 и 550. Но, предъ видъ отбелязаното отстъпване къмъ Щипъ и Велесъ, на тия височини навѣрно ще сж ариергардитѣ имъ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. сѣрбската артилерия откри огънь отъ къмъ Балванскитѣ височини срещу предния ескадронъ, авангардътъ предъ с. Крупище. Сѣрбитѣ, които заемаха в. 650, бѣха повече отъ дружина, добре окопани. По ридоветѣ около с. с. Долни Балванъ и Горно Църковци—сжщо заети окопи отъ сѣрби, около дружина, съ артилерия, която даде нѣколко изстрели. Поради блатистата мѣстность, невъзможни бѣха действия въ коненъ строй. Дивизията се спрѣ при с. Чишиновци, дето се оттегли и авангардътъ за ношуване въ 20 ч. сл. пл., и се разположиха на кв. биваци. Презъ този день дивизията измина около 35—40 км. Командуващиятъ армията изпрати на началника на дивизията въ 10 ч. 05 м. пр. пл. и следната заповѣдъ:

Отъ вашитѣ бързи, решителни и смѣли действия очаквамъ голѣми, полезни послѣдствия за действията на II. армия, даже и за цѣлата армия. Най-важната ваша задача е да прекъснете съобщенията на Вардаръ, следъ това разузнаване въ южна посока, като прострете разузнаването си и до Куманово. Има сведения, че по желѣзницата ежедневно се движатъ около дванадесетъ до тринадесетъ влака отъ Солунъ, а сѣрбитѣ по границата, която обхваща Струмица, предприематъ настѣпление; въ нея околность тѣ иматъ около полкъ. Станция Удово е силно укрепена. Македонскитѣ полкъ се насочва въ тая посока. Успѣхитѣ на вашитѣ действия ще се отразятъ и въ тая посока.

Искамъ смѣлость и бързина. Излизайте вече напредъ.

Началникътъ на дивизията, донасяйки за действията си презъ тоя день, обясни, че заемането отъ сѣрбитѣ на в. 650 съ една дружина и две картечници, а Балванскитѣ височини—сжщо съ една дружина и артилерия задържало настѣплването, особено откъмъ в. 650, поради което останалъ да ношува при с. Чишиновци, като помолилъ началника на 7. Рилска дивизия да изпрати една пехотна частъ срещу тѣзи височини, за да се облекчи настѣплението за утрешния день.

Щабътъ на II. армия остана недоволенъ, че настѣплението се спира, поради причини, неоправдани, съ огледъ естеството на коннитѣ действия, дадената задача на конницата и мѣстностьта, и отговори на началника на дивизията:

Задържането ви въ Чишиновци е неоправдано. Можете да вземете околни пѣтища. Щомъ се държите все близо до нашата пехота, задачата си не ще изпълните. За успѣха на вашия набѣгъ се иска смѣлость и широко маневриране. Вие имате опредѣлена посока, но не опредѣленъ пѣтъ. Командуващиятъ армията потвържда дадената задача—настѣплението въ посока на Велесъ и разрушение на желѣзнопѣтната линия по възможность по-скоро. Преследването можеше да стане не съ 5. коненъ полкъ, а съ цѣлата дивизия. Ловенето и воденето на пленници не е работа на конницата. Донасяйте по-често за действията си, 496-5. октомврий, 12 ч. на пладне.

Тая телеграма се изроди въ следния споръ, взаимни обяснения, между началника на дивизията и щаба на II. армия, отъ които се виждатъ разбиранята на едната и другата страна:

На 5. октомврий, въ 2 ч. 30 м. сл. пл., бѣше подадена отъ началника на дивизията до командующи II. армия следната телеграма:

Употрѣбявамъ всички усилия, напълно съзнавайки важността на мисията ми, за да осъществя съ достоинство. Обаче, обстоятелствата сж крайно неблагоприятни. Постояннитѣ дъждове сж разкаляли почвата дотамъ, че маневрирането на дивизията е възможно само на ходъ. Съставътъ на дивизията е доведенъ до бригада; при дивизията не е придадена никаква пехотна часть. Колояздачитѣ мжно следватъ дивизията и не могатъ замѣни пехотата. Продоволствената служба не е уредена отъ интендантството. Относително разрушението на желѣзницата изпратихъ на 2. тогс подполковникъ Анастасовъ съ два ескадрона и единъ коннопионеренъ взводъ. Предписахъ донесенията си да изпраща не само до менъ, но и до щаба на армията. Досега нѣма отъ него никакви сведения. Съ изпращането на коннопионернитѣ взводове при полковницитѣ Бошанковъ и Сантурджиевъ, при менъ остана само единъ такъвъ и той най-слабо организиранъ. Моето мнение, че за да успѣе мисията, необходимо е да ѝ се придадатъ поне две дружини-62., 5. октомврий, 2 ч. 30 м. сл. пл.

Сжщия денъ въ 9 ч. сл. пл. — Отъ командующия II. армия до началника на дивизията:

Усилия досега не сте употрѣбили. Разкаляната почва бърка на маневриранята въ боя, но не за вашитѣ, за да вървите бързо къмъ Велесъ. Пехотната часть не ви е нужна, тя само ще ви забавя. Продоволствие ще търсите напредъ, а не отзадъ. Вие ще трѣбза даже да захванете такова и за частитѣ, които ще дойдатъ по-късно. Коннопионерниятъ взводъ на 3. коненъ полкъ е достатъченъ. Вашитѣ действия не трѣбва да се съобразяватъ съ тия на подполковникъ Анастасовъ. Пехотата ви изпреварва.

Категорично ви заповѣдвамъ бързо да вървите напредъ, смѣло да работите. Вашето бавене ще има лоши послѣдствия и вие ще носите отговоростъ. Не ме занимавайте съ препятствията, които срещате.

Началникътъ на дивизията, смѣтайки, че по нататъшното настѣпление на конната дивизия не ще бжде възможно по шосето, до като съседнитѣ височини не бждатъ очистени отъ сърбитѣ, известява на началника на 7. Рилска дивизия следното:

По донесения на самостоятелнитѣ разезди, врагътъ заемалъ Балванскитѣ височини и в. 550 съ по една дружина. Утре продължавамъ движението за Щипъ. По сведения отъ четници, четири полски и шестъ планински орждия отстѣпили къмъ Куманово. Моля да вземете мѣрки за охраната на вашия флангъ и моя тилъ.“

Щабътъ на II. армия още на 4. октомврий взе мѣрки да може да привлече и 2. бригада отъ 3. Балканска дивизия (29. Ямболски полкъ), полковникъ Бошнаковъ, която бѣ въ Враня, за действията, ако такива отъ голѣмъ размѣръ се развиятъ между Куманово и Крива Паланка и телеграфира на 4. октомврий, въ 11. 20 м. сл. пл.

Враня—Командиру 2. бригада Балканската дивизия.

Преписъ—Командиру 1. бригада Рилската дивизия.

По заповѣдъ, Следъ като сте прекъснали съобщенията въ долината на Морава, споредъ донесението Ви № 135, съдействайте полковнику Сантурджиеву, Рилския полкъ. Когато последниятъ сжщо се спусне къмъ Враня, и когато се обезпечите и затвърдите тамъ, за да не се допусне възстановяването на съобщенията, полковникъ Сантурджиевъ да остане съ частитѣ си при Враня, а Вие настѣпете въ югоизточна посока, съ цель да заемете в. Козякъ и да действувате въ тѣсна свръзка съ 3. бригада отъ Балканската дивизия; тази бригада настѣпва въ посока на с. Мала рѣка и днесъ, четвърти, ще бжде при с. Долна Търница, долината на Пчиня.

При бой за завладяване Страцинската позиция, ще се обходи нейния северенъ фронтъ. Вие ще действувате като крайна дѣсна колона. Съ вашитѣ действия, за които заповѣдъ не ще можете своевременно да получавате, ще укажете голѣмо влияние на успѣха. Ще развиете голѣма инициатива, като сами вземете мѣрки да бждете всѣкога ориентирани. Вие ще вземете полуескадрона отъ полковникъ Сантурджиевъ, а ще му дадете единъ ескадронъ. Вашитѣ единъ и половина ще насочите за освѣтляване долината на Морава и Пчиня въ южна посока.

Разрушението на желѣзопѣжнитѣ съобщения трѣбва да бжде въ нѣколко мѣста. Къмъ Куманово има насоченъ нашъ разездъ отъ Кочане.

Обезпечете се съ храна отъ Враня.

Утре, пети того, следъ пладно щаботъ на армията ще се премѣсти въ Крива Паланка, дето е открита телеграфна станция.

За да не се отслабватъ частитѣ съ напредването, направи се разпореджение до началника на дивизионната областъ Дупница да изпрати една отъ опълченскитѣ дружини, първи призивъ, въ Крива Паланка, съ смѣтка да бжде тамъ на осми, а друга дружина въ Царево село, съ смѣтка да бжде тамъ сжщо на осми. Дружинитѣ ще носятъ гарнизонната служба въ новозаетитѣ мѣста, за да не се отслабватъ за тая цель действащитѣ части.

5. октомврий

3. Балканска дивизия

На 5. октомврий, 8 ч. пр. пл., командирътъ на 1. бригадата изпрати отъ авангарда на бригадата една рота на Военно-исторически сборникъ, кн. 3. и 4.

предъ, разузнавателна. Последната бѣше обстреляна въ 8 ч. 30 м. пр. пл. съ артилерийски и пушеченъ огънь отъ сърбитѣ, заели позиция по дветѣ страни на шосето, източно отъ с. Страцинъ. Фронтътъ на сърбитѣ бѣше около 4 км. Изглеждаше, че разполагатъ съ две батареи—артилерийски огънь бѣше откритъ отъ две мѣста. Ротата бѣше усилена съ челния и предния отряди и съ една батарея отъ главнитѣ сили на авангарда. Преднитѣ сръбски части бѣха изтласкани. Тѣ отстъпиха на главната си позиция — най-високия гребенъ по дветѣ страни на стражарницата. Авангардътъ зае височинитѣ североизточно отъ с. Страцинъ, а отдѣлението — позиция югозападно отъ с. Ранковци. Когато авангардътъ напредна, командирътъ на отдѣлението сие и тритѣ батареи едновременно и ги изочи въ походна колона по шосето северно отъ с. Вѣтреница. За да поддържи авангарда изкара на открита позиция на гребена, източно отъ с. Страцинъ, само една батарея, която, обаче, сърбитѣ принудиха скоро да замлъчи; едното ѝ орждие бѣше подбито. Всичко това стана предъ очитѣ на другитѣ осемъ батареи, една отъ които, изпратена съ авангарда, бездействуваше (въ походна колона).

Командирътъ на бригадата бѣше напредъ за лично разузнаване; скоро пристигна и началникътъ на дивизията, който изпрати началника на щаба на бригадата напредъ да разузнава. Когато последниятъ се върна, и, следъ като началникътъ на дивизията лично разузна и се освѣтли, изпрати до командующия армията следното донесение (11 ч. 30 м.), отъ което се вижда, какъ се е рисувала обстановката, и какво е било първоначалното му решение:

Дивизията се намира въ тѣсно съприкосновение съ врага, който, следъ разбиването му при Китка, Чопино, Крива паланка, и Султанъ тепе, отстъпва въ безпорядкъ въ разни посоки: къмъ Враня, по долината на р. Пчиня, къмъ Кратово и Страцинъ.

1. бригада е въ тѣсно съприкосновение съ неприятелскитѣ части, отстъпили отъ Крива Паланка, Чопино и Султанъ тепе на Страцинската позиция, по дветѣ страни на шосето Куманово, дето се мчатъ да се установятъ. Въ тоя часъ се води разузнавателенъ бой.

Дивизията се въздържа да предприеме решителни действия, понеже 3. бригада още не е заела изходно положение, поради широкия обходъ и планинската мѣстность. 32. Загорски полкъ не се е още приближилъ и не съмъ влѣзълъ въ връзка съ 7. Рилска дивизия, макаръ и да съмъ изпратилъ органи за тази цель. Щомъ се събере дивизията, ще атакувамъ врага, съ цель да го отхвърля въ южна посока и да туря ржка на Куманово. Намирамъ се на позицията на авангарда, на около четири км. отъ Страцинската позиция (източно).

По-късно отъ личното наблюдение въ разузнавателния бой, продължилъ до 3 ч. 30 м. сл. пл., началникътъ на дивизията заключи:

Сръбскитѣ сили на Страцинската позиция сж незначителни — около четири дружини съ една полска и една планинска батарея и две тежки орждия.

Авангардътъ на бригадата се силно свърза въ бой, настъпилъ близо до врага. Отлагането на атаката или оттеглянето му невъзможно.

Артилерията останала назадъ; изваждането ѝ на позиция презъ деня ще бжде съпроводено съ безполезни загуби.

Най-умѣстния начинъ за действие би билъ: презъ нощта на 5. срещу 6. октомврий пехотнитѣ части да заематъ изходното си положение, и цѣлата артилерия (деветъ батареи) да излѣзе на позиция. На 6. октомврий да се атакува и заеме Страцинската позиция.

Къмъ 4 ч. сл. пл. две селенчета дойдоха въ щаба и съобщиха, че къмъ дѣсния флангъ на бригадата настъпвали презъ тѣхното село повече отъ хиляда сърби, поради което се изпрати въ тая посока 4. дружина отъ 24. Черноморски полкъ за обезпечаване дѣсния флангъ и за свързка съ 4. дружина отъ 11. Сливенски полкъ.

Началникътъ на дивизията събщи решението си на командира на 1. бригада, който бѣше на сжщото мѣсто, на височината 1 $\frac{1}{2}$ км. западно отъ с. Вѣтреница, което решение — да атакува безъ да чака 3. бригада и 7. Рилска дивизия — лично доложи на командующия армията, който тоя денъ дойде въ дивизията. Предъ видъ на слабитѣ сръбски сили на Страцинската позиция, решението на началника на дивизията бѣше правилно, и затова се удобри отъ командующия армията.

Щабътъ на дивизията разпореди 32. Загорски полкъ да тръгне на 6. октомврий въ 6 ч. пр. пл. за с. Страцинъ. Дивизията на 6. октомврий, щѣше да разполага съ осемъ дружини и 36 орждия, а следъ пладне, заедно съ 32. Загорски полкъ — съ 12 дружини и 40 орждия — сили достатъчни.

Дивизионнитѣ полски болници бѣха притеглени: 4. въ чифликъ Кавакли, а 5. въ Крива Паланка.

На 5. октомврий, къмъ 11 ч. сл. пл., началникътъ на дивизията даде на командира на 1. бригада писмена заповѣдъ за боя:

Утре, 6. октомврий, въ 6 ч. пр. пл. атакувайте врага, който заема предъ фронта ви Страцинската позиция, и, следъ отблъсването му, преследвайте го до р. Пчиня, като се затвърдите следъ това по лѣвия брѣгъ на рѣката. Следъ васъ следва 32. Загорски полкъ, който тръгва въ 6 ч. пр. пл. отъ Кр. южно отъ Любенци.

3. бригада утре настъпва къмъ Байловци — Билянъ.

7. Рилска дивизия

Движението продължи къмъ указаната отъ щаба на I армия линия.

Съ заповѣдъ до дивизията, последната бѣше насочена къмъ линията Кратово—с. Кетеново, продължавайки движението въ две колони:

2. бригада (5 дружини съ $1\frac{1}{2}$ план. батареи, една пионерна рота и единъ коненъ взводъ) по пѣтя с. с. Свиланово—Турско Рударе—Злетово. Преднитѣ части стигнаха безпрепятствено височината западно отъ с. Лѣсново и височината при с. Калница.

3. бригада ($5\frac{1}{2}$ дружини съ две отдѣления отъ 7. арт. полкъ, 1. отд. отъ 17. арт. полкъ, една пионерна рота и дивизионния полуюескадронъ настѣпи: 54. полкъ (две дружини съ картечна рота, 2. отдѣление отъ 7. арт. полкъ и единъ пионеренъ взводъ) по пѣтя: Спанчево—крѣстопѣтя северозточно отъ с. Соколарци—Върбица—Трипотанци—Стръмошъ—53. полкъ съ $\frac{6}{7}$ батарея, 1. отд. отъ 17. артил. полкъ и два пионерни взвода по пѣтя с. с. Спанчево—Лепопелци—Бучища—Дрѣнѣкъ.

Лѣво странично прикритие по една рота отъ 53. и 54. полкове, по пѣтя с. Чишиновци—в. 650, западно отъ с. Улярци, на която височина да се спрѣ.

По сведения отъ конната дивизия, сѣрбитѣ заемали сѣ артилерия височинитѣ по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка (в. 650, източно отъ с. Арбаханче, и в. 550 западно отъ с. Торхане); и по сведения отъ разездитѣ на дивизионния ескадронъ, сѣрбитѣ заемали в. Карадагъ—в. 550, при с. Добрево. Къмъ пладне сѣрбитѣ отъ в. 650 откриха огънь по конната дивизия, която тоя день трѣбваше да излѣзе напредъ, за Овче поле. Височинитѣ северно отъ с. с. Гойновци и Гайранци сѣ заети, и сѣрбитѣ се окопаватъ на тѣхъ.

Авангардѣтъ на 53. полкъ забеляза движение на колони при в. 650, които изглеждаше, че отстѣпватъ, прикрити съ части, извадени напредъ. Началникѣтъ на авангарда, майоръ Захариевъ, остави въ посоката на движението разузнавателенъ отрядъ, а авангардѣтъ развърна, за да атакува сѣрбитѣ. Командирѣтъ на бригадата насочи и лѣвото странично прикритие, изваждайки на позиция и една батарея. Авангардѣтъ настѣпи бързо, обхождайки сѣрбския дѣсенъ флангъ; по фронта остана само авангардната батарея. Сѣрбитѣ бидоха прогонени отъ преднитѣ имъ позиции.

Изкарва се едно орѣдие на височината на дѣсния брѣгъ на Злетовката рѣка, отъ което се откри огънь по в. 650*).

*) 650 е много по-насеверъ — картата е невѣрна.

Въ 3 ч. 50 м. м. сл. пл. височината бѣ завладѣна, а сѣрбитѣ отстѣпиха въ северозападна посока, преследвани отъ 53. полкъ.

54. полкъ продължи движението си къмъ с. Трипотанци, изпращайки лѣво странично прикритие къмъ с. Дрѣнакъ.

Сѣрбитѣ напуснаха всички височини на линията в. в. 650—550, на които тѣ сѣ били укрепени, съ цель да се опитатъ да спратъ едно наше твърде нежелано за тѣхъ движение къмъ Св. Николе (Клисели).

3. бригада спрѣ на линията с. Стръмошъ (54. полкъ) и около в. 550 (53. полкъ).

Конната дивизия

Поради дѣждоветѣ, движението вънъ отъ пѣтищата ставаше твърде трудно. Желанието на командуването на дивизията бѣ непремѣнно да се движи по шосето, което сѣрбитѣ можеха да обстрелватъ. Началникѣтъ на дивизията отново извести на началника на 7. Рилска дивизия, че само съ заемането на вис. 650 (западно отъ с. Улярци) ще може да се обезпечи лѣвия флангъ на неговата дивизия и тила на конната дивизия. Както се каза, авангардѣтъ на 53. полкъ бързо и леко прогони сѣрбскитѣ прикриващи отстѣпленieto слаби части. Началникѣтъ на конната дивизия се отказа да търси околненъ пѣтъ по-наюгъ и да се стреми дълбоко да обходи сѣрбскитѣ отстѣпващи части; вмѣсто това, той настойчиво дава съвети на началника на 7. Рилска дивизия.

Авангардѣтъ на дивизията трѣгна по шосето, а следъ него и главнитѣ сили въ 8 ч. пр. пл. Щомъ авангардѣтъ се появи северозточно отъ с. Крупище, естествено, сѣрбската артилерия откри огънь. Авангардѣтъ и главнитѣ сили се спрѣха, което и трѣбваше да се очаква, щомъ движението ставаше по шосето.

Оставаше едно само, което щабѣтъ на II. армия посочваше, за което се говори въ реляцията на конната дивизия така:

„Макаръ и много трудно срѣдство — маневрирането, действието влѣво и вдѣсно на тѣснината, доколкото мѣстността и почвата позволяватъ. За действията по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница съ по-голѣмата частъ отъ дивизията, като се остави слабъ заслонъ по шосето, се изказа мнение въ щаба на дивизията, на което се противопоставиха, и началникѣтъ на дивизията, и началникѣтъ на щаба. Щомъ като началникѣтъ на дивизията не искаше да изпрати по-голѣмата частъ, обсъди се възможността за изпращане поне на единъ-два ескадрона съ картечници, които да се помѣчатъ да се промѣкнатъ къмъ Щипъ, да тикнатъ напредъ спрѣнитѣ отъ врага самостоятелни разезди въ дерето при с. Аргюлица и се опитатъ да обходятъ вражеската позиция. Командирѣтъ на 4. кон. полкъ изказа готовность да замине съ полка си; старшиятъ адю-

тантъ моли той да бжде изпратенъ съ нѣкаква конна часть. Началникътъ на дивизията, като че възприе това мнение. Началникътъ на щаба, обаче, се противопостави рѣзко, като каза, че е безполезно да се прѣскаатъ силитѣ, и че каквото можелъ да направи единъ разездъ въ тази посока, това щѣли да направятъ и единъ-два ескадрона“.

Дивизията остана на мѣстото си, за да чака въздействието на пехотнитѣ части отъ 7. Рилска дивизия, настѣпващи въ северозападна посока срещу въпроснитѣ височини.

Началникътъ на дивизията надценяваше силитѣ на сърбитѣ; въ донесението си до щаба на II. армия (11. ч. 45. м. пр. пл.) опредѣляше, че Балванскитѣ височини сж зети вече съ пехота—до полкъ и артилерия, и че превземането имъ е възможно само съ значителна пехота. Въ действителностъ обаче, две-три роти прогониха сърбитѣ бързо и леко.

По-нататкъ началникътъ на конната дивизия въ донесението си заключава:

„Сега се обяснява бързото напущане на Калиманската позиция. Сърбитѣ сж искали на тая позиция (Балванскитѣ височини) да спратъ нашето настѣпление къмъ Шипъ. Изпратихъ майора отъ Генералния Щабъ Цаневъ Ал. да обясни обстановката на началника на 7. Рилска дивизия“.

Досегашното развитие на действията, обаче, обяснява друго — слабитѣ и ненадеждни сръбски сили (въ тия полкове е имало много македонци, които търсѣха случай да напуснатъ омразнитѣ тѣмъ сръбски редове) отсѣпваха бързо предъ обходешитѣ и бързо настѣпващи колони на 7. Рилска дивизия.

Отъ щаба на дивизията, по-късно, ясно се забелязвало едно „общо бавно оттегляне на врага по цѣлата линия предъ нашитѣ пехотни вериги, които безспирно и почти безъ огънь се изкатериха по източнитѣ склонове на Балванскитѣ височини и в. 650“. Сърбитѣ започнаха да се оттеглятъ и отъ рида северно и северозападно отъ с. Крупище.

Едно орждие отъ авангардната батарея откачи на самото шосе и откри огънь; началникътъ на дивизията заповѣда на авангара да настѣпи и преследва отсѣпващитѣ сърби. Главнитѣ сили бързо се извикаха задъ авангарда. Дивизията бързо се понесе по пѣтя презъ с. Крупище за с. Балванъ.

По пѣтя, узнавайки, че разездътъ на поручикъ полкъ Илиевъ съ мѣстната чета на Ив. Бърльовъ сж превзели гр. Шипъ, щабътъ на дивизията изпрати 1/4. ескадронъ да заеме града. Ескадронътъ, срещнатъ отъ артилерийски огънь отъ височинитѣ северозападно отъ Шипъ, спрѣ да ношува северно отъ града. Слабата дивизия безцелно се отслаби съ още единъ ескадронъ.

Сърбитѣ отсѣпиха по цѣлата линия.

Къмъ 3 ч. сл. пл. авангардътъ настѣпи за Св. Николе да преследва сърбитѣ. По височинитѣ североизточно отъ с. Г. Църковци се забелязаха сръбски пехотни вериги, а въ политѣ на височинитѣ—патрули, всички въ отсѣпление. Разездитѣ на б. кон полкъ атакуваха патрулитѣ, отъ които часть се прѣснаха, а друга бѣ изсѣчена. Авангардната батарея даде нѣколко изстрели по веригитѣ.

Когато предниятъ отрядъ доближи височинитѣ източно отъ с. Варсаково, настѣгна една сръбска дружина, която отсѣпваше въ две, една задъ друга, линии. До това време полкътъ държеше връзка съ предния отрядъ, но сега началникътъ на авангарда (полка) се измѣсти и спрѣ въ дѣсно отъ пѣтя въ резервенъ редъ. Споредъ реляцията на б. кон. полкъ моментътъ и мѣстността позволявали да се атакува дружината. Началникътъ на щаба на дивизията, пристигналъ тукъ, даде заповѣдь отъ името на началника на дивизията, полкътъ веднага да настѣпи и заедно съ предния отрядъ, да атакува сръбската дружина, но късно бѣ вече—врагътъ се отдалечи на пресѣчена мѣстность, неудобна за конна атака.

Атаката срещу сръбския 13. полкъ при с. Варсаково

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. авангардътъ (3¹/₂ ескадрона отъ б. кон. полкъ, единъ ескадронъ отъ 3. кон. полкъ и 2. конна батарея) продължи движението си къмъ с. Варсаково. Приближавайки къмъ това село, получи се донесение, че сръбска пехотна часть настѣпва по шосето Шипъ—Велесъ и се намира около с. Криводолъ.

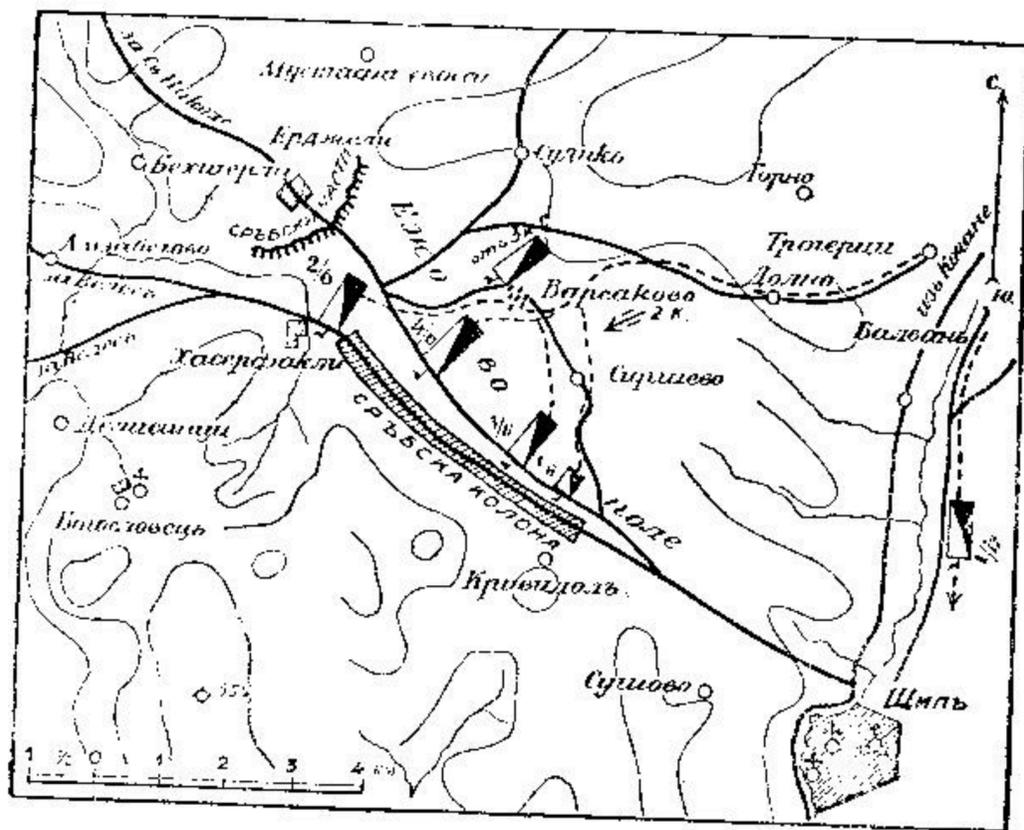
Две орждия отъ 2. кон. батарея излѣзоха открито на платото, северно отъ с. Сергиево, въ 5 ч. сл. пл. и откриха огънь; поради разкаляната почва, другитѣ две орждия останаха назадъ, но скоро и тѣ излѣзоха на позиция. Първитѣ изстрели попаднаха въ сръбската колона и произведоха безредица; сърбитѣ се прѣснаха въ разни посоки: едни къмъ с. Криводолъ, заеха крайнината му и откриха огънь; други поеха Богословскитѣ височини; трети просто се прѣснаха по полето; сръбскитѣ орждия, впрегнати въ волове, се силѣха да вървятъ по бързо.

Началникътъ на авангарда, командирътъ на 2. конна бригада, полковникъ Мархоловъ, заповѣда: б. кон. полкъ да се построи въ резервенъ редъ, недалече отъ конната батарея. Скоро, обаче, командирътъ на бригадата се обърща раздражено къмъ командирътъ на полка съ думитѣ:

„Подполковникъ Начевъ, защо още чакате, та не водите полка въ атака?“ На отговора, че нѣма заповѣдь, командирътъ на бригадата добави: „Каква заповѣдь? Не виждате

ли предъ себе си каква хубава целъ ви се представя. Искамъ да пленитѣ вражеската батарея и тукъ да ми я докарате".

Командирътъ на полка веднага поведе полка на тръсъ презъ с. Варсаково и излѣзе на полето. Построи се въ линии отъ взводни колони; всѣки ескадронъ въ линия отъ взвод-

ни колони по редове; така полкътъ се понесе къмъ шосето, за да атакува. Началникътъ на авангарда, полковникъ Мархоловъ, остана въ Варсаково.

Командирътъ на полка насочи ескадронитѣ: 4. ескадронъ, капитанъ Пешевъ, въ срѣдата на сръбската колона; 2. ескадронъ, капитанъ Золотовичъ, въ главата на колоната; 3. ескадронъ, предния отрядъ, водѣше бой въ пехотенъ строй срещу сърбитѣ, заели с. Криводолъ; полуескадронътъ отъ 1. ескадронъ, майоръ Смиловъ, поддръжка и заедно съ командира на полка се насочи къмъ 2. ескадронъ, но началникътъ на авангарда отне тая поддръжка и я насочи да атакува с. Криводолъ; поради мѣстността и сръбския пушеченъ огънь и тоя полуескадронъ се спеша за бой срещу селото.

2. ескадронъ продължи движението на тръсъ, повече отъ 6 клм. Наближавайки главата на сръбската колона, 4. взводъ, подпоручикъ Руевъ Р., се насочи въ главата на колоната, а ескадронътъ съ командира на полка—въ флангъ на колоната. Сърбитѣ се прѣснаха въ безредица и бѣгство къмъ Богословскитѣ височини и къмъ Велесъ, което бѣгство про-

дължи цѣла нощъ. Ескадронътъ се натъкна на единъ долъ, въ устрема си се спусна въ него, но не можа да излѣзе. Въ туй време, сръбска артилерия и картечници откриха огънь откъмъ с. Ерджели. Скоро настѣпи и тъмнината, поради което преследването следъ атаката не можа да се развие.

Бойното поле бѣше покрито съ сръбски трупове. Конници се покатериха и по долнитѣ склонове но Богословскитѣ височини, настигнаха обезумѣлитѣ сръбски бѣглеци и ги сѣчеха. Заловени бѣха около 300 пленника. Взети—две орждия и три ракли.

Сръбския 13. полкъ бѣше разбитъ и само негови остатѣци въ тъмнината избѣгаха къмъ Велесъ.

На другия день по пѣтя на Велесъ бѣха настигнати изумѣли въ бѣгството си сърби, голѣма частъ отъ които бѣха изсѣчени. Пѣтятъ на бѣгството бѣше усѣянъ съ орждия и бойни припаси.

Нашитѣ загуби бѣха: 1 офицеръ и 5 конника ранени; 14 коня ранени и 3 убити — всички отъ 6. коненъ полкъ.

Ескадронътъ отъ 3. кон. полкъ, придаденъ къмъ авангарда, не бѣше насоченъ въ атака.

Главнитѣ сили на дивизията стигнаха късно. 3. и 4. конни полкове бѣха насочени вдѣсно отъ 6. кон. полкъ, но не успѣха да взематъ участие въ боя. Тѣхния съставъ не бѣше пълненъ.

5. кон. полкъ, сѣщо насоченъ да атакува, но скоро бѣше извиканъ и върнатъ отъ началника на дивизията, въ негово разпореждане. Недостигналъ на указаното мѣсто, полкътъ получи заповѣдь да атакува сръбски обозъ, спрѣлъ се източно отъ с. Варсаково. Почна вече да се смръква. Полкътъ трѣгна — оказва се, обаче, че нѣма никакъвъ обозъ. Полкътъ не взема участие въ боя.

Отъ цѣлата дивизия участие въ атаката вземаха само три и половина ескадрона отъ 6. кон. полкъ и то само два въ коненъ строй. Успѣхътъ би билъ безсѣмнено другъ, ако началникътъ на авангарда би повелъ лично, както трѣбваше, цѣлия авангардъ—четири и половина ескадрона, — въ атака оставяйки на батареята съ по нѣколко изстрела да държи сръбскитѣ части, затворени въ с. Криводолъ, и ако началникътъ на дивизията, отъ своя страна, бързо се доближеше съ главнитѣ сили и атакуваше сѣщо. Навѣрно отъ сръбския 13. пех. полкъ, при безспорната храбростъ на нашата конница, не би останало нищо.

Дивизията се прибира да нощува при с. Варсаково. Ескадронътъ отъ 4. кон. полкъ бѣше извиканъ отъ Шипъ да се присѣдини къмъ дивизията си.

3. Балканска дивизия

Бой при с. Страцинъ*)

Командирът на *1. бригада* отъ 3. Балканска дивизия даде заповѣдь въ 12 ч. 30 м. пр. пл. за атака на Страцинската позиция.

Страцинската позиция се образува отъ Страцинъ планина, която прегражда шосето Крива Паланка—Куманово. Относителната ѝ височина надъ р. р. Ранковица и Крива е отъ 200 до 500 метра. Позицията почва отъ височината източно отъ с. Махле, съ която се свързва съ Козякъ планина; следва по билото на Страцинъ планина, презъ с. Осиче, в. 900, с. Юрежеганци, стражарницата на шосето, височинитѣ между с. с. Страцинъ и Пендѣкъ, в. 750. Северната половина, до с. Юрежеганци, е по-висока, гориста и скалиста; южната — по-низка и гола. Дължина на позицията е около 30 к.м.

Сърбитѣ заемаха участъка отъ в. 900 до с. Пендѣкъ съ около 6 до 8 дружини, събрани отъ разбититѣ 3, 12, 18, и 20. полкове и съ 3 до 4 батареи (1 планинска, 1—2 полски и 1 тежка). Заетата позиция около 12 к.м. бѣше много голѣма за сръбскитѣ сили, затова тѣ заемаха само по-важнитѣ мѣста отъ нея.

Предъ позицията сърбитѣ имаха далеченъ артилерийски обстрелъ, обаче височинитѣ между р. Ранковица, и рѣката, която извира отъ с. Голинци, а сѣщо и самитѣ източни склонове на Страцинъ планина, прорѣзани съ притоци на Голинницката рѣка, даваха достатъчно подстъпи и мъртви мѣста не само за пехотата, но даже да се приближи и артилерията. Отъ върховетѣ имаше само кжсъ — 300—400 крачки — и далеченъ повече отъ 2000 крачки пушеченъ обстрелъ, което облекчаваше настѣпленieto на пехотата.

Позицията бѣше подготвена още презъ 1912. и 1913. година, щомъ сърбитѣ заеха Македония и решиха да измѣнятъ на договора си съ насъ. Следъ откриването на военнитѣ действия сега, тя отново бѣше поправена: изработиха се окопи цѣль рѣстъ съ бойници и малки блиндажи, на мѣста въ нѣколко реда, отъ дветѣ страни на стражарницата. При последната бѣше устроено упорно мѣсто отъ полски затворени окопи. Артилерията бѣше разположена: северно отъ стражарницата, до шосето, две дълги 12 см. орждия въ окопи съ бландажи за прислугата; на стотина крачки по-нататѣкъ окопана батарея; други две батареи сѣщо въ окопи южно отъ стражарницата, надъ с. Страцинъ. Забелязваше се, че новитѣ окопи сж изработени набързо, а старитѣ — поправени. Бодливъ тель бѣше складиранъ на позицията, но не поставенъ. По-

*) Гледай приложение № 3.

ради липса на достатъчно войски, за да се заеме позицията, последната лесно се обхождаше отъ северъ и отъ югъ. Артилерията бѣше лошо разположена—не можеше да бие под стѣпнитѣ. Все пакъ, сърбитѣ биха могли да продадѣтъ позицията по-скжпо, ако имаха добри войски; тѣзи, които имаха бѣха разстроени и духомъ отпаднали.

Презъ нощта на 5. срещу 6. октомврий авангардѣтъ на 1. бригада ношува въ боенъ редъ, въ близко съприкосновение съ сърбитѣ. Нощта бѣше тъмна; отъ време на време проваляваше дѣждъ. Почвата и пѣтищата бѣха силно разкаляни. Отъ време на време престрелки. До разсъмване, артилерията заемаше позицитѣ си, указани отъ командира на бригадата; четири батареи на рида западно отъ с. Вѣтреница (тамъ бѣше и щабѣтъ на дивизията), три батареи на височината западно отъ с. Ранковци (в. 650) и две задъ с. Вѣтреница.

Споредъ заповѣдта отъ командира на бригадата, пехотнитѣ части бѣха насочени за атаката: 4. дружина, съ картечна рота отъ 11. Сливенски полкъ, майоръ Чолаковъ, въ посока с. с. Долна Станча—Алинци—Стърновецъ, като държи връзка съ 3. бригада; 4. дружина, отъ 24. Черноморски полкъ, майоръ Гърдевъ, въ посока Дрѣнѣкъ—в. 650; — 24. Черноморски полкъ, две дружини (1. и 2.) съ картечната рота батареята и пионеренъ взводъ, подполковникъ Писаровъ, въ посока шосето, да достигне с. Войникъ; 1. дружина отъ 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Русевъ, въ посока с. с. Пендѣкъ—Стрезовци; 3. дружина и полурота отъ 16. рота, отъ 24. Черноморски полкъ, майоръ Сотировъ, къмъ с. Куклица—в. 750—с. Димонци—с. Клечовци, като държи връзка съ 7. Рилска дивизия. — Бригадна поддръжка остана 11. Сливенски полкъ (две дружини,) съ два пионерни взвода, подполковникъ Христовъ, задъ лѣвия флангъ на подполковникъ Писаровъ; командирѣтъ на 3. арт. бригада да поддържа (съ осемъ батареи) атаката на майоръ Гърдевъ, подполковницитѣ Писаровъ и Русевъ.

До 8. 30 м., на 6. октомврий, позицията бѣше покрита съ мъгла, която попрѣчи на артилерията да открие огънь, но помогна на пехотата безнаказано да се приближи. Когато, обаче, пехотата се приближи въ пояса на действителния пехотенъ огънь, 600—800 крачки, особено дружинитѣ, които настѣпваха по дветѣ страни на шосето (24. Черноморски полкъ, подполковникъ Писаровъ), бѣха срещнати съ силенъ пушеченъ огънь и бѣха принудени да се спратъ. Тогава артилерията откри огънь по видимитѣ срещу нашата пехота участъци отъ позицията. Пехотнитѣ части, макаръ и бавно, почнаха отново да напредватъ.

Артилерията обстреля съ частъ отъ батареитѣ пѣтя, съ другата, сръбския далеченъ дѣсенъ флангъ. Дружинитѣ 1. и 2. отъ 24. Черноморски полкъ, и 1/11 дружина въ тѣсна по-

между си свързка и при съдействието на артилерийски огънь, напредваха. Дружинитъ отъ 24. Черноморски полкъ доближиха на 400—500 крачки до сръбскитъ окопи, но, поради силния сръбски огънь, се спрѣха на стръмния склонъ.

Докато се водѣше атаката отъ фронта, обходната колона, 1. дружина, срещу сръбския дѣсенъ флангъ, се показва на височинитъ, източно отъ с. Пендѣкъ. Къмъ 10 ч. пр. пл. на тая колона бѣше изпратена планинската батарея, която пристигна съ 32. Загорски полкъ.

Часътъ приближаваше 11 пр. пл.; мъглата се вдигна; артилерията почна да бие сърбитъ съ по-действителенъ огънь; частъ отъ артилерията съсрѣдоточи огъня си срещу сръбскитъ батареи и ги накара скоро да отслабятъ огъня си. Сръбската пехота се скри въ окопитъ си, огънятъ ѝ стана безреденъ — 24. Черноморски полкъ пакъ поде настѣпването.

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл., лѣвата колона, незадържана отъ никого, се появи срещу сръбския дѣсенъ флангъ при с. Пендѣкъ и откри огънь. Упорството на сърбитъ се разколеба, и тѣ почнаха да напускатъ участъка отъ позицията с. Пендѣкъ—стражарницата—височинитъ при с. Юрежеганци.

Какво ставаше вдѣсно отъ шосето, по посока на с. Долна Станча, не се виждаше.

Щабътъ на дивизията и щабътъ на бригадата тръгнаха къмъ стражарницата. Когато наближиха височината около единъ к.м. до стражарницата (позицията на авангардната батарея), бѣха обстреляни отдѣсно — сърбитъ продължаваха още да се държатъ на позицитъ си по скалитъ, северно отъ стражарницата, съ предни части долу въ равнището.

Началникътъ на дивизията заповѣда да се обърнатъ две орждия отъ авангардната батарея въ тая посока, а на пехотнитъ части, залегнали на линията на щаба на дивизията, северно отъ шосето, да настѣпятъ и атакуватъ сърбитъ. Щабоветъ на дивизията и на бригадата излѣзоха на завладѣнатата позиция при стражарницата и настигнаха веригитъ, токущо качили се тамъ и се привеждаха въ редъ. Скоро сърбитъ северно отъ стражарницата очистиха позицитъ си и нашитъ вериги напреднаха.

Около 1 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията и началникътъ на щаба на дивизията, командиритъ на 1. бригада и 11. Сливенски и 24. Черноморски полкове и началникътъ на щаба на 1. бригада се събраха около и въ кръчмата при стражарницата. Една сръбска батарея почна да стреля по кръчмата и единъ снарядъ падна на петъ крачки отъ вратата на кръчмата; ранени бѣха командирътъ на 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Христовъ, въ лицето; на командира на 24. Черноморски полкъ, подполковникъ Писаровъ, — счупена костъта на ржката; адютантътъ на 11. Сливенски полкъ, началникътъ на телефонната команда на 24. Черноморски полкъ и единъ

войникъ — ранени. Адютантътъ на 24. пех. Черноморски полкъ поручикъ о. з. Стоевъ — убитъ.

Въ 1 ч. сл. пл. бригадната поддрѣжка се изкачи северозападно отъ стражарницата; 2. отдѣление, майоръ Бояджиевъ, отъ 6. арт. полкъ, зае позиция западно отъ сжщата и откри огънь по отстѣпващитъ сърби.

Страцинската позиция падна; всички наши части настѣпиха къмъ гр. Куманово.

Командирътъ на 1. бригада насочи, въ 2 ч. сл. пл., 11. Сливенски полкъ (две дружини — бригадната поддрѣжка) заедно съ батареитъ отъ 16. арт. полкъ, които бѣха при полка, по шосето къмъ гр. Куманово, въ походенъ редъ.

Следъ малко 32. Загорски полкъ съ 6. арт. полкъ сжщо тръгна по шосето за гр. Куманово.

Къмъ пладне пристигна при стражарницата командующи армията съ началника на щаба на армията. Тукъ се предаде на началника на дивизията следната заповѣдь по армията, отъ днесъ, 6. октомврий, 12 ч. на пладне.

Заповѣдь

по

II. отдѣлна армия

№ 6

Щабъ

позиция при Страцинъ.

Карта 1 : 210,000

6. октомврий

12 ч. на пладне

Неприятельтъ, битъ по цѣлия фронтъ на армията, отстѣпва въ посока на Куманово;

Щипъ, Враня—заети. Конната дивизия насочена днесъ къмъ Велесъ.

Заповѣдвамъ :

Армията да заеме Куманово.

1. — 3. Балканска дивизия да настѣпи по шосето Крива паланка—Куманово и пѣтищата северно отъ това шосе; да открие свързка по долината на р. Бѣлг. Морава съ колоната на полковникъ Бошнаковъ, комуто е заповѣдано да потърси свързка по сжщата долина въ южна посока.

2. — 7. Рилска дивизия да настѣпи по пѣтя Кратово (р. Кратовска)—Куманово по рѣката Крива и пѣтищата южно отъ тоя пѣтъ, съ стремление да не допусне отстѣпване на неприятеля къмъ Скопие.

7. Рилска дивизия да назначи лѣво странично прикритие.

Да държи свързка съ конната дивизия.

3. — Общо стремление на армията е; отхвърляне врага въ западна посока, къмъ планината Карадагъ.

4. — Задачата, на полковникъ Бошнаковъ е дадена.

5. — 7. Рилска дивизия да се базира на Кюстендилъ по шосето Куманово—Крива Паланка и нататъкъ.

6. — Щабът на Армията — Крива Паланка.

По тая заповѣдь щабът на дивизията не направи никакви нови разпорѣждания — направенитѣ досега не противоречеа на заповѣдта. По-късно се получи заповѣдь отъ Щаба на Действуващата Армия за бързо преследване, но и тая заповѣдь бѣше изпреварена отъ щаба на II. армия. Разпорѣжданията на щаба на армията и тѣзи на началницитѣ на 3. Балканска и 7. Рилска дивизии бѣха вече напълно въ съгласие съ заповѣдта на Щаба на Действуващата Армия. Страцинската позиция падна, именно, вследствие постоянния натискъ и бързо преследване отъ армията. 3. Балканска и 7. Рилска дивизии бѣха насочени къмъ Куманово. Досегашнитѣ боеве имаха за сѣтина пълното разстройство на 2., 12., 16., 18. и 20. сръбски полкове, вследствие голѣмитѣ загуби, дадени отъ тѣхъ, въ убити, ранени, пленени и избѣгали.

Нашитѣ загуби бѣха: убити—1 офицеръ, 53 войника и 6 коня; ранени—4 офицера, 181 войникъ и 6 коня; едно оржидие подбито.

Въ щаба на армията имаше опредѣлени, положителни сведения за постоянното засилване на англо-френцитѣ около Солунъ; сърбитѣ ги очакваха всѣки день; нѣкои гари бѣха окичени съ английски и френски знамена. Отхвърлянето на сърбитѣ въ южна посока вече стана нежелателно, за да не би да се съединятъ съ англо-френцитѣ, както и съ своитѣ сили, намиращи се отвъдъ р. Вардаръ. Отхвърлянето имъ въ северна посока, въ планинската мѣстностъ на планината Черна гора (Карадагъ), ставаше по-желателно. Отстъпление на сърбитѣ презъ Бояновския проходъ вече бѣше невъзможно, тъй като ние бѣхме по-близо до него, а въ Качаникския проходъ можеше да бждатъ преследвани по петитѣ. Сръбскитѣ сили отъ Сърбия бѣха още далечъ отъ Косово поле и до идването имъ, тия, които отстъпваха предъ II. армия разбити, можеха да бждатъ съвсемъ разсѣяни. Ето защо се заповѣда — стремлението да се отхвърлятъ сърбитѣ на югъ, да се замѣни съ стремление да бждатъ отхвърлени на северъ.

Бързото преследване, заповѣдано отъ командующия армията при стражарницата Страцинъ, бѣше предупредено отъ началника на дивизията. Частитѣ отъ I. бригада преследваха сърбитѣ съ артилерийски и пушеченъ огънь. Освенъ това всички настѣпиха.

До вечерята частитѣ настойчиво преследваха, въпрѣки голѣмата умора на хората и лошото време — калъ, дъждъ, студено. Настѣпилата тъмнина спрѣ движението.

Вечерята на 6. октомврий I. бригада имаше частитѣ си: 24. Черноморски полкъ (две дружини съ 1/16. и една планинска батарея и пионерна рота) съ авангардъ на р. Пчиня, при с. Войникъ; две дружини (4/11. и 4/24.) при с. Негоричи-

но старо; 3. дружина отъ 24. Черноморски полкъ въ с. Ключовци; 11. Сливенски полкъ (три дружини) съ 2/16. отделение между с. с. Войникъ и Облавци; 32. Загорски полкъ съ 6. арт. полкъ и две батареи източно отъ с. Облавци.

Щабоветѣ на I. бригада и дивизията — Кр., северно отъ с. Облавци.

Действията на 3. бригада

Сърбитѣ се спрѣха на дѣсния брѣгъ на р. Пчиня, дето бригадата се готвѣше на другия день, 7. октомврий, да ги атакува.

3. бригада, днесъ, 6. октомврий, имаше слаба въ продължение на около половинъ часъ престрелка съ сърби около манастира Св. Димитъръ.

Къмъ 6 ч. сл. пл., 46. полкъ и една дружина отъ 45. полкъ — всичко четири дружини съ три батареи и една пионерна рота — стигнаха въ с. Дейловци, а страничното прикритие съ главнитѣ си сили — Мон. Старче (Мон. св. Отецъ).

Въ западна посока бѣха изпратени разузнавателни части. На другия день, бригадата се готвѣше да настѣпи къмъ с. с. Байловци—Драгоманти—Нагоричано старо—Четирци.

7. Рилска дивизия

Сърбитѣ отъ в. в. Царевъ връхъ, Китка и Парадли, поради двойния обходъ на 3. Балканска и 7. Рилска дивизии, отстъпиха презъ Кратово къмъ Куманово. В. в. Кара дагъ и 1050 бѣха още заети.

Дивизията продължи движението си: 2. бригада въ съставъ—3 дружини съ картечната рота, една пионерна рота, единъ коненъ взводъ—по пѣтищата между с. с. Лѣсково — Близанци и с. с. Калница—Маричино—Шлегово; 3. бригада настѣпи: 54. полкъ (една дружина съ картечната рота, единъ пионеренъ взводъ, 2 батареи отъ 17. арт. полкъ) по пѣтя с. с. Бучица — Неокжзи — Плешанци — в. 1050, а 53. полкъ (2 дружини съ една батарея отъ 17. арт. полкъ, 2 пионерни взвода) по пѣтя с. с. Пищица — в. 1050.

2. бригада (22. Тракийски полкъ) безпрепятствено стигна въ гр. Кратово, въ 6 ч. 30 м. Населението и тукъ, както и въ Кочане, заедно съ духовенството, устрои на полка възторжена среща. Отслужи се благодарственъ молебенъ въ църквата за дарената отъ Бога свобода и за преуспѣването на роднитѣ български войски въ борбата съ похитителя на свободата на многострадалната българска земя — Македония.

Полкътъ се разположи за ношуване по кѣшитѣ.

Презъ време на движението се срещаха само малки сръбски отдели, навърно разузнавателни, които бързо отстъпваха. Само една дружина от сръбския 12. полк, отстъпи бързо от Царев връх през Кратово, спрѣ се на височината на около един км. северозападно от с. Горни Стубълъ. Авангардът на 54. полк бързо я прогони и оттукъ; сръбската дружина се разбѣга, а сръбските части, които бѣха на вис. 1050, виждайки това, също се разбѣгаха. Сърбитѣ, преследвани съ огънь, оставиха много убити, ранени, багажи, пушки, окопни сѣчива и пр. На североизток от с. Горни Стубълъ, към Карадагъ, оставиха две орждия, три ракли и нѣколко патронни коли, всички задрѣгнати съ волове. Всички бѣгаха въ посока на Куманово.

54. полк се спрѣ при кръчмата северозападно от с. Барбарово, 53. полк — на височината един км. от с. Стройманци.

По пътищата полковетѣ прибраха изоставенитѣ от сърбитѣ при бѣгството имъ, повече отъ 500 пушки, 600 разни окопни сѣчива, много сандѣци съ патрони, два голѣми готварски котли, много платнища, бомби, офицерски багажи.

7. арт. полк (пет батареи), съ една дружина отъ 54. полк се движеше въ отдѣлна колона по пътя с. с. Бучица—Неокъзи—Плешанци—Гризилевци. Той трѣгна късно, къмъ 10 часа пр. пл. Движението бѣше извънредно трудно, тъй като междуселскитѣ изровени, стрѣмни, пътища, бѣха твърде много разкаляни отъ дъждоветѣ, които не преставаха. Конетѣ не можеха да теглятъ. Орждията бѣха теглени едно следъ друго съ по нѣколко чифта волове. Съ извънредно голѣми усилия, съ поправка на пътя и съ помощта на пехотата, едва достигнаха: челнитѣ 1. и 3. батареи северно отъ с. Плешанци, а всички други батареи останаха разтегнати по калнитѣ пътища. Пехотата остана безъ артилерия. Планинскитѣ батареи бѣха придадени къмъ дружинитѣ — странични дѣсни прикрития. Но тъй като всѣка опасност отъ дѣсно изчезна, дружинитѣ се изпратиха въ полковетѣ си, а планинскитѣ батареи отидоха къмъ 3. и 2. бригади.

Поради лошитѣ пътища, и пехотнитѣ части, въпрѣки всички усилия не успѣха да достигнатъ опредѣленитѣ имъ мѣста тоя день.

Бѣгълци сръбски войници—българи македонци, постоянно идѣха при нашитѣ части. Презъ време на движението мѣстното население постоянно даваше сведения за сръбскитѣ части. Всички села посрѣщаха своитѣ родни български войски съ възторгъ; на всѣкжде бѣше празникъ.

Както се знае, щабът на II. армия поиска да притегли 7. Рилска дивизия на линия на в. в. 1050 и 1000, съ цель да атакува сърбитѣ на Страцинската позиция съ всички разпо-

лагаеми сили, ако сърбитѣ поискатъ да дадатъ тамъ бой. Поради крайно лошитѣ планински, кални пътища, движението на дивизията се забави.

Сърбитѣ отъ своя страна не приеха бой на Страцинската позиция; на последната тѣ се спрѣха съ слаби части, които началникът на 3. Балканска дивизия атакува днесъ съ 1. бригада отъ дивизията и ги прогони.

Следъ отстъпването на сърбитѣ отъ Страцинската позиция, щабът на II. армия взе решение армията да продължи настѣпването до заемането на гр. Скопие и Качаникския проходъ, предъ видъ тѣхното важно стратегическо и политическо значение. Съ тѣхното заемане, Сърбия се откъсваше отъ Македония, както и съобщенията ѝ съ вънкашния свѣтъ презъ Солунъ се прекъсваха. Това решение на щаба на армията бѣше предадено на началника на 3. Балканска дивизия на 6. октомврий, по пладне, на Страцинъ, като намѣрение още.

Войскитѣ отъ II. армия настѣпиха за Куманово. Съгласно заповѣдь по армията, 3. Балканска дивизия настѣпи по шосето Крива паланка—Куманово и пътищата северно отъ това шосе, а 7. Рилска дивизия—по пътя Кратово (р. Кратовска)—Куманово по р. Крива и пътищата южно отъ тоя пътъ.

8. рота отъ 54. полк, която отъ билото по Плачковица планина слѣзе въ с. Теранци, замина за гр. Щипъ, дето пристигна въ 3 часа пр.пл., посрещната най-тържествено отъ всѣкогна родолюбивитѣ и твърди българи отъ града.

По-рано презъ града минаха конници.

Ротата намѣри изоставени отъ сърбитѣ, скадове съ брашно, царевича, пшеница, оризъ, бѣлъ бобъ, ячмикъ, овесъ, просо, свинска масъ, походни готварници, ботуши, кревати, носилки за ранени, покривки, аптечно и болнично имущество и медикаменти, тютюнъ, покъщнина, казармата на телеграфопощенската станция и на разни държавни учреждения, пушки, окопни сѣчива, желѣзо. Ротата взе мѣрки да запази всичко прѣснато по 13 разни склада и учреждения.

Около града имаше много блуждаещи сръбски войници, частъ търсѣха случай да се предадатъ, частъ—се отдаваха на разбойничество и грабежи: скоро, обаче, краятъ бѣ очистенъ отъ сръбски мародери.

3. и 4. роти и двата взвода отъ 12. рота отъ 54. полк въ 7 часа пр. пл. трѣгнаха отъ Гарванъ планина и презъ Пенези планина и Бришница планина стигнаха на в. 1285 въ 6 ч. сл. пл. дето останаха да ношуватъ.

Конната дивизия

Презъ нощта срещу 6. октомврий валѣ дъждъ. Голѣма частъ отъ хората и всички коне бѣха на открито. Конетѣ бѣха измокрени.

Дивизията настъпи към Велесъ, за да го вземе и да прекъсне желѣзницата. Разузнавателенъ ескадронъ, отъ 4. кон. полкъ, се движеше по шосето за Велесъ; разузнавателенъ взводъ, отъ 5. кон. полкъ—по посока Св. Николе—в. 1023.—гр. Велесъ; авангардъ 6. кон. полкъ съ 2. конна батарея тръгна въ 8 ч. 30 м. пр. пл. Обозитѣ се премѣстиха отъ с. Крунище въ гр. Щипъ, далечъ отъ дивизията, която безъ причини се лиши отъ удобства.

По пѣтя се узна, че до преди четири дни въ Велесъ не е имало никакви войски; всички избѣгали къмъ Скопие и нагоре; гр. Св. Николе е чистъ отъ сѣрби. Населението посрещнало разезда най-радушно; въ с. Сѣрамзали имало ранени и болни сѣрби, които тая сутринъ били отнесени за Велесъ. Селенитѣ отъ попѣгнитѣ села съобщили, че една сѣрбска разстроена частъ, около 1000—1200 души, въ голѣма безредица презъ нощта преминала презъ с. с. Динлеръ, Гузумелци, Иванковци, Долно Койнари и отстѣпила къмъ Скопие. Разездъ заминалъ подиръ тая колона, но . . . съ заповѣдь да не минава по-нататкъ отъ в. 1023.

Дивизията стигна безприпятствено до височинитѣ източно отъ гр. Велесъ.

Въ 2 ч. 45 м. сл. пл. две сѣрбски орджия дадоха нѣколко изстрели отъ дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, иззадъ гр. Велесъ. Скоро пристигна на гарата влакъ отъ Гевгели съ сѣрбски войски.

Авангардътъ се спрѣ задъ височината надъ града Велесъ. Въ 4 ч. сл. пл. 2. конна батарея излѣзе на закрыта позиция на височината източно отъ гр. Велесъ, непосредствено южно отъ шосето; откри огънь по сѣрбскитѣ колони, които се движеха западно отъ града и тия, слѣзли отъ влака и насочващи се отъ гарата по шосете за гр. Прилепъ. Въ 4 ч. 20 м. сл. пл. пристигна единъ взводъ отъ 1. конна батарея, който откри огънь по сѣрбскитѣ колони. Нѣколко изстрела запалиха гарата, а телеграфнитѣ и телефонни съобщения се прекъснаха. Локомотивътъ успѣ, обаче, да закачи вагонитѣ и избѣга на югъ.

Отъ разезда откъмъ Криволакъ се получи донесение: западно отъ шосето Щипъ—Криволакъ, около с. Топликъ, има само прѣснати, блуждаещи отдѣления отъ сѣрбския 13. пех. полкъ; височината южно отъ с. Драгоево е заета отъ една рота. Отъ разезда отъ с. Рудникъ—, че сѣрбитѣ отстѣпили къмъ Куманово. Следваше да се заключи, че дивизията е свободна на двата си фланга; всичкото си внимание и сили може да насочи право на западъ, къмъ Велесъ.

Въ 5 ч. 30 м. сл. пл. предниятъ ескадронъ, воденъ отъ командира на 4. кон. полкъ, полковникъ отъ Генералния Щабъ Наумовъ, се промъкна въ града по р. Дервентъ и се насочи за мостовѣтъ, зае ги съ спешени единъ и половина ескадрони,

а останалитѣ хора и коне прикри въ близкитѣ кѣщи и дворове. Поиска две картечници.

Градътъ Велесъ е разположенъ по двата брѣга на р. Вардаръ, на два обѣрнати единъ срещу други склона. По височинитѣ на изтокъ отъ града се спрѣ конната дивизия, по тия западно отъ града се устройваха сѣрбитѣ. Посрѣдъ града минава р. Вардаръ, непроходима въ бордъ. Въ града има два моста дървени които съединяватъ двѣтъ срещуположни части на града. Единиятъ, по-голѣмиятъ, е широкъ около 5 метра и дълъгъ 60 метра. По-малкиятъ, по-нагоре по течението на рѣката, е по-слабъ; широкъ е 2½ метра и дълъгъ около 70 метра. Желѣзницата минава по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ и презъ нѣкои махали. Гарата е на североизтокъ, вѣнъ отъ града.

Недалечъ отъ града, на югъ, се влива въ р. Вардаръ р. Тополка, надъ която желѣзнопѣжната линия минава по мостъ. Началникътъ на дивизията поиска отъ командира на 4. коненъ полкъ, въ града, да разруши моста на р. Тополка съ надеждни за тая целъ хора. Изпратиха се въ града още два ескадрона (3. и 4.), коннопионерния взводъ на 5. кон. полкъ и картечния взводъ отъ 4. кон. полкъ. Отиде, като доброволецъ и поручикътъ отъ 5. кон. полкъ Романовъ.

Гражданитѣ услужваха съ всичко що можеха; носѣха разузнавателна служба, промъквайки се въ западната частъ на града при сѣрбитѣ; нѣкои, грабнаха пушки и стреляха по сѣрбитѣ; още когато последнитѣ сѣрбски части минаваха моста, граждани откриваха огънь по тѣхъ. За отмъщение нѣкои отъ тѣхъ сѣрбитѣ застреляха; мнозина, поради просто съмнение бѣха бити, а нѣкои кѣщи и дюкяни бѣха ограбени.

Въ 12 ч. 30 м. следъ полунощъ коннопионерниятъ взводъ на поручикъ Райчевъ (5. кон. полкъ) хвърли моста на р. Тополка въ въздуха, следъ което се върна въ частята си. Ескадронитѣ останаха въ града.

Дивизията до Велесъ изпълни задачата си. Началникътъ ѝ, силно подбутванъ отъ щаба на II. армия, въ день и половина отъ Кочанското поле пристигна въ Велесъ и прекъсна, отначало съ артилерийски огънь, движението по желѣзницата. По-голѣмата частъ отъ времето конницата се движеше по кални пѣтища или стоеше подъ дъждъ.

Заемането на западната частъ на града, собствено височинитѣ надъ града, бѣше необходимо, за да може разузнаването на дивизията да се простре по двата брѣга на р. Вардаръ на югъ, както и въ посока на Прилепъ. За тая целъ, обаче, силитѣ на дивизията бѣха слаби. Но все пакъ, държейки се на височинитѣ, източно отъ града временно, докато пристигнатъ сили за минаване на другия брѣгъ, на дивизията предстоеше деятелно разузнаване.

Споредъ реляцията на дивизията, началникътъ на дивизията, смѣтайки, следъ разрушението на моста на р. Тополка, задачата си за изпълнена, искаше да оттегли дивизията къмъ Св. Николе — да се доближи до армията, да не бжде безпокоена (?) отъ сърбитѣ, и по-добре да се храни. Ако това бѣше станало, ясно е, че всичко спечелено досега, съ бързина и ненадеждностъ, щѣше да бжде изгубено.

Въ щаба на дивизията се поведе голѣмъ споръ — дали задачата е изпълнена. Началникътъ на дивизията предполагаше да оттегли дивизията още презъ нощта срещу 7. октомврий, но отложи за презъ деня на 7. октомврий. Въ 1 ч. 30 м. пр. пл. той изпрати капитанъ Николовъ въ гр. Велесъ при командира на 4. кон. полкъ да му съобщи намѣрението си да оттегли дивизията на 7. октомврий къмъ Св. Николе. Командирътъ на 4. кон. полкъ, обаче, даде мнение да не се напуща, и че картечниците и единъ спешенъ ескадронъ сж достатъчни да държатъ мостоветѣ. Дивизията остана на мѣстото си.

Цѣлата нощъ валѣ дъждъ. Нито хората, нито конетѣ получиха храна. Конетѣ не бѣха поени. Нощта 6. срещу 7. октомврий бѣше най-мжчителна за всички. Презъ нощта имаше постоянна пушечна и картечна стрелба. Сърбитѣ стреляха по града и кжшитѣ съ артилерия, повече отъ чувство на злоба къмъ българското население на града. Движението по улицитѣ бѣше затруднено.

Получиха се сведения, че по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, срещу Криволакъ, се появили три сръбски роти съ едно оржие, а прехвърлянето на други части съ лодки продължавало.

Щабътъ на Действующата Армия на 5. октомврий съобщи, че е разпоредено 3. бригада отъ 11. Македонска дивизия, на полковникъ Протогеровъ, да усили 7. Рилска дивизия. Бригадата безъ артилерия и продоволственъ транспортъ, бѣше насочена презъ Радомиръ къмъ Кадинъ мостъ. Съобщено бѣше, че Главното тилово управление ще открие продоволственъ магазинъ въ Царево село, отдето ще взема храна и 7. Рилска дивизия.

Бригадата имаше съставъ: 6 дружини, една пионерна рота, 4 картечници. Бѣше ѝ опредѣлено да ношува: 6. октомврий — Радомиръ, 7. октомврий — Чоклево блато, 8. — Кадинъ мостъ. Отъ щаба на армията се даде за следните дни маршрутъ: 9. октомврий — дневка. 10. — Ваксево. 11. — Царево село. 12. — Калиманци. 13. — Кочане. 14. — дневка. Следъ това, по маршрутъ отъ командира на бригадата единъ полкъ да заеме Щипъ, а другъ — Велесъ. Една рота — Царево село, една — Кочане, една — Радовишъ, отъ полка отъ Щипъ, а отъ полка отъ Велесъ — две роти — Куманово. Щабътъ на бригадата да бжде въ Щипъ. Командирътъ на бригадата

грѣбваше да разузнае за сръдствата на края, които могатъ да се използватъ; да тури въ известностъ държавнитѣ сръдства — храни, фуражъ; да възстанови телеграфнитѣ съобщения и да поправи пжтищата.

Извика се Тиловото управление на армията отъ Кюстендилъ въ Куманово, и се поиска да вземе дейни мѣрки за устройството на магазинитѣ и снабдяването на дивизиитѣ, както и бързо да поправи шосето за Куманово.

7. Рилска дивизия остана базирана на Крива Паланка — Кюстендилъ, а не на Царево село, къмъ което нѣмаше пжтища и магазини; кога щѣха да се откриятъ бѣше неизвестно.

2. бригада отъ 3. Балканска дивизия (29. Ямболски полкъ) зае гр. Враня, въ връзка съ 1. бригада, отъ 7. Рилска дивизия (13. Рилски полкъ); врагътъ предъ тѣхъ отстъпваше въ северозападна посока.

Отъ Щаба на Действующата Армия последва заповѣдъ, 29. Ямболски и 13. Рилски полкове да настѣпятъ на северъ, за да овладѣятъ Момина Клисуря и Влахина (Кукувица) планина.

7. октомврий

3. Балканска дивизия

Заемането на гр. Куманово

На 6. октомврий, вечерта, началникътъ на дивизията лично заповѣда на командира на 1. бригада на другия денъ, 7. октомврий, да атакува сърбитѣ, спрѣли се на р. Пчиня, и да продължи настѣпването къмъ гр. Куманово.

Действията на 1. бригада

Командирътъ на 1. бригада съ заповѣдъ по бригадата отъ 6. октомврий, 8 ч. сл. пл., уреди преследването и настѣпването къмъ гр. Куманово:

Авангардъ, подполковникъ Кантарджиевъ, 24. Черноморски полкъ — две дружини съ три полски и една планинска батарея, една картечна и една пионерна роти, да настѣпи по шосето за Куманово. Тръгва въ 6 ч. 20 м. пр. пл. на 7. октомврий.

Главни сили:

Дѣсна колона, майоръ Чолаковъ — по една дружина отъ 11. Сливенски и 24. Черноморски полкове и картечната рота отъ 11. Сливенски полкъ — тръгва въ 5 ч. 30 м. пр. пл. по посока презъ Старо и Ново Нагоричино, по рида къмъ Куманово.

Сръдна колона, подполковникъ Русевъ, 11. Сливенски полкъ — 3 дружини съ 3 артилер. отдѣления. Въ 6 ч. пр. пл. да настѣпи по шосето за Куманово.

Лѣва колона, майоръ Сотировъ, една дружина отъ 24. Черноморски полкъ, въ 6 ч. пр. пл. настѣпи презъ с. с. Клевовци — Шупли камъкъ и по рида за Куманово.

На 7. октомврий, 1 ч. 15 м. пр. пл. щабътъ на дивизията разпореди: 32. Загорски полкъ съ 6. арт. полкъ (6 батареи) да следва на около два к.м. задъ домакинския обозъ на 1. бригада.

Настѣпването на авангарда почна въ 7 ч. пр. пл. Развить въ боенъ редъ, поддържанъ отъ две полски и една планинска батареи, настѣпи къмъ моста на р. Пчиня. Сърбитѣ отъ дѣсния брѣгъ отстѣпиха къмъ селото, разположено на първия гребенъ, западно отъ рѣката и южно отъ шосето около 800 м. (нѣма го на картата 1:210,000); артилерията имъ зае позиция на височината южно отъ това село, и настойчиво биеше авангарда. Сполучливиятъ огънь, обаче, на нашата артилерия и безспирното движение на авангардната пехота напредъ разколеба сърбитѣ. Тѣхни пехотни части, сгъстени и въ вериги, се дигнаха една следъ друга изъ селото и изъ мѣстнитѣ гънки по рида северно отъ селото и отстѣпиха бързо на западъ.

Отдѣлението, което бѣше съ авангарда отъ вчерашния день и преносува на позиция, сутринята закъснѣ да излѣзе заедно съ авангарда напредъ. Командирътъ на бригадата тогава изкара отъ главнитѣ сили на срѣдната колона друго отдѣление, което скоро догони авангарда по шосето. Две батареи бързо, една следъ друга, излѣзоха и поддържаха пехотата, докато последната достигна р. Пчиня. На шосето излѣзе и друго отдѣление, на което командира на бригадата посочи позиция на рида край самия лѣви брѣгъ на р. Пчиня. То влѣзе въ подчинение на началника на авангарда и бързо обстреля отстѣпващитѣ сръбски части. Отстѣпването на сърбитѣ стана все по-безредно. Командирътъ на бригадата заповѣда на началника на авангарда да засили преследването и, съ съдействието на мощна вече артилерия, не позволи на врага да се задържи и устрои на главната си позиция, която, предполагаше се, да бѣде на втория, сравнително по-високъ ридъ, и да обезпечи владѣнието на моста на р. Пчиня — мостътъ бѣше здравъ и близо до него имаше бродъ. Авангардътъ въ боенъ редъ безспирно преследваше сърбитѣ по петитѣ.

Началникътъ на дивизията лично наблюдаваше действията. Оценявайки, че преследването не е достатъчно бързо — чакатъ се обходнитѣ колони да напреднатъ, а тѣ закъснѣха — заповѣда да се усили движението на обходнитѣ колони, за да се принуждаватъ сърбитѣ по-скоро да очистватъ позицитѣ, и срѣдната колона да може да се движи безспирно по шосето. Отъ дѣсната колона нѣмаше никакво донесение. Отъ лѣвата се получи, че, ако до 7 ч. пр. пл. не получи за-

повѣдь, ще продължи настѣпването по посока с. Клевовци, по дѣсния брѣгъ на р. Крива, презъ брода на р. Пчиня, между с. Слатино и с. Шупли камъкъ, т. е. тъкмо въ оная посока, която и командирътъ на бригадата указа въ заповѣдта си, но, която заповѣдь не е получена отъ началника на лѣвата колона, майоръ Сотировъ.

Къмъ 11 часа пр. пл. сърбитѣ, забелязвайки приближаването на лѣвата колона и подъ напора на авангарда, напуснаха прикритата си позиция на втория ридъ отъ р. Пчиня и безредно, бързо отстѣпиха къмъ Куманово.

Нѣколко наши орждия, достигнали до тоя гребенъ, се спрѣха по пѣтя и откриха огънь, за да доразстроятъ сърбитѣ. Авангарднитѣ батареи откачиха последователно; сърбитѣ отстѣпиха и скоро излѣзоха изподъ мѣрницитѣ на орждията.

Мѣстни жители, прибѣгнали къмъ нашитѣ войски, съобщиха, че сърбитѣ ще напуснатъ града Куманово безъ бой, но се готвятъ да го запалятъ. И, действительно, къмъ 12 ч. на пладне се забелязаха гъсти къмба пушакъ надъ гр. Куманово. Една наша батарея съ съвършено изморени коне, поради извънредно разкисналия черноземъ и непрекъснатото движение, откачи надъ самия градъ, на височината северозточно отъ града, и преследва съ огънь отстѣпващитѣ сръби. Градътъ бѣше подпаленъ отъ сърбитѣ на 4—5 мѣста.

Лѣвата колона преследва сърбитѣ сжщо по петитѣ. Отъ дѣсната колона нѣмаше донесения.

Отъ града излѣзоха граждани срещу нашитѣ войски съ бѣли флагове. Сърбитѣ въ три колони отстѣпиха бързо по шосето, подъ нашия артилерийски огънь. Преследването се продължи.

2/24. дружина отъ авангарда бързо премина презъ града и зае височината западно отъ града, около гарата. 1/24. дружина отъ авангарда мина край северния край на града и се присъедини къмъ 2. дружина. 3/24 дружина отъ лѣвата колона мина край южния край на града и се присъедини къмъ първитѣ две дружини. Две батареи заеха позиция надъ града. 2/11. дружина остана гарнизонъ въ града.

Всички други части спрѣха по пѣтя, източно отъ гр. Куманово.

Получи се и следната заповѣдь отъ началника на дивизията, изпълнението на която бѣше предупредено отъ подчиненитѣ:

24. Черноморски полкъ да премине града, като преброди всички улици съ гъсти патрули и очисти града отъ сръбски отдѣления; да заеме позиция 4 клм. западно отъ града. Линията на охранението да опредѣли бригадниятъ командиръ;

11. Сливенски полкъ да изпрати една дружина за гарнизонъ, а полкътъ да се разположи на бивакъ източно отъ Куманово;

32. Загорски полкъ, съ придадените му части, да остане вълво отъ шосето и отъ 11. Сливенски полкъ на бивакъ.

Къмъ 1 ч. сл. пл., назначените части вълзоха и минаха презъ града предъ сияещите граждани, които — мъже, жени, деца — викаха „ура“ на своите родни български войски, носещи свобода на измъчения край отъ турско и сръбско робство.

Къмъ 4 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията съ щаба си стигна до болницата, вълво отъ града. Гражданите искаха да устроятъ тържествена среща на българския генералъ, но нито генералътъ, нито командирътъ на бригадата вълзоха въ града, а останаха на бивака при главните сили.

Въ 5 ч. сл. пл. всички войски бълха по мълстата си.

Отстъпващите, озлобени срещу българското население, сръбски войски, запалиха града на нълколко мълста, но населението и нашите части скоро изгасиха пожарите и запазиха града.

Действията на 3. бригада

3. бригада днесъ достигна: 46. полкъ и една дружина отъ 45. полкъ съ полското и планинско отдълнения (5 батареи) линията с. Четирци—с. Старо Негорично; страничното прикритие — 45. полкъ — две дружини съ две планински батареи—въ с. Алгуня.

Действията на 4/3. ескадронъ

4/3. ескадронъ, ротмистръ Филиповъ, трългна на 7. октомврий отъ с. Ябланица въ посока с. с. Себратъ—Свиница—с. Голъмъ долъ — гр. Прешово, разузнавайки въ дълсно до гр. Бояновци, въ лълво до гр. Куманово. При с. Голъмъ долъ ескадронътъ атакува сръбски обозъ отъ четири кола, натоварени съ 800 хлълба, припаси за готвене и фуражъ. Пленени прикритието — 12 души, между които единъ подофицеръ и единъ ефрейторъ. Предниятъ взводъ, увличайки се въ преследване на друго отдълнение, наближи ж. п. ст. Прешово, настигна отдълнението, изсълче го, но взводътъ посрещнатъ съ огънь отъ една сръбска рота при станцията, се оттегли.

Отъ пленниците се узна, че обозътъ принадлежи на една дружина отъ сръбския 11. полкъ, който трългна отъ Призренъ по желълзницата, стигналъ въ Скопие, а до Куманово е пълтувалъ пешъ. Вчера, 6. октомврий, дружината пристигна отъ Куманово въ Прешово и веднага заминала за Руенъ (?). Обозътъ носъл хлълбъ отъ Прешово за позицията. Днесъ стигнали въ Прешово другите две дружини отъ полка.

За действителното развитие на събитията, очевидно, полкътъ нълмалъ точно представление. При станцията се намълриха голълми запаси отъ фуражъ. В. Локарци (970) бълше заетъ отъ сълрбитъ съ дружина, за която се носъл хлълбътъ.

7. Рилска дивизия.

Дивизията продължи движението си по р. Крива за Куманово. 2. бригада стигна въ с. Шопско рудари. 3. бригада — 53. полкъ—въ с. Неновци, а 54. полкъ — въ с. Туралево. Полската артилерия направи голълми усилия, за да се измълкне отъ лошите пълтища. Две батареи достигнаха едва южно отъ гр. Кратово; мостътъ при с. Приковци се събори почна се поправката му. Батареите почти останаха на жълщите си мълста, при с. Плешанци; челната батарея, 3/17, измина едва само два км., — пълтътъ бълше съ тълсни завои, стрълменъ, каленъ, хлълзгавъ. Цъллия денъ валъл дълждъ. 8. рота отъ 54. полкъ остана въ Щипъ. 3. и 4. роти и двата взвода отъ 12. рота на 54. полкъ се спуснаха презъ с. Градецъ за с. Виница. На билото на Плачковица имаше виялица, а долу въ полето валълше дълждъ.

Конната дивизия.

Командирътъ на 4. коненъ полкъ, полковникъ Наумовъ, изпрати 3/3. ескадронъ да заеме ридата надъ отвждвардарската частъ на града. Капитанъ Стайковъ поведе ескадрона въ пехотенъ строй съ извадени сабли, но, срещнатъ съ пушеченъ и картеченъ огънь, бълше принуденъ да се оттегли.

Презъ цъллия денъ се води взаименъ рълдъкъ артилерийски огънь. Сръбските орждия нълколко пълти промълняваха мълстата си. Между двете части на града слаба пушечна престрелка. Граждани съобщиха, че сълрбитъ иматъ около 200—300 души пехота въ града; раненъ сръбски войникъ—българинъ, пристигналъ вчера съ влакъ, избългалъ въ града и оттамъ къмъ насъ, твърди, обаче, че имало повече, и че пристигнали още две орждия и картечници.

За разузнаване долината на р. Вардаръ въ северна и южна посоки се изпратиха разезди. За наблюдение разрушения мостъ на р. Тополка и желълзопълтната линия се изпрати въ с. Долно Карасари застава отъ половинъ взводъ. Изпратениятъ артилерийски офицеръ съ заставата донесе, че нълмало мълсто да се постави артилерия и решението за изпращане орждие или картечници се изостави. А отстъствието на орждия тамъ позволи, по-късно, на врага да докарва дотамъ съ влакъ войска и да я стоварва. По-късно отъ щаба на армията се заповълда да се поставятъ орждия, следъ което веднага се прекълсна всълкакъвъ подвозъ по желълзницата. Днесъ при-

стигна влакът до р. Бабуна, стовари пехотата, която замина по долината на р. Бабуна.

Колояздачната рота пристигна и се изпрати във града, а през нощта 3/3. ескадронът се изтегли извън града.

Пристигнаха обозите на дивизията. Прехраната ставаше съ местни средства. Хлябът се вземаше от града.

Щабът на Действуващата Армия заповяда да се даде на началника на конната дивизия пехотна част. Щабът на армията, придполагайки, че началникът на конната дивизия ще се привърже към пехотната част, и конната дивизия не ще може тогава да изпълнява възложената, и като на самостоятелна конница, задача, донесе за това въ Щаба на Действуващата Армия, добавяйки, че генералът Таневъ самъ иска пехота, но му се отказа по горните съображения. По-късно Щабът на Действуващата Армия настоя и, както ще се види по-после, биде дадена на генералът Таневъ такава.

2. бригада 3. Балканска дивизия (29 Ямболски полкът зае Бояновци на 6. октомврий.

Щабът на армията, предъ видъ извънредно голъмата умора на хората, които се биеха и движеха безспирно презъ дивата, планинска, безпътна мѣстност, при снѣгъ, дъждъ, калъ, реши да даде каква да е почивка на частите; последните бѣха останали безъ обози — нѣкои части се хранѣха изключително съ местни средства.

Македония бѣше откъсната отъ Сърбия. Нейните съюзници не можеха по-нататкъ да я снабдяватъ съ материали презъ Солунъ. Войски отъ Съглашението сѣщо не можеха вече да дойдатъ въ Сърбия. Сръбската Македонска армия въ едно кжсо време бѣше разбита и прѣсната.

И тъй, задачата, дадена отъ Щабана Действуващата Армия съ дерективата, трѣбваше да се смѣта съ заемането на гр. Куманово и съ прекъсване на съобщенията по р. Българска Морава и р. Вардаръ за изпълнена.

Частите, назначени да преследватъ остатъците отъ сръбските разбити части, продължиха безспирно настѣпление, за да изпълнятъ новата задача—заемането на гр. Скопие и Качаникския проходъ, задача, естествено, наложена сама по себе си следъ разгрома и разпрѣсването на сръбските сили.

Щабът на армията издаде следната.

Заповѣдь

по

II. отдѣлна армия

№ 7.

Щабъ

Крива Паланка

Карта 1:210,000

7. октомврий 1915. г.

11 ч. 40 м. пр. пл.

Врагътъ, разбитъ и преследванъ, отстѣпилъ съ малки остатъци на войските си въ западна и северозападна посока.

Следъ заемането на Куманово, армията да се разположи на квартири въ гр. Куманово и неговите околности, както следва:

1. 3. Балканска дивизия въ района Куманово — Долно и Горно Койнаре—Проевци—Биляновци, като заеме източната половина отъ гр. Куманово; 32. Загорски полкътъ съ едно полско артилерийско отдѣление да се разположи въ Прешово.

2. 7. Рилска дивизия — въ района Куманово — Рѣжановци—Опае—Ропарци—Черкезко село, като заеме западната половина на гр. Куманово.

3. Балканската дивизия да изпрати авангардъ въ посока на Прешово и има охранението си на линията с. Ялашевци (вкл.) — Ст. Дановче—Карабичани—Нагоричино младо—Слатино—Бислимъ—Агово (изкл.).

32. Загорски полкътъ да охранява и разузнава посоките отъ Прешово къмъ Гиляни и Бояновци

Рилската дивизия да изпрати авангардъ въ посока на Скопие и има охранението си на линията с. с. Ялашевци (изкл.) — Стрима—мон. Марейче—Никушакъ—Бучинци—Агово (вкл.). Постоянно да освѣтлява посоката къмъ Скопие и поддържа свръзка съ конната дивизия.

4. Началниците на дивизиите да взематъ всички мѣрки:

а. За запазване образцовъ вътрешенъ редъ (чистотата по кухняте, нужниците, жилищните помещения, провѣрна на храната и пр.) и дисциплината между чиноветѣ и частите, като за всѣкакви послабления държатъ отговорни съответните началници.

б. Частите да се държатъ сгруппирано, и съобщенията между тѣхъ и щабовете да бждатъ всѣкога обезпечени.

в. Да се почисти материалната част, обозите и прегледа оржжието.

г. Да се турнатъ въ известностъ загубите въ убити и ранени, и се взематъ мѣрки противъ безвестъ изчезналите и противъ тѣхните непосредствени прави началници (отдѣленни, взводни и ротни).

д. Всички чинове да използватъ свободното време за почивка.

е. Хората да се хранятъ усилено за възстановяване силите си.

5. До 10. октомврий по пладне да се представятъ сведения за числения съставъ и списъци на убитите, ранените и безвестъ изчезналите.

6. Началникътъ на Балканската дивизия да разпредѣли гр. Куманово между двете дивизии, съгласно гореизложеното.

7. За комендантъ се назначава командирътъ на 3. арт. бригада, полковникъ Проиновъ.

8. Райони за реквизиране се назначаватъ; за всѣка дивизия съответния участъкъ предъ фронта на охранението и разквартироването имъ.

3. Балканска дивизия почна действията преди да се съсредоточи. Командирътъ на 1. бригада и 24. Черноморски полкътъ догониха частите си, вече влѣзли въ бой. Транспор-

титѣ и болницитѣ пристигнаха въ време на действията. А до 7. октомврий продоволствениятъ транспортъ на 7. Рилска дивизия бѣ достигналъ едва Царево село и то съ 1-ия си ешелонъ. Храненето на армията отъ тила не бѣше подготвено и уредено. Тилово управление не бѣ въ състояние да се справи съ задачата си — липсваха му и храни, и превозни сръдства, каквито не сж били подготвени отъ отговорнитѣ мѣста преди откриването на войната. Облѣкло и платница липсваха — хората заболяваха благодарение все на тая присжца намъ безгрижностъ да снабдимъ армията своевременно съ всичко. Липсваха телефони; връзкитѣ бѣха слаби. Командуването се затрудняваше, и ако презъ тѣзи действия, въ първитѣ дни на октомврий, не се случиха нещастия, дължи се на сравнително слабитѣ сръбски сили срещу II. армия.

Дивизиитѣ и всички части настѣпиха презъ дива, планинска, безпътна мѣстностъ. Действията се развиваха бързо, за да бждатъ сръбитѣ действително и сжщественно разбити. Презъ всичкото време имаше дъждъ, снѣгъ, мъгла, калъ, студъ. Хората се измориха до най-голѣма степенъ, главно отъ мѣстността и времето. Мнозина останаха и безъ обуца; дрехитѣ бѣха изпокжсани, измокрени. Почивката се налагаше, за да се възстановятъ силитѣ на хората и дееспособността на частитѣ, и щабътъ на армията прибърза да използва всѣки день (и часъ), докато армията не е получила нова задача. Обознитѣ и ранцевитѣ запаси бѣха изразходвани. Началницитѣ на дивизиитѣ справедливо сжщо настояваха за почивка.

На 7. октомврий Щабътъ на Действуещата Армия заповѣда повторно, да се преследва врага, тоя пжтъ до заемането на гр. Скопие и Качаникския проходъ, съ цель да се скжса всѣко съобщение съ гр. Прищина и гр. Битоля. Щабътъ на Действуещата Армия, признавайки въ телеграмата си, че частитѣ сж твърде уморени, заповѣда, да се съставятъ силни колони отъ части по-малко уморени, но непремѣнно да се преследва.

Веднага се отговори на Щаба на Действуещата Армия, че относително преследването на сръбитѣ до заемането на гр. Скопие и прохода Качаникъ, съ цель да се скжса всѣко съобщение на Македония съ Стара Сърбия, сж взети мѣрки още преди получаването на телеграмата.

Единъ полкъ съ една полска и една планинска батарея и единъ ескадронъ отъ 3. Балканска дивизия се изпрати да преследва безспирно сръбитѣ къмъ Скопие, да вземе Скопие, следъ което да настѣпи въ северозападна посока, да вземе прохода Качаникъ и да се укрепи за пазенето му, охранявайки се отъ западната и южна посока.

Разпореди се армейскиятъ интендантъ да замине за Скопие, за да разпореди съ сръдствата на края за цѣлата армия.

Съгласно заповѣдта на Щаба на Действуещата Армия, изпратиха се два ескадрона отъ конната дивизия по източния брѣгъ на р. Вардаръ, къмъ Скопие, за да прекжснатъ телеграфнитѣ съобщения съ Качаникъ и да прѣчатъ на отстѣпилитѣ сръби да преминатъ р. Вардаръ и се оттеглятъ къмъ Качаникъ. Ескадронитѣ щѣха да се присъединятъ къмъ пехотния полкъ за съвмѣстни действия.

Скоро последва нова заповѣдъ отъ Щаба на Действуещата Армия, получена на 7. октомврий на пладне:

Заемането на Скопие и Качаникския проходъ е не само отъ голѣмо военно значение, но има още и важно политическо—прекжсватъ се всички прави съобщения между Сърбия и Гърция, а, следователно, и съ Солунскитѣ английски войски. Трѣбва по-скоро да се прекжснатъ телеграфнитѣ съобщения въ Качаникския проходъ, което да се последва и съ фактическото завладѣване на прохода. Въ тоя случай, желателно е, изпращането на една свързочна колона къмъ Гиляни. Въ подкрепа на конницата да се изпратятъ къмъ Велесъ и пехотни части.

Възъ основа горната заповѣдъ, щабътъ на II. армия нареди:

32. Загорски полкъ съ единъ арт. полкъ (две отдѣления) и единъ взводъ конница да замине въ Прешово. Командирътъ на полка да изпрати една дружина съ две картечници и съ едно арт. отдѣление къмъ Враня. Отдѣлението да влѣзе въ състава на войскитѣ на полковникъ Бошанковъ, който има задача да настѣпи въ северна посока. Дружината съ дветѣ картечници и полуескадронъ, който ще получи отъ полковникъ Бошанковъ, да остане за гарнизонъ въ Враня, поддържайки свръзка съ сѣситѣ въ южна и северна посока, и да охранява съобщенията по долината на р. Бѣлг. Морава отъ западна посока.

Заповѣда се на началника на 3. Балканска дивизия:

Да изпрати ескадронътъ отъ 3. кон. полкъ, който е при дивизията, презъ с. с. Изворъ и Рѣна, въ посока на Гиляни — Феризово, съ задача да прекжсне телеграфнитѣ съобщения по посока Бояновци—Гиляне—Феризово, които водятъ отъ Сърбия въ Македония, като разруши желѣзопътната линия северно отъ Феризово. Следъ изпълнението на тази задача, ескадронътъ да влѣзе въ подчинението на началника на пехотната частъ въ Качаникъ, за освѣтляване посокитѣ Качаникъ—Феризово—Прищина и Феризово—Призренъ.

Отъ полка, назначенъ да отиде въ Прешово, да изпрати една дружина съ две картечници презъ с. Мучи баба въ Гиляне, съ цель да охранява посоката Куманово—Гиляне—Прищина.

Да се съобщи на командира на ескадрона за изпращането на дружината в Гилиане, а на командира на дружината, в последния градъ, и на командира на полка, който ще тръгне за Скопие, за задачата на ескадрона. Полкътъ, който ще настъпи къмъ Скопие, да остави частъ в Скопие за наблюдаване всички по-важни посоки, които водятъ къмъ тоя градъ, и разположението на армията отъ дѣсния брѣгъ на Вардаръ.

Изпълнението на тая задача, предложена по телефона отъ Щаба на Действующата Армия, се показа твърде съмнително дали ще бжде възможно отъ командира на ескадрона — размѣрътъ на задачата надминаваше силитѣ на ескадрона.

Най-умѣстно би било, естествено, армията съ главнитѣ си сили да се насочи на Косово поле, в тилъ на цѣлата сръбска армия. Но, както ще видимъ, погрѣшното стратегическо разврѣщане на цѣлата българска армия, оставяйки сравнително I. армия, в твърде слаби сили II. армия, последната се оказа в невъзможност да изпълни най-важната си задача — да затвори в време всички посоки за отстъпление на сръбската армия, още повече, че половината отъ силитѣ на II. армия се отвлѣкоха къмъ долното течение на р. Вардаръ, срещу англофренцитѣ, а другата половина Щабътъ на Действующата Армия отвлѣче и отвлѣчаше къмъ и в долината на р. Бѣлг. Морава, за да съдействува на лѣвото крило на I. армия да излѣзе в сжщата долина, вмѣсто своевременно поне тая частъ отъ II. армия да се яви на Косово поле.

Щабътъ на Действующата Армия почна да командува съ отдѣлни заповѣди, стремейки се да опредѣля съ колко дружини, роты, ескадрони и съ кои именно, какво да се направи. Следъ като в началото на действията даде една директива за тѣхъ, Щабътъ на Действующата Армия изостави тоя полезенъ начинъ на командуване, затова и отсега натагъкъ се явиха триения, дразнения, недоволства, които отъ своя страна унижаваха командуването в армията и ограничаваха полезнитѣ инициативи и необходимата смѣлостъ в решенията и действията.

Разпореди се, да не се правятъ никакви разрушения по желѣзопжтната линия в Македония, между гр. Враня и ж. п. ст. Демиръ капия. Да се запази подвижниятъ съставъ, и разнитѣ технически съоръжения и станционнитѣ здания. За изследване на линията, заминаха отъ желѣзопжтната дружина разузнавателни отдѣления.

8. Октомврий

3. Балканска дивизия

На 8. октомврий дъждътъ наново почна да вали; почвата се разкаля много.

Щабътъ на дивизията се прибра в гр. Куманово. 11. Сливенски полкъ съ отдѣление отъ 16. арт. полкъ сжщо премина на квартири в града — желѣзопжтната станция и близкитѣ къмъ нея махали отъ града. По заповѣдъ отъ щаба на армията, 3. бригада (46. полкъ, една дружина отъ 45. полкъ, 2/17. отдѣление и една пионерна рота) се притегли в града на квартири, дето пристигна къмъ 7 ч. сл. пл. 45. полкъ (две дружини) преследваше къмъ Прешово сѣрбитѣ.

3. дивизионенъ ескадронъ и 3. военноплицейски полуескадронъ пристигнаха отъ дивизионната област и влѣзнаха в състава на дивизията си.

Къмъ 5 ч. сл. пл. дивизията бѣше разположена:

24. Черноморски полкъ съ една батарея отъ 16. арт. полкъ, една планинска батарея и една пионерна рота тръгна в 2 ч. сл. пл. отъ Куманово по шосето за Скопие за заемане последния градъ и Качаникския проходъ. Щабътъ на 1. бригада пжтува съ полка и ношува северно отъ с. Драчиново. — 32. Загорски полкъ съ 6. арт. полкъ и съ пионерна полурота бѣше в движение отъ Куманово за Прешово. Ношува при ж.п.ст. Дановче; 11. Сливенски полкъ, 16. арт. полкъ (петъ батареи), телегр. и мост. роты, 45. полкъ (една дружина), 46. полкъ, 2/17. отдѣление, 3. дивизионенъ ескадронъ, 3. военнопол. полуескадронъ и една пионерна рота бѣха в гр. Куманово: щабоветѣ на дивизията, 3. бригада и 3. арт. бригада бѣха в гр. Куманово; 45. полкъ (две дружини) съ две планински батареи бѣха около Прешово; 4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ бѣше в с. Биляни.

За сѣрбитѣ се знаеше, че две дружини съ три орджия сж отстъпили къмъ Скопие; около три дружини (11. полкъ) — къмъ Прешово.

Заловенитѣ досега плѣнници достигнаха около 2000 души.

7. Рилска дивизия.

Дивизията остана на мѣстата си да чака артилерията, която орджие по орджие се изтегляше по невъзможнитѣ за движение пжтища. 1. и 3. батареи стигнаха в с. Войникъ, следвайки по шосето за Куманово. 1. отдѣление отъ 17. арт. полкъ бѣше на два км. западно отъ гр. Кратово, следвайки по пжтя в. 1050—Кратово. 2. отдѣление отъ 7. арт. полкъ се движеше по батареино, по пжтя с. Плешанци—в. 1050. 54. полкъ се премѣсти отъ с. Турилево при с. Шопско Рударе. 8. рота, извикана отъ гр. Щипъ да се присѣдини къмъ полка си, презъ с. Св. Николе (Клисели) стигна в Куманово, оставяйки едно отдѣление, което съ мѣстната милиция да заварди складоветѣ в града. 3. и 4. роты и два

взвода отъ 12. рота се движеха отъ с. Винаца за с. Спанчево—Соколарци, дето ношуваха.

Конната дивизия

Дъждътъ продължи да вали презъ нощта и днесъ. Хората сж подслонени подъ палатки, но конетѣ стоятъ на открито и не могатъ да легнатъ.

Презъ нощта взаимното обстрелване съ пушеченъ и артилерийски огънь продължи, а презъ деня сърбитѣ усилиха огъня по градскитѣ улици и съ картечници.

Къмъ 3 ч. сл. пл. пристигна влакъ съ 31 вагони къмъ р. Бабуна, стовари около 2—3 роти съ орджия и картечници, които заминаха за височинитѣ западно отъ Велесъ.

Началникътъ на дивизията, който бѣше взелъ решение да атакува на следния денъ, 9. октомврий, изостави решението си, донасяйки въ щаба на армията за всичко това, като добавяше, че, ако врагътъ събере значителни сили и премине въ настъпление, ще се оттегли къмъ Св. Николе—Куманово, за да се приближи до фланга на армията; и посмоли пакъ за пехота, за да може да се задържи.

Щабътъ на армията бѣше принуденъ да обърне вниманието на началника на дивизията, комуто събщи: „указаниа отъ тукъ (Куманово) за вашитѣ действия съ конницата не могатъ да се даватъ. Вие имате ясно опредѣлена задача за достигане. Отъ донесението Ви заключавамъ, че не развивате достатъчно инициатива и дейностъ; щомъ сте знаели, че иде влакъ съ две орджия; можехте съ едно—две орджия съ необходимото прикрытие, бързо да попрѣчите на стоварването. При наличността на две Ваши батареи и осемъ ескадрона, Вие можехте да се справите съ две роти и петъ орджия, отъ които три планински и две нескорострелни. Оттеглянето Ви не намирамъ за оправдано; ще носите отговорностъ, ако се оттеглите само отъ предполагаема опасностъ“.

Разтовариха се други два влака съ една дружина, която съ обоза си тръгна покрай линията и после—по долината на р. Бабуна, безнаказано.

Началникътъ на дивизията заповѣда да се барикадиратъ мостоветѣ на р. Вардаръ въ града и да се подготви хвърлянето имъ въ въздуха; въ случай, ако сърбитѣ преминатъ въ настъпление, да се отстѣпи по шосето и на р. Дервентъ, къмъ артилерийската позиция. По-късно обстановката почна да му се рисува като по-опасна, и въ 9 ч. 40 м. сл. пл. прати заповѣдъ на командира на 4. коненъ полкъ:

Предъ видъ, че само съ оставянето на два взвода охраната на мостоветѣ считамъ за необезпечена, а хвърлянето имъ въ последния моментъ за ненадежно, то още тази нощъ да се хвърлятъ

на въздуха, следъ което двата взвода да останатъ въ града при ескадроненъ командиръ и безъ коне.

Хвърлянето на мостоветѣ само предъ въображаема опасностъ щѣше да бжде една голѣма грѣшка; би било само въ полза на сърбитѣ, защото ние бихме затруднили нашето по-нататъшно настъпление. Случайността спаси мостоветѣ—дъждътъ измокри зарядитѣ; само на малкия мостъ се причини слаба повреда. Построиха се двойни барикади, обстрелвани съ кръстосанъ огънь отъ съседнитѣ кжщи.

Сърбитѣ силно биеха съ артилерийски огънь кжщитѣ, съ очевидно злобната целъ да пакостятъ на омразното тѣмъ българско население. Въ южната частъ на града тѣ измъчваха населението съ бой и ежеминутно заплашваха съ застрелване, който си подаде главата на вѣнъ. Грабѣха и изнудваха пари отъ населението, за да му запазватъ живота.

* * *

Армията навлѣзе достатъчно много въ Македония и се отдалечи отъ границата. Срѣдства за поправка на пѣтищата нѣмаше достатъчно, а необходимостта отъ поправка бѣше голѣма. Да се отдѣлятъ строеви части за такава работа не можеше да се допуска и да се мисли. И така, армията се принуждаваше да поддържа гарнизони тукъ-тамъ, макаръ временно и слаби, и да отслабва дивизиитѣ. Щабътъ на армията бѣше поискалъ две опълченски дружини, но тѣ се оказаха недостатъчни. На 3. бригада отъ 11. Македонска дивизия, щабътъ на армията погледна като на войски, които, по възможностъ, трѣбва по-скоро да се привлекатъ за действия напредъ, а не да се обрича бригадата на гарнизонна служба въ тила. Предъ видъ на това, щабътъ на армията помоли Щаба на Действуваща Армия, щото Главното тилово управление да поеме поддържането на пѣтищата, поне до меридиана на Страцинската позиция.

На началника на тилового управление на II. армия се заповѣда да привлече всички пѣтни участъци на 3. Балканска, 7. Рилска и 11. Македонска дивизии, които бѣха на работа източно отъ Кюстендилъ, и да нареди съ тѣхъ поправката на пѣтищата задъ армията и въ посока Куманово. Шосето Кюстендилъ—Крива Паланка—Куманово, задъ армията, служеше на дветѣ дивизии и, ако не бѣ поддържано настойчиво, армията би останала и безъ него, а то бѣше единственото шосе. Помоли се Щаба на Действуващата Армия да се предадатъ на армията и задържанитѣ отъ Главното тилово управление 4. и 5. пѣтни участъци. Настойчиво се поиска, щото пленницитѣ да не се отваличатъ въ вътрешността на страната, а да се оставятъ за поправка на пѣтищата. Изобщо, въпросътъ за пѣтищата ставаше важенъ и се изостряше много.

Хранението все още не можеше да се уреди и постоянно занимаваше щаба на армията, покрай грижитъ на тилното управление и на началниците на дивизиите и дивизионните интендантства.

Продоволственият транспорт на 7. Рилска дивизия не можеше, поради крайно лошите пътища на края, през които дивизията настъпи, да дойде своевременно и, особено, да работи въ тоя край. Щабът на армията разпореди транспорта да се прехвърли от Царево село, през Черната скала—Кадинъ мостъ, въ гр. Кюстендилъ и оттамъ—по шосето за гр. Куманово. На тилното управление се заповѣда да подвозе хлѣбъ съ камиони до гр. Куманово за 7. Рилска дивизия, за каквото началникът на дивизията молѣше.

Продоволственият обозъ на 3. Балканска дивизия още не бѣше пристигналъ, а храненето се заплашваше да се прекъсне. Щабът на армията направи постъпки да се даде предимство за неговото превозване по желѣзницата предъ това на 2. гаубиченъ полкъ, от който армията нѣмаше тъй належаща необходимост. Транспортът едва на 11—12. октомврий се прибра въ с. Гюешево и се улжи къмъ Куманово.

Щабът на армията обърна вниманието на началникът на 3. Балканската дивизия, че сега въ Куманово трѣбваше да бжде интендантът на дивизията, за да вземе мѣрки за прехраната на дивизията съ мѣстни сръдства. Трѣбваше единъ от помощниците му да върви съ 24. Черноморски полкъ напредъ, за да нареди запазването и използването мѣстните сръдства на Скопие. Изобщо, представители на интендантството трѣбва да вървят напредъ, че не е длъжност на строевите началници да се грижат за прехраната и да изпълняват длъжноститъ на интендантството. Извика се незабавно да дойде и армейският интендантъ. За да може нашата власт да покаже своето, сравнително надъ сръбската, превъзходство да въздействува на населението, и най-много, за да има преди всичко реквизицията успѣхъ, помоли се главното тилово управление въ най-скоро време да изпрати по 500,000 лева на дивизия и на армейското тилово управление за покупка съ налични пари. Суми се отпуснаха и използването на мѣстните сръдства стана по-действително, по-успѣшно.

Предъ видъ планинското естество на края на военните действия, щабът на II. армия заповѣда на 3. Балканска и 2. Тракийска дивизии постепенно да обърнатъ обозитъ си от коларски въ товаренъ. 7. Рилска дивизия имаше товаренъ обозъ. Съ по-едритъ коне отъ обозитъ да се замѣнятъ малките впрегнати коне въ артилерията. Обознитъ и язови коне да бждатъ отъ еднакво качество въ пехотата и артилерията.

Щабът на армията донесе въ Щаба на Действующата Армия, че етапнитъ и опълченски части сж недостатъчни за

поддържане реда и за събиране оставенитъ отъ сърбитъ оржие и други материали въ тила, и молѣше да се изпратятъ части отъ вътрешността на Царството.

Опълченскитъ дружини отъ Царево село и гр. Крива Паланка се притеглиха въ гр. Куманово. Въ гр. Крива Паланка се остави една рота, за да може тази отъ 32. Загорски полкъ, оставена въ Крива Паланка, да се прибере въ полка си

Въпросът за поддържане частитъ събрани, и следователно, тѣхната дееспособност всѣкога неотслабена, а дивизиите готови за всѣкакви задачи, вземаха се мѣрки да не си разхвърлятъ. Известно разхвърляне, макаръ нежелателно, все се налагаше. Щабът на армията, до колкото можеше, вземаше мѣрки да намалява разхвърлянето не можейки съвсемъ да го избегне.

Дружината отъ 3. Балканска дивизия, изпратена, по заповѣдъ отъ Щаба на Действующата Армия, въ Велесъ, въ разпореждане на началника на конната дивизия, щабът на армията разпореди да се върне, щомъ частитъ отъ 3/11. бригада пристигнатъ въ Велесъ.

Щабът на II. армия следъ пладне се премѣсти въ гр. Куманово, отдето командующият армията издаде следната

Заповѣдъ

по

II. отдѣлна армия

№ 17.

8. октомврий 1915. гр. Куманово

Храбри Балканци, Рилци и конници,

Съ удивителенъ устремъ, присъщъ на нашата победоносна българска армия, вие, презъ крайно пресѣчена мѣстностъ, презъ урви, стръмнини, долища и върхове, при непрестаненъ дъждъ, донемъ и нощемъ, полетѣхте срещу коварнитъ измѣнници сърби—наши врагове — и ги пометохте предъ себе си. Сръбскитъ полкове, които бѣха срещу васъ, ги нѣма вече: тѣ сж окончателно разсѣяни.

Вие влѣзохте въ стара българска земя, която петстотинъ години бѣ въ турско робство, и, вмѣсто да я огрѣе свобода, преди три години тя попадна подъ сръбско иго. Сърбитъ съ нечувани мъжки, съ бой, избивания, съ грабежи и тероръ искаха да посърбятъ българитъ отъ Македония и Моравско. Вие сега носите българска свобода.

Свидетель на вашия устремъ, на вашето самопожертвуване, на вашитъ усилия и храбростъ, азъ се покланямъ предъ вашитъ знамена и сърдечно, отъ името на Царя и Отецеството ви благодаря.

Пожелавамъ на всички ви да ви следва непрекъснатото щастие то на победата за полза на Отецеството и слава на Царя.

Да живѣе България!

Да живѣе Негово Величество Царя!

Действително, българските войски не срещнаха ни една къща, ни едно семейство, да не е пострадало отъ сръбското насилие. Сърбитѣ сж упражнявали всевъзможни физически и нравствени насилия надъ българитѣ, да се наричатъ и признаватъ за сърби. Македония, следъ Балканската война, бѣше наводнена отъ една престъпна спрямо наука, история, етнография и сѣвѣсть книжнина, за да се доказва и внушава на населението, че е сръбско. Въ туй отношение стремѣжътъ често достигаше смѣшни прояви, до нелепи просташки похвати, разчетени на убеждението, че населението ще да е стадо овце, безъ народна сѣвѣсть. Всичко българско бѣше предметъ на поругание, редомъ съ просташки възхваления на всичко сръбско, до степенъ на смѣхъ. Сърбитѣ проявили спрямо населението много по-грозни преследвания, по-изтънчени и по-груби едновременно, отколкото турцитѣ, на които, впрочемъ, въ преследването на българитѣ, сѣвѣтъ бѣха съюзници презъ време на владичеството на турцитѣ въ Македония.

9. октомврий

Действията на 1. бригада. Бой при гр. Скопие*)

Командирътъ на бригадата съ 24. Черноморски полкъ съ две батареи и една пионерна рота, на 8. октомврий къмъ 4 часа следъ пладне тръгна отъ Куманово по шосето за Скопие. На шосето колоната се изтегли едва къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл., движейки се по море отъ калъ. Полкътъ се спрѣ за ношуване северно отъ с. Арачиново. Задачата на полка бѣше да преследва безспирно сѣвѣтъ къмъ Скопие, да заеме града, да настъпи въ северозападна посока, да заеме Качаникския проходъ и се укрепи за пазенето му. Въобщо, да се отрѣже окончателно Македония отъ Сѣрбия.

Къмъ бригадата се очакваха да се присѣдинятъ двата ескадрона отъ конната дивизия отъ Велесъ.

Щабътъ на армията предаде въ щаба на дивизията за предаване на командира на 1. бригада следнитѣ сведения за сѣвѣтъ, събрани отъ мѣстнитѣ жители отъ Куманово:

На 6 и 7. октомврий сж отстъпили въ безредица, презъ Куманово, за Скопие остатъци отъ 18. полкъ, отъ 12. полкъ, II. позивъ, отъ 11. полкъ и отъ 2. полкъ, всичко около 6—7000 души съ осемъ орджия. Гражданинъ, избѣгаль отъ Скопие, събщи, че по височинитѣ североизточно отъ Скопие сѣвѣтъ копаели окопи.

Движението по шосето къмъ Скопие на 8. октомврий бѣше организирано така: авангардъ, командирътъ на 24.

*) Приложение 4.

Черноморски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ, една дружина съ 4 планински орджия и една пионерна рота. Главни сили, майоръ Йонковъ, три дружини (безъ една рота) съ 4 орджия; дѣсно странично прикритие — взводъ (тръгна още на 7. октомврий) по пѣтя в. 1287 в. 1043—с. Булачани; лѣво странично прикритие — взводъ (тръгна още на 7. октомврий) презъ с. Ягово, край желѣзопѣтната линия, с. Бѣлимъ бегово. Парковитѣ взводове и отдѣление отъ дивизионния лазаретъ следваха полка.

Къмъ 10 ч. сл. пл. на 8. октомврий, авангардътъ почна да се спуща отъ рида Колникъ, а преднитѣ му части достигнаха с. Орланци. Чу се залпъ отъ около тридесетина пушки откъмъ височината западно отъ с. Орланци. Главнитѣ сили се спрѣха — сѣдната на колоната бѣше около стражарницата южно отъ с. Никушакъ. Трима селени-българи (помаци) отъ с. Орланци и единъ отъ с. Никушакъ съобщиха, че на в. 1071 имало около хиляда души сѣвѣтъ съ едно-две планински орджия; 50 души отъ тѣхъ презъ деня слѣзали въ с. Орланци за хлѣбъ и надвечеръ се върнали.

Отъ дветѣ страни на шосето имаше долове, дълбоки около 50—80 метра, съ стрѣмни склонове. Колоната да излѣзе вѣнъ отъ шосето бѣше невъзможно. Хората бѣха изморени и станали впечатлителни; дѣсното странично прикритие бѣше слабо и насочено далечъ. Поради това, за да не се даватъ излишни жертви, колоната спрѣ, докато се разсѣмне. За обезпечаване на дѣсния флангъ, въ сѣщото време, изпрати се 4. дружина съ единъ планински взводъ презъ с. Никушакъ, височината западно отъ него и по в. 1071 за гр. Скопие, съ целъ да залови сѣвѣтъ на в. 1071, и на следния денъ, при настъплението за завладяване Скопие, да образува дѣсната колона. Дружината замина съ проводници отъ с. Никушакъ.

Авангардътъ ношува на мѣстото си, а главнитѣ сили — събрани южно отъ стражарницата. Хората цѣла нощъ прекараха на кракъ; цѣлата нощъ вали дъждъ. Кално бѣше навсѣкжде и не можеше да се седне. Батареята излѣзе на позиция и взе посока за стрелба къмъ рида на югозападъ, до колкото нощната дрезгавина позволяваше. Обозитѣ останаха на шосето.

Щабътъ на бригадата бѣше въ стражарницата.

На следния денъ, 9. октомврий, въ 7 ч. 30 м. пр. пл., движението къмъ Скопие почна. Когато, къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., челниятъ отрядъ достигна и излѣзе на рида при стражарницата, южно отъ с. Мойянци, откри се предъ колоната Скопското поле. Схваана се, че сѣвѣтъ не ще отбраняватъ Скопие. Командирътъ на бригадата отиде при предния отрядъ и, понеже дъждътъ продължаваше да вали, разпореди за разполагането на частитѣ въ гр. Скопие, мѣрки за охранение отвѣнъ и за вътрешния редъ въ града.

Движението продължи. Началникът на щаба на бригадата излѣзе напредъ, за да изучи положението. По пътя срещна ординареца, носещъ донесението отъ началника на авангарда, писано въ 10 ч. 45 м. пл. пр. Последниятъ донасяше, че врагъ се показалъ на височината надъ с. Хасанъ бей. Авангардътъ се развърналъ въ боенъ редъ. Позицията на сърбитѣ била ясно очертана на рида, западно отъ с. Хасанъ бей, до с. Инжиково, вкл., т. е. фронтъ около два км. Две планински орждия открили огънь срещу авангарда, но бризантнитѣ гранати рѣдко се прѣскали въ мочурливата мѣстностъ.

Авангардната дружина била развърнала три роти бойна частъ, а едната — поддрѣжка, задъ срѣдата, край пътя; пионерната рота — задъ нея; планинскиятъ взводъ — на позиция между с. Страчинци и шесето, непосредствено до него, но далечъ отъ досегаемостта на сръбския артилерийски огънь.

Началникътъ на щаба заповѣда на ординареца, който донесе донесението отъ началника на авангарда, да помоли командира на бригадата да изпрати една батарея; същиятъ ординарецъ да я доведе, а началникътъ на щаба ще ѝ покаже позиция. Щомъ батареята откачи, планинскиятъ взводъ ще трѣгне напредъ.

Началникътъ на щаба, отъ ген. шабъ майоръ Кирпиковъ, следъ това настигна авангарда и пое ръководството на действията му. Авангардътъ настѣпи 11/16. батарея, поручикъ Стояновъ, пристигна и излѣзе на позиция, вѣнъ отъ досегаемостта на сръбския артилерийски огънь. Въ скоро време, следъ 3-4 реда, отъ по два и по три, батареята на кара сърбитѣ да напуснатъ рида, предъ който авангарднитѣ роти подъ сръбския пехотенъ огънь бѣха залегнали.

Въ същото време, по гребена северно отъ с. Хасанъ бей, започнаха да се появяватъ сърби, по 20-30 души и да залягатъ по него; нѣкои стоеха прави. Изглеждаше, че сърбитѣ като че ли се готвятъ да контъратакуватъ дѣсния флангъ на авангарда. Батареята съ единъ взводъ обстреля сърбитѣ северно отъ с. Хасанъ бей, а съ другия преследва отстъпващитѣ сърби отъ позицията имъ южно отъ с. Хасанъ бей, по склоноветѣ на която авангарднитѣ роти почнаха да се качватъ.

4. дружина, която се събра по южния склонъ на в. 1071, бѣше насочена да настѣпи право къмъ северния край на с. Стайковци и да атакува лѣвия флангъ на сърбитѣ. Скоро дружината започна да се спуска отъ поменатия склонъ.

Главнитѣ сили, следъ като пропуснаха батареята, която излѣзе на трѣсъ напредъ по шосето, настѣпиха по същото въ походенъ редъ.

Щомъ нашиятъ артилерийски огънь малко отслабна, отстъпилитѣ сръбски пехотни части започнаха пакъ да се събиратъ на втория ридъ, южно отъ с. Хасанъ бей, около укреплението. По-нататкъ започваха да се събиратъ, отстъпвайки, и ония сръбски части, които преди малко бѣха почнали да настѣпватъ отъ къмъ с. Инжиково. Но авангардната дружина бѣше вече на първия ридъ задъ с. Хасанъ бей, южно отъ селото, и откри огънь по втория ридъ съ укреплението. Появилитѣ се по първия ридъ, северно отъ с. Хасанъ бей сръбски вериги, бити сполучливо отъ 11/16. батарея, също отстъпиха. Цѣлата батарея пренесе огъня си върху втория ридъ съ укреплението. Следъ нѣколко реда сърбитѣ и оттукъ почнаха да отстъпватъ, преследвани по петитѣ отъ авангарднитѣ роти, които се спуснаха отъ първия до втория ридъ и почнаха да се качватъ на последния. Планинскиятъ взводъ, натоваренъ, бѣше изпратенъ бързо напредъ да настигне ротитѣ и да излѣзе при тѣхъ на заетата сръбска позиция.

Единъ взводъ бѣше изпратенъ и отъ 11/16. батарея на трѣсъ да излѣзе задъ рѣката, около укреплението, и съ най-силенъ огънь да преследва отстъпващия врагъ; другиятъ взводъ остана на мѣстото си, за да следи за сърбитѣ. Когато първиятъ взводъ откри огънь отъ новата позиция, другиятъ взводъ излѣзе още по-напредъ за същата целъ.

Въ 12 ч. на пладне се изпрати заповѣдъ на 4. дружина да бърза въ посока на с. Стайковци. Тъкмо въ това време предъ началника на щаба на бригадата се яви подпоручикъ Малаковъ съ десетина конника отъ 6. коненъ полкъ, изпратенъ отъ командира на дивизиона (двата ескадрона), който бѣше при с. Урумлери. Това бѣха двата ескадрона, които шабътъ на II. армия изпрати отъ гр. Велесъ, отъ конната дивизия въ разпореждане на командира на 1/3. бригада. Началникътъ на щаба заповѣда на подпоручикъ Малаковъ въ 12 ч. 30 м. сл. пл., да изпрати веднага на галопъ два конника при командира на дивизиона, съ устна заповѣдъ отъ командира на 1. бригада: „Веднага да трѣгне съ дивизиона си, да мине покрай позицията на батареята, да излѣзе на дѣсния флангъ, да настѣпи по политѣ на планината, презъ с. с. Страгинци и Стайковци и да преследва врага, когото виждате“. Следъ това изпрати подпоручикъ Малаковъ съ останалитѣ конници да настѣпи по посоката, назначена за настѣпленieto на дивизиона, да влѣзе въ съприкосновение съ сърбитѣ, да следи силата имъ и посоката на движението имъ, да открие лѣвия имъ флангъ, за да освѣтли командира на дивизиона, който да ги атакува. Обърна вниманието на подпоручика на обстановката, тъй благоприятна за успѣшни конни действия.

Главните сили се приближаваха; съ тях бѣше и командирътъ на бригадата, който удобри всички разпореждания на началника на щаба. Самъ той сѣщо заповѣда 4. дружина да бърза къмъ северния край на с. Стайковци и да атакува лѣвия сръбски флангъ.

Командирътъ на бригадата съ щаба си премина рѣката, която тече източно отъ с. Хасанъ бей, и се изкачи на височината западно отъ селото. Сръбската пехота, нѣкжде въ рѣдки, нѣкжде въ гъсти вериги, бързо отстъпи къмъ височината източно отъ Скопие, като тукъ-тамъ спираше и обстрелваше буйно и нервно нашата авангардна дружина отъ 24. Черноморски полкъ, която бѣше се спуснала отъ рида съ укреплението, и безспирно преследваше сърбитѣ по петитѣ, като не имъ даваше възможностъ да се спратъ и устроятъ.

Пристигна планинскиятъ взводъ и се стовари югоизточно отъ укреплението, но веднага отново натовари и бързо настъпи напредъ, за да заеме позиция между рида съ укреплението и рида източно отъ града и да съдействува на 2. дружина, която се готвѣше да се изкачи на последния ридъ, влизайки въ подчинение на подполковникъ Кантарджиевъ. Пристигна и единъ взводъ отъ 11/16. батарея, който откри огънь по сръбската пехота на рида източно отъ гр. Скопие и северно отъ гробищата, по дветѣ страни на тюрбето; сръбската пехота почна да отстъпва задъ рида.

Въ това време, на около единъ к. м. северно отъ тюрбето, започнаха да се появяватъ гъсти сръбски вериги въ 3—4 реда. Взводътъ пренесе огъня си по тяхъ.

Приближи се 1/3. пионера рота насочена отъ щаба на бригадата на лѣвия флангъ на общото разположение.

Началникътъ на щаба, който бѣше излѣзалъ напредъ, и разпореждаше съ артилерийскитѣ взводове, виждайки сърбитѣ да се готвятъ да контъратакуватъ дѣсния флангъ на 2. дружина, върна се бързо назадъ, за да предизвика наша предупредителна атака. Срещна 3. дружина на майоръ Сотировъ, който бързаше, по заповѣдъ отъ командира на бригадата, да атакува вдѣсно отъ 1. дружина. Началникътъ на щаба го насочи бързо къмъ тригонометрическия пунктъ.

Командирътъ на бригадата, виждайки, че сърбитѣ контъратакуватъ дѣсния флангъ на 2. дружина, изпрати 1. дружина да атакува сърбитѣ въ сѣщата посока. Изпрати 4. дружина да побърза и атакува сръбскитѣ 3—4 роты, събрани около с. Бутелъ, които се готвѣха да контъратакуватъ нашия дѣсенъ флангъ; заповѣда на командира на 3. дружина да запълни съ две роты (9. и 10.) празнината между 1. и 4. дружини. Картечната рота се спрѣ отъ страна на тригонометрическия пунктъ.

Боятъ достига пълното си развитие. Дѣсниятъ флангъ на 2. и лѣвиятъ на 1. дружина, съ съдействието на артиле-

риятата и на картечната рота (мѣрникъ 1200 м.) отбиха сръбската контъратака и накараха сърбитѣ въ безредие и на тѣлпи да отстъпятъ задъ височината южно отъ бѣлото укрепление. Дѣсния флангъ на 1. дружина 9. и 10. роты и картечната рота, отблъсна сърбитѣ контъратакуващъ по посока северно отъ отдѣлното дърво и тригонометрическия пунктъ. И тукъ сърбитѣ въ безредие и на тѣлпи започнаха да отстъпватъ задъ височината съ бѣлото укрепление. Щомъ врагътъ отстъпи, нашитѣ части се насочиха къмъ височината източно отъ с. Бутелъ, силно заета отъ сърбитѣ,

4. дружина (три роты) съ съдействието на 2. планински взводъ атакува и височината източно отъ с. Бутелъ. Сърбитѣ се опитаха да контъратакуватъ, но бѣха разбити и обърнати въ бѣгство и то тъкмо тогава, когато гъсти тѣхни части се спущаха откъмъ Черна Гора планина и се развърщаха въ боенъ редъ. Това сѣ били 16. полкъ съ 4 планински орждия и 4 картечници, но, обстреляни отъ 4. дружина и планинския взводъ, започнаха съ голѣми загуби, сѣщо въ беззредица, да отстъпватъ задъ бѣлото укрепление (отъ северната му страна); сръбската батарея бѣше вече открила огънь. Къмъ тѣзи сръбски части се присъединиха и други, които до 6 ч. сл. пл. продължаваха да слизатъ по склоноветѣ на Черна Гора планина. Ясно личеше, какъ разстроениѣ и разбити сърби се стремѣха бързо да излѣзатъ изъ подъ нашия артилерийски и пехотенъ огънь и задъ височинитѣ съ бѣлото укрепление и южно отъ него се мжчеха да се устроятъ.

Напраздно се чакаше появяването на конния дивизионъ. Само единъ разездъ около 15 души къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. се появи на дѣсния флангъ, по посока на с. Радишани, но и той скоро повърна назадъ.

1. и 3. дружини преследваха сърбитѣ до с. Радишани, които успѣха да се узплъзнатъ изъ подъ огъня; почна да се смръква; дружинитѣ се спрѣха на позиция западно отъ р. Радишани. Преследването съ артилерия бѣше невъзможно, поради голѣмата калъ и разкиснатата почва,—не можеше да се мѣсти бързо напредъ. Само единъ планински взводъ можѣ да излѣзе напредъ на позиция, на височината източно отъ с. Рукомия, къмъ 5 ч. сл. пл. и съ рѣдъкъ огънь съдействуваше на 3. и 4. дружини до тъмно. 12. рота, която още на 8. октомврий бѣше изпратена въ дѣсно странично прикрытие презъ мон. Матейче (вмѣсто взводъ, споредъ заповѣдта на бригадата), едва на 10. октомврий, къмъ пладне, се спусна по склоноветѣ на Черна Гора планина—тя наблюдаваше отъ високо боя, но участие въ него не взе. Лѣвото странично прикрытие, два взвода отъ 11. Сливенски полкъ, се присъедини къмъ опашката на колоната и образува прикрытие на обоза. Другитѣ два взвода съ знамето останаха въ поддръжка на бригадата.

Отъ разпитването на пленниците и бѣглеците се оказва, че отъ сръбска страна сж участвували въ боя 12., 18., 20., 3., и 16. полкове и една дружина отъ 2. полкъ съ осемъ планински и едно-две тежки полски орждия срещу нашите три и половина дружини съ една полска и една планинска батареи. Часть отъ сръбските сили сж дошли въ време на боя съ желѣзницата отъ Митровица.

Заловени бѣха около 300 пленници и взети много пушки и едно гаубично орджие.

Нашите загуби бѣха: убити — 1 офицеръ и 24 войника ранени — 5 офицери и 236 войника. Всичко загуби — 6 офицера и 260 подофицери и войници.

Сърби—убити и оставени ранени повече отъ 500 души.

Сърбитѣ продължаваха да получаватъ подкрепления. Предъ видъ на това, командирѣтъ на бригадата поиска да се изпрати и другиятъ полкъ отъ бригадата му—11. Сливенски, съ смѣтка да осъмне на 10. октомврий на позицията при Скопие.

Двата ескадрона отъ конната дивизия не вземаха участие въ боя. Командирѣтъ на дивизиона, майоръ Смиловъ едва къмъ 8 ч. сл. пл. се яви въ щаба на бригадата. Получивъ заповѣдь на следния день да нареди да се разузнае въ посока на Тетово какви сръбски сили сж отстѣпили, а съ дивизионѣтъ да действува на лѣвия сръбски флангъ. Дивизионѣтъ ношува въ с. Урумлери.

24. Черноморски полкъ ношува въ боенъ редъ на височините северно отъ Скопие, по лѣвия брѣгъ на р. Радишаница, между гр. Скопие и с. Радишани, а именно: две роты съ две планински орждия и две картечници, капитанъ Бакърджиевъ, въ дѣсно; две роты съ две планински орждия и две картечници, майоръ Йонковъ, въ срѣдата; една дружина съ една батарея, подполковникъ Кантарджиевъ, въ лѣво надъ гр. Скопие; поддържка, две дружини, майоръ Сотировъ задъ срѣдата.

Както гр. Куманово и тукъ сърбитѣ се опитаха да запалятъ града Скопие—успѣха да запалятъ само северния му край.

Двамата офицери отъ щаба на армията, ротмистъръ Богдановъ и поручикъ Тошевъ, които бѣха изпратени въ Скопие при командира на бригадата, да наблюдаватъ боя. Доложиха въ щаба на армията, както за обстановката, така и за искането на командира на бригадата—11. Сливенски полкъ да замине за Скопие. Тѣй като сърбитѣ се оказаха силни и продължаваха да се засилватъ съ естественото желание да запазятъ Косово поле, презъ което минаватъ единствените останали още съобщения съ Албания, за себе си, командующи армията побърза да съобщи на началника на дивизията съгласието си, щото 11. Сливенски полкъ съ две батареи да

замине веднага за гр. Скопие. Една дружина отъ 11. Сливенски полкъ съ отдѣлението—10. и 12. батареи отъ 16. артил. полкъ — веднага замине; 11. батарея отъ сжщото отдѣление бѣше съ 24. Черноморски полкъ. Изпращането, обаче, на 11. Сливенски полкъ се забави, поради липса на хлѣбъ, съ който полкѣтъ искаше да се снабди. Следъ като полкѣтъ се снабди съ хлѣбъ отъ тоя приготвенъ отъ комендантството на 7. Рилска дивизия, и когато командирѣтъ на бригадата отъ Скопие съобщи, че тамъ хлѣбъ ще се намѣри, полкѣтъ трѣгна едва на 10. октомврий и то следъ пладне. Едната дружина трѣбваше да замине за Велесъ, въ разпореждане на началника на конната дивизия, съгласно заповѣдта отъ Щаба на Действующата Армия, но, вмѣсто нея, се изпрати командирѣтъ на 3. бригада отъ 7. Рилската дивизия, полковникъ Бурмовъ, съ 53. полкъ да завладѣе гр. Велесъ и по двата брѣга на р. Вардаръ.

Началникѣтъ на 3. Балканска дивизия поиска да изпрати 11. Сливенски полкъ (дветѣ дружини) направо къмъ с. Бѣлограцъ, северно отъ Качаникъ, но щабѣтъ на армията не се съгласи, защото дружините, независимо отъ невъзможността да се прехранватъ, отдѣлени въ планинската мѣстност на около 40—50 км., рискуваха или да бездействуватъ и гладуватъ, или да бждатъ разбити отдѣлно.

Днесъ, 9. октомврий, къмъ 11 ч. пр. пл., 32. Загорски полкъ, съгласно заповѣдта отъ щаба на армията отъ 7. октомврий, пристигна въ гр. Прешово всрѣдъ възторжените викове на освободеното население. Сръбските части при напускане града запалиха сѣното, но населението и Загорци успѣха да загасятъ огъня и да запазятъ около три милиона кгр. сѣно; сърбитѣ оставиха сѣно, ячмикъ и други хранителни припаси. Къмъ височините на с. Мучи баба, споредъ показанията на Прешовци, отстѣпили около една и половина дружина.

Командирѣтъ на 32. Загорски полкъ, полковникъ Йосифовъ, изпрати 3. дружина съ две картечници, майоръ Печевъ, да завладѣе височините при с. Мучи баба, а следъ това, на другия день, 10. октомврий, да заеме гр. Гиляне, съ целъ да охранява посоката Прищина—Гиляне—Куманово, съобщавайки на командира на дружината за движението на 4/3. ескадронъ презъ с. с. Изворъ и Рѣка, за да пресѣче телеграфните съобщения по посока Бояновци—Гиляне—Феризово (Сърбия—Македония) и желѣзницата при Феризово. Покъсно на сжщия се придаде и една батарея, която замине въ 4 ч. сл. пл. по пѣтя Прешово—Бухичъ—Дипча. На другия день, 10. октомврий, дружината зае височината северно отъ с. Дипча.

Днесъ, 9. октомврий, къмъ 6 ч. сл. пл., частите на дивизията бѣха разположени: 2. бригада (29. Ямболски полкъ

съ две планински батареи) северно отъ гр. Враня, подчинена на щаба на армията; 32. Загорски полкъ съ 6. арт. полкъ, 4/3. ескадронъ и една пионерна полурота въ гр. Прешово. 3. дружина отъ полка съ две картечници и една батарея къмъ с. Мучи баба (полкътъ бѣше подчиненъ на щаба на армията); 11. Сливенски полкъ, едно отдѣление отъ 16. арт. полкъ, 3. бригада, едно отдѣление отъ 17. арт. полкъ, едно планинско отдѣление (две батареи), 3. дивизионенъ ескадронъ, 3. военно-полеви полуюескадронъ, една пионерна рота, телеграфната и мостова роти и щабътъ на дивизията—въ Куманово; 24. Черноморски полкъ съ една батарея отъ 16. арт. полкъ и една планинска батарея, една пионерна рота и щабътъ на 1. бригада — между гр. Скопие и с. Радишани; 45. полкъ се прибра при бригадата си, 3. бригада, въ гр. Куманово.

Сутринта на 10. октомврий пристигнаха отъ Куманово въ Скопие само дветѣ батареи, 10. и 12. отъ 16. арт. полкъ. 11. Сливенски полкъ пристигна едва въ 7 часа сл. пл. и се спрѣ на бивакъ, дето го очакваха 10,000 хлѣба и три каци сирене.

Въ сжщия день, 10. октомврий, командирътъ на 1. бригада съ щаба си, на чело на 4. дружина отъ 24. Черноморски полкъ, съ музиката влѣзе въ града, посрещнатъ отъ освободенитѣ отъ сръбско иго български граждани съ неопиуемъ възторгъ.

4. дружина, майоръ Гърдевъ, остана гарнизонъ въ града.

Презъ цѣлия день, 10. октомврий, 1. бригада (24. Черноморски полкъ) остана при гр. Скопие да чака частитѣ си отъ Куманово. Бой съ врага тѣя день нѣмаше.

Следъ нѣколко дни, намѣреното въ Скопие се приведе въ известность: 220 каси призматически барутъ, 200 каси барутъ въ торби за не с. с. орждия, 500 каси съ динамитъ и бомби, 17,000 каси разни патрони, 6490 сандѣка руски берданови патрони, 990 пушки Манлихеръ образецъ 95 г., 5160 пушки Манлихеръ образецъ 88 г., 2510 пушки образецъ Маузеръ, 670 пушки образецъ италиански, 94 пушки образецъ ромжнски, 360 пушки Маритини и 5000 пушки разни.

7. пех. Рилска дивизия

Дивизията пристига въ Куманово следъ пладне.

Съ разрешение отъ щаба на армията полската артилерия мина по шосето.

Частитѣ на дивизията бѣха посрещнати отъ командующия армията, предъ когото бодро минаха церемони-

аленъ маршъ. Ликуващето население въсторжено посрещаше войскитѣ.

Частитѣ се спрѣха на бивакъ западно отъ гр. Куманово

Нѣкои артилерийски части бѣха останали назадъ — 1. отдѣление отъ 17. арт. полкъ стигна до с. Войника, а 2. отдѣление 7. арт. полкъ — гр. Кратово.

8. рота отъ 54. полкъ стигнали въ с. Св. Николе; а 3. и 4. роти и двата взвода 12. рота — с. Злетово.

Конната дивизия

Презъ нощта срещу 9. октомврий сръбитѣ пакъ се опитаха да насилятъ мостоветѣ на р. Вардаръ, въ гр. Велесъ, но бѣха отбити съ загуби.

Презъ деня, 9. октомврий, огньтъ отъ дветѣ страни продължи. Сръбитѣ въ града и на височинитѣ надъ западната частъ на града постоянно се засилваха. Забелязваше се движение на сръбски товаренъ обозъ по долината на р. Бабуна, безъ да бжде обстрелванъ отъ насъ.

Съ заповѣдь по дивизията се организира отбраната на позицията.

Щабътъ на Действующата Армия съобщи, че 11. Македонска дивизия трѣгва въ походъ, и ще се съсрѣдоточи: щабътъ на дивизията съ дветѣ си бригади въ края Щипъ—Велесъ—Клисели, а една бригада — около Куманово.

Помоли се Щаба на Действующата Армия да се изпратятъ административни чиновници въ освободенитѣ земи. Командующиятъ армията назначи цензора отъ щаба на армията д-ръ С. Керемитчиевъ за окръженъ управителъ въ Скопие.

10. октомврий

Конната дивизия

Сръбитѣ наново се опитаха презъ нощта срещу 10. октомврий да насилятъ мостоветѣ въ гр. Велесъ, но пакъ бѣха отбити съ доста загуби.

За да бжде отбраната по-добре обезпечена и по-съсрѣдоточена, началникътъ на дивизията на два пжти заповѣда да се изгори малкиятъ мостъ, което, за щастие, не стана. Взаимното обстрелване презъ деня продължи.

Радиотелеграфното отдѣление се изпрати въ Св. Николе, вмѣсто да се държи при дивизията.

Южно отъ с. Криволакъ се забелязваше прииждане на французки пехотни части, настъпили до с. Драгоево. Постановениятъ офицерски взводъ на поручикъ Ташевъ да следи за врага, биде изненаданъ — началникътъ на разерда бѣ убитъ, а два конника и три коня — ранени; поради това се изпрати другъ резездъ, поручикъ Продановъ.

7. пех. Рилска дивизия

Пристигнаха всички артилерийски части отъ дивизията въ Куманово. 2/17. отдѣление, което действуваше въ състава на 3. Балканска дивизия (3. бригада), се присъедини къмъ дивизията си. Парковетъ бѣха съсредоточени въ гр. Кратово.

Частитъ отъ дивизията се възползуваха отъ времето, докато бѣха въ Куманово, въ очакване на нови задачи, да подтегнатъ материалната си частъ и подобрятъ бита на войниците. Презъ всичкото време на движението дивизионното интенданство не можа да окаже никаква услуга на частитъ за тѣхната прехрана.

На 13. октомврий дивизията замина на югъ, къмъ Щипъ — Велесъ.

Щабътъ на Действуещата Армия привлѣче вниманието и частъ отъ силитъ на II. армия въ северна посока и й наложи действия по долината на р. Българска Морава, за да се очисти тая долина отъ сърбитъ и да се съдействува на лѣвото крило на I. армия (на I. Софийска дивизия) да излѣзе въ сжщата долина.

По заповѣдь отъ Щаба на Действуещата Армия, 29. Ямболски полкъ бѣ привлѣченъ въ северна посока, по долината на р. Българска Морава. Щабътъ на армията освободи полка отъ грижи за охранение долината южно отъ гр. Враня. Частитъ отъ тоя полкъ, които бѣха въ Бояновци, се присъединиха къмъ полка си, а 32. Загорски полкъ зае Бояновци, вземайки мѣрки за запазване желѣзопътния и шосейния мостове при града. Отъ два и половина ескадрона, които имаше полковникъ Бошнаковъ, единиятъ се даде на командира на 32. Загорския полкъ за Бояновци и Враня, а единъ и половина останаха за полковникъ Бошнаковъ. Частитъ отъ 32. Загорски полкъ, дето и да бѣха, оставаха въ подчинение на командира на тоя полкъ, комуто се възложи задачата да охранява долината на р. Българска Морава отъ Враня до Прешово, включително двата града; командирътъ на 32. Загорски полкъ остана подчиненъ на командующия армията.

Ескадронътъ отъ 3. Балканска дивизия, придаденъ къмъ 32. Загорски полкъ остана въ полка за изпълнение възложената му задача.

Съ притеглянето на 32. Загорски полкъ отъ 2/3. бригада на северъ за действия по съседство съ 29. Ямболски полкъ отъ сжщата бригада, все оставаше надежда бригадата да се събере, а съ подчинението 32. Загорски полкъ на право на командующия армията, освобождаваше се началника на 3. Балканска дивизия отъ грижитъ да командва голѣмъ фронтъ.

На 10. октомврий въ 5 ч. 40 м. пр. пл. отъ Щаба на Действуещата Армия се получи следната заповѣдь:

1. пех. Софийска дивизия се намира въ затруднително положение. Разпоредете полковникъ Бошнаковъ да настъпи енергично на Чемерникъ, по долината на р. Морава, за да завладѣе Власина планина и се яви въ тилъ на Сурдулица. Въ негова помощ да се изпрати и 32. Загорски полкъ, а вмѣсто последния да се изпрати другъ полкъ отъ 3. Балканска дивизия, който да заеме Прешово, Гиляне и Враня и да служи за свързка съ бригадата, която действува по посока на Скопие.

Въ подкрепление на конната дивизия да се изпрати единъ полкъ отъ 3. бригада, съ едно полско артилерийско отдѣление. Конната дивизия да разруши мостоветъ на р. Бошово при ж. п. ст. Демиръ капия, на р. Индже Кара су (Черна) при ж. п. ст. Градско, а въ случай на нужда, и моста на р. Вардаръ въ гр. Велесъ. Останалитъ три полка съ нужното количество артилерия да останатъ въ Ваше разположение, съсредоточени въ гр. Куманово. По заповѣдь.

Привличане частъ отъ армията на северъ, въ долината на р. Бѣлг. Морава

3. пех. Балканска дивизия се привлѣче зъ северна посока, къмъ долината на р. Българска Морава. Театърътъ на действията на II. армия ставаше все по-голѣмъ за нейнитъ слаби сили. И безъ това вниманието на армията се отвлѣче въ две противоположни посоки: по долината на р. Вардаръ, на югъ, срещу англофренцитъ, които, по донесението отъ конната дивизия, се стремѣха да се разпространяватъ, и на северъ, къмъ Косово поле, дето сърбитъ почнаха да се засилватъ, за да държатъ съобщенията си презъ Косово поле свободни къмъ Албания, или пъкъ да могатъ, по-късно, да потърсятъ съединение съ англофренцитъ въ Вардарската долина. Силитъ на II. армия отслабваха, поради неизбежната необходимостъ да се разпрѣсватъ. При тая обстановка, по-добре би било съ възможно по-слаби части II. армия да се укрепѣше и отбранява, ако бѣ нужно, нейде къмъ Враня, въ която посока тя имаше свои части, а съ останалитъ сили бързо да излѣзе на западнитъ изходи отъ Черна Гора планина за Косово поле и да се укрепя докато пристигнатъ нови

сили за настъпване по-нататък. Първоначалната грешка в стратегическото развързване на българската армия почна все повече да се чувствава.

Щабът на II. армия, за да обедини мислитъ и командването и да обезпечи единството въ действията издаде следната

Заповѣдь
по
II. отдѣлна армия
№ 8.

Щабъ 10. октомврий 1915. г.
гр. Куманово Карта 1:210,000 и 1:75,000 10 ч. 50 м. пр. пл.

Следъ завладяването на Куманово и Враня, армията завладѣ Скопие, Прешово и Велесъ.

Неприятельтъ съ остатки отъ разбититѣ си части е отстъпилъ отъ татъкъ Велесъ и къмъ прохода Качаникъ и Гиляне.

Колонитѣ на полковницитѣ Бошнаковъ и Сантурджиевъ, подъ началството на полковникъ Бошнаковъ, настъпватъ отъ Враня и Брѣсница въ северна посока по двата брѣга на Моравската долина.

Армията да продължи преследването на неприятеля за завладяването на Качаникския проходъ, да помага на настъплението на 1. пех. Софийска дивизия къмъ Власина планина, като обезпечи владѣнието на желѣзопѣжнитѣ линии Удово—Велесъ—Скопие—Качаникъ—Феризово и Скопие—Куманово—Враня.

Заповѣдвамъ:

Генералъ-майоръ Рибаровъ.

2. бр. отъ 3. Балк. див. . . 8 др.
13. Рилски полкъ . . . 4 др.
Отъ 3. арт. бригада:
Две отдѣления . . . 6 бат.
Едно план. отдѣление . . 2 бат.
Отъ 7. арт. бригада:
Едно план. отдѣление . . 3 бат.
Конната дивизия . . . 3 $\frac{1}{2}$ еск.
Всичко: 12 др., 11 бат., 3 $\frac{1}{2}$ еск.

Полковникъ Поповъ.

1. бр. отъ 3. Балк. див. . . 8 др.
Отъ 3. арт. бригада:
Едно отдѣление . . . 3 бат.
Една план. батарея . . . 1 бат.
Конната див. 2 еск.
Всичко: 8 др., 4 бат., 2 еск.

Да продължи енергично настъплението по долината на р. Морава къмъ Чемерникъ, за завладяване на Власина планина и се яви въ тилъ на Сурдулица.

Да продължава изпълнението на дадената му задача, следъ като е завладялъ Скопие, да завладѣ Качаникъ, като отхвърли неприятеля на западъ, къмъ Шаръ планина; да разузнава въ посока на Феризово, като влѣзе въ свръзка съ частитѣ, изпратени отъ Прешово къмъ Ги-

ляне; да остави дружина въ Скопие и полуеткадронъ за разузнаване по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ и въ посока на Тетово.

Полковникъ Петровъ

3. бр. отъ 3. Балк. див. . . 6 др.
Отъ 3. арт. бригада:
Едно отдѣление . . . 3 бат.
Див. кон. за Балк. див. . 1 еск.
Всичко: 6 др., 3 бат., 1 еск.

Да охранява желѣзопѣжната линия Куманово—Прешово—Бояновци—Враня, като остави отъ 46. полкъ една до две роты въ Бояновци; една дружини — въ Враня и една и половина дружина — въ Прешово, а 45. полкъ — въ Куманово.

Отъ дружинитѣ въ Прешово да се изпратятъ части къмъ Гиляни, които да влѣзатъ въ свръзка съ бригадата на полковникъ Поповъ, къмъ Феризово.

Щабътъ на бригадата — въ Прешово, а щабътъ на 46. полкъ — въ Враня.

Да завладѣ Велесъ по двата брѣга на Вардаръ и поддържа конната дивизия, която ще разузнава въ южна посока.

При необходимостъ, да разруши моста на р. Вардаръ.

Полковникъ Бурмовъ

53. полкъ 3 др.
Отъ 7. арт. бригада:
Едно отдѣление . . . 3 бат.
Див. конница 1/2 еск.
Всичко 3 др., 3 бат., 1/2 еск.

Да разруши мостовѣтъ на р. Бошево при ж. п. ст. Демиръ капия и на р. Индже Кара су при ж. п. ст. Градско.

Да разузнава въ южна посока.

Да държи постоянна свръзка съ командира на 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия, полковникъ Бурмовъ.

Генералъ Таневъ

Конната дивизия 8 еск.
и две конни батареи . . 2 бат.
Всичко 8 еск., 2 кон. бат.

2. Началникътъ на 3. Балканска дивизия да разпредѣли пикетната си дружина между бригадитѣ отъ Балканската дивизия.

3. 32. Загорски полкъ да трѣгне по ешелонно въ северна посока, шомъ частитѣ му бждатъ смѣнени отъ 46. полкъ

4. 11. Сливенски полкъ (четири дружини) още тази сутринъ получи заповѣдь да замине съ бригадата си.

5. Армейското и дивизионното интендантство най-бързо и на всѣкъде да турятъ въ известностъ продоволственитѣ държавни и

Военно-исторически сборникъ, кн. 3. и 4.

на частни лица припаси, от които да открият разходни магазини в Куманово, Скопие, Бояновци и Враня.

б. Да се вземат най-енергични мърки за поправката на прекъснатите телеграфни линии и се свържат чрез тях всички щаботове, непосредствено подчинени на щаба на армията. Същите да се свържат съ летеща поща.

Въ Куманово и околността останаха отъ 7. Рилска дивизия: 22. Тракийски полкъ, 54. полкъ, една дружина отъ 26. Пернишки полкъ, 7. арт. полкъ (петъ батареи и една планинска батарея), 17. арт. полкъ (едно отдѣление). Отъ тая дивизия, 14. Македонски полкъ бѣше къмъ Струмица, 26. Пернишки полкъ на лѣвия флангъ на I. армия, въ състава на последната, а 53. полкъ — къмъ Велесъ. Щабътъ на армията предполагаше, че 7. Рилска дивизия скоро ще бжде отвлечена въ южна посока, и се стремѣше да я държи възможно по събрана.

Отъ 3. Балканска дивизия въ Куманово оставаше само 45. полкъ. Дивизията се разхвърли по неволя на единъ фронтъ отъ около 100 км., разбира се, не всички части на тоя фронтъ се командуваха отъ началника на дивизията.

Щабътъ на армията предупреди щаба на 3. Балканска дивизия, още въ 9 ч. пр. пл., че днесъ къмъ пладне ще излезе заповѣдта по армията—дивизията да бжде готова веднага да пристъпи къмъ изпълнението ѝ. Началникътъ на дивизията между мърките, които обикновено се взематъ да бждатъ частитѣ готови за пѣть, разпореди тѣ да се построятъ и да чакатъ заповѣдъ да тръгнатъ!

Къмъ 1 ч. сл. пл. частитѣ, следъ дълго, напраздно чакане въ походно снаряжение, тръгнаха въ походъ.

На командира на 2/3. бригада се изпрати съответната заповѣдъ по телеграфа.

Действията на 32. Загорски полкъ

3. дружина на майоръ Печевъ на 9. октомврий, въ 4 ч. сл. пл., бѣше заминала по пѣтя Прешово—Бухичъ—Дипча, и днесъ, на 10. октомврий, заемаше височината северно отъ последното село.

Командирътъ на дружината се научи отъ мѣстното население, че сѣрбитѣ съ около седемъ дружини имали намѣрение да преминатъ Черна Гора планина и развалятъ съобщенията Куманово—Враня.

Командирътъ на полка изпрати 2. дружина на северъ, къмъ с. Дупиле, съвмѣстно съ 3. дружина да атакува и отхвърли сѣрбитѣ, които се появили около с. с. Дупиле, Билинца и Добросинъ. 3. дружина, обаче, не успѣ да изпълни заповѣдта, поради лошитѣ пѣтища отъ с. Мучи баба за с. Дупиле—нѣмало никакъвъ пѣть, а отъ с. Бухичъ за с. с. Ду-

пиле и Билинца имало само пѣтека. Дружината тръгна отъ с. Мучи баба обратно за с. Бухичъ, къмъ 5 ч. сл. пл. и замръкна и ношува до с. Дипча. Въ донесението си командира на дружината донася, че действието на дружината е възможно само по посока на Гиляне; сѣрбитѣ южно отъ Гиляне, по лѣвия брѣгъ на р. Българска Морава при с. Велкенца, се усилили и окопали. По рида Дуплица забелязали движение на сѣрбскитѣ части, една—две роти.

1. дружина, майоръ Георгиевъ, съ две картечници и 2/6. отдѣление тръгна въ 7 ч. 30 м. пр. пл. за гарнизонъ въ гр. Враня.

7. и 8. роти заминаха за гр. Бояновци, за да охраняватъ желѣзопѣтнитѣ и шосейнитѣ мостове и линията отъ с. Бояновци, вкл., до ж. п. ст. Жабешко, изкл. Ротитѣ заминаха за Бояновци, заедно съ 1. дружина.

Когато 1. дружина стигна при с. Райнци, узна отъ единъ нашъ разездъ, когото срещна, идещъ отъ Бояновци, че сѣрбитѣ—около две дружини съ шестъ орждия и две картечници заемали позиция на височинитѣ западно отъ Бояновци и биели пѣтя Бояновци—Гиляни, по лѣвия брѣгъ на р. Българска Морава, а сѣщо шосето Прешово—Бояновци, източно отъ с. с. Ослари и Лѣво село. Командирътъ на дружината зае съ 2. рота моста на р. Българска Морава южно отъ Бояновци и се насочи къмъ с. с. Несалци—Ослари; прогони сѣрбитѣ съ бой и зае позициитѣ имъ севороизточно отъ село Личани.

Командирътъ на полка, като узна отъ мѣстнитѣ жители, че сѣрби, около седемъ дружини, се укрепяватъ при с. с. Дупиле, Билинци и Добросинъ, заповѣда на командира на 1. дружина да свърне на лѣво и, съвмѣстно съ 3. дружина, да атакува и прогони сѣрбитѣ отъ посоченитѣ позиции.

1. дружина прогони сѣрбитѣ отъ дѣсния брѣгъ на р. Българска Морава; на лѣвия брѣгъ, обаче, дето е сѣрбската батарея, сѣрбитѣ останаха на позицията си.

Майоръ Анастасовъ — две роти отъ 29. пех. Ямболски полкъ, въ Бояновци, отказа да настъпи и атакува, като се оправдаваше съ ограниченото разбиране на задачата си: „Да пази височината югозападно отъ с. Кралове куке, за да прикрива тила на бригадата (2. бригада — 29. Ямболски полкъ), действаща северно отъ гр. Враня“.

Командирътъ на 1. дружина настъпи, споредъ заповѣдта отъ командира на полка, и въ 4 ч. 45 м. сл. пл. зае височинитѣ надъ с. Несалци, дето и ношува.

Въ 9 ч. и 15 м. сл. пл. командирътъ на полка получи заповѣдта да върви за гр. Враня, следъ като бжде смѣненъ отъ 46. полкъ, постепенно.

На 10. октомврий вечерята разположението на 3. Балканска дивизия бѣше следното: 1. бригада въ Скопие; 46. полкъ съ едно отдѣление отъ 16. арт. полкъ и едно планинско отдѣление — Прешово; 32. Загорски полкъ — Мучи баба (3. дружина съ една батарея), Прешово (4. дружина и 5. и 6. роти съ две батареи), Бояновци (1. дружина и 7. и 8. роти съ едно отдѣление); 29. Ямболски и 13. Рилски полкове — северно отъ Враня, на линията на с. Брѣсница.

* * *

Въ развитие заповѣдта по армията и за съдействие на 1. бригада, която щѣше да настѣпи на 11. октомврий отъ Скопие за Качаникския проходъ, се даде на командира на 3. бригада въ 10 ч. 15 м., сл. пл. заповѣдъ да настѣпи. На 11. октомврий, въ посока на Гиляне — Феризово съ целъ да действува срещу сѣрбитѣ, които заематъ северозападния изходъ на Качаникския проходъ, като му съобщаваха, че 1. бригада ще настѣпи на 11. октомврий отъ Скопие, 45. полкъ е насоченъ отъ Куманово по пѣтя за с. с. Изворъ-Рѣка, и му е заповѣдано да достигне с. Бѣляковци, дето ще чака заповѣдта на командира на 3. бригада. Задачата по охраната на линията Прешово—Бояновци—Враня не се отменява. Съ 45. полкъ следва една планинска батарея.

И тъй, на северъ 32. Загорски полкъ се насочи къмъ Враня за пресѣдинене къмъ 29. Ямболски и 13. Рилски полкове, подъ началството на генералъ Рибаровъ (12 дружини съ 11 батареи и 3 1/2 ескадрона; който ще настѣпи на северъ отъ Враня, за да завладѣе Власина планина и се яви въ тилъ на Сурдулица). 1/3. бригада, (8 дружини съ 4 бат. и два ескадрона) се насочи отъ Скопие, а 3/3. бригада (6 дружини съ 3 батареи и 1 ескадронъ) — отъ Прешово и Куманово за завладяване на Качаникския проходъ и да прекъсне съобщенията по линията Бояновци—Феризово.

Срещу 1. бригада при Скопие сѣ действували около 3 сѣрбски дружини, сборъ отъ остатѣцитѣ на разбити полкове, действували досега срещу II. армия.

На югъ, 53. полкъ отъ 7. Рилска дивизия (3 дружини съ 3 батареи и полуескадронъ) днесъ се движеше за Велесъ. При Велесъ конната дивизия (8 ескадрона съ 2 конни батареи) бѣше на позициитѣ си източно отъ града.

Въ Куманово бѣха 22. Тракийски и 54. полкове, отъ Рилска дивизия (7 дружини), дружинитѣ на които не бѣха още пристигнали.

14. Македонския полкъ бѣше южно отъ Струмица, при Валандово, и още на 9. октомврий води бой съ по-многочислени френски войски.

Днесъ командующи армията, началникътъ на щаба на армията и офицерътъ за порѣчки при командующи армията

Негово Царско Височество князь Кирилъ Преславски, отидоха въ гр. Скопие.

Посрѣщането, което градътъ направи на Царския синъ е неопикуемо.

Въодушевение, сълзи отъ щастие, щастие отъ добитата свобода на твърдитѣ българи—скопски граждани, тъй теглили отъ турско и сѣрбско робство, се четѣше по лицата на гражданитѣ, които буквално всички бѣха излѣзли на улицата. Море отъ хора; улицитѣ изпълнени отъ граждани; по прозорци само сияещи лица. Всички се стремѣха, притискаха се да видятъ Царския синъ; ако не бѣха офицеритѣ отъ щаба на армията около князь Кирилъ, той би билъ смачканъ отъ железитѣ да се приближатъ при него и се докоснатъ до облѣклото му. Тѣзи, които го виждаха, които го чуваха, които го докосваха, плачеха, ридаяха . . . Той бѣ обсипванъ съ цафты и вѣнци. Предъ него, по пѣтя, се хвърляше зеленина. Стѣни, къщи, прозорци, покриви—всичко бѣше окичено съ зеленина, килими и български трицѣтни флагове. Чужденци се чудѣха и се питаха де бѣха тия хора други пѣтъ, когато сѣрбитѣ и съ полиция не можеха да ги изкаратъ на улицитѣ при нѣкакво сѣрбско тържество? Свещеницитѣ, развълнувани посрещнаха Царския синъ предъ църквата и отслужиха благодарственъ молебенъ. Всички присѣтствуващи въ църквата се разплакаха отъ умиление, когато свещеникътъ прогласи молитва и на многая лѣта за българския народъ, за българското войнство и за Царя на българиитѣ. Посрѣщането ще остане неизликуемо отъ паметта на всички, били тоя день въ Скопие.

Въ 2 ч. пр. пл. 11. октомврий отъ Щаба на Действующата Армия се получи следната заповѣдъ:

„Военно-политическата обстановка налага едно бързо завършване на операциитѣ около Скопие. За тази целъ, разпоредете бързо да се настѣпи на северъ отъ Скопие за овладяването на Качаникския проходъ, следъ което въ кѣсо време да се организира една укрепена позиция, която да затвори всички посоки, които водятъ отъ Стара Сѣрбия (Косово) въ Македония, на линията Шаръ планина—Качаникъ—Лараманъ—Бояновци. Тази позиция ни е необходима, отъ една страна, за да спремъ всѣко настѣпление на сѣрбитѣ въ тази посока, отъ друга, да може да се държимъ съ по-малко сили, за да отдѣлимъ по-голыми сили на югъ, въ случай че десантнитѣ войски въ Солунъ предприематъ едно настѣпление въ Македония, което е твърде вѣроятно. При това, да се има предъ видъ възможността за едно насочване на 7. Рилска дивизия къмъ долното течение на Брѣгалница за противопоставяне на напирателя откъмъ югъ. За сега Вардаръ нѣма да се минава. Подѣсния му брѣгъ да се води само разузнаване по посока на Прилепъ и Демиръ капия, обаче, на всѣка цена трѣбва да се попрѣ-

чи на противника да се прехвърли отсамъ Вардаръ, отъ гр. Скопие до Демиръ капия. Да се направятъ сериозни разрушения по железопътната линия.

Оценката на обстановката и разпорежданията отъ Щаба на Действующата Армия съвпадаха въ главнитѣ си мѣста съ тия отъ щаба на II. армия. Въ Щаба на Действующата Армия се донесе, че операцията около Скопие, която днесъ се предприема, е започната още вчера, понеже се искаше да се свърши съ нея часъ по-скоро по сжщитѣ съображения и въ сжщия редъ.

Предположението, че частъ отъ силитѣ на II. армия ще бждатъ отвлѣчени на югъ се оправда, а съ това и запазване частитѣ отъ 7. Рилска дивизия да не се свързватъ съ действията на северъ, която посока се запазваше за 3. Балканска дивизия.

Щабътъ на Действующата Армия съобщи, че намира настѣпването на цѣлата 3/3. бригада къмъ Гиляни за многодостатъчно билъ само единъ полкъ, а другиятъ да останѣлъ въ гр. Куманово, а — наложително насочването на тритѣ полка отъ 7. Рилска дивизия къмъ Велесъ — в. Богословъ, за да могатъ по-отдалечъ да се срещупоставятъ на врага, който би настѣпилъ отъ югъ. Съобщи сжщо, че 11. Македонска дивизия е насочена къмъ Шипъ (две бригади) и Куманово (една бригада), но тя е още въ предѣлитѣ на царството, а 5. Дунавска дивизия следъ два дни почва превозването си за да влѣзе въ състава на II. армия.

Въ съгласие съ гледищата и намѣренията на Щаба на Действующата Армия, отмѣни се заповѣдта до командире на 3/3. бригада, за настѣпление къмъ Гиляни — Феризово. За тая бригада остана заповѣдта, дадена ѝ съ оперативна заповѣдъ отъ 10. октомврий.

Действията на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Навлизане въ Качаникския проходъ

Сърбитѣ, разбити на 9. октомврий при Скопие, отстѣпиха по Качаникския проходъ и се спрѣха на позиция на линията с. Чучеръ — Страж. — с. Кучково и почнаха да се укрепяватъ, заемайки, като предна позиция, висотитѣ около с. с. Орманъ и Мирковци.

Бригадата бѣше въ пълния си съставъ — 8 дружини съ едно отдѣление и два ескадрона. Днесъ тя настѣпи съ цель да заеме Качаникския проходъ. Поради планинското естество на мѣстността, бригадата настѣпи въ нѣколко колони:

Подполковникъ Русевъ — 1/11. дружина съ една батарея, две картечници и два пионерни взвода — по пжтя за Качаникъ, по лѣвия брѣгъ на р. Лепенецъ. Ношуване на линията с. Вучинъ долъ; охранение — с. Некищани, вкл., — с. Ор-

манъ — западно отъ с. Бразда.

Подполковникъ Кантарджиевъ съ 3/11. дружина и две роти отъ 24. Черномор. полкъ, съ две планински орждия и две картечници — с. с. Визбегово — Долно и Горно Оризаре — Бразда. Ношуване с. Бразда, охранение — с. Бразда, с. Мирковци, вкл.

Майоръ Джапуновъ — 2/11. дружина и една рота отъ 24. Черноморски полкъ съ две планински орждия и три картечници — с. Злокукяни — Влае — рида между р. р. Вардаръ и Лепенецъ. Ношуване на височината североизточно отъ с. Свиларе. Охранение — до с. Некищани, включително.

Дѣсно странично прикритие — две роти съ две картечници отъ 24. Черноморски полкъ — с. Бутель — с. Радищани — Язирци — височината между с. с. Бразда и Любанци. Ношуване на последната височина. Охранение — продължение на това на дѣсната, подполковникъ Кантарджиевъ, колона. Застава — въ с. Любанци.

Лѣво странично прикритие — една рота отъ 24. Черноморски полкъ — по шосето на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, дѣсниятъ брѣгъ на рѣчицата, извираща отъ с. Свиларе. Ношуване и охранение при с. Свиларе.

Подполковникъ Христовъ — 11. Сливенски полкъ (две дружини, 2. и 3.), 16. артилерийски полкъ (осемъ орждия) и единъ пионеренъ взводъ — по пжтя на срѣдната, подполковникъ Русевъ, колона. Ношуване северно отъ с. Бърдовско.

Конницата, два ескадрона отъ 6. коненъ полкъ, ще ношува въ с. Визбегово.

4/11. дружина остава гарнизонъ въ гр. Скопие.

Настѣплението почна къмъ 2 ч. сл. пл., но едва къмъ 5 ч. сл. пл. частитѣ бѣха източени по опредѣленитѣ имъ пжтища. Командирътъ на бригадата съ щаба си следваше заедно съ главнитѣ сили на подполковникъ Христовъ, които бѣха въ лично негово разпореждане.

До вечерята страничнитѣ колони достигнаха посоченитѣ имъ мѣста, безъ да срещнатъ каквото и да е препятствие отъ страна на сърбитѣ.

Колоната на подполковникъ Русевъ срещна сръбски постове, които откриха огънь по нашитѣ патрули и отстѣпиха.

Рѣката, която иде отъ къмъ с. с. Горняни и Глухово бѣше значително придошла. Тя имаше корито широко 2—3 метра, вода дълбока 3—5 метра и стръмни, каменисти брѣгове. Мостъ на шосето нѣмаше. Колоната заношува до самата рѣка. Презъ нощта 1. пионерна рота построи мостъ.

Къмъ колоната се придаде една батарея, която трѣбваше да бжде извадена на позицията и окопана, съ смѣтка щото на разсъмване да може да съдействува съ огъня си за настѣплението ѝ. Главнитѣ сили, съ щаба на бригадата, ношуваха около единъ км. западно отъ шосето, задъ височината източно отъ с. Бърдовци. Колоната на подполковникъ

Кантарджиевъ се усили още съ една—4/11—дружина и 12/10 батарея.

На северния край на гр. Скопие, по пътя за Качаникъ бѣха намѣрени 28 трупа на българи. Последнитѣ сж били взети отъ сѣрбитѣ, като заложници и, заедно съ други, около 300 души, все заложници изъ разни мѣста на Македония, сж били затворени въ Скопския затворъ. Когато сѣрбитѣ напуснали града, сѣрбскитѣ военни власти извадили затворенитѣ българи-македонци и ги отвлѣкли съ себе си. На края на града избили по-буднитѣ между нещастнитѣ заложници, обезобразили тѣлата имъ и ги оставили на пътя. Сѣрбското варварство се отбеляза и отъ американската санитарна мисия въ Скопие, както и отъ нашитѣ власти, състави се актъ. Фотографираха се убититѣ и се произведе дознание върху сѣрбското варварство надъ беззащитни и въ нищо невиновни хора, освенъ, че сж българи.

Сѣрбски семейства, дошли отъ Сърбия, останаха въ Скопие, между които имаше и семейства на сѣрбски офицери. Сѣрбскитѣ власти и старшитѣ сѣрбски войскови началници сж увещавали американската мисия и други чужденци да бѣгатъ, понеже българитѣ, като варвари, колели наредъ всички. А въ сжщото време, сжщитѣ тѣзи сѣрби оставиха семействата си, като сж ги увещавали и убеждавали, че българитѣ не ще имъ причинятъ никакво зло.

1. дружина отъ 32. Загорски полкъ сутринята завърза бой съ сѣрбитѣ, за да ги отхвърли далечъ отъ шосето Куманово—Бояновци—Враня.

Височината при с. Дупиле се оказа чиста отъ сѣрби, и наши роти я заеха.

Въ 7 ч. пр. пл. 32. Загорски полкъ отъ Прешово (2. — 5. и 6. роти — и 4. дружина) съ артилерията тръгна за с. Бояновци—Враня. Сѣрбитѣ обстрелваха полка отъ къмъ с. Лѣво село, но безуспѣшно. Полкътъ продължи пътя си; къмъ него се присъедини 1. дружина, а 7. и 8. роти останаха на заетитѣ отъ сѣрбитѣ позиции, докато бждатъ смѣнени отъ 46. полкъ. Къмъ 7 ч. сл. пл. полкътъ пристигна и ношува северно отъ с. Павловичъ (десетъ роти). Другитѣ части закъснѣха — не бѣха още смѣнени отъ 46. полкъ.

3. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Действията ѝ северно отъ Прешово—Бояновци

На 10. октомврий щабътъ на бригадата тръгна отъ гр. Куманово, ношува въ с. Сабановци, отъ дето направи първитѣ си разпореждания — за разузнаване мѣстността, силитѣ и разположението на сѣрбитѣ и за отбраната на широкия край, даденъ на бригадата за тая цель. Командирътъ на бригадата реши да заеме съ възможно по-слаби сили по-

главнитѣ и удобни съобщения за Гиляне, по долината на р. Българска Морава и р. Моравица, образувайки силенъ, подвиженъ резервъ около Бояновци. За да има обезпечена връзка съ 1. бригада, поради възможността да се намѣрятъ слабо заети мостоветѣ на пътищата Куманово—Гиляне и Прешово—Гиляне, както и да се наблюдава билото на Черна Гора планина, изпратиха се разузнавателни части по пътя Прешово—Гиляне и Куманово—Гиляне, заемайки и взела на планинскитѣ пътища — с. Мучи баба. Следваше да се прогонятъ сѣрбитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Българска Морава, отъ с. Жакра до с. Кормянъ, за да се защити прохода Бояновци—Кончулъ—Кормянъ.

На 10. срещу 11. октомврий бригадата ношува: щабътъ на бригадата въ с. Табановци; 46. полкъ—2. и 3. дружини—въ гр. Прешово, а 1. дружина — въ с. Миратовци; 3. отдѣление отъ 16. арт. полкъ—въ гр. Прешово; 45. полкъ съ пионерна рота и отдѣлението отъ див. лазаретъ—въ гр. Куманово.

Презъ нощта срещу 11. октомврий, командирътъ на бригадата получи заповѣдь отъ щабъ II. армия: продължавайки да охранява шосето и желѣзопътната линия Куманово—Враня, да съдействува на 1. бригада въ завладяването на северозападния изходъ на Качаникския проходъ; 45. полкъ се насочва отъ Куманово за Гиляне.

По тая заповѣдь, командира на бригадата разпреди: 45. полкъ да достигне въ с. Беляковци съ дветѣ дружини и планин-батарея, а една дружина да насочи къмъ Прешово;

46. полкъ да остави въ Прешово: две роти съ полската и планинска батарея; съ останалитѣ части да продължи марша си къмъ Враня, като остави една и половина дружини съ две батареи въ Бояновци, а съ една дружина да достигне гр. Враня.

Щабътъ на бригадата тръгна за Прешово. Близо до града настигна 1/46. дружина, на която заповѣда да върви право за Бояновци, дето ще получи заповѣдь отъ командира на полка. Въ гр. Прешово командирътъ на бригадата завари само командира на 10. рота съ два взвода, оставени за гарнизонъ, и полуеткадронъ дивизионна конница. 3. дружина (три роти) съ планин. батарея и батарея отъ 16. арт. полкъ заминали за с. Дипча. Командирътъ на 46. полкъ съ 2. дружина и два взвода отъ 10. рота заминалъ следъ 32. Загорски полкъ за гр. Бояновци.

Сведенията за сѣрбитѣ бѣха неопредѣлени. Командирътъ на 46. полкъ узналъ, че по билото на Черна Гора планина сновѣли заблудени части отъ сѣрбскитѣ 11. и 18. пехотни полкове; избѣгали мѣстни жители отъ Гиляне съобщавали за пристигането въ тоя градъ сѣрбския генералъ Дамиянъ Поповичъ съ нови войски и за върлуването на сѣрбската чета на Величко войвода, който ималъ и планински орджия.

Щабът на бригадата изпрати телефонен апарат на 3. дружина (към Мучи баба), за да се свърже с поправената телеграфна линия за Гиляне. Храненето веднага се затрудни — брашно и други припаси у населението нямаше.

Към 4 ч. сл. пл. щабът на бригадата получи съобщение, че 45. полк остава в гр. Куманово, т. е. заповедта от щаб на II. армия в нѐкои мѐста се отменява.

Командирът на 46. полк трѣбваше да бърза за гр. Враня, но, преди да получи заповедта, разузнавайки за боя на авангардната дружина от 32. Загорски полк при с. Турне и желейки да разузнае и мѐстността, остана при 2. дружина от полка си, с намѐрение да замине за Враня, след като прохоят Бояновци — Кормянь бжде свършено очистен от сърби; смѐни с 2. дружина, дружината от 32. Загорски полк, разположена около с. Дупиле—с. Върбен—с. Добросинь, смѐтайки да изпрати на другия ден два взвода от 10. рота към с. Ново село—Брѣзница. 3. дружина с планинската и 9/16. батареи достигна, след много труден марш по стрѣменъ и твърде разкалянъ пѣтъ, с. Бучичъ; смѐната на дружината от 32. Загорски полк не може да стане в сѣщия ден. Изпратени бѣха разезди към с. Карболикъ махле (посока Качаникъ), с. Ладуга и с. Пашани (посока Гиляне).

Частитѣ на 11. срещу 12. октомврий ношуваха: щабът на бригадата — в Прешово; 46. полк: 3. дружина (три роти) с планин. и 9/16. батареи — източно от с. Дипча. 2. дружина — около с. Райнци. 1. дружина и 3/16. отдѣление — гр. Бояновци.

2. гаубичен полк почна да пристига в Куманово, от който една нескорострелна батарея се изпрати на 1. бригада.

От известно време почна да се чувствува голѣмъ недостигъ в бойни припаси за планинската артилерия; такива нямаше и в страната. На дивизиитѣ се събщи, че „складоветѣ с патрони за планинската артилерия сж твърде далечъ“, (ужъ), затова да се правят голѣми спестявания в разхода на снарядитѣ; планинската артилерия да се употребява само в случай, дето по никакъвъ начинъ, вмѣсто нея, не може да бжде употребена полска артилерия.

Щабът на армията повторно се оплака в Щаба на Действающата Армия по поводъ това, че Главното тилово управление възлага на тилото управление на II. армия да поправя всички пѣтища. Стана повелително необходимо, щото Главното тилово управление не само да даде срдства, но и да поеме цѣлата поправка на пѣтищата Радомиръ — Дупница — Горна Джумая — Струмица, Горна Джумая — Царево село — Кочане; Кадинъ мостъ — Черната скала — Царево село; Гюешево — Страцинъ. За тия пѣтища тилото управление на

II. армия нямаше нито срдства, нито ржководенъ личенъ съставъ и, въобще, възможность да ги поправя. То би си изпълнило длъжността, ако успѣеше да поправя и поддържа пѣтищата само в близкия тилъ на армията и дивизиитѣ.

12. Октомврий

Действията на 1. бригада от 3. Балканска дивизия.
Настѣпване в Качаникския проходъ

Презъ нощъ на 11. срещу 12. октомврий мостът бѣше готовъ; батареитѣ окопани. На разсъмване колонитѣ настѣпиха, споредъ заповедта по бригадата от 12. октомврий, 11 ч. 45 м. сл. пл.

Цельта за тоя ден бѣше да се атакуват сърбитѣ, да се унищожат или отхвърлят на западъ от Шаръ планина, в за което се заповѣдваше:

Лѣвата колона да настѣпи по рида между р. р. Вардаръ и Лепенецъ; да атакува сърбитѣ, дето ги срещне.

Срдната колона да настѣпи и атакува сърбитѣ по шосето за Качаникъ.

Дѣсната колона, усилена презъ нощта с 4/11. дружина и полска батарея от главнитѣ сили, да настѣпи и атакува по посока с. с. Чучеръ — Горняни.

Главнитѣ сили — да следват задъ срдната колона.

Дивизионът — задъ главнитѣ сили.

Обърнато бѣше внимание на страничните прикрития, които трѣбва, освенъ да охраняват флаговетѣ, но и да съдействуват на атаката на съседнитѣ колони с обхващане вънкашнитѣ сръбски флангове, а на патрулитѣ се препорѣчваше да палят огньове (пушакъ), за да опредѣлят достигнатото мѣсто.

Лѣвата колона се движеше безспирно, като при с. Кучково хвърли нѣколко артилерийски изстрели. Достигна височината северозападно от с. Кървеникъ отдето прогони в северна посока сръбскитѣ слаби части, действащи по дѣсния брѣгъ р. Лепенецъ, и откри артилерийски огнь в флангъ и почти в тилъ на сърбитѣ, заемащи позиция на рида югоизточно от Елесъ ханъ, срещу срдната колона. Замръкна около с. Режанци.

Срдната колона настѣпи подъ прикритието на батареитѣ, окопани презъ нощта на лѣвия брѣгъ на рѣката, идеща от с. с. Горняни и Глухово. Предъ сполучливия нашъ артилерийски и пехотенъ огнь и застрашени от лѣвия си флангъ, сърбитѣ напуснаха добре окопаната си позиция на рида при входа в тѣснината и отстѣпиха на следния ридъ. Съ огнь и маневриране, съ постепенно обхождане лѣвия имъ флангъ, сърбитѣ бѣха последователно изтласквани от мно-

гото си последователни позиции по ридоветъ, слизащи къмъ р. Лепенецъ и преграждащи пътя за Качаникъ.

Батарейта настъпи по пътя, по орждеино, и отъ всѣки завой, отъ който се откриваше обстрелъ, биеше сръбската пехота и артилерия, улеснявайки въ планинската мѣстность движението на нашата пехота.

Къмъ 11 ч. пр. пл. се забелязаха сръбски вериги, окопани на позиция срещу дѣсната колона, между мон. Св. Илия и с. Блаце, Качаникско. Батарейта на сръдната колона насочи въ тѣхъ огъня си, дето биеше и артилерията отъ дѣсната колона, и принуди сърбитѣ да отстъпятъ.

Къмъ 3 ч. сл. пл. сърбитѣ още се държаха здраво на рида северозточно отъ стражарницата, южно отъ Елесъ ханъ; забелязваха се много окопи и две планински орждия.

Отъ полската батарея можа да излѣзе на позиция на самото шосе само едно орждие. То се престрелваше мъчно и неправилно. Благодарение на неуспѣшната стрелба, врагътъ успѣ, безъ особени загуби, да си оттегли орждията задъ рида, да подведе коноводитѣ предъ нашитѣ очи и да натовари орждията си. Отстъплението на сърбитѣ се наложи отъ излѣзлия много напредъ нашъ дѣсенъ флангъ, който обхващаше сръбския лѣви тѣй и отъ открития отъ лѣвата колона артилерийски огънь, почти въ тила имъ.

Късно сръдната коната колона достигна и ношува на рида, който се спуща на западъ отъ с. Дармиакъ, въ боенъ редъ, на позиция.

На около 500 м. задъ нея ношуваха главнитѣ сили съ дивизиона и щаба на бригадата.

Дѣсната колна тръгна на разсѣмване отъ с. Бразда по пътя за с. Чучеръ. Въ 8 ч. 10 м. пр. пл. преднитѣ части бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь отъ сръбскитѣ части, окопани югозападно отъ с. Чучеръ. Авангардътъ на колоната се разгъна и, подпомогнатъ отъ планинския взводъ, настъпи смѣло напредъ, прогони сърбитѣ, които въ безредие отстъпиха въ северна посока, стремейки се да се задържатъ на всѣка удобна позиция, каквито мѣстността даваше много.

8 ч. 5 м. пр. пл. авангардътъ премина с. Чучеръ и се насочи презъ с. Горняни за с. Блаце, Качаникско, следванъ отъ главнитѣ сили.

Две сръбски дружини, добре окопани, посрещнаха съ силенъ огънь около с. Блаце, Качаникско, колоната въ 11 ч. 40 м. пр. пл., която се разгъна и, подпомогната отъ своя планински взводъ и отъ полската батарея на сръдната колона, принуди сърбитѣ да се скриятъ въ окопитѣ си. Настъпването на колоната се забави. Командирътъ на бригадата, който наблюдаваше действията, заповѣда въ 12 ч. 10 м. сл. пл. да настъпи смѣло, като се стреми да обхване лѣвия флангъ на сърбитѣ и ги отхвърли къмъ прохода; съобщи на начал-

ника на колоната, че сръдната колона по пладне минала Елесъ ханъ, а лѣвата въ 10 ч. пр. пл. — с. Кучково.

Дѣсната колона поде настъпването, и прогони сърбитѣ отъ позицията имъ; врагътъ отстъпи въ северозточна посока; една рота съ едно планин. орждие преследва по височинитѣ. Колона ношува на заетата сръбска позиция, северозточно отъ с. Блаце, Качаникско.

Страничнитѣ колони неможаха да достигнатъ указанитѣ имъ въ заповѣдта по бригадата мѣста.

Заловенитѣ пленници и бѣглеци съобщиха, че около гр. Качаникъ имало три сръбски полка.

Разездътъ, изпратенъ къмъ Тетово, донесе, че височинитѣ надъ с. Бояни сж заети отъ сърбитѣ — водилъ съ тѣхъ престрелка и заловилъ двама пленника. Отъ пленницитѣ и отъ мѣстнитѣ жители се узна, че въ с. Грумшинъ и гр. Тетово имало около 120 войника и около 500 стражари. С. Сиричино, Полатица и Туденце сж заети съ по 10—20 войника сърби.

3. бригада, отъ 3. Балканска дивизия. Действията ѝ северно отъ Прешово—Бояновци *)

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. щабътъ на бригадата замина за Дипча—Мучи баба; пътятъ бѣше разкалянъ, стрѣменъ и съ голѣми завой. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. стигна източно отъ с. Дипча, дето завари 3/32. дружина съ 7/6. батарея на почивка. Командирътъ на бригадата получи първитѣ сведения за сърбитѣ—охранявали по-усилено долината на р. Българска Морава, като по дѣсния брѣгъ на рѣката, около мостоветѣ, изградили окопи; около Гиляне имало движение на войски; при с. Велкенце — укрепления.

Щабътъ на бригадата въ 11 ч. 30 м. пр. пл. бѣше на височината при с. Мучи баба. Командирътъ на 3/46. дружина, току-що бѣ изпратилъ разузнавателни патрули, предъ които заминаха разезди, и разузнаваше позицията заедно съ батареинитѣ командири.

Отъ избраната позиция, още отъ командира на 3/32. дружина, се наблюдаваше долината на р. Българска Морава, преграждаше се непосредствено пътя за гр. Прешово, и се биеше шосето Куманово—Гиляне, около с. Жакра (4 клм.), но позицията бѣше твърде голѣма за силитѣ на бригадата.

Командирътъ на бригадата изпрати единъ взводъ по височинитѣ югоизточно отъ Жакра да подкрепи разезда въ посока с. Карболикъ махле.

Планината Черна Гора е между долинитѣ на р. р. Българска Морава, Моравица и Бинча. Най-високиятъ връхъ 1804 м. се намира между пътя Куманово—Гиляне и с. Карбо-

*) Приложение № 5.

ликъ махле. Южната частъ е обрасла съ голѣми лесовете; много пресѣчена и бедна съ съобщения—само една планинска пжтека съединява с. Рѣка съ с. Карболикъ махле. Северната — по-ниска, плоска, съ низки незалесени пространства по склоноветѣ и пресѣчена. Пжтищата сж обикновени планински пжтеки, вървятъ покрай долините на рѣкитѣ и свързватъ рѣдкитѣ, прѣснати малки села съ шосетата по долините на р. р. Българска Морава и Моравица. По билото на планината има само една много трудна пжтека отъ с. Рѣка презъ с. с. Дипча, Мучи баба, Добросинъ за с. Несалци. Пжтътъ за Прешово, наскоро строенъ, позиционенъ, е стрѣменъ, съ голѣми и опасни завои. Отъ Прешово до Мучи баба е цѣлъ преходъ за пехотата, а за конникъ — четири часа. Споредъ мѣстнитѣ жители, разстоянието с. Мучи баба—с. Върбенъ може да се измине за четири часа пешкомъ и съ конь.

Командирътъ на бригадата заповѣда на командира на 3/46. дружина да заеме и укрепи височинитѣ западно отъ с. с. Гаре, Мучи баба и Дипча, да наблюдава конусообразната височина северно отъ с. Липовица, да се приготвятъ позиции за планинскитѣ орждия при с. с. Гаре и Дипча, а за полската батарея — позиция при с. Мучи баба, да наблюдава пжтя за с. Пашани, долината при с. Лащица и шосето до Гиляне, югоизточно отъ с. Жакра; да се подобрятъ пжтищата между ротнитѣ участъци, за да се ускори и засили движението на планинскитѣ орждия. Едно планинско орждие да се изкара на позиция при с. Гаре; другитѣ при дружинната поддръжка (една рота), около северната махлана село Мучи баба. Да се изучатъ пжтищата къмъ вис. Дуплица, с. Върбенъ, с. Добросинъ и подобри пжтя къмъ с. Рѣка. Къмъ дружината се придадоха пионерната рота и единъ коненъ взводъ. Следъ това командирътъ на бригадата се върна въ гр. Прешово.

Свързката съ 1. бригада не бѣше открита.

Сърбитѣ почнаха поправка на пжтя къмъ с. Жакра съ населението, а то бѣгаше къмъ насъ.

Тѣ заемаха позиция с. с. Гологовци—Ранилокъ—в. 508., северно отъ с. Кончулъ (Бояновци).

Командирътъ на 46. полкъ разпореди да се атакуютъ, следъ което освободи 7. и 8. роти отъ 32. Загорски полкъ и батареята.

На командира на бригадата се даде заповѣдь да съдействиува на 1. бригада, доколкото може, по долината на р. Българска Морава, въ посока на Качаникъ—Феризово, за завладяването на прохода Качаникъ, следъ което частитѣ на първа бригада да се укрепятъ. Разрешаваше му да привлече и части отъ с. Бояновци, доколкото е възможно. Препоръчваше му да се помъжи да използва лошото настроение на

албанцитѣ къмъ сърбитѣ, въоръжавайки малки албански отдѣления за действия въ тила на сърбитѣ и за разузнаване. За прикриване достъпа къмъ Бояновци отъ западъ и северозападъ, да се укрепи въ посока на Прешово—Гиляне.

Командирътъ на бригадата виждаше, че му се дава по-голѣмъ починъ въ изпълнение на задачата си. Привлече две отъ ротитѣ, назначени за гр. Враня, къмъ Бояновци, за да образува единъ подвиженъ резервъ, около дружина съ две планински орждия, взети отъ с. Мучи баба, и пионерната рота.

Изпрати една рота съ едно планинско орждие отъ 3. дружина презъ с. с. Рѣка, Върнесъ до с. Вело глава. Къмъ ротата се придаде и първата албанска чета, отъ 30 души, образувана преди получаване заповѣдта отъ щаба на армията. Албанцитѣ ни съчувствуваха и настояваха да ги въоръжимъ за борба съ сърбитѣ, които жестоко сж ги изтезавали, биели и клали. Виденъ албанецъ, Х. Милячъ отъ с. Миратовци, съобщилъ, че образува чета отъ около 100 души.

На 12. срещу 13. октомврий бригадата бѣше разположена: щабътъ на бригадата, два взвода отъ 10/46. рота, пионерната и единъ коненъ взводъ—въ гр. Прешово; 46. полкъ — 3. дружина—съ 9/16. бат., планинската батарея и две картечници — въ с. Мучи баба; 2. дружина съ две картеч. 6/16. батарея — въ селата Дупиле, Върбенъ, Лучане; два взвода отъ 10. рота съ 5/16. батарея — въ гр. Бояновци; 1. дружина — въ гр. Враня: щабътъ на полка — южно отъ гр. Бояновци.

13. октомврий

Действията на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия.
Заемането на гр. Качаникъ

Колонитѣ продължиха да преследватъ сърбитѣ, стремейки се да достигнатъ линията с. с. Дура—Габрица—Стари Качаникъ—Бѣлограць.

Лѣвата колона, бѣше насочена по посока с. Яжинца—Дълбочица—Страшка—Доброва—Горна Рака—Дура.

Срѣдната колона, къмъ която се придаваше още една дружина, отъ 11. Сливенски полкъ, подъ командата на подполковникъ Христовъ, командирътъ на полка, бѣше насочена по Качаникския проходъ. Следъ като заеме Качаникъ, трѣбваше да остави тамъ една рота за гарнизонъ и да приготви 30,000 хлѣба и 3000 кгр. сирене или кашкавалъ.

Дѣсната колона — по рида източно отъ Качаникъ до с. Бѣлограць и височината три к. м. източно отъ него.

Дѣсното страничноприкритие по пжтя отъ Студена страж., край с. Карболикъ, височината три к. м. източно отъ с. Бѣлограць, дето трѣбваше да се влѣе въ дѣсната колона.

Главните сили, подполковникъ Симеоновъ, 2/11. дружина, съ две планински и една гаубична батареи, идеща отъ Скопие, изпратена отъ щаба на армията още на 10. октомврий отъ Куманово, — задъ срѣдната колона.

Конниятъ дивизионъ — задъ главните сили, тръгна отъ бивака си въ 10 ч. пр. пл.

Страничните колони (лѣвата и дѣсната) трѣбваше да се държатъ на 500—1000 метра въ отстъпъ напредъ, предъ срѣдната колона.

Лѣвата колона тръгна въ 8 ч. 55 м. пр. пл. и къмъ 4. ч. сл. пл. достигна с. Яжинца, срещната съ пехотенъ огънь отъ нѣколко посоки. 8. рота излѣзе напредъ да разузнае и да разкрие сръбскитѣ сили—С. Яжинца бѣше заето отъ около една сръбска дружина отъ 20. полкъ съ планински орждия, картечници и единъ ескадронъ. Сърбитѣ, изненадани отъ смѣлитѣ действия на 8. рота, поддържана отъ останалитѣ роти, следъ непродължителенъ огънь, бързо отстъпиха по източните склонове на в. Люботрънъ, хвърляйки въ урвитѣ три планински орждия, безъ затворитѣ имъ, и като оставиха нѣколко товара окопни сѣчива, пушки, раници и разни хранителни припаси.

Колоната остана да ношува южно отъ с. Яжинца, подъ охраната на 8. рота северно отъ селото.

Още при тръгването на срѣдната колона отъ с. Дармиакъ, сърбитѣ откриха пехотенъ огънь по бивака на главните сили и щаба на бригадата. Една рота отъ главните сили бързо разчисти селото, въ него спали около 50 сърби, макаръ че наши патрули го пребродиха презъ ношъта; една частъ отъ сърбитѣ бѣха избити, друга — избѣгна.

Щомъ колоната мина стражарницата, западно отъ с. Дармиакъ, бѣше посрещната съ пехотенъ и артилерийски огънь отъ сърбитѣ, заемащи рида югозападно отъ с. Въртомница.

Нѣколко роти се насочиха за обхващане лѣвия флангъ на сърбитѣ. Едно полско орджие откачи на шосето а останалитѣ сили настѣпиха решително. Въ 9 ч. 10 м. пр. пл. се забеляза отстъпване на сръбски обозъ по шосето за Качаникъ. Насочи се огънь по него, а настѣпването се засили. Сърбитѣ отстъпиха и се скриха задъ ридоветѣ на дѣснината.

Колоната се събра на шосето, устрои се и продължи преследването въ походенъ редъ, понеже мѣстността отъ дветѣ страни на шосето бѣше непроходима. Валѣше силенъ дъждъ.

Когато опашката на колоната достигна последния тунелъ до Качаникъ, дето шосето прави голѣмъ завой — около единъ километъръ, — на изтокъ, колоната бѣ срещната съ силенъ артилерийски огънь. Срѣдната колона бѣше откъсната отъ

главните сили съ огънь. Сърбитѣ стреляха отъ рида северно отъ с. Въртомница, като обстрелваха опашката на срѣдната колона, а следъ това биеха по дължината на завоя, по който главните сили трѣбваше да минатъ. Командирътъ на бригадата разпореди една рота отъ 2. дружина отъ главните сили да бжде изпратена по рида за с. Въртомница и да прогони сърбитѣ, а една рота отъ срѣдната колона — по рида на изтокъ отъ чешмата, южно отъ Качаникъ, за да препрѣчи пътя на сърбитѣ, които стреляха по завоя. Щомъ ротитѣ почнаха да изкачватъ ридоветѣ, сърбитѣ прекратиха огъня и отстъпиха. Главните сили продължиха движението си.

Къмъ 5 ч. сл. пл., челниятъ отрядъ, усиленъ и подпомогнатъ отъ дѣсното странично прикритие на срѣдната колона, стигна въ гр. Качаникъ, отбраняванъ отъ части на сръбския 3. пех. полкъ и отъ скопскитѣ и качаникскитѣ сръбски жандарми. Челниятъ отрядъ, следъ кратка огнева подготовка, се нахвърли на ножъ; сърбитѣ не издържахъ и въ голѣма безредица избѣгаха по височинитѣ североизточно, а съ главните си сили северозападно отъ Качаникъ.

Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. срѣдната колона премина поротно градчето, възторжено посрещната отъ освободеното население. Колоната ношува въ града.

Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата влезе въ града.

Атака срещу сръбския 16. пех. полкъ при Студена стражарница

Дѣсна колона — 24. Черноморски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ. Колоната достигна билото на Черна Гора планина, но, намѣсто да тръгне по пътя налѣво, тръгна по пътя надѣсно. Къмъ 4 ч. 20 м. сл. пл. колоната откри сръбски бивакъ около Студена стражарница. Авангардната 4/11. рота, усилена съ още една рота, полетѣ веднага на ножъ. Гъста мъгла бѣше се спуснала, и дребенъ дъждъ валѣше. Планинскиятъ взводъ бързо стовари наблизо и откри огънь по посока на сръбскитѣ пушечни, картечници и орждейни гърмежи. Сърбитѣ, изненадени, веднага откриха, нервенъ огънь — пехотенъ, картеченъ и артилерийски. Подъ силния натискъ на авангарда и сполучливия артилерийски огънь, сърбитѣ избѣгаха, оставяйки много убити, нѣколко десетки ранени, дветѣ си планински орждия, една картечница, 70 сандѣка съ снаряжи, два коня, натоварени съ окопни сѣчива, 25 коня, и почти цѣлия си обозъ, съ много офицерски багажи. Сърбитѣ — цѣлиятъ 16. полкъ (три дружини) съ четири планински орждия и четири картечници — съвършено се разпрѣснаха, само дребни негови отдѣления и части се срещаха следъ тая бой да блуждаятъ изъ планината. Едва следъ десетина дни пол-

кътъ успѣ да се събере въ Феризово—тамъ се устрои попълни отново и зае в. 813 и височинитѣ при с. Бѣлограцката си. Началникътъ на колоната забеляза следъ това грѣшката си. повърна назадъ да вземе опредѣления му пѣтькъмъ 10 ч. сл. пл. достигна височината източно отъ с. Димче-дето и ношува. Това забави колоната, която остана значително назадъ отъ другитѣ, но случайната среща съ сръбскитѣ 16. полкъ и разбиването на последния има важни полезни сетнини—дѣсниятъ флагъ на 1. бригада бѣше съвършено и за дълго обезпеченъ.

Презъ тоя день нашитѣ загуби бѣха: убити — 6 войника и ранени — 53 войника.

Бригадата достигна, разбивайки и преследвайки сръбитѣ, разклонението на пѣтя западно отъ с. Стагово.

Връзка съ 3. бригада нѣмаше.

Действията на 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия

Северно отъ Прешово — Бояновци командирътъ на 46. полкъ имаше донесение, че сръбитѣ съ слаби части и не с.с. орждия заематъ височинитѣ северозападно отъ с. Добросинь, а съ главнитѣ си сили—с.с. Берлинци и Рояновци. Той реши: 2. дружина и 7. и 8. роты отъ 32. Загорски полкъ съ две орждия, изкарани съ голѣма мъжа на позиция западно отъ с. Лучани, да атакува сръбитѣ, а съ два взвода отъ 10. рота и два разезда — къмъ в. 508—с. Ново село.

Дружината настъпи въ 7 ч. пр. пл. като имаше две роты и две картечници по фронта, една рота въ обходъ на дѣсниятъ сръбски флангъ, една рота поддръжка. Сръбитѣ, следъ кратко упорство, отстъпиха по рида при с. Гологовци но отъ северозападната подковообразна височина откриха пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь. Дветѣ орждия не можеха да поддържатъ атаката, поради силно пресѣчената мѣстностъ. Дружинната поддръжка (една рота) се намѣси, но дружината бѣше принудена да се спре на 800 крачки отъ сръбскитѣ окопи, подъ силенъ огънь. Въ нѣколко минути загуби: 1 офицеръ и 22 войника ранени. Командирътъ на дружината тогава реши да дочака огъня на артилерията и ротитѣ отъ 32. Загорски полкъ.

По показанията отъ избѣгали отъ сръбскитѣ редове войници — македонски българи, укрепената подковообразна височина била заета отъ сръбскитѣ 11. полкъ (три дружини) съ 4—6 орждия.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. пристигна още едно орджие отъ 6/16. батарея, зае позиция на $1\frac{1}{2}$ км. югоизточно отъ с. Добросинь и почна да бие дѣсниятъ флангъ на сръбитѣ. Тритѣ

орждия отъ батареята, поради крайно пресѣчената мѣстностъ, не можеха да промѣнятъ позицията си напредъ.

7. и 8. роты отъ 32. Загорски полкъ настъпиха, достигнаха, неподдържани отъ артилерията, на хиляда крачки отъ лѣвия флангъ на сръбитѣ и спрѣха, сжшо подъ силенъ пушеченъ и артилерийски огънь, предъ равна и открита мѣстностъ, наблюдавана и бита отъ сръбитѣ. Връзка съ 2/46. дружина нѣмаше. Тя бѣше далечъ на страна, на 5 километра.

Дветѣ орждия отъ 6/16. батарея на лѣвия флангъ на 32. Загорски полкъ и едното орджие къмъ дѣсниятъ флангъ на 2/46. дружина заблудиха сръбитѣ, че пространството между тѣхъ е заето.

Двата взвода отъ 10. рота съ разездитѣ достигнаха в. 508 и продължиха да настъпватъ съ разузнавателни патрули отпредъ. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. бѣха посрещнати съ пушеченъ огънь около с. Ново село. Мѣстни жители съобщиха, че срещу двата взвода действува сръбската чета на Величко войвода. Командирътъ на полжа поиска да изкара едно орджие отъ 5/16. батарея на височината северозападно отъ с. Търново, но получената тогава заповѣдь — батареята съ командира на отдѣлението да се отправи за гр. Куманово, *) осуети намѣрението му.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 46. полкъ оценяваше положението за не твърде добро.

Командирътъ на бригадата сжшо смѣташе, че частитѣ не сж достатъчно силни за защита посоката къмъ Бояновци. Липсата на съобщения съ гр. Враня прѣчеше да се изиска подкрепление. Отсутствието на станция въ Бояновци затрудняваше връзкитѣ между частитѣ—донесенията отъ командира на 46. полкъ до Прешово пътуваха $4\frac{1}{2}$ часа.

Предъ фронта на 3/46. дружина сръбитѣ, възползувани отъ мъглата, преминаха въ настъпване, но, забелязани своевременно отъ патраулитѣ на конусообразната височина и посрещнати съ огънь отъ 9. и 11. роты, скоро обърнаха гърбъ.

Изпратената къмъ 11 ч. пр. пл. 12. рота съ едно планинско орджие, коненъ взводъ и албанската чета (тридесетъ души) достигна с. Рѣка, прогони работницитѣ по пѣтя с. Жакра—Куманово и прикритието имъ (пехота), но не можа да продължи настъплението—появиха се сръбски отдѣления къмъ с. Дипча и с. Рѣка. Ротата се спрѣ при с. Рѣка за защита пѣтя Гиляне—Куманово и предприе очистването на околността; по пѣтя на следването си изпрати конния взводъ и албанската чета.

Изпратениятъ резервъ къмъ с. Карболикъ, едва преминалъ с. Рѣка, бѣ срещнатъ съ огънь отъ сръбитѣ и принуденъ да се оттегли къмъ с. с. Върнесъ—Сефери.

*) За да влѣзе въ състава на 7. Рилска дивизия и заедно съ батареята отъ 1. бригада, бързо да се движи на югъ.

Връзката съ 1. бригада и тоя денъ не можа да се открие. Щабътъ на армията поддържаеше свързката между 1. и 3. бригади, съобщавайки имъ сведенията, които се получаваха отъ щабовете на бригадите.

Командирътъ на 3. дружина наблюдаваше действията около с. Добросинъ.

На командира на 1. дружина бѣ заповѣдано: да се свърже съ щаба на бригадата, съ командира на 46. полкъ и, ако предъ фронта му нѣма сърби, да изпрати две роти къмъ участъка на с. Бояновци.

Частитѣ (46. полкъ) на 13. срещу 14. октомврий ношуваха

Щабътъ на бригадата, два взвода отъ 10. рота и конниятъ взводъ — гр. Прешово; 3. дружина: 12. рота, едно планинско орждие и албанската чета — източно отъ с. Рѣка; 9. и 11. роти съ пионерната рота, две картечници, 9/16. батарея и три планински орждия — с. Мучи баба; 2. дружина и 7. и 8. роти отъ 32. Загорски полкъ съ 6/16. батарея на позициитѣ при с. Добросинъ—Бояновци; 1. дружина — гр. Враня. Отдѣлението на дивизионния лазаретъ — Горна Чукарка.

Задачитѣ на армията отвличатъ слабитѣ ѝ сили въ вѣрообразна посока

Кризата въ армията, разтегната на фронтъ около 150 км., почна все повече да се чувствува. На фронта Черна Гора планина, т. е. къмъ Косово поле, силитѣ бѣха твърдо слаби. 3. бригада, въ съставъ само отъ три дружини, заемаше фронтъ: пѣтятъ Скопие—Гиляне (презъ Черна Гора планина) — гр. Враня около 50 км.

На командира на бригадата се съобщи, да не разчита на подкрепление. Може, но безъ да туря въ опасностъ изпълнението на задачата, да привлѣче роти отъ дружината си въ Враня. Освенъ това, частитѣ бѣха и въ единъ край бѣденъ съ храни — хлѣбъ почна да се приготвя за частитѣ въ Куманово.

* * *

Англо-французитѣ почнаха да се появяватъ отъ югъ, 14. Македонски полкъ вече имаше съ тѣхъ бой. Французки войски се прехвърлиха при с. с. Криволакъ и Пепелище, отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, съ очевидната целъ да се закрепятъ на последния брѣгъ на Криволакската позиция, на която сърбитѣ бѣха се укрепили въ 1913. г. и на която тогава тѣхната Тимошка дивизия бѣ разбита отъ нашата 2. Тракийска дивизия. Закрепени тамъ французитѣ, естествено, ще се стремятъ да се разпространятъ по-нататкъ. Ставаше необходимо да се прибѣрза да се бие новиятъ врагъ, възможно по-скоро, преди той да се е укрепилъ и е съсрѣ-

доточилъ силитѣ си. II. армия разполагаше за тая целъ само съ 7. Рилска дивизия при Куманово, и то не въ пълния ѝ съставъ.

Въ Щаба на Действующата Армия бѣ изпратено следното донесение още презъ нощъта на 11. срещу 12. октомврий.

Отъ донесението на командира на 14. Македонски полкъ, изпратено и въ Щаба на Действующата Армия, правя заключение, че французитѣ ще се стремятъ въ северозападна посока: може би, въ обща посока на Радовишъ—Щипъ. Въ намѣрение съмъ да предприема съ всички свободни части настѣпление на югъ, срещу французитѣ, а именно: съ 22. Тракийски, 54. и 45. полкове*) отъ Куманово, докато е възможно още да се биятъ французитѣ по части и задържимъ изгоднитѣ позиции въ наши рѣце. Колкото по-късно стане това, толкова ще бждемъ въ по-неблагоприятна обстановка. Удобрява ли се това ми решение?

Щабътъ на Действующата Армия презъ нощъта на 12. срещу 13. октомврий разреши да се насочи 7. Рилска дивизия, което се вижда отъ следната заповѣдъ на сѣщия щабъ, която въ 2 ч. 20 м. пр. пл. на 13. октомврий се получи въ щаба на армията:

Въ настоящия моментъ военно-политическата обстановка се представлява въ следния видъ:

1. Силитѣ отъ Съглашението се стремятъ, колкото е възможно по-скоро да поддържатъ своитѣ съюзници—сърбитѣ. За тази целъ въ Солунъ се разтоварватъ усилено англо-френски войски. Организиранитѣ части въ Солунъ веднага се изпращатъ къмъ нашата граница. Положителни сведения имаме, че тѣ сж вече смѣнили сръбскитѣ части въ Демиръ капия, които охраняватъ мостовете въ тая тѣснина. На 9. и 10. того полковникъ Комсиевъ**) е водилъ бой изключително съ френски части.

Последнитѣ сведения, макаръ и непровѣрени, гласятъ, че французитѣ сж заели Криволакъ.

Всичко това иде да ни убеди, че съюзницитѣ сж решили на всѣка цена да се намѣсятъ въ настоящата борба.

2. Сръбската армия въ настоящето си положение може да има само една единствена целъ—колкото е възможно по здрава, неразбита, да отстъпи на присъединение къмъ съюзницитѣ си и тамъ, подкрепена отъ тѣхъ, да приеме единъ генераленъ бой. Всѣко отдѣлно съпротивление води къмъ гибель.

3. Веднѣжъ главната задача на сърбитѣ е да се съединятъ съ съюзницитѣ си, то въпросътъ за посоката на отстъплението се решава самъ по себе си.

Това е Овче поле. Посокитѣ, по които би могла да отстъпи сръбската армия на Овче поле, сж три:

*) 45. полкъ е отъ 3. Балканска дивизия.

**) 14. Македонски полкъ.

а. — Кралчево—Нови Пазаръ—Митровица—Скопие.

б. — Крушево—Куршумли—Прищина—Скопие.

в. — Нишъ—Враня—Куманово.

За да овладѣятъ тѣзи посоки, необходимо е да обезпечатъ здраво източната граница и да се отхвърлятъ войскитѣ, които преграждатъ непосредствено третата посока.

Вчерашнитѣ действия предъ 8., 9. и 1. дивизии и противъ войскитѣ на генералъ Рибаровъ потвърдяватъ горната мисълъ. Предъ генералъ Нерѣзовъ сж вкарани нови части. Предъ фронта на 1. дивизия проявяватъ отчаяни усилия, а по посока на Враня, споредъ вашитѣ донесения, се появяватъ всѣки день нови части.

Отъ друга страна, последнитѣ сведения отъ Дунавския фронтъ гласятъ, че сѣрбитѣ отстъпватъ почти безъ бой и, следователно, за да овладѣятъ долината на Морава, по която пътъ трѣбва да се оттегли половината отъ сѣрбската армия, намираща се въ бой срещу насъ, сѣрбитѣ ще употрѣбятъ извънредни усилия, за да си постигнатъ целта.

4. Ясно е, че ние трѣбва да употрѣбимъ всички усилия, за да задържимъ сѣрбитѣ и да не имъ дадемъ възможность да се оттеглятъ на Овче поле.

Най-подходящитѣ позиции за тази целъ се явяватъ:

Едната — въ долината на Морава, на северъ отъ Враня, за непосредствено преграждане оперативната посока Нишъ — Враня — Куманово, а другата — на линията Шаръ планина — Качаникъ — Лараманъ—Бояновци, за обезпечаване фланга и тила на войскитѣ, които ще действуватъ около Враня.

Въ долината на Морава отбраната трѣбва да се изнесе на северъ отъ гр. Враня. Като най-подходящи позиции се явяватъ водораздѣла на Влахия (Власина) и Кукавица планини и позицията на линията: Гочъ бубре—Прищи бука—с. Островица—Сѣбж Враня—Мръкша и на изтокъ, къмъ нашата граница.

Първата е, може би, по-силна, но е по-дълга, и, следователно, ще изисква повече войски за заемане. Втората има това предимство, че е по-събрана, ще изисква по-малко войски и, най-важното, че стои въ тѣсна връзка съ позицията, която ще прикрива посокитѣ Прищина — Качаникъ — Скопие и Прищина — Гиляне — Бояновци.

Като имате това предъ видъ, изберете и организирайте отбраната на тия две позиции по начинъ такъвъ, щото да можемъ упорно да се задържимъ и противъ превъзходни сили. На тази позиция трѣбва да се задържимъ толкова време, щото, отъ една страна, да дадемъ възможность на настѣпващитѣ отъ северъ наши австро-германски сили да настигнатъ и встъпятъ въ решителна борба съ сѣрбитѣ, а отъ друга, — да пристигне подкрепление Македонската и 5. дивизии.

Разпоредете веднага да се пристѣпни къмъ усиление на позицитѣ, подобрене на пѣтищата, изучване на района въ всѣкъ отношение, за да дадемъ сериозенъ отпоръ на противника.

Разбира се, че това сж повече предположения, защото нѣмаме точни данни за противника. Вие сте на мѣстото и ще действувате споредъ истинската обстановка.

Не е изключена случайността и за едно настѣпление откъмъ югъ, отъ страна на англичанитѣ и френцитѣ за съгласувани действия съ сѣрбитѣ.

За тази целъ полковетѣ отъ 7. дивизия, насочени за противодействие, трѣбва да се държатъ въ жгѣла между Велесъ—Щипъ и вливането на р. Брѣгалница въ р. Вардаръ, а авангардитѣ да заематъ линията: Соничка глава — Кафадарци—Криволакъ—Серка планина, като опратъ фланга си въ Плачковица планина.

Разпоредете въ горниятѣ смисълъ.

Настѣпление на югъ съ голѣми сили да нѣма, освенъ авангардитѣ. Обаче, вземете всички мѣрки за разрушение на мостоветѣ по пѣтищата и желѣзопѣтната линия южно отъ горната линия.

По сведения, които имаме, англо-френската армия била доста впечатлителна и не издържала напора на нашата пехота. Тѣхната сила се състои въ артилерията имъ.

Като имате това предъ видъ, препоръчайте на войскитѣ, които ще действуватъ противъ тѣхъ, широко да използватъ нощнитѣ и партизански действия. Въ всѣко време, денемъ и ношемъ, да предприематъ макаръ и частични нападения противъ тѣхъ и постоянно да ги безпокоятъ и тероризиратъ, като действуватъ на фланга, тила и съобщенията имъ.

Веднага се получи и следната обяснителна телеграма:

Изложеното въ телеграма 563 не означава преминаване веднага въ отбранително положение северно Враня. То ви се дава само за обща ориентировка. Ако нѣма тамъ сериозни неприятелски сили, настѣплението трѣбва да продължава, защото съ застрашаването Сурдулица, а после и шосето Лѣсковецъ—Пиротъ ще се достигнатъ голѣми резултати. Ще спрете, обаче, настѣплението непременно северно отъ Качаникъ.

Щабътъ на армията веднага направи необходимитѣ разпоредения въ съгласие съ даденитѣ упѣтвания, които разпоредения свѣде въ сѣщия день и въ следната:

Заповѣдь

по

II. отдѣлна армия

№ 9.

Щабъ

гр. Куманово Карта 1:210,000 13. октомврий 1915. г. 9 ч. сл. пл.

Англо-френскитѣ войски усилено се разтоварватъ въ Солунъ и бърже се пренасятъ къмъ снашата граница. По сведения, тѣ смѣнили сѣрбскитѣ въ Демиръ капия, които охраняватъ мостоветѣ въ тая тѣснина. На 9. и 10. т. м. 14. Македонски полкъ е водилъ юж-

но отъ границата, при Струмица, бой, изключително съ юфренски части.

Сръбската армия може да има само една цел: колкото е възможно, здрава и неразбита да потърси съединение съ съюзниците си и тогава да приеме генерален бой. Ето защо, сърбитѣ правятъ отчаяни усилия по източната си граница, срещу I. армия (I. Софийска дивизия), а въ южна посока на Враня прашатъ все нови части. Отъ Дунавския фронтъ сърбитѣ отстъпватъ почти безъ бой.

Целта на нашитѣ войски е да не позволи на сърбитѣ да се оттеглятъ на Овче поле, да бждатъ задържани, и се даде възможностъ на настъпващитѣ отъ северъ наши и австрогермански сили да настигнатъ и встъпятъ въ решителна борба съ сърбитѣ, а отъ друга страна, да се даде време да пристигнатъ къмъ II. армия Б. Дунавска и II. Македонска дивизии.

II. армия трѣбва да развие смѣли настъпателни действия въ северна посока по долината на р. Морава, за подпомагане на I. армия, и следъ това да задържи сърбитѣ, ако стане нужда, въ долината на Морава, на северъ отъ Враня, за да прегради оперативната посока Нишъ—Враня—Куманово, отъ една страна, и, отъ друга, линията Шаръ-планина—Качаникъ—Лараманъ—Бояновци, за преграждане посоките къмъ Скопие—Бояновци за Овче поле. Едната и другата посоки взаимно обезпечаватъ фланга си и тила си. Въ сжщото време да спре англофренскитѣ войски.

Заповѣдвамъ:

I. Генералъ Рибаровъ

Разполага съ сжщитѣ сили, (опер. зап. № 8.), които има; само конницата, вмѣсто 3 $\frac{1}{2}$ еск., ще останатъ 1 $\frac{1}{2}$ еск. Двата ескадрона да се изпратятъ на конната дивизия, къмъ Велесъ.

1. Да продължава настъплението си енергично на северъ и се яви въ тилъ на Сурдулица. Да съдействува на лѣвия флангъ на I. армия за спущането ѝ въ долината на Морава и да застраши шосето Лѣсковецъ—Пиротъ.

Да организира за упорна отбрана позицията по билото на Влахина (Куковица) планина, западно отъ Морава, и рида, източно отъ нея, който се спуща отъ Кушлинъ градъ въ западна посока, въ долината на Морава, като дѣсниятъ флангъ се опре на Кушлинъ градъ или Чемерникъ, или пъкъ по рида между р. р. Митнича и Предеянска, като опре дѣсниятъ си флангъ на Огуровица, и позицията на линията Гочъ буре — Прищи бука — с. Островица—Себе Враня — Мрък-

ша и на изтокъ, къмъ нашата граница.

Тѣзи две позиции трѣбва да се организиратъ за упорно съпротивление срещу по-значителни сили, бърже да се укрепятъ и да се подобрятъ пжтищата и пр.

2. Полковникъ Петровъ

Разполага съ сжщитѣ сили (опер. зап. № 8.), безъ една батарея, която да изпрати на присъединение къмъ частитѣ на началника на 7. Рилска дивизия, полковникъ Василевъ. Ще остане съ две полски батареи. Съ батареята да замине командира на отдѣлението, за да състави едно отдѣление отъ две батареи, съ батареята която се взема отъ полковникъ Поповъ.

2. Да продължи охраната на желѣзопжтната линия Куманово—Прешово—Бояновци—Враня.

Да организира за упорна отбрана (укрепления, пжтища и др.) позиции за преграждане всички посоки, които водятъ отъ Гиляне къмъ Бояновци—Прешово—Куманово, и пжтищата, които водятъ отъ вътрешността на Сърбия къмъ Враня.

Всички посоки да се разузнаятъ, да се опредѣлятъ участитѣ между частитѣ въ Прешово, Бояновци и Враня и се обезпечи взаимната свръзка и подпомагане съ прехвърляне на частитѣ отъ единъ въ другъ участъкъ.

3. Полковникъ Поповъ

Оставатъ сжщитѣ части (опер. зап. № 8.), но безъ гаубичната батарея, която да се присъедини къмъ полка си въ Рилската дивизия, безъ една полска батарея, която да изпрати на присъединение къмъ частитѣ на 7. Рилска дивизия, полковникъ Василевъ, и безъ единъ ескадронъ, който да се изпрати въ конната дивизия, Велесъ.

3. Да заеме Качаникъ.

Да се укрепятъ на фронта Шаръ-планина—Лараманъ, като влѣзе въ свѣзка съ лѣвия флангъ на полковникъ Петровъ (46. полкъ). Деятелно да разузнава въ северозападна посока. Основно да се разруши желѣзопжтната линия и мостоветѣ на шосето и разнитѣ пжтища. Да се подготви за разрушение и желѣзопжтната линия между Скопие—Качаникъ и при Скопие.

Да заеме съ една частъ Тетово и разузнава всички посоки, които идатъ откъмъ дѣсниятъ брѣгъ на Вардаръ на фронта Тетово — р. Пчиня.

4. Полковникъ Василевъ

22. Тракийски полкъ . . . 4 др.

4. Да настъпи въ южна посока, къмъ долното течение на р. Брѣ-

45. полкът отъ 3. Балканска дивизия	3 др.	галница, същел да спре движението на неприятеля напредъ.
53. полкът	3 др.	Първоначално главнитъ сили да се спратъ въ жгъла между Велесъ—Щипъ и влизането на р. Брѣгалница въ р. Вардаръ, а авангардитъ да заематъ линията: Соничка глава—Кавадарци—Серка планина, като опратъ фланга си на Плачковица.
54. полкът	3 др.	
14. Македонски полкът	4 др.	
Отъ 7. арт. бригада, полски планински	12 бат.	
Отъ 3. арт. бригада	2 бат.	
2. гауб. полкът	6 бат.	
7. пион. дружина	1 др.	
Див. конница	1 еск.	Да се взематъ всички мѣрки за разузнаването на мостоветъ по пътищата и желѣзопътната линия южно отъ горната линия.
Отъ конната дивизия (подполковникъ Анастасовъ—Струмица)	2 еск.	Препоръчва се, едновременно действайки предпазливо, за да не се изложатъ на частично разбиване, настойчиво и смѣло да се търси възможността да се разбие неприятеля по части, както пристига.
Всичко 17 др., 23 бат., 1 пион. др., 3 еск.		

Дружината отъ 26. Пернишки полкът — гарнизонъ въ Куманово.

5. Генералъ Таневъ

Конната дивизия	11 еск.
Конно артил. отдѣление	2 бат.
Всичко; 11 еск. и 2 бат.	

5. Да продължава разузнаването въ южна посока, преимуществено по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, опирайки се на авангарда на 7. Рилска дивизия. Да обърне внимание на посокитъ Прилепъ и Битоля. Отъ смѣлитъ действия на конницата се очакватъ голѣми резултати. Началникътъ на конната дивизия да съобразява действията си съ ония на началника на 7. Рилска дивизия, исканията на когото да изпълнява.

6. Полковникитъ Поповъ и Петровъ да произведатъ най-широка реквизиция въ селата, до дето могатъ предъ своя

фронтъ, като щадятъ албанцитъ, разположението на които къмъ насъ може да ни бжде много полезно.

7. Всички началници да наредятъ и поддържатъ всѣкога свръзка съ щаба на армията — телеграфна, телефонна, летеща поща.

Донесения да се пращатъ два пѣти въ депонощието: сутринъ 6 ч. пр. пл. и вечеръ къмъ 6 ч. сл. пл.

Отъ Главнокомандующия се получи следното предписание, отъ 12. октомврий, съ указания за действията при новата обстановка:

Вашиятъ блѣскавъ маршъ напредъ, който се увѣнча съ бързото заемане на Скопие, възелъ на извънредно важни за по-нататъшнитъ военни действия пѣтни съобщения, създаде и едно опасно за армията ви положение, неудобствата на което трѣбва чакъ по-скоро да се отстранятъ, като обърнете внимание главно на югъ и западъ.

За по-нататъшнитъ ви успѣшни действия имайте предъ видъ следнитъ указания:

1. Вие заемате съ войскитъ си извънредно важно централно положение относно противника на северъ (сръбската армия) и противника на югъ (десанта на Съглашението). Задачата ви е — съдействието и на други наши войски, които се съсредочаватъ презъ Черната скала въ долината на Брѣгалница, да държите двата противника разединени, докато се свърши съ северния, като маневрирате по вътрешни линии отъ организиранъ за таково маневриране районъ Скопие—Куманово—Кратово—Кочане—Щипъ—Велесъ. Войскитъ ви за тази целъ сж малко и доста прѣснати. Ще трѣбва да ги групирате въ този районъ, щомъ обстановката позволи.

Въ състава на вашата армия влиза и Македонската дивизия, дветъ бригади, отъ която сж насочени, презъ Черната скала, въ долината на р. Брѣгалница, а едната бригада, презъ Кюстендилъ, къмъ Крива Паланка. Най-добре ще бжде, ако дветъ бригади отъ Македонската дивизия се базиратъ направо на Кюстендилъ, по пътя презъ Брѣзовския ридъ, за да бжде свободенъ за други войски пътятъ Кадинъ мостъ—Черна скала—Царево село.

2. Положението и задача ви налагатъ:

а. Да се завладѣе на всѣка цена проходътъ Качаникъ и да се укрепи за отбрана съ малки сили, както и за опора въ случай на настѣпление на северъ, къмъ Прищина.

б. Съ същата целъ да се завладѣе и укрепи долината на Морава, къмъ Гиляне.

в. Да се завладѣе съ достатъчно силенъ стратегически авангардъ и укрепи прохода Соничка глава, както и висотитъ на лѣвия брѣгъ на р. Черна, западно отъ Кавадарци. Конни части да се спущатъ въ Битолското поле за разузнаване.

г. Да се ваематъ височини при Криволакъ, Серка планина за противодействие на дебуширане по долината на Вардаръ, Печели-

планина, Плачковица планина и по-наизтокъ проходите презъ Кривопаланка мезаръ къмъ Берово—Пехчево.

д. Ядрото на 7. дивизия да бжде групирано около Щипъ, а ядрото на 3. дивизия—между Овче поле и Велесъ.

е. Съобщенията по долината на Бѣли и Черни Дринъ трѣбватъ да се прекъснатъ отъ конницата, поддържана отъ облекчени и хотни части.

ж. Частитѣ, групирани на северъ отъ Враня, ще иматъ първа целъ, да обезпечатъ за насъ пътя Власина—Сурдулица следъ което да завладѣятъ тѣснинитѣ на Морава, южно отъ Лѣсковецъ, и съдействуватъ за завладяването на Пиротъ. Действията на тѣзи групи ще бжде да се оставятъ тамъ 13. Рилски и 26. Пернишки полкове съ артилерия и конната бригада, а останалитѣ части да се прибератъ наюгъ, къмъ 3. дивизия.

Следъ падането на Пиротъ, което очаквамъ следъ три-четириндани, и бригадата отъ 7. дивизия ще стане тамъ излишна, тъй като мѣстото ѝ за настѣпване, презъ Лѣсковецъ, къмъ Нишъ ще заематъ 1. дивизия. Ако боеветѣ около Пиротъ се затегнатъ, то и бригадата отъ 7. дивизия ще остане по-дълго време тамъ, освенъ ако обстановката на южния фронтъ не наложи да се притегли къмъ останалитѣ части отъ дивизията, за да имаме достатъчно сили противъ едно настѣпление на съюзницитѣ отъ югъ.

3. Задачата ви, следователно, е да сте преди всичко готови за действия срещу противникъ отъ югъ. Но, ако този противникъ ще продължава да бездействува, то едно ваше смѣло настѣпление съ 3. дивизия на северъ къмъ Прищина, ще допринесе твърде много, за да се тури по-скоро край на сръбската съпротива.

4. Съ части отъ Македонската дивизия си послужете, за да оставите команди за гарнизони въ по-важнитѣ населени центрове, но не ги прѣскайте много, понеже тѣ сж повече потрѣбни като бойна сила.

Предимно съ леки и избрани команди отъ Македонската дивизия организирате въ най-широкъ размѣръ партизанскитѣ действия за тероризиране противника. Такива партизански отряди ще ви услужатъ твърде много и ще ви дадатъ най-ценни сведения за противника въ Битолско, Дебърско и на северъ, къмъ Прищина. Съ тѣхъ ще може да се влѣзе въ връзка и съ албански чети.

Очевидно, добритѣ указания на Главнокомандующия за действия, въздействия и влияния на единъ фронтъ отъ Пиротъ презъ Черна Гора планина, Вардаръ и Щипъ до Берово, изискватъ сили, каквито II. армия нѣмаше. При това, Щабътъ на Действующата Армия отвлѣче силитѣ на армията на северъ, по долината на р. Българска Морава, да съдействува на, и безъ това излишно силната, I. армия.

На предписанието на Главнокомандующия се отговори, съ следния рапортъ отъ 14. октомврий.

Донасямъ ви, господинъ генералъ, че схващамъ много добре мнението ви и указанията ви по разположенията и действията,

които предстоятъ при сегашната обстановка на армията. Азъ сжщо така внимателно изучавамъ обстановката и възможнитѣ действия.

Армията има разтегнато разположение, но това е взето по необходимостъ; то за сега е и безопасно, поради разсейването на неприятеля, главно при преследването му. Следъ бързитѣ успѣхи, които армията имаше, тѣ трѣбваше да се използватъ — да се заематъ ония мѣстни пунктове, които ще могатъ да поставятъ армията въ по-благоприятна обстановка за маневрирания. Така напримеръ, заемането на линията: Шаръ планина — Кердачъ и на северъ, до планинската верига до надъ Враня, която прегражда за сърбитѣ достѣпа въ Македония. Това е достигнато, и при това съ малки за насъ загуби и съ положителното разпиляване на всички сръбски части — около седемъ осемъ полка, които действуваха срещу армията.

Отъ друга страна, стана необходимо да се развиятъ успѣхитѣ ни при Враня въ северна посока. Бързината на тѣзи успѣхи, безспорно, ще се отразятъ на общия успѣхъ. Назначаването въ тая посока слаби сили рискуваха да бждатъ бити.

Рилскиятъ и Ямболскиятъ полкове въ крайно планинската мѣстностъ действуваха бавно, поради упорството на неприятеля. Нуждни сж сили и за охраната на тила, и за гарнизонъ въ Враня. Сега тамъ почнаха настѣплението вече три полка (13., 29. и 32. полкове). Вѣрвамъ, че следъ два-три деня успѣхътъ на тѣзи полкове чувствително ще се прояви.

Голѣмиятъ районъ, който армията не можеше да не вземе, и многото задачи и въ разни посоки, които трѣбваше да преследва, накара армията да разхвърли частитѣ си и ядро почти не остана. Още, разбира се, опасностъ нѣма, но чувствува се липса на достатъчно сили да се разбиятъ още сега англо-французкитѣ войски, както тѣ по части пристигатъ. Да се притеглятъ сега обратно части отъ долината на Морава, смѣтамъ за невъзможно, защото ще се очисти отъ насъ тази долина и сърбитѣ, ще се помчатъ да настѣпятъ на югъ и ще ни накаратъ пакъ да връщаме части къмъ долината на Морава, но вече при неблагоприятна обстановка. На югъ днесъ изпратихъ всички части, които бѣха свободни, съ задача да потърсятъ разбиването на англо-френцитѣ по части. Не поставихъ категорична задача да разбиятъ, отъ боязнь да не се изложатъ нашитѣ части на изолирано разбиване, тъй като тѣ не ще иматъ, когато пристигнатъ въ района на срещата, необходимото числено надмощие за сигурна победа, каквато намъ е необходима въ случая.

Щомъ, разбира се, дойдатъ нови сили, азъ не ще закѣснѣя да се хвърля въ необходимата посока, за да бия неприятеля, който въ дадената минута ще трѣбва да се бие съ огледъ на общата обстановка — разбирамъ сгодното и важното вътрешно стратегическо разположение на армията.

За сега армията е разположена:

1. 3. Балканска дивизия:

а. Днесъ се завладѣва Качаникъ — нашитѣ части, 1. бригада, излизатъ на линията Бѣлограцъ—Габрица, дето ще почнатъ да се укрепяватъ.

б. 46. полкъ заема Прешово, Бояновци, Враня и планинската верига на западъ отъ тѣхъ; патрулитѣ достигатъ до Българска Морава. Ще оттегля единъ полкъ отъ Качаникъ за поддръжка Качаникъ и Гиляне, за заемане Скопие (гарнизонъ) и Тетово и за разузнаване по дѣсния брѣгъ на Вардаръ, отъ Тетово до устието на Пчиня.

в. Другитѣ два полка отъ дивизията (29. и 32. полкове) и 13. Рилски полкъ, генералъ майоръ Рибаровъ, настѣпва северно отъ Враня.

г. 45. полкъ отъ същата дивизия, въ състава на 7. Рилска дивизия, е пратенъ къмъ Велесъ.

2. 7. Рилска дивизия:

а. 14. Македонски полкъ — Струмица,

б. 13. Рилски полкъ — въ долината на Морава,

в. 26. Пернишки полкъ — въ състава на 1. армия,

г. 22. Тракийски, 53. и 54. полкове — въ походъ къмъ югъ срещу англо-френцитѣ.

Щомъ като присигне 3. бригада отъ 11. Македонска дивизия — къмъ 17.—18., заедно съ Рилската дивизия, ще я насоча за действие срещу англо-френцитѣ.

Щомъ падне Пиротъ, ще притегля генералъ Рибаровъ съ 29. и 32. и 13. полкове на югъ. Ще моля да ми се даде и 26. Пернишки полкъ отъ 7. Рилска дивизия. Смятамъ, че 1. Софийска дивизия ще е достатъчна вече въ тая посока. Възъ ще заема съ гарнизонъ Враня.

На началника на 7. Рилска дивизия сж дадени лични указания въ духа на вашето писмо и сега ще ги пратя писмено.

Твърде много се чувствува необходимостта отъ войски. Очаквамъ съ нетърпение 5. Дунавска и 11. Македонска дивизии, и боя се да не закѣснѣятъ, защото време е сега за бързи удари.

Нека добавя, че се чувствува нужда отъ артилерийски бойни припаси. Недостигътъ отъ бойни припаси става вече критиченъ въ планинската артилерия; наредихъ да се спестяватъ, но все пакъ възможно е, следъ нѣкое време, по липса на такива припаси, планинската артилерия да се извади отъ състава на армията.

На следния день, Щабътъ на Действающата Армия отговори, че главното внимание на щаба на 11. армия трѣбва да бѣде обърнато за отбиване врага къмъ северъ. Не било още време за решителни действия срещу англо-френцитѣ; срещу тѣхъ да заеме наблюдателно положение съ централна частъ по долното течение на р. Брѣгалница и изнесенитѣ напредъ авангарди на указаната вече линия. Пиротъ падналъ, но Щабътъ на Действающата Армия смята, че не е още

време за притегляне генералъ Рибаровъ на югъ; трѣбва да се държи на позицитѣ си, додето не получи подкрепление, за да премине въ настѣпление на северъ. Две бригади отъ 1. Софийска дивизия се насочватъ отъ Пиротъ презъ Власотинци къмъ Лѣсковецъ за облекчение положението на 3. Балканска дивизия (генералъ Рибаровъ).

14. октомврий

Действията на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Заемането на изхода на Качаникския проходъ.

Лѣвата колона, майоръ Джипуновъ, тръгна сутринята отъ с. Яжинца. Къмъ пладне стигна с. Страшка; къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. се спусна по склонъветѣ на в. Люботрънъ, къмъ с. Добрава, дето ношува.

Презъ време на движението си тя срещна само отдѣлни, изостанали сърби или дребни сръбски части, които бѣха пленявани.

Срѣдната колона, командирътъ на 11. Сливенски полкъ, подполковникъ Христовъ, имаше заповѣдъ да тръгне въ 6 ч. 30 м. пр. пл., да достигне разклонението на пѣтищата западно отъ с. Стагово, да се спре и утвърди на позицията, да чака да се подравни съ страничнитѣ колони, отъ които нѣмаше донесения за действията имъ на 13. октомврий. Да се поддържа съприкосновение съ сърбитѣ съ офицерски и под-офицерски патрули и разузнавателни части.

Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. срѣдната колона настѣпи. Следъ малко батареята откри огънь по сръбскитѣ дребни части, които още се задържаха северно отъ града. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. достигна 4 км. южно отъ Стари Качаникъ и почна да се окопава подъ сръбския артилерийски огънь.

Въ 1 ч. 10 м. сл. пл. сърбитѣ преминаха въ настѣпление срещу срѣдната колона съ около дружина съ една батарея. Пристигна сръбски влакъ къмъ спирката северно отъ Стари Качаникъ. Една батарея отъ главнитѣ сили усили срѣдната колона, а дружината (главнитѣ сили) се приближи напредъ. Врагътъ засилч настѣпващитѣ си части и два пѣти атакува, но бѣше отбитъ съ огънь—пехотенъ и артилерийски.

Въ 5 ч. сл. пл. действията се прекратиха. Сърбитѣ се зацелиха за гѣнкитѣ на мѣстността и за гарата, и прѣсна-титѣ около нея махали и отдѣлни злания.

Срѣдната колона и главнитѣ сили задъ нея зоношуваха на позицията: дѣсния участъкъ, две дружини отъ 11. Сливенски полкъ съ 11/16. батарея; лѣвия участъкъ — 1. дружина (три роти) отъ 11. Сливенски полкъ, съ две картечници и 10/16. батарея. Полкова поддръжка—една рота задъ срѣдата.

Щабът на бригадата бѣше на около 500 м. задъ лѣвия участъкъ, до шосето.

Дѣсната колона, командирѣтъ на 24. Черноморски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ, имаше заповѣдъ да настѣпва по-бързо, за да се подравни съ срѣдната колона, която вече бѣше заела Качаникъ, и днесъ ще се движи до разклонението на пѣтищата западно отъ с. Стагово; да влезе въ свръзка чрезъ патрули съ срѣдната колона.

Въ 6 ч. 40 м. пр. пл. колоната тръгна отъ височината източно отъ с. Димце по рида къмъ с. с. Никовица и Бѣлограцъ. Къмъ пладне стигна в. 1270, безъ да срещне сѣрби. Въ 6 ч. 10 м. сл. пл. по сѣщия ридъ стигна височината югоизточно отъ с. Бѣлограцъ, дето и ноцува.

Къмъ колоната тукъ се присѣдини дѣсното странично прикрытие.

Заловени бѣха около 200 пленника, повечето македонци, които сами се предаваха.

Съ заемането на линията с. с. Рака—Сопаница — височината югоизточно отъ Бѣлограцъ, командирѣтъ на 1. бригада смѣтна, че Качаникскитѣ проходъ остава въ наши ръце. Оставаше да се избере позиция за трайна отбрана, да се укрепи на нея, развивайки разузнаването въ северозападна посока, и да разруши желѣзопѣтната линия и обикновенитѣ пѣтища и други съобщения предъ себе си.

На следния день позиция бѣше организирана на линията с. с. Рака—Сопаница—рида югоизточно отъ с. Бѣлограцъ.

Дѣсенъ участъкъ, командирѣтъ на 24. Черноморски полкъ, подполковникъ Кантарджиевъ, една и половина дружина отъ полка и 4/11. дружина съ две планин. орждия и единъ пионеренъ взводъ отъ височината около 3 к. м. източно отъ с. Бѣлограцъ, вкл., до височината на около 2 к. м. южно отъ сѣщото село, вкл.

Срѣденъ участъкъ, командирѣтъ на 11. Сливенски полкъ, 1. и 2. дружини отъ полка съ шесть орждия и единъ пионеренъ взводъ отъ височината южно отъ с. Бѣлограцъ, изкл., до с. Сопаница, изкл.

Лѣвъ участъкъ, майоръ Джипуновъ, петъ роты отъ 24. Черноморски полкъ, съ две картечници и две орждия и пионеренъ полувзводъ отъ с. Сопаница, вкл., до с. Рака, вкл.

Единъ взводъ, наблюдателна застава, на рида западно отъ с. Слатина да наблюдава пѣтя с. Алиасъ — с. Селча.

Бригадна поддръжка, майоръ Чолаковъ, 3/11. дружина съ две картечници; две роты на шосето югоизточно отъ с. Сопаница и две роты по-на изтокъ, на рида.

Съ конницата да се организира разузнаване въ посоки:

С. с. Качаникъ — Стагово — дѣсния участъкъ — ридѣтъ източно отъ с. Бѣлограцъ — с. с. Сидоня — Пожеранъ — долината на р. Българска Морава — до с. Ладуга — с. с. Рѣка

Върнесъ — Станишевци — дѣсния участъкъ — Качаникъ. Прекъснаха се телеграфнитѣ съобщения между Феризово и Гиляне, около съ Пожеранъ. Връзка съ 46. полкъ (3. бригада) около с. Рѣка.

Връзка съ дружината отъ 24. Черноморски полкъ, изпратена къмъ с. с. Станишевци—Върнесъ—дѣсния участъкъ.

С. с. Качаникъ—Стагово— дѣсния участъкъ — в. 813—с. с. Суфтовичъ—Хамидие.

С. Ника—лѣвия участъкъ — с. с. Кахтиново—Езерце—Кошара—Трънъ.

Нареди се разрушение на желѣзницата между с. с. Рубовци и Бабукъ, шосето на изтокъ и северозападно отъ Феризово и всички телеграфни и телефонни линии.

Парковитѣ взводове се установиха на 3 км. северно отъ Качаникъ, около шосето.

Лазаретѣтъ — 2 км. северно отъ Качаникъ, при шосето.

Домакинскитѣ обози на северния край на Качаникъ.

Капитанъ Загорски съ 4/11. дружина, две планин. орждия и единъ коненъ взводъ бѣше насоченъ на 14. октомврий, 6 ч. пр. пл., по пѣтя Качаникъ—Дълбочица—Тетово, за да заемемъ гр. Тетово и да разузнава въ южна и западна посоки.

На 15. октомврий, обаче, ходѣтъ на действията въ 3. бригада стана заплашителенъ за насъ. Щабътъ на армията поиска:

За Тетово да се остави само една рота, а дружината (три роты) съ усиленъ маршъ, да иде въ Куманово, въ разпореждане на щаба на армията; една дружина да се изпрати на 46. полкъ (3. бригада). Изпрати се 3/24. дружина, съ две картечници отъ дѣсния участъкъ, въ посока с. с. Станишевци—Върнесъ—Рѣка, въ подчинение на командира на 46. полкъ.

14.—20. октомврий

Действията на 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия.
Кризата на фронта с. Бояновци *)

Когато 1. бригада стигна на изхода на Качаникския проходъ и почна да се организира тамъ, на фронта на слабитѣ сили на командира на 3. бригада, на който фронтъ сѣрбитѣ се стремѣха да развиятъ по-голѣма дейность, почна положението да става заплашително. Щабътъ на армията, къмъ това време, не разполагаше съ никакви свободни сили, за да може да въздействува, дето и както стане необходимо. Кризата, която почна на фронта на 3. бригада отъ 3. Балканска ди-

*) Приложение № 5.

албанска чета на х. Милячъ. Участъкът на 3. дружина бѣше много голѣмъ и слабо заетъ. Предъ 2. дружина и 7. и 8. роти, отъ 32. горски полкъ, сѣрбитѣ имаха числено превъзходство, и по всичко изглеждаше, че се готвѣха да атакуватъ и прекъснатъ съобщението Враня—Куманово. Телеграфната станция въ Бояновци все още не можеше да се открие—нѣмаше никакъвъ телеграфенъ и телефоненъ материалъ, нито въ бригадата, нито въ щаба на армията, а отъ това командването се затрудняваше.

Храненето на частитѣ и снабдяването съ бойни припаси поради широкото и прѣснато разположение, бѣше много затруднено. На 14. срещу 15. октомврий частитѣ ношуваха: 12. рота, съ едно планинско орждие, единъ коненъ взводъ и албанската чета—около с. Рѣка; 3/46. дружина—на позицията си 2/46. дружина и 7. и 8. роти, отъ 32. Загорски полкъ, съ 6/16. батарея—на позицията си; пионерната полурота и две планински орждия—на висотата при с. Дупиле: 1/46. дружина: 1. рота на в. Копилякъ, 2. рота въ с. Девотинъ, 3. и 4. роти съ единъ коненъ взводъ—Враня.

Щабътъ на бригадата бѣше въ Прешово.

Деньтъ 15. октомврий, предъ фронта на лѣвия участкъ 3. дружина, мина въ рѣдка престрелка между патрулитѣ. Албанската чета на х. Милячъ, подпомогната отъ конницитѣ, придадени къмъ 12. рота, отблъсна сѣрбскитѣ отдѣления и ги преследва до с. Жакра. Разездъ и патруль съ водачи албанци бѣха изпратени къмъ в. Дуплица за свръзка и помощъ на 2. дружина. 12. рота успѣ да разчисти пѣтя отъ сѣрбски отдѣления до с. Върнесъ, дето остави албанската чета на х. Миличъ. Престрелката между патрулитѣ на дветѣ страни продължи. Сѣрбитѣ насочваха отъ с. Жакра патрули, които застрашаваха съобщението между 12. рота и 3. дружина. Къмъ 2. дружина бѣ изпратенъ вторъ патруль за свръзка.

На присъединение къмъ 2. дружина се насочи единъ взводъ отъ гарнизона на Прешово и две роти—1/46. и 2/46. отъ тоя на Враня.

Командирътъ на бригадата донесе въ щаба на армията, че всички разполагаеми подкрепления сж насочени къмъ 2. дружина, и моли гарнизонитѣ въ Прешово, Бояновци и Враня да се смѣнятъ съ опълченски части, и да открие станция въ Бояновци, но щабътъ на армията не разполагаше още съ никакви опълченски части подъ рѣка, както и съ материалъ за откриване на станция.

Началникътъ на щаба на бригадата, отъ Генералния Щабъ майоръ Хумбаджиевъ, бѣше изпратенъ за Бояновци да разузнае за положението.

Бой при с. с. Добросинъ — Върбенъ

2. дружина отъ 46. полкъ, и 7. и 8. роти, отъ 32. Загорски полкъ, продължаваха да се укрепяватъ на позициитѣ си. Сѣрбитѣ се силѣха да настѣпятъ съ явното стремление да обградятъ фланговетѣ и да принудятъ нашитѣ, макаръ бавно и съ бой, да се оттеглятъ. Сѣрбскитѣ патрули се явиха по платото западно отъ с. Несалци, въ междината между 2. дружина и ротитѣ на 32. Загорски полкъ.

Командирътъ на 16. артил. полкъ, виждайки опасността за батареята, заповѣда ѝ, безъ да има право, тъй като тя бѣше подчинена на командира на 2/46. дружина, да се снеме отъ позицията и да заеме нова такава около мон. Свети Илия, отъ дето да може да бие и вис. 508 до долината на р. Търновска.

Напорътъ срещу ротитѣ отъ 32. Загорски полкъ отслабна. Усилията на сѣрбитѣ се насочиха срещу 2. дружина. Батареята, 6/16., не позволи на сѣрбитѣ да обходятъ дѣсния флангъ на дружината, която при оттеглянето си къмъ с. Върбенъ, застрашена отъ къмъ лѣвия си флангъ, зае фронтъ на западъ.

Пристигна пионерната полурота съ дветѣ планински орждия; положението се задържа временно, но скоро планин. орждия, обстреляни съ силенъ артилерийски огънь, замълчаха и трѣбваше да смѣнятъ позициитѣ си задъ дѣсния флангъ на дружината.

Все пакъ подъ прикритието на огъня на планин. орждия, ротитѣ успѣха да се устроятъ около височина до с. Дупиле. Поради напредналото време, сѣрбскитѣ напоръ почна да отслабва, но вражескитѣ патрули се насочиха южно отъ крайния лѣвъ флангъ на дружината.

Началникътъ на щаба на бригадата оцени обстановката за твърде затруднена.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. 1. и 2. роти отъ Враня пристигнаха. Началникътъ на щаба ги насочи веднага къмъ 7. и 8. роти отъ 32. Загорски полкъ. Тѣ настѣпиха подъ прикритието на артилерийския огънь. Началникътъ на щаба и адютантътъ на 46. полкъ, предшествувани отъ патрули, се изкачиха на височината западно отъ с. Лучане и намѣриха 8. рота на малкия гребенъ, северно отъ прорѣза, а 7. рота—на втората височина източно отъ с. Кончулъ, имайки едно отдѣление съ фронтъ къмъ долината на р. Българска Морава. Ротитѣ заемаха фронта около 1500 метра.

Съобщено бѣше на командира на 7. рота, че 1. и 2. роти отъ 46. полкъ пристигатъ и се насочватъ въ междинитѣ между ротитѣ; два взвода отъ 2. рота останаха като дружинна поддръжка и влѣзоха въ свръзка съ командира на дружината (7. и 8. роти) отъ 32. Загорски полкъ.

Поради тънкото и на твърде широк фронтъ разположение, началникът на щаба на бригадата реши на всяка цена да задържи височината западно отъ с. Лучане и да събере около нея всички идеши за подкрепление на участъка части.

1/46. рота се развърна и, по указание на началника на щаба на бригадата и съ съдействието на две орждия отъ 6/16. батарея, настъпи. Още ротата не бѣше достигнала билото, забеляза отстъпването на нѣкои отдѣления отъ 8/32. рота. Командирът на 1. рота усили хода и бързо достигна на около 800 крачки отъ 8/32. рота. Единъ взводъ отъ 7/32. рота, лѣвофланговия взводъ на ротата, се хвърли на ножъ, воденъ отъ командира на ротата. Ненадейната контъратака, поддържана съ артилерийски огънь, насоченъ на дѣсния флангъ на сърбитѣ, изненада последнитѣ и тѣ отстъпиха, напускайки позицията си, която бѣха почнали да укрепяватъ, и се оттеглиха на старата си позиция, предъ с. Добросинъ.

Началникът на щаба на бригадата заповѣда да се уредятъ ротитѣ, и да се обърне внимание на дѣсния флангъ отъ дѣто сърбитѣ, заемащи с. Кончулъ и в. 508, обстрелваха съ пушеченъ огънь разположението на новообразуваната сборна дружина. За да се запази по-добре долината на Българска Морава, и да се бие прохода, началникъ на щаба остави единъ сборенъ взводъ отъ хлѣбари, санитарни и войници отъ гарнизона на гр. Прешово на позиция надъ с. Лучане. Заповѣда на адютанта да изкара селянитѣ отъ с. Лучане да построятъ мостъ на кола около това село, но водата придойде и стана невъзможно мостътъ да се построи.

Щабът на армията оценяваше, че усилията на сърбитѣ срещу 1. бригада (Качаникъ) не сж голѣми, когато срещу 3. бригада (собствено 46. полкъ), главно въ посока на Бояновци, сж по-голѣми и се засилватъ; но нѣмайки никакви свободни части на разположение, бѣ принуденъ да посегне къмъ войски, вече насочени за действия въ друга посока. На командира на 1. бригада се заповѣда, като остави единъ полкъ на изхода на Качаникския проходъ, останалитѣ части съ една батарея веднага да насочи къмъ Гиляне, съ цель, съвмѣстно съ командира на 3. бригада, да пропждятъ сърбитѣ отъ Гиляне—Дереновци и ги отхвърлятъ къмъ гр. Прищина.

Дошелъ единъ техникъ отъ Бояновци въ щаба на армията създаде съ доклада си тревога. Той докладва, че нашата артилерия била вече на шосето, а пехотнитѣ части отстъпвали, и сърбитѣ били вече близо до гр. Бояновци. Съобщенията съ Бояновци въ това време се и прекъснаха.

Отъ Куманово веднага бѣ изпратена 1. дружина (три роти) отъ 45. полкъ. Заповѣда се на командира на 1. бригада, който донесе, че не може да отдѣли повече отъ една дружина, да изпрати само нея за съвмѣстни съ командира на

3. бригада действия; освенъ това, като остави въ Тетово само една рота, останалитѣ три роти—дружината—незабавно, съ усиленъ маршъ, да изпрати въ Куманово, въ разпореждането на щаба на армията, който не разполагаше съ нищо. Кризата, която се почна по единъ широк фронтъ, принуждаваше, въпрѣки всяко нежелание, да се кжсатъ и разхвърлятъ частитѣ.

Ротмистъръ Богдановъ отъ щаба на армията, веднага бѣ изпратенъ съ автомобилъ въ посока на Бояновци лично да разузнае за положението. Той се срещна съ командира на 3. бригада и отъ Прешово заедно отидоха при гр. Бояновци. Ротмистъръ Богдановъ донесе, че положението не е така лошо, както техникътъ го представи. Гр. Бояновци е въ наши ржце; шосето за Враня свободно; води се бой. Предъ видъ на това, че нашата пехота била принудена да се подаде назадъ презъ нощта срещу 15. октомврий, 6/16. батарея на капитанъ Продановъ се оттеглила на 4—5 к. м. назадъ. Командирът на 15. арт. полкъ злоупотрѣбилъ съ служебното си положение на командиръ на полка и, безъ да е въ даденото време началникъ на батареята, предадена на 2. дружина я оттегля още на 4—5 к. м. назадъ; така остава презъ цѣлия денъ, като лишава пехотата отъ артилерийска поддръжка.

Пехотафа привечеръ успѣ да възстанови почти старото положение. Положението на участъка се сравнително подобри. Платото надъ с. Лучане бѣше задържано и, понеже тамъ се изкараха на позиция две орждия отъ 6/16. батарея, заемането на в. 508 отъ сърбитѣ не можеше да окаже влияние — височина 508 се господствуваше и биеше отъ платото надъ с. Лучане. Съ изпратенитѣ два взвода отъ 10. рота, сборния взводъ отъ слабосилни и взводъ отъ дивизионния ескадронъ, можа да се задържи положението до пристигането на 1/45. дружина

Щабът на армията събщи на командира на бригадата, че отъ 1. бригада се насочи дружина къмъ с. Мучи баба. Командирът на 1. бригада извести на командира на 3. бригада, че изпраща, 3/24. дружина съ две картечници къмъ с. Мучи баба. Къмъ 4 ч. сл. пл. се получи донесение отъ командира на 2/46. дружина, че дружината задържа позицията си въ близко съприкосновение на сърбитѣ. Въ бригадата настъпи известно спокойствие за положението при Бояновци.

Безпокойствие, обаче, настъпи пакъ за посоката, въ която бѣше 2. дружина. Атакувана отъ врага, частъ отъ дружината отстъпи къмъ с. Грамада около 6 ч. сл. пл.; сърбитѣ заеха с. с. Върбенъ и Дупиле. Офицерътъ, изпратенъ отъ командира на полка при 2. дружина, поради безпокойствието на командира на дружината, да разузнае за положението, донесе, че отстъпленето е станало почти безъ на-

тискъ отъ сърбитѣ. Сърбитѣ, следъ несполучливитѣ опити за
нощна атака на 14. срещу 15. октомврий, като че бѣха се
отказали отъ нощни действия: даже настѣпленieto на нашитѣ
патрули, често пѣти ги принуждаваше да отстъпватъ.

Къмъ 8 ч. сл. пл. телеграфиститѣ отъ Враня открива
станция въ кантонъ 39, при моста на р. Българска Морава.

Щабътъ на армията допускаше, че е възможна една из-
ненада отъ страна на сърбитѣ откъмъ Гиляне, въ посока на
Бояновци. Затова заповѣда на командира на 2 бригада отъ
11. Македонска дивизия, който на 16. октомврий пѣтуваше
отъ Гюешево за Крива Паланка, да следва за Куманово,
безъ днеака, съ всички обози и служби. Отъ Крива Паланка
да изпрати единъ полкъ само съ полковия обозъ по работен-
ния отъ сърбитѣ пѣтъ презъ рида между рѣкитѣ Думаче и
Лукве и да ношува на 16. при Добровница. На 17. да пѣту-
ва презъ Неравъ, Търговище за Ново село, дето да ношува
на 18. — да пѣтува за Бояновци и да влѣзе въ сѣщия день
въ разпореждането на командира на 3. бригада отъ 3. Балкан-
ска дивизия, отъ когото своевременно да изиска заповѣдь.

По заповѣдь, обаче, отъ Щаба на Действующата Армия,
цѣлата бригада се насочи за Куманово. Разпореждането отъ
щаба на II. армия се отмѣни.

Повторно се помоли Щаба на Действующата Армия да
се изпратятъ отъ вътрешността на страната по-бързо мар-
шеви и опълченски части за гарнизони въ заетитѣ градове,
за да се освободятъ действащитѣ части отъ гарнизонна
служба.

На 15. срещу 16. октомврий частитѣ отъ 46. полкъ но-
шуваха: 12. рота — с. Рѣка; 3. дружина — с. Мучи баба;
2. дружина съ две планин. орждия — в. Дупиле; 7. и 8. ро-
ти отъ 32. Загорски полкъ — западно отъ с. Лучане; Сборни-
тѣ взводове — на в. 508, с. Търновецъ, в. 656; 3. рота — с.
Девотинъ; 4. рота — гр. Враня.

Къмъ 12 ч. 30 м. пр. пл. на 15. срещу 16. октомврий
щабътъ на бригадата се върна въ Прешово, дето се научи
отъ мѣстнитѣ жители и отъ донесенията за отстъпленieto
на 2. дружина. Тогава командирътъ на бригадата поиска
отъ намиращия се тамъ тая нощъ дивизионъ отъ 4. кон. полкъ
(на пѣтъ за конната дивизия) да изпрати разезди къмъ
с. с. Дупиле и Лучане и северно отъ моста на р. Българска
Морава, къмъ в. 508 и с. Брѣзница.

Щабътъ на II. армия заповѣда, конниятъ дивизионъ да
остане при 3. бригада.

Началникътъ на щаба на бригадата отиде при 2. дру-
жина. По пѣтя до с. Раници намѣри обозитѣ на 5. и 6. роты,
които изпрати при ротитѣ си съ заповѣдь да съобщатъ, че
45. полкъ иде въ подкрепление. На пѣтя между с. с. Несал-
ци и Дупиле намѣри резерва на 6/16. батарея. Съ три кон-

ника началникътъ на щаба мина презъ незаетия участъкъ
между с. с. Несалци и Лѣво село до сборната дружина (7.
и 8. роты отъ 32. Загорски полкъ) съ дветѣ орждия отъ 6/16
батарея. Действията въ тая посока привлѣкоха вниманието
му. Положението предъ фронта с. с. Турне—Търново стана
още по-обезпокоително.

Бой при с. с. Добросинъ—Върбенъ—в. 508.

Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. на 16. октомврий, се разви си-
ленъ пехотенъ огънь къмъ в. 508 и въ дола на р. Търнов-
ска. Двата сборни взвода държаха височината северно отъ с.
Търново, отдето биеха въ флангъ сърбитѣ, къмъ в. 508. Въ
с. Бояновци, подъ командата на офиц. кандидатъ Басанъ, се
събраха всички нестроеви отъ 46. пех. и 16. арт. полкове,
които се приготвиха да отбраняватъ крайнината на Боя-
новци.

Началникътъ на щаба отиде при мон. Св. Илия, отде-
то можеше да се забележи, кога ще пристигне дружината
отъ 45. полкъ, монастирътъ е най-близо до най-важния уча-
стъкъ, тоя на сборната дружина, 7. и 8. роты отъ 32. Загор-
ски полкъ. Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. сборната дружина, подъ
твърде силенъ натискъ на сърбитѣ, почна да отстъпва; роты
тѣ бѣха обстрелвани съ пушеченъ и артилерийски огънь отъ
фронта и отъ флангъ. Артилериститѣ съобщиха на командира
на сборната дружина, капитанъ Алтъпармаковъ, за отстъп-
ленieto на 2. дружина отъ 46. полкъ. Тогава и командирътъ на
сборната дружина отдрѣпна фланга на лѣвофланговата, 8., ро-
ти; сърбитѣ използваша отстъпването на ротата и поведо-
ха обща атака; 8. рота едва се задържа на позиция по-на-
задъ. Началникътъ на щаба предаде на капитанъ Алтъпар-
маковъ сборния взводъ отъ с. Лучане — последната бригадна
поддрѣжка; заповѣда му да се държи на всѣка цена, като
му съобщи, че следъ около часъ време самъ ще поведе 1/45
дружина за поддрѣжка.

Започналото да се оттегля орждие отъ 6/16. батарея се
спрѣ и откри огънь по сръбскитѣ вериги; другото орждие
отстъпи на рида западно отъ с. Несалци, отдето откри огънь
по вис. 508. (на последната се появиха стѣстени сръбски ве-
риги, и едно орждие отъ тамъ почна да бие въ флангъ сбор-
ната дружина, рида източно отъ с. Лучане, а сѣщо и доли-
ната на р. Българска Морава, до с. Лѣво село.)

Взводътъ отъ в. 508 отстъпи къмъ с. Бояновци; сръбск и
разездъ влѣзе въ с. Търново и запали нѣколко къщи—усло-
венъ сръбски знакъ за пристигането въ известно мѣсто. На-
селението избѣга къмъ Бояновци. Обозътъ на 18. арт. полкъ
се изтегли къмъ Прешово.

Тъкмо въ това време пристигна изпратената от щаба на армията на 15. октомврий въ 9 ч. пр. пл., отъ Куманово 1/45. дружина (три роти). 1. рота, зае с. Бояновци. Едно полско оржие се приготви да бие западнитѣ подстъпки къмъ селото. 3. и 4. роти бѣха насочени къмъ мон. Св. Илия.

Началникътъ на щаба и командирътъ на дружината излъзоха напредъ да разузнаятъ: 8. рота отъ 32. Загорски полкъ отстъпваше и отъ току-що заетата позиция; веригитѣ на сборната дружина отстъпваха къмъ височината западно отъ с. Лучане; 2. дружина водѣше слаба престрелка съ сърбитѣ, които заемаха с.с. Дупиле и Върбенъ. Положението се влошаваше.

Началникътъ на щаба на бригадата насочи 3. и 4. роти въ флангъ на сърбитѣ, атакуващи сборната дружина, презъ въ Дупиле, съ което облекчи положението и на 2. дружина, а така сжщо се даде възможностъ на артилерията да заеме позиция на височината западно отъ с. Несалци, за да съдействува на общата контъратака, която ще се предприеме.

Къмъ 10 ч. 15 м. пр. пл. 3. и 4. роти 45. полкъ се развърнаха бързо и настъпиха стремително срещу фланга на сърбитѣ, поддържани отъ огъня само на едно оржие, но скоро и дветѣ оржидия почнаха да биятъ въ флагъ сръбскитѣ вериги.

Командирътъ на сборната дружина хвърли последния взводъ, подтикна веригитѣ въ участъка на 7. рота и съ викъ „ура“, атакува сърбитѣ още преди патрулната верига на 4/45. рота да достигне линията на сборната дружина.

Сърбитѣ обрѣнаха гърбъ, преследвани, отстъпиха на около 2 к.м. назадъ, къмъ с. Добросинъ, на височинитѣ северно отъ селото. На западъ, обаче, сърбитѣ заседнали и здраво околани на севернитѣ склонове на в. Върбенъ, държаха позицията си и биеха въ флангъ 3. рота отъ 45. полкъ, насочваща се по почина на командира си къмъ него.

Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл. едно оржие отъ 6/16. батарея зае рида западно с. Несалци, теглено отъ албанци. Огънятъ на оржието се насочи въ флангъ на сърбитѣ по в. Дуплица; сърбитѣ се разколебаха. Къмъ 1 ч. сл. пл. дветѣ полски оржидия откриха огънь по височинитѣ Върбенъ и Дуплица; сърбитѣ, взети подъ кръстосанъ огънь, почнаха да се оттеглятъ.

2. дружина, по заповѣдъ на командира на бригадата, настъпи.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. в.в. Дуплица и Върбенъ, главно поради решителната атака, поведена въ флангъ отъ 3/45. рота, бѣха заети отъ насъ.

Докато южно отъ р. Българска Морава успѣхътъ мина на наша страна, северно отъ рѣката положението се влоши. Сръбската артилерия, разположена закрито около в. 508,

почна да обстрелва 1/45. рота, въ с. Бояновци, и шосето за Враня, снарядитѣ, обаче, не достигаха съ 500—600 м. до шосето.

Къмъ 1 ч. 50 м. сл. пл. сърбитѣ заеха в. 508, с. Търново и съ около дружина се насочиха къмъ ридоветѣ северно отъ Търново.

Съ 1/45. рота отъ с. Бояновци и съ двата сборни взвода и конното странично прикритие въ с. Лопарница се даде възможностъ да се поведе атака срещу сърбитѣ на в. 508, още повече, че сборната дружина спечели къмъ 4 ч. сл. пл. достатъчно пространство предъ 1/45. рота. Височинитѣ Дуплица и Върбенъ бѣха въ наши рѣце и запазваха съвършено долината на р. Моравица. Но силитѣ ни бѣха, въобще, слаби да спратъ вражеския напоръ северно отъ с. Търново. Отъ Враня бѣше извикана последната рота. Тя се очакваше къмъ полунощъ на 16. срещу 17. октомврий.

Дивизионътъ отъ 4. коненъ полкъ, въ с. Букоровче, охраняваше непосредствено шосето за Враня.

Командирътъ на бригадата, по заповѣдъ отъ щаба на II. армия, се премѣсти при Бояновци. Той пристигна при мон. Св. Илия къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл.

Началникъ на щаба на бригадата донесе въ щаба на армията, че и последната рота отъ 45. полкъ е изпратена за запълване широкото незаето пространство; че сърбитѣ настъпватъ съ голѣми сили — положението е критично; молѣше подкрепление, а командантътъ отъ Прешово доложи, че бѣжанци отъ околнитѣ села прииждатъ изплашени; нѣма никакви части, съ които да запази складоветѣ отъ хлѣбъ, брашно и маслини.

Отъ щаба на армията по телеграфния апаратъ се продиктуваха следнитѣ разпореждания:

Въ 4 ч. 15 м. сл. пл.

До началника на 3. Балкански дивизия:

Изпратете 32. Загорски полкъ или части отъ него, за които е възможно, по скоро за Бояновци.

Оказа се, че 32. Загорски полкъ е цѣлиятъ въ бой северно отъ Сурдулица. Другитѣ части на генералъ Рибаровъ водѣха сжщо бой, и началникътъ на 3. Балканска дивизия нѣмаше възможностъ да изпрати исканитѣ подкрепления.

Въ 5 ч. сл. пл.

До командира на 1. бригада

Освенъ дружината, която изпратихте въ подкрепление командиру 3. бригада, изпратете още една дружина и каквото може и то най бързо.

До командира на 3. бригада

Съобщава ви се, че въ 4 ч. 35 м. сл. пл. отъ Куманово за Бояновци трѣгна единъ ескадронъ отъ 6. коненъ полкъ съ една полска и една гаубична батарея, всички въ ваше разпореждане.

Тъзи части се намираха на път от Скопие за Велес, за частитъ си, и бѣха бързо върнати назадъ.

Изпратиха се следнитъ бързи заповѣди:

Командиру 2. бригада, отъ 11. Македонска дивизия къмъ Крива Паланка — Клопате махала.

Немедлено изпратете единъ полкъ къмъ Козякъ — с. Бояновци за подкрепа на 46. полкъ, който води бой около Бояновци. Полкътъ да тръгне веднага съ усиленъ маршъ и презъ нощта да следва непрекъснато. Командирътъ на полка да влѣзе въ свръзка съ командира на 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия, полковникъ Петровъ, който ръководи действията при Бояновци, 4 ч. 50 м. сл. пл.

Командиру 2. бригада, отъ 5 Дунавска дивизия, Крива Паланка.

Немедлено продължете марша съ 18. полкъ отъ с. Градецъ по долината на Пчиня. Изминете още около 10-15 к. м. тази нощъ и, следъ една почивка отъ 3-4 часа, продължете марша къмъ Бояновци, дето полкътъ да стигне утре 17. вечерта и дето подкрепата му е наложителна. Целта е да се запази долина Прешово — Бояновци — Враня въ наши ръце. Сърбитъ напиратъ отъ къмъ Бояновци, отъ северъ, 6 ч. 10 м. сл. пл.

Началку Балканската дивизия — Върбовци и командиру 1. конна бригада, Враня, полковнику Стойкову.

Немедлено изпратите конната бригада къмъ Бояновци, дето подкрепата ѝ въ най-скоро време е наложителна. Да тръгне още тая нощъ и на разсъване да бжде при Бояновци, готова за действие. Желателно е, да има поне едно орджие, но, ако нѣма артилерия, безъ да чака, немедленно да тръгне, 6 ч. 40 м. сл. пл.

Предъ фронта на 3/46. дружина се водѣше презъ деня, 16. октомврий, бой, поради настѣпването на 12. рота. Положението на участъка на дружината бѣше затвърдено, тъй като и дружината отъ 24. Черноморски полкъ (1. бригада) съ две каргечници бѣше насочена отъ командира на бригадата, презъ участъка на 3/46. дружина, къмъ участъка на 2/46. дружина.

Щабътъ на бригадата нощува при мон. Св. Илия, свързанъ съ телефонъ съ телеграфната станция въ кантонъ № 32. Сърбитъ заемаха височинитъ северно отъ Бояновци и тѣзи на линията с. Добросинъ — с. Върбенъ.

Нашитъ части почти възстановиха старото си положение, съ изключение на височината западно отъ с. Дупиле.

Частитъ на 16. срещу 17. октомврий, нощуваха: 12. рота съ едно план. орджие и единъ коненъ взводъ на позиция при с. Рѣка; 3. дружина на позицията си; 1/45. дружина — северно отъ нея; сборната дружина (7. и 8. роти отъ 32. Загорски и 1. и 2. роти, 46. полкъ) — североизточно отъ с. Добросинъ; 1/45. рота, и 3. и 10. роти отъ 46. полкъ на позиция около с. Бояновци; два ескадрона отъ 4. коненъ полкъ при ж. п. ст. Букоровче; 3/24. дружина, при с. Мучи баба.

Бой северно отъ с. Бояновци

Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. 17. октомврий, пристигна при с. Бояновци ескадронътъ съ полската и гаубична батареи, изпратени отъ Куманово за с. Бояновци. Веднага бѣха насочени: ескадронътъ — къмъ с. Лопарница, като странично прикритие; полската 12/16. батарея да заеме позиция на мѣстото на 6/16. батарея — гребена между с. с. Лучаже и Несалци, съ фронтъ къмъ в. 508; гаубичната батарея — къмъ в. Дуплица, но, поради много трудната мѣстност, на позицията се извади само една гаубица; другитъ две заеха позиция източно отъ 12/16. батарея. Тогава две орджия отъ последната батарея се изкачиха на височина западно отъ с. Лучане.

Сърбитъ се засилваха по височинитъ 508 и 720 и на северъ.

Командирътъ на бригадата реши да заеме здраво рида южно отъ р. Българска Морава и съ съдействието на артилерията, която, като бие въ флангъ, да направи невъзможно за сърбитъ да се задържатъ на в. 508. Тъй като 2. бригада отъ 5. Дунавска дивизия и 1. конна бригада бѣха насочени къмъ фронта с. Лопарница — Бояновци, стана необходимо здраво да се задържатъ височинитъ с. с. Дупиле — Добросинъ — Кончулъ, които сърбитъ напуснаха, но, поради численото си превъзходство, можаха отново да атакуватъ.

6/16. батарея откри огънь въ 8 ч. 30 м. пр. пл. по цѣлото сръбско разположение. Сръбската артилерия откри огънь по сборната дружина и по с. Бояновци.

Къмъ 9 ч. 30 м. всички батареи откриха огънь. Надмощието на нашия огънь се прояви — сръбската артилерия почна да се задушаватъ.

2. дружина премина въ настѣпление. Опитътъ, обаче, на 3. и 4. роти отъ 45. полкъ на височината западно отъ с. Добросинъ, на дѣсниятъ флангъ на сборната дружина, да настѣпятъ бѣше осуетенъ отъ фланговия огънь на сръбскитъ две орджия на позиция около вис. 508.

Гаубицитъ откриха огънь по сръбскитъ орджия, а полскитъ орджия — по склоноветъ на в. 508 — сръбскитъ вериги.

Опитътъ и на 1/45. рота, да атакува и заеме в. 508 и на сборнитъ взводове и конницитъ да заематъ височинитъ северно отъ 508 сжщо бѣше осуетенъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. нашата артилерия отново откри огънь, а командирътъ на 3. бригада категорично заповѣда да се атакува. 1/45. рота, 10/46. рота, и сборнитъ взводове настѣпиха бързо, и въпрѣки силния сръбски огънь, за половина часъ достигнаха до политъ на в. 508, дето спрѣха.

Къмъ това време челната частъ на 1. конна бригада се забеляза. Нейнитъ разезди бѣха стигнали въ 9 ч. 15 м.

мон. Св. Илия и получили сведения за разположението на сърбитѣ и нашитѣ части.

1. кон. бригада тръгна отъ Враня едва въ 7. ч. 20 м. пр. пл., когато, споредъ заповѣдта на щаба II. армия, трѣбваше на съмване да бжде с. Бояновци.

Лейбъ-Гвардейскитѣ коненъ полкъ бѣше насоченъ по фронта, а 1. коненъ полкъ, по възможность въ флангъ и тилъ на сърбитѣ—къмъ с. Лопаница.

Поради късното пристигане на конната бригада, тя не взе участие въ боя — до нейното пристигане боятъ бѣше вече решенъ и тя остана да ношува въ с. Бояновци, а щабътъ на бригадата отиде да ношува въ гр. Враня!

Дветѣ сръбски орждия замълчаха. 3/6. батарея (две орждия), която следваше съ 1. конна бригада, зае позиция северно отъ с. Бояновци и откри огънь въ флангъ на сръбскитѣ сгъстени части на в. 508. и дветѣ орждия, които тъкмо въ това време смѣняваха позицията си, северно отъ в. 508.

Въ 11 ч. 30 мин. пр. пл. 1/45. рота, 10/46. рота и сборнитѣ взводове съ викове „На ножъ!“ и „Ура!“ тръгнаха напредъ и заеха 508. въ 12 ч. 10 м. сл. пл. Щомъ в. 508. падна, командирътъ на сборната дружина съ викъ „Ура“ поведе 1/46. рота и увлече цѣлата дружина — 7. и 8. роты отъ 32. Загорски полкъ. Сърбитѣ не дочакаха удара, оттеглиха се на северния край на подковообразната висота, оставяйки голѣма частъ отъ багажа си и хранителнитѣ си припаси.

Пристигна и 3/46. рота въ 1. ч. сл. пл. И тя бѣше насочена къмъ в. 508.

Сборнитѣ взводове, насочени къмъ в. 720., го заеха и улесниха излизането на усиленитѣ разезди отъ 1. конна бригада по цѣлия ридъ северно отъ с. Търново до с. Девотинъ.

Къмъ 2 ч. 30. м. сл. пл. сърбитѣ бѣха окончателно изтласкани и прогонени. Тѣ се държеха още на подковообразната, добре укрепена висота, на която бѣха изградили четири укрепления и много окопи. Височината при с. Подградъ сжщо бѣше силно укрепена — на нея сърбитѣ изкараха полски орждия, които биеха разположението на нашитѣ части.

Пристигна дружината отъ 24. Черноморски полкъ, която бѣше къмъ с. Мучи баба. Сърбитѣ бѣха прогонени къмъ предмостнитѣ си укрепления на р. Българска Моравя. Сръбски сили постоянно се събираха въ околноститѣ на Гиляни. 1. конна бригада бѣше при с. Бояновци.

Кризата почти мина.

Отъ 12. до 17. октомврий, вкл., ние имахме загуби: убити | 18 войника и ранени — 2 офицери и 184 подофицери и войници. Презъ всичкото време имахме само 32 души болни.

При всѣка наша атака сърбитѣ оставяха пленници — всичко сръби пленени 245. При последното отстъпление на

17. октомврий, сърбитѣ оставиха голѣмо количество бойни и хранителни припаси, сандѣци съ снаряди за планинска артилерия, орждия, платнища, багажъ.

Изразходвани бойни припаси: патрони за пушка—136,250; полски снаряди — 633; планински снаряди — 156; гаубични снаряди — 32.

7. опълченски полкъ, придаденъ къмъ II. армия, привлеченъ отъ Дупница и разквартируванъ: една дружина въ Щипъ, една—въ Скопие, една—въ Враня, и една — съ щаба на полка—въ Куманово; опълченцитѣ освободиха действуващитѣ части, оставени въ тия мѣста за гарнизонъ.

Днесъ, 18. октомврий, частитѣ на западъ и на северъ отъ Бояновци водиха успѣшенъ за насъ бой — сърбитѣ отстъпиха. Нашитѣ заеха линията в. 720. — с. с. Добросинъ—Дупиле—Жарка. Единъ ескадронъ отъ 1. конна бригада въ 3 ч. сл. пл. бѣше насоченъ по долината на р. Търновска за с. Брѣзница

Предъ фронта на срѣдния участъкъ — 2/46. дружина, сърбитѣ се силѣха да се задържатъ и утвърдятъ на тераситѣ по западнитѣ склонове. Заблудени отдѣления сръби бѣха заловени пленници.

Тѣй като положението се подобри, даде се бърза заповѣдъ на командира на 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия, да изпрати нароченъ разездъ, за да посрещне по пѣтя Бояновци—Козякъ планина—Страцинъ 3. Македонски полкъ, и по пѣтя Бояновци — долината на р. Пчиня—с. с. Долна Търница — Огутъ 2. бригада отъ 5. Дунавска дивизия, и имъ предаде заповѣдта отъ щаба на армията да вървятъ: 3. Македонски полкъ за Прешово, а бригадата отъ 5. Дунавска дивизия за Бояновци, не съ усиленъ маршъ, а съ обикновенъ както и ношно време да не се движатъ, за да не се изморятъ напрасно хората.

* * *

Конниятъ дивизионъ отъ 4. коненъ полкъ се освободи и изпрати презъ Куманово за Велесъ, за да влѣзе въ състава на дивизията си.

Ескадронътъ съ полската батарея, а следъ тѣхъ и гаубичната батарея, които щабътъ на армията изпрати къмъ с. Бояновци на 17. октомврий, сжщо се върнаха за присъединение къмъ частитѣ си.

Пристигане на 2. бригада отъ 5. Дунавска дивизия и 2. бригада отъ 11. Македонска дивизия въ с. Бояновци и гр. Куманово

На 18. октомврий 18. Етърски полкъ, отъ 2/5. бригада, пристигна въ Бояновци. Тоя полкъ получи заповѣдъ, следъ почивка, да смѣни съ едната си дружина ротитѣ отъ 45.

полкъ, въ Враня, за да могатъ последнитѣ да се присъединятъ къмъ полка си.

4. дружина отъ 7. опълченски полкъ, пристигнала въ Куманово, се изпрати на 19. октомврий, за гарнизонъ въ гр. Скопие, да освободи действащитѣ части тамъ, да си идатъ въ полковетѣ.

1. конна бригада, задържана до пристигането на пехотни части, на 19. октомврий, бѣ изпратена презъ Враня за Градња, за да действа на лѣвия флангъ на 3. Балканска дивизия, както Щабътъ на Действующата Армия искаше.

На 19. октомврий 3. Македонски полкъ пристигна въ гр. Прешово, а 4. Македонски полкъ съ щаба на бригадата — въ гр. Куманово.

Въ сѣщия день, 19. октомврий, 20. Добруджански полкъ съ щаба на бригадата пристигна при с. Бояновци — цѣлата 2/5. бригада се събра тамъ.

На 20. октомврий 3. Македонски полкъ бѣ привлеченъ въ гр. Куманово, дето цѣлата 2/11. бригада се събра.

Разпореди се сѣщо, щото 2/5. бригада, да смѣни частитѣ отъ 46. полкъ. Артилерията на 3. Балканска дивизия трѣбваше да остане на позициитѣ — 2/5. бригада такава нѣмаше.

Въобщо, щабътъ на армията, щомъ обстановката щомъ обстановката на фронта Качаникъ—Враня се подобри, и кризата мина, взе веднага мѣрки да възстанови обикновената организация; а частитѣ, да събере, и, като имъ даде възможность да починатъ, да възстановяватъ силитѣ си и бждатъ готови да изпълнятъ всѣка нова заповѣдь.

15—20. октомврий

Действията на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия *)

Презъ днитѣ, когато се разви и премина кризата на фронта на 3. бригада, частитѣ отъ 1. бригада продължаваха да се утвърдяватъ на позициитѣ си на изхода на Качаникския проходъ. Следъ като на 15. и 16. октомврий се организира и окопа на позицията си, на линията с. с. Рака — Соланица — ридътъ югоизточно отъ с. Бѣлограцъ, на 17., 18. и 19. октомврий бригадата предприе усилен разубнавание напредъ. Сърбитѣ изкустно се прикриваха въ гжстата гора и въ пресѣчената мѣстность.

На 17. октомврий бѣха назначени разузнавателни части отъ разни участъци: отъ лѣвия участъкъ — два взвода съ едно планинско орждие въ посока на с. Доганъ и по рида за с. Габрица; трѣгнаха въ 6 ч. пр. пл.; отъ срѣдния — отъ

*) Приложение № 6.

двата фланга по единъ взводъ, до линията на ж. п. ст. Качаникъ, трѣгнала въ 8 ч. пр. пл. Отъ дѣсния — една рота съ едно планинско орждие, по рида източно отъ с. Бѣлограцъ, до пжтя за с. Пожаранъ; трѣгна въ 7 ч. пр. пл.

Артилерията, останала на позицията, следѣше за действията на разузнавателнитѣ части, за да може при възможность да съдействува съ огънь.

Началникътъ на лѣвия участъкъ изпрати по-рано патруль за разузнаване пжтищата на разузнавателната часть. Оказа се, че мостоветѣ на р. Лепенецъ сж отвлѣчени, рѣката е придошла, и течението е много бързо.

Разузнавателната часть трѣгна късно, стигна рѣката, която не можа да премине — бѣше обстреляна отъ сръбската артилерия. Тя даде единъ войникъ убитъ, единъ раненъ, единъ конъ убитъ и два ранени. На отсрещния брѣгъ се забелязваха три окопа за около една рота.

Разузнавателнитѣ взводове отъ срѣдния участъкъ настѣпиха право напредъ, изминаха около два к. м. и забелязаха сръбски окопи, звети отъ около 5—6 взвода, които откряха огънь; задъ тѣхъ се виждаше едно планинско орждие, което откри огънь по разузнавателната часть отъ лѣвия участъкъ. На западнитѣ склонове на в. 813 около две-три роти се окопаваха. Разузнавателнитѣ взводове дадоха 3 ранени.

Отъ дѣсния участъкъ настѣпи поручикъ Желявски съ ротата си, отъ 11. Сливенски полкъ, съ едно планинско орждие. Въ 12 ч. 15 м. сл. пл. той забеляза две сръбски роти, по които откри артилерийски огънь.

Сърбитѣ се разбѣгаха. Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. достигна пжтя с. с. Бѣлограцъ—Пожаранъ, на който намѣри окопи. Нито къмъ в. 813, нито въ североизточна посока не се забелязваха сръби, но отъ мѣстнитѣ жители събралъ сведения, че задъ в. 813, около с. с. Каменоглава и Гърмово имало около 5—6000 сръби.

Презъ ношѣта бѣше заловенъ отъ вашитѣ патрули сръбскиятъ подпоручикъ отъ 16. пех. полкъ Миловановичъ, който съобщи, че срещу нашия дѣсенъ участъкъ сж 3. и 16. пехотни полкове, а, на западъ, около с. Бѣлограцъ, билъ 2. полкъ, а още по-на западъ, срещу срѣдния участъкъ — 20. пех. полкъ 2. и 3. пехотни полкове били съ по 1500 души, а 16. и 20. пехотни полкове съ по 1000 души. Имало и граничари и стражари. Около Гиляни били 12. и 14. пехотни полкове; къмъ Феризово се очаквали още два полка отъ Моравската дивизия.

Командирътъ на бригадата, донасяйки въ щаба на армията за резултата отъ разузнаването, прибави, че ескадронътъ не може да услужва, понеже конетѣ сж съвършено изтощени. Щабътъ на армията даде указания разузнаването да се продължава непрекъснато, да се безпокои и терори-

зира врагътъ. Да се даде възможност на ескадрона да почине и конетъ да се засилатъ. Дотогава да се разузнава съ облекчена пехотата, пращайки въ важнитъ посоки офицерски патрули.

Командирътъ на бригадата смѣтна досегашното разузнаване за недостатъчно, и сведенията за неособено достовѣрни. Реши на следния день, 18. октомврий, да продължи разузнаването съ по-силна частъ и да заеме височината северно отъ с. Бѣлограцъ, презъ която минава пѣтьтъ с. с. Бѣлограцъ—Пожеранъ. Съ заемането на тая височина се обезпечваше по-удобно съобщение съ дѣсния участъкъ Качаникъ—Стогово—Бѣлограцъ; фланкирваха се сѣрбитѣ, окопаващи се срещу сѣрбния участъкъ, и добре се наблюдаваше пѣтьтъ Пожеранъ—Феризово, затова разпореди: началникътъ на дѣсния участъкъ да изпрати въ 7 ч. пр. пл. две роти съ едно планинско орждие да заематъ поменатата височина и се затвърдятъ на нея. Отдѣлението (две батареи) отъ сѣрбния участъкъ да съдействува на дветѣ роти.

Сутринта на 18. октомврий дветѣ роти настѣпиха и се натѣкнаха на силно окопани сѣрбски позиции, непосредствено до селото Бѣлограцъ, заето съ два полка (около 3000 души), съ две орждия и четири картечници. Нашитѣ роти заеха селото, но, контъратакувани, отстѣпиха отъ него.

Къмъ 1 ч. сл. пл. сѣрбитѣ почнаха да удѣлжаватъ лѣвия си флангъ и да обхващатъ дѣсния на нашитѣ две роти. Тѣй като боя бѣше разузнавателенъ, подкрепление на ротитѣ не се изпрати. Къмъ 3 ч. сл. пл. ротитѣ, съ съдействието на още една рота, се оттеглиха на позицията на дѣсния участъкъ, като загубиха 24 убити и 69 ранени войници. Началникътъ на дѣсния участъкъ, подполковникъ Кантарджиевъ бѣше раненъ, а подпоручикътъ о. з. Христовъ Хр. Ив.—убитъ.

Дѣсниятъ участъкъ имаше шесть роти. Срещу него сѣрбитѣ имаха голѣмо числено превъзходство, съ което биха могли да минатъ въ настѣпление, затова се изпрати на началника на участъка единствената рота, 11/11., отъ бригадната поддръжка, заедно съ командира на 3. дружина, капитанъ Задгорски; ротата пристигна въ участъка въ 7 ч. и 45 мин. сл. пл.

На 18. октомврий Щабътъ на Действуващата Армия заповѣда да се пристѣпи веднага къмъ укрепяването на гр. Скопие. Щабътъ на армията направи необходимитѣ разпоредения, но самото укрепяване не стана — нѣмаше нужда.

На следния день, 19. октомврий, сѣрбитѣ на свой редъ изпратиха една разузнавателна рота, която въ 9 ч. пр. пл. въ тѣнки вериги наближи на около 200 крачки предъ позицията на дѣсния участъкъ, обстреляни съ пехотенъ огънь, сѣрбитѣ се разбѣгаха.

Действията въ посока на гр. Тетово и на югъ отъ гр. Скопие, между р. р. Вардаръ и Треска, отъ 12.—23. октомврий

На 12. октомврий, когато 1. бригада навлѣзе въ Качаникската тѣснаина, се получиха сведения, че на югозападъ отъ гр. Скопие върлуватъ сѣрбски части.

По събрани сведения отъ населението, комендантътъ на Скопие, майоръ Гърдевъ, донесе, че сѣрбски части, въ обща численостъ около 600—700 войници съ 4 планински орждия, ходѣли по селата Гомалево, Червена вода, Палиградъ, Количанъ, Пагоруша, Добридолъ, Варвара и др., въ които колѣли, безчинствували, палѣли, безчестили; населението се разбѣгало. Кметътъ на града Скопие твърдѣлъ, по думитѣ на избѣгали нещастници, че сѣрбитѣ наброявали до 3000 души съ 6 орждия, конница и една картечница. Разбѣгалото население молѣло защита отъ нашитѣ войски срещу сѣрбскитѣ варварства, които ставали отъ злоба къмъ българското население.

Новиятъ комендантъ на града, майоръ Басмаджиевъ, разпореди две роти, 14. и 15., отъ 24. Черноморски полкъ, взети отъ Скопския гарнизонъ, и съ 5. гауб. батарея, дадена отъ командира на 1. бригада, да заминатъ и заематъ с. с. Купенче и Сълне и оттамъ да предприематъ по-нататѣшни действия.

Щабътъ на армията, обаче, заповѣда на коменданта само съ една рота, едно полско орждие, което да изиска отъ 1. бригада, и съ въоръжено мѣстно население, да въдвори реда. Къмъ тѣзи части се присъединиха, по настойчиво тѣхно желание, и пленници и бѣглеци сѣрбски войници, българи изъ Македония.

По сведение отъ нашъ разездъ по посока Гумалево и в. 960, сѣрбски части, около 600 души съ 4 планински орждия и 2—3 картечници, се движели по посока с. с. Палиградъ, Количанъ, Шишево, Матка.

Ротитѣ на майоръ Басмаджиевъ, обаче, бѣха заминали съ гаубичната батарея по посока с. с. Кисела вода, Сопища, Горна и Долна Купенче, Сълне, Варвара, Добридолъ. Сѣрбски патрули бѣха срещнати около с. Сопища, но избѣгаха. На 13. октомврий наши патрули бѣха обстреляни къмъ село Варвара и Любошъ. Ротитѣ очистиха селата отъ сѣрбитѣ, които избѣгаха въ посока на с. с. Матка—Грумшинъ, оставяйки 5 души убити, 1 конникъ раненъ, 9 коня натоварени съ плячка и багажа на единъ дружиненъ командиръ. Сѣрбскитѣ части били отъ 13. пех. полкъ, разбитиятъ отъ нашата конница на Овче поле. Гаубичната батарея не е имала случая да стреля. На 14. октомврий, оставяйки една рота да

охранява Скопие откъм тая страна, другата рота съ батареята се върна въ градъ Скопие.

По донесение отъ полуескадрона, на 13. октомврий по пята за Тетово имало около 500 стражари, които сж се окопавали отъ дветъ страни на пята; сжщото потвърдили сръбски пленници и избѣгали селени отъ близкитъ села.

На 15. октомврий имаше сведения, че сърби — пехота, артилерия и конница, настѣпватъ откъмъ Тетово за къмъ с Старо село.

Комендантътъ на гр. Скопие донесе, че отблъснатитъ около с. с. Сълне и Варвара сърби, отъ 13. пех. полкъ, отстѣпили къмъ с. с. Матка—Грумчинъ. Една команда отъ 40 македонци-българи, предали се сръбски войници, 48 албанци и 20 наши войника, подъ командата на подпоручикъ Кръстевъ замина въ 5 ч. сл. пл. за разузнаване къмъ Тетово.

Заемането на Тетово стана необходимо, за да се въдвори спокойствие въ гр. Скопие и околността му, както и за пълна безопасностъ на действията, които ще се развиватъ въ посока Скопие—Качаникъ—Косово поле. Щабътъ на армията заповѣда да се земе Тетово, следъ което последва заповѣдъ за сжщото и отъ Щаба на Действующата Армия.

Командирътъ на 1. бригада разпореди да замине 3/11. дружина, капитанъ Задгорски, съ единъ планин. артил. взводъ и единъ коненъ взводъ за гр. Тетово. Дружината трѣбваше да замине на 16. октомврий, въ 6 ч. пр. пл. Но на 15. октомврий, когато кризата на фронта с. Бояновци почна, и командирътъ на бригадата получи заповѣдта отъ щаба на армията на изхода на Качаникския проходъ да остави единъ полкъ, а останалитъ части съ една батарея незабавно да изпрати къмъ Гиляне, за пропжждане сърбитѣ, които се готвѣха да минатъ въ настѣпление, смѣтна съгласно обстановката, какво Качаникския проходъ не може да се остави само съ единъ полкъ, обяснявайки това на щаба на армията, и донасяйки, че повече отъ дружина не може да отдѣли, каквото и испраща. Тогава щабътъ на армията намѣри, че за Тетово една рота е достатъчно, и поиска дружината (три роти) бързо да замине за Куманово, за да я има тамъ въ свое разпореждане.

Вмѣсто 3. дружина, за по-бързо да замине, бѣше назначена 4. дружина отъ сжщия полкъ. 15. рота, капитанъ Инзовъ, замина за гр. Тетово, а дружината, майоръ Чолаковъ, — презъ Скопие за Куманово. 15. рота и единъ коненъ взводъ на 16. октомврий въ 6 ч. пр. пл. трѣгна презъ с. с. Дълбочица, Вратница, Лешокъ за Тетово. На 16. октомврий ношува въ с. Доброше. На 17. октомврий, въ 11 ч., достигна с. Слатино, заето отъ сърби — повече отъ рота съ артилерия. 15. рота атакува сърбитѣ и зае селото, но даде голѣми загуби. Въ боя на 15. рота помагала и бързо притеклитѣ се

отъ околнитъ села българи и албанци, които сжщо дадоха убити и ранени. Сърбитѣ оставиха 10 убити, между които единъ офицеръ, и много ранени, хлѣбъ, коне съ офицерски багажъ и разни други предмети.

Сърбитѣ се спрѣха на позиция между с. с. Лешокъ и Нераше, отдето се обадиха, освенъ досегашното планинско орждие, още две полски. Сърбитѣ още сжщата вечеръ преминаха въ настѣпление, обхващайки съ превъзходни сили 15. рота. Въ 5 ч. 15 м. сл. пл. ротата съ голѣмъ трудъ и доста жертви се измъкна изъ подъ обхваналия я огънь и до 11 ч. сл. пл. се оттегли до с. Старо село, дето се окопа.

Досега ротата имаше 6 убити и 14 ранени и 38 изоставени убити и тежко ранени. Изстреляни 18,000 патрона.

На следния день, 18. октомврий, сърбитѣ — дружина съ три орждия—настѣпиха по диритѣ на 15. рота, озлобени, запалиха с. с. Слатино и Доброше и къмъ 10 ч. пр. пл. наближиха с. Старо село, дето вече бѣше пристигнала на присъединение къмъ 15. рота и 6/24. рота съ съ едно планинско орждие.

На коменданта на гр. Скопие бѣше заповѣдано, 17. октомврий въ 10 ч. пр. пл. изпратенитѣ отъ него части къмъ с. Радушa да влѣзатъ въ свръзка съ капитанъ Инзовъ и му съдействуватъ.

Сърбитѣ продължаваха да настѣпватъ и достигнаха с. Рогачево; окопаваха се на рида отъ с. Рогачево до с. Ораша. 15/11. и 6/24. роти съ планинскитѣ орждия заеха позиция на височината около с. Яжинца, дето и замръкнаха.

Изпратенитѣ две роти и команда отъ македонски българи и албанци къмъ Тетово, намѣриха запалени отъ сърбитѣ съ артилерийски огънь четири села около с. Грумшинъ; пятътъ при последното бѣ буквално задрѣстенъ отъ избѣгалото, поради сръбскитѣ варварства, население отъ тия села. Между избѣгалитѣ имаше мнозина отъ с. с. Доброша, Глоги, Елошникъ.

Комендантътъ не разполагаше съ никаква частъ. Предъ видъ на това, щабътъ на армията разпореди: комендантътъ да си прибере ротитѣ, изпратени къмъ Тетово, и да се ограничи за сега само съ близката охрана на Скопие. Когато на 19. октомврий ще пристигне въ Скопие 4. дружина, отъ 11. Сливенски полкъ, на майоръ Чолаковъ, както и една опълченска дружина, тогава ще може да се земе и Тетово.

Сърбитѣ заемаха позиция на рида югозападно отъ в. 1258, отъ с. Цѣрово до с. Сиричино, добре окопани; силитѣ имъ бѣха неизвестни, но имаха две планински орждия. Изпратенитѣ две наши роти се окопаха по линията с. с. Ласкарце—Рогле. Комендантътъ на Скопие, вмѣсто да събере ротитѣ назадъ, събра караулитѣ и постоветѣ въ Скопие, оставяйки

охраната нощемъ на дневални и мѣстни хора, и отиде самъ съ тѣхъ при дветѣ роти — смѣлостъ.

На 19. октомврий щабътъ на армията разпореди дветѣ дружини, които се събираха въ Скопие, да не се претеглятъ къмъ Качаникъ, при бригадата, а следъ като се върне полската батарея отъ 3. бригада въ Скопие, на 19. или 20. октомврий да се земе Тетово, като се настѣпи съ една дружина съ две орждия.

Въ сѣщия день, капитанъ Инзовъ, командиръ на 15 рота изпрати на дѣсния си флагъ една албанска чета отъ 30—40 души за обезпечаване откъмъ Шаръ планина. Сърбитѣ насочиха въ четата артилерийски и пехотенъ огънь, албанцитѣ дадоха нѣколко души загуби, но се задържаха.

На 20. октомврий сърбитѣ бездействуваха. Отъ наша страна бѣха изпратени нѣколко разузнавателни патрули къмъ сърбитѣ и с. Радушa.

Въ сѣщия день щабътъ на армията предостави заемането на Скопие и Тетово на 4. Македонски полкъ, отъ 11. Македонска дивизия, за да може 1. бригада, отъ 3. Балканска дивизия, да се събере цѣлата на северния изходъ на Качаникската тѣснина. Но Щабътъ на Действуващата Армия, отмѣни нѣкои разпореждания отъ шаба на армията, въ това число и горното разпореждане. Поради това, заемането на Тетово и охраната на Скопската и Тетовска околности се остави пакъ на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия, на която се изпратиха една дружина и три взвода конница къмъ Тетово, а оттамъ съ конница и пехотни патрули да се разузнава по посоките Гостиваръ, Призренъ, Качаникъ и на изтокъ до Голешница планина. Въ Скопие бѣха оставени три роти и въ Качаникъ — една. Дружината въ Тетово и ротитѣ въ Скопие бѣха подчинени на коменданта на Скопие, въ разпореждането на когото оставаше и батареята, която сега бѣше придадена на 4. Македонски полкъ въ Скопие.

Командирътъ на 4. Македонски полкъ, подполковникъ Генчевъ, успѣ, обаче, да замине съ една дружина къмъ Тетово. По заповѣдъ отъ Шаба на Действуващата Армия, дружината биде смѣнена съ дружина отъ 24. Черноморски полкъ.

На 21. октомврий 4/11. дружина, идеща отъ Скопие, доближи, презъ с. Радушa, къмъ с. Ораша. Това принуди сърбитѣ да отстъпятъ къмъ Тетово.

Новиятъ комендантъ на Скопие, подполковникъ Калевъ, самъ пое командването на частитѣ.

На 23. октомврий нашитѣ войски прогониха сърбитѣ и влѣзоха въ гр. Тетово, посрѣдъ тържественитѣ викове на щастливото, освободено отъ сръбското иго, население на българския гр. Тетово.

Земането на гр. Тетово закъснѣ, поради не всѣкога полезното намѣсване отъ далечъ на висшитѣ щабове, които, не добре освѣтлени, не отдѣлиха достатъчно войски за заемане на Тетово. Щабътъ на армията гледаше по-скоро Скопие да бѣде обезпеченъ откъмъ югъ, откъмъ задъ Вардаръ и откъмъ Тетово; главно внимание се обръщаше на 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия, действията на която бѣха за времето много по-важни, отколкото заемането още сега на Тетово. Щабътъ на Действуващата Армия настоя да се земе гр. Тетово и налагаше то да стане, но не позволяваше да се употребятъ други войски, освенъ части отъ 1. бригада.

Земането на гр. Велесъ (мостоветѣ на р. Вардаръ)

Движение на 7. Рилска дивизия къмъ Велесъ—Щипъ

На 9. октомврий 7. Рилска дивизия, безъ първа бригада, бѣше пристигнала въ гр. Куманово, движейки се презъ крайно трудни планински и кални пѣтища.

Положението тогава бѣше следното:

Градоветѣ Враня, Бояновци, Куманово и Скопие бѣха завладѣни, както въ, общо, бѣ завладѣна отсамъ Вардарска Македония, т. е. съобщенията по долините на р. р. Българска Морава и Вардаръ, и по тоя начинъ свръзката между Сърбия и Македония (Солунъ) бѣ скъсана.

Сърбитѣ, съ частъ отъ войскитѣ си, които постоянно се засилваха, се държаха на фронта Гиляне—Феризово—Качаникския проходъ, т. е. по посоките (съобщенията) отъ Македония за Косово поле.

Сѣщитѣ, сърбитѣ, съ слаби части държаха южната, отвѣдъ Вардарската частъ на Македония, както и гр. Велесъ и мостоветѣ на р. Вардаръ, при тоя градъ;

При с. Драгоево, южно отъ гр. Щипъ, се появиха слаби сръбски части, прехвърлени отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, при ж. п. ст. Криволакъ, по лодки.

Южно отъ гр. Струмица имаше френски войски, съ които 14. Македонски полкъ води бой.

Имаше сведения, че въ Солунъ се стоварватъ англо-французки войски.

II. Армия, прѣсната на единъ извънредно голѣмъ фронтъ, съ слаби сили, нѣмаше възможностъ да развива действия въ всички посоки съ пълна вѣра на успѣхъ. Необходимо стана да се съсредоточатъ войски въ по-важни посоки, каквито щабътъ на II. армия смѣташе посоката на Косово поле и на югъ, по Вардарската долина, срещу англофранцузитѣ. Щабътъ на Действуващата Армия привлѣче частъ отъ войскитѣ

на II армия по долината на р. Българска Морава, на северъ къмъ Лѣсковецъ.

Отъ щаба на армията се подигна въпроса за своевременно изпращане войски на югъ, поради което и Щабътъ на Действующата Армия заповѣда: 7. Рилска дивизия да се отпрати на югъ. Въ тая посока бѣха насочени и дветѣ пехотни бригади отъ 11. Македонска дивизия. Въ сжщата посока бѣше насочена и останалата бригада отъ 11. Македонска дивизия, както и две бригади отъ 5. Дунавска дивизия.

За завладяването на гр. Велесъ бѣше изпратенъ най-напредъ, на 10. октомврий, командирътъ на 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия съ единъ полкъ (53.).

При сложилата се обстановка, действията на II. армия придобиха голѣмо значение за общия ходъ на войната; но силитѣ ѝ, по необходимостъ, се раздѣлиха на две групи: една — на северъ, срещу сърбитѣ, и друга — на югъ срещу англофранцузитѣ.

Съгласно оперативната заповѣдь по II. армия отъ 13. октомврий, на 7. Рилска дивизия се даде задача:

Да завладѣе Велесъ и настѣпи въ южна посока, къмъ долното течение на р. Брѣгалница, съ цель да спре движение на неприятеля напредъ. Първоначално, главнитѣ ѝ сили да се спратъ въ жгъла между Велесъ—Щипъ и вливането на р. Брѣгалница въ Вардаръ, а авангардитѣ да заематъ линията Сонична глава — Кафадарци—Серка планина, като опратъ фланга си на Плачковица планина,

Да се взематъ всички мѣрки за разрушаването на мостоветѣ по пѣтищата и желѣзопѣжната линия, южно отъ горната линия.

Действавайки едновременно предпазливо, настойчиво и смѣло, дивизията трѣбва да търси възможностъ за разбиване врага по части.

7. Рилска дивизия, съ огледъ на слабитѣ ѝ сили, получи твърде трудна за изпълнение задача. Презъ линията, на която авангардитѣ на дивизията трѣбваше да се извадятъ, минаваха съобщенията (посокитѣ), по които врагътъ можеше да настѣпи: Отъ Прилепъ презъ Соничка глава за Велесъ, Овче поле; по долината р. Вардаръ—Кафадарци—Градско—Велесъ и Овче поле; отъ долината р. Вардаръ — ж. п. ст. Криволакъ—Щипъ—Кочане (или Св. Николе) т. е. Овче поле; отъ долината на р. Вардаръ—Гевгели—Валандово—Струмица по-нататкъ за Радовишъ—Щипъ—Овче поле или за Пехчево—Горна Джумая.

Завладяването на гр. Велесъ стана очевидно необходимо — съ него трѣбваше да се бърза. Заемането на Соничка глава, както и разузнаване по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ на югъ, главно южно отъ Преслапъ планина и долното течение на р. Черна, можеше да стане следъ завладяването на гр. Велесъ. Излизането по билата на Соничка глава,

Клепа и Преслапъ планина щѣше да стане възможно, а това щѣше да даде голѣми предимства за действия, когато пристигнатъ подкрепления.

Появяването на французки войски къмъ Кафадарци—Криволакъ обърна вниманието на началника на дивизията, че въ тая посока могатъ скоро да се наложатъ сериозни действия. Затова, едновременно съ действията за завладяване на гр. Велесъ, бѣха насочени 45. отъ 3. Балканска дивизия и 54. (отъ 7. Рилска дивизия) полкове, така че да може да се поддържа, ако стане нужда, 14. Македонски полкъ, действащъ южно отъ Струмица, както и да се поддържатъ действията, било къмъ Щипъ, било къмъ Велесъ.

13. октомврий

Съгласно заповѣдта по 7. Рилска дивизия отъ 13. октомврий, дивизията се насочи въ четири колони, въ 1 ч. сл. пл. въ сжщия день:

Полковникъ Писино ъ, командиръ на 2. бригада: 22. Тракийски полкъ съ 7. арт. полкъ (четири батареи), отдѣление отъ 17. арт. полкъ, една пионерна рота и отдѣление конница—по пѣтя Куманово — с.с. Рахмановци—Агово—Хаджилари—Ржженичево—Капаново—гр. Велесъ. Ношуване между с.с. Агово и Хаджилари, на 13. октомврий.

Подполковникъ отъ Генералния щабъ Лефтеровъ, командиръ на 54. полкъ: 54. полкъ съ две планински орджия, една пионерна рота и едно конно отдѣление,—по пѣтя Куманово — в. 550 — с.с. Студена бара — Горно и Долно Койнари — шосето за гр. Велесъ, по шосето предъ частитѣ на полковникъ Писиновъ. Ношуване около Горно Койнари.

Подполковникъ Юрдановъ, командиръ на 45. полкъ: 45. полкъ (две дружини) съ две планински орджия и едно конно отдѣление — по пѣтя Куманово — с. Орашецъ — св. Николе (Клисели) — гр. Щипъ. Ношуване около с. Колицко.

Подполковникъ Донковъ, командиръ на 2. гаубиченъ полкъ: петъ батареи, една батарея отъ 7. арт. полкъ, и една дружина отъ 26. Пернишки полкъ — по пѣтя Куманово—Скопие (до Инджиково — шосето Скопие — Велесъ. Ношуване около с. Орланци.

Поради лошия пѣтъ, артилерията отъ колоната на полковникъ Писиновъ сжщо трѣгна по пѣтя — по шосето Куманово — Скопие—Велесъ.

Съ сжщата заповѣдь се нареждаше:

Командирътъ на 3. бригада, полковникъ отъ Генералния щабъ, Бурмовъ, да продължи изпълнение на задачата си, дадена му направо отъ щаба на армията, т. е. завладяването на гр. Велесъ, а командирътъ на 14. Македонски

полкъ, подполковникъ Комсиевъ, да се укрепи силно на заетата позиция и да задържа врага тамъ до втора заповѣдь.

Майоръ Николовъ, командира на 4. гранична дружина, да събере дружината и заеме Огражденъ планина, прохода Амазли, Гарванъ планина (1213) и проходите отъ долината на Струмица къмъ Пехчево и Берово. Да влезе въ свръзка съ командира на 14. Македонски полкъ въ Струмица—Попчево.

Затруднение се срещаше за прехраната на частитѣ. Най-големитѣ грижи се полагаха за нея. Поради лошитѣ планински и разкаляни пѣтища, дивизионниятъ продоволственъ транспортъ остана значително назадъ още въ първитѣ дни на октомврий, още не можеше да догони частитѣ. Прехраната стана изключително съ мѣстни сръдства, но за такъвъ начинъ на прехрана, дивизионното интендантство, както, въобще, интендантството, не се указа подготвено. Поради новата посока на дивизията, разнитѣ обози, както и ешелонитѣ на дивизионния транспортъ бѣха привлечени отъ Кочанското поле направо къмъ Щипъ.

Движението на 13. октомврий бѣше твърде трудно. Частитѣ тръгнаха отъ Куманово при проливенъ дъждъ.

Колоната на полковникъ Писиневъ се спрѣ за ношуване въ участъка с.с. Хаджиларе, Агово, Рахмановци. Отъ припадениитѣ ѝ седемъ батареи, само една можа да следва съ колоната — останалитѣ бѣха върнати да се движатъ съ колоната на подполковникъ Донковъ, по шосето Куманово — Скопие — Велесъ.

14. октомврий

Времето малко се поправи; дъждътъ престана, но пѣтищата бѣха ужасно разкаляни. Придошлитѣ води на р. Вардаръ излѣзоха вѣнъ отъ коритото и залѣха шосето Скопие—Велесъ, на мѣста около 70—80 с.м.

Колоната на полковникъ Писиневъ стигна при с. Капаново, дето и спрѣ, защото мостътъ на р. Пчиня още не бѣше поправенъ, придошлата вода не можеше да се мине.

54. и 45. полкове достигнаха гр. Св. Николе.

Движението на артилерията бѣше най-трудно. Отъ насочената по шосето артилерия, само 8 батареи (петъ гаубични и три полски) преминаха наводненото пространство; останалитѣ батареи се върнаха назадъ, по пѣтя за с. с. Белимъ бегово—Хаджиларъ, и настигнаха по-късно пехотата. Колоната на подполковникъ Донковъ стигна западно отъ с. Капаново. Щабътъ на дивизията — въ с. Капаново.

Отъ полученитѣ вечерята донесения отъ командира на 3. бригада, полковникъ Бурмовъ, се узна обстановката при гр. Велесъ: насилване на мостоветѣ е невъзможно; отъ шрапнелнитѣ прѣскания и топовни гърмежи около с. Еленоводици

— вис. 650 (дѣсниятъ брѣгъ на р. Вардаръ), могло да се направи зяклучение, че майоръ Бадински е срещналъ сериозна съпротива. Влакъ съ вражески войски се разтоварва южно отъ гр. Велесъ. Полковникъ Бурмовъ поиска да изпратятъ подкрепления на майоръ Бадински, за да се свърши по-скоро съ Велесъ.

Действията около гр. Велесъ.

Щабътъ на Действующата Армия бѣше заповѣдалъ на 10. октомврий въ подкрепление на конната дивизия да се изпрати единъ полкъ отъ 3. бригада, отъ 7. Рилска дивизия, съ едно полско артил. отдѣление. Конната дивизия да разруши мостоветѣ на р. Бошово, при ж. п. ст. Демиръ капия, на р. Черна (Индже Кара су) при ж. п. ст. Градско, а въ случай на нужда, — и моста на р. Вардаръ въ гр. Велесъ.

При издаването на заповѣдта, отъ 10. октомврий по II. армия, щабътъ на сѣщата армия нарочно остави командирътъ на 3. бригада, отъ 7. Рилска дивизия, полковникъ Бурмовъ, който замина съ полка, неподчиненъ на началника на конната дивизия. Сѣщо така, сѣзнателно не заповѣда да се разрушатъ мостоветѣ на р. Вардаръ, въ гр. Велесъ, отъ страхъ да не се прибърза съ разрушението. На полковникъ Бурмовъ се заповѣда изрично, да заеме гр. Велесъ, за да се обезпечатъ имено двата брѣга на р. Вардаръ за насъ — за по-голяма свобода и възможностъ на маневриране. Командирътъ на бригадата съ 3 дружини (53. полкъ) едно отдѣление (2/17.) две планин. орджия и полуюескадронъ, замина въ 3 ч. 30 м. сл. пл. отъ гр. Куманово за Велесъ. Началникътъ на 7. Рилска дивизия, по молбата на командира на бригадата, му даде дветѣ планин. орджия и една пионерна рота.

Въ щаба на армията лично на командира на бригадата се дадохъ нѣкои освѣтления и упѣтвания, между които: сведенията засилитѣ на сѣрбитѣ въ южна посока, че сѣ противоречиви; предполага се, да не сѣ повече отъ една — една и половина дружини съ 2-4 орджия при Велесъ; мостътъ на р. Пчиня е разрушенъ; следъ завладяването на Велесъ, да не се увлича, да заеме позиция по дѣсниятъ брѣгъ, да се окопае и обезпечи маневрирането по двата брѣга.

53. полкъ, подъ проливенъ дъждъ и по извънредно калялъ пѣтъ, пристигна при ж. п. ст. Хаджиларъ къмъ 9 часа сл. пл. и се спрѣ на бивакъ. Сѣщата нощъ се реквизираха отъ с. Рженичево и околнитѣ села необходимитѣ материали и кола за постройката на разрушения мостъ на р. Пчиня; пренесаха се и релси отъ станцията до моста; мостътъ бѣше изученъ заблаговременно.

На 11. октомврий въ 7 ч. пр. пл. движението на полка продължи; отъ с. Рженичино нататъкъ ставаше по шосето

Скопие — Велесъ. Въ 11 ч. пр. пл. стигна до разваления мостъ на р. Пчиня, при с. Капланово. Разрушението бѣше голѣмо; за поправката на моста бѣха нужни два — три дни. Мостътъ бѣше на шестъ каменни устои; дървената частъ и настилката — напълно изгорени. Пионерната рота, закѣснѣ да трѣгне отъ Куманово, още не бѣше пристигнала. Направи се опитъ съ една зарядна ракла да се мине рѣката въ бродъ; опитътъ успѣ; следъ него мина отдѣлението презъ рѣката въ посока обозначена съ колове. Пехотата се съблѣче и прегази рѣката до коремъ и съ смѣхъ, радостъ и шеги мина на другия брѣгъ.

Материалъ за поправка на моста продължаваше да се събира.

Командирътъ на бригадата помоли началника на конната дивизия да го освѣтли за обстановката, за да може своевременно да вземе решение. Освѣтлението закѣснѣ, и полкътъ продължи движението си къмъ Велесъ.

Оказа се, че телеграфната линия по цѣлото протежение е здрава, освенъ около с. Ржженичено. Поправката се извърши отъ щаба на II. армия.

Къмъ 10 ч. пр. пл. частитѣ стигнаха близо до шосето за Велесъ, на височина на с. Чалъшево.

Командирътъ на бригадата реши следния день 12. октомврий, да употреби за изучване обстановката, да вземе изходно положение презъ нощта и на 13. октомврий, сутринята, да почне действията — стремейки се да мине р. Вардаръ, около с. Новочени, т. е. съ обходъ и въ свързка съ действията срещу Велесъ, да очисти самия градъ по дѣсния брѣгъ отъ сѣрбитѣ.

Презъ нощта валѣ силенъ дъждъ; сѣрбитѣ при гр. Велесъ на три пѣти се опитваха да насилатъ мостоветѣ, но бѣха отбити съ голѣми загуби отъ конната дивизия. Сѣрбитѣ хвърляха ржчни бомби, за да произвеждатъ впечатление — бомби у нашата конница нѣмаше.

Отъ щаба на конната дивизия наново се зповѣда да се изгори малкиятъ мостъ — Слава Богу, остана пакъ неизгоренъ.

Денътъ мина спокойно.

Направи се опитъ да замине разездъ въ посока на с.с. Хаджи бегли—Уланци—Прилепъ, но не можеше да се мине р. Вардаръ.

Срѣбскитѣ части, появили се южно отъ р. Брѣгалница и гр. Щипъ, постепенно настѣпваха къмъ северъ. За прогонването имъ замина полуескадронъ отъ 5. коненъ полкъ, който, заедно съ мѣстна милиция и чети, трѣбваше да се бори съ вражескитѣ части. Щабътъ на конната дивизия неизползува подвижността на коннитѣ орждия, които да изпра-

ти при Криволакъ, за да не позволяватъ на противника безнаказано да минава р. Вардаръ съ лодки.

Врагътъ тамъ бѣше още слабъ; мѣстна милиция и чети отблѣснаха сѣрбитѣ южно отъ с. Драгоево. Капитанъ Пупешковъ нареди смѣсено патрулиране по долините на р. р. Лакавица и Хотинца.

12. октомврий

Материалъ и възможность, за да може 53. полкъ да мине р. Вардаръ съ салове, нейде по на северъ, къмъ с. Пашакъой, нѣмаше. Оставаше единственото срѣдство — да се търси по-далечно мѣсто за минаване; такова изглеждаше да бжде желѣзопѣтниятъ мостъ, южно отъ с. Ново село. По молбата на командира на бригадата, началникътъ на конната дивизия изпрати единъ полуескадронъ при мостоветѣ до с. Ново село, за да ги изучи и обезпечи до пристигането на пехотата. Командирътъ на бригадата предаде полуескадрона на командира на дружината, насочена къмъ мостоветѣ, съобщавайки на командира на ескадрона, че връщането му може да стане само по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ.

Фронталното насилване на мостоветѣ при гр. Велесъ, очевидно, трѣбваше да се изостави, защото предъ очитѣ и огъня на сѣрбитѣ щѣше бжде съпроводено съ лишни загуби и изложено на неуспѣхъ.

Командирътъ на 1. дружина, майоръ Бадински, получи задача да произведе обхода; той, съ дружината си и 9. и 11. роти съ две планиски орждия и полуескадрона, трѣгна въ 5 ч. сл. пл. обратно по шосето за мостоветѣ при с. Ново село, по пѣтя Велесъ — мон. Св. Богородица.

Командирътъ на 2. дружина, майоръ Енчевъ, (три роты съ две картечници), въ 9 ч. сл. пл., зае западната крайнина отъ източната частъ на гр. Велесъ, на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ; две картечници отъ конната дивизия останаха въ града, при дружината; коннитѣ части се оттеглиха.

Командирътъ на 2/17. отдѣление, подполковникъ Александровъ, излезе на позиция по дветѣ страни на шосето Скопие — Велесъ. Конноартилерийското отдѣление на конната дивизия влезе въ подчинение на командира на 2/17. отдѣление, т. е. на командира на 3. бригада, отъ 7. Рилска дивизия. 10. и 12. роты бѣха въ разпореждане на командира на бригадата, а два взвода — при с. Пашино (Пашакъой) за охрана на фланга.

Времето се поправи; почвата, обаче, бѣше разкаляна — пѣтищата, съ изключение шосето, — едва проходими.

Слаба взаимна престрелка.

Врагътъ, източно отъ р. Брѣгалница и южно отъ Щипъ, се оттегляше къмъ с. Криволакъ, но французи, безнака-

зано се прехвърляха на левия брѣгъ на р. Вардаръ, при с. Пепелище.

На едно запитване отъ щаба на армията, началникътъ на конната дивизия, между другото, донесе, че, за да попрѣчи на врага да преминава Вардаръ въ участъка отъ Скопие до Демиръ капия, предполага да изпрати отъ Велесъ разезди, а съ ядрото на дивизията, първоначално да се насочи откъмъ Щипъ за къмъ Криволакъ, дето врагътъ е миналъ и продължава да минава съ салове при с. Пепелище, заемайки окопитѣ по левия брѣгъ.

Щабътъ на армията остана недоволенъ, че началникътъ на конната дивизия се задоволява само да следи съ разезди врага, който безнаказано минава р. Вардаръ, при с. с. Криволакъ, Пепелище. Конната дивизия имаше две конни батареи, на които подвижността не използва. Днесъ командующиятъ армията за излишенъ пжтъ обърна вниманието на началника на конната дивизия, че, при превъзходството на нашата артилерия и, въобще, на нашитѣ сили при Велесъ, заемането на двата брѣга на Вардаръ е възможно. Потвърди се задачата на конната дивизия да разузнава въ южна, посока по двата брѣга на Вардаръ, и сега да действа въ тила на Криволакъ

13. октомврий

Валѣ силенъ дъждъ презъ нощта и днене.

Презъ нощта срещу 13. октомврий, 1. дружина повторно прегази р. Пчиня при изгорения мостъ до с. Калланово и зави къмъ с. Ново село; а отъ 2 ч. до 5 ч. пр. пл. почива при с. Блато.

Сърбитѣ наблюдаваха постоветѣ при с. Ново село, но въ 8 ч. 15 м. пр. пл. дружината мина желѣзопжтния мостъ по наложени на него дъски. Минаването малко се забавя, поради това, че конетѣ трудно минаваха по хлъзгавитѣ дъски. На дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ се срещаха редъ блиндиранни окопи — свидетелство, че сърбитѣ сж имали намѣрение да бранятъ мостоветѣ.

Щомъ дружината мина мостоветѣ, нашитѣ части при гр. Велесъ откриха артилерийски огънь, който продължи цѣлия денъ и нощта, за да се прикове вниманието на сърбитѣ въ тая посока.

До 5 ч. 15 м. пр. пл. командирътъ на бригадата нѣмаше ново сведение за 1. дружина, тъй като командирътъ на полуеткадрона се върна, прибирайки всичкитѣ си конници. Хелиографътъ не работѣше — мѣстността бѣше пресѣчена, а времето — мъгливо, дъждовно.

Презъ цѣлия денъ обходътъ не се прояви; отъ гр. Велесъ не се забелязваше нищо въ тая посока.

Мѣстността по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, Голишница планина, е твърде пресѣчена; спуска се къмъ р. Вардаръ, на мѣста съ почти отвесни предимно голи, недостъпни, склонове. Около 500 м. отъ брѣга почва постепенно низка, гжста, мжчнопроходима гора. Планината е прорѣзана тукътамъ съ широки долове, презъ които текатъ буйни планински поточета. По гърба на планината се издигатъ отдѣлни скалисти чуки съ гжсти драки; върховетѣ сж високи отъ 650 до 1000 метра.

Отъ с. Смѣсница излизатъ два коларски пжтя за Горно Оризаре, презъ с.с. Добрино—Хърлевци, и Сълбъ—Ращани.

1. дружина се насочи къмъ в. 960, изцѣло обраснала съ низки, гжсти гори, а отъ билото, безъ пжтъ — за с. Добрино; източно отъ селото се спрѣ да ношува. Движението бѣше бавно, защото дружината се движеше почти въ боенъ редъ, съ слаби престрелки срещу малки сръбски части.

2. дружина се устройваше въ града за отбраната на мостоветѣ. Презъ цѣлата нощъ сръбитѣ стреляха по града; всички прозорци и улици се биеха, главно тия, които водятъ къмъ р. Вардаръ. Населението се скри по зимници и нарочно приготвени ями.

5. рота и два взвода отъ 8. рота — заеха източния изходъ на по-малкия мостъ. 6. рота и два взвода отъ 8. рота — изхода на голѣмия мостъ. Поддръжкитѣ бѣха въ близкитѣ обори и постройки. Въ горния етажъ на хана, срещу самия изходъ на по-малкия мостъ, се поставиха картечници; сжщитѣ межеха да биятъ и голѣмия мостъ.

Презъ нощта се поддръжаше живъ артилерийски и пушеченъ огънь, за да не могатъ сръбитѣ да отдѣлятъ сили противъ обходната, 1., дружина отъ 53. полкъ.

Граждани доброволно образуваха гвардия, служеща главно за водачи, да приготвява храна, доставката на която отвѣнъ бѣше почти невъзможно; даже 10—12 годишни момчета услужваха. Цѣлото население се стремѣше да помага на своята родна българска войска.

За съгласуване действията на конната дивизия съ частитѣ на полковникъ Бурмовъ, началникътъ на тая дивизия придаде конно арт. отдѣление на командира на 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия по искането на последния, а конната дивизия се премѣсти при с. Чалъшево.

Началникътъ на конната дивизия се отказа отъ вчерашното си решение да настѣпи къмъ Криволакъ, защото предаль артилерията си на командира на 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия, макаръ че той можеше да вземе частъ отъ нея съ себе си и да замине.

Изтласкването на още слабитѣ вражески части при Криволакъ бѣше твърде важно, но, за голѣмо съжаление, начал-

никът на конната дивизия не го оцени, и като че ли му липсваше обикновената решимост да се намеси въ работата.

Въ щаба на конната дивизия имаше сведения, че преминалите при с. Пепелище били французи; бивакът имъ билъ за около 200 души. Изпрати се разездъ за разузнаване къмъ Демиръ капия.

14. октомврий

Цѣлата нощъ валѣ силенъ дъждъ.

1. дружина, обходътъ, тръгна едва къмъ 10 ч. пр. пл., когато гжстата, непрогледна мъгла се разпръсна; следваше по пътя къмъ с. Хърлевци, въ походенъ редъ. Авангардътъ, 3. рота прогонваше по пътя слабитѣ сръбски части. Когато дружината излезе на височинитѣ северозападно отъ с. Хърлевци и на в. 650, срещна по-силни сръбски части, заели ридоветѣ около с. с. Еленоводица и Хърлевци; сръбитѣ се оценяваха на около дружина съ едно планинско орждае, което откри огънь. Забеляза се движение на вериги и около с. с. Хотещино и Баница.

Предали се сръбски войници, македонски българи, съобщиха, че въ Велесъ сж 13. и 20. полкове, а пленникъ, сръбинъ събщи, че пристигналъ и 14. полкъ.

Едното планинско орждие откри огънь срещу сръбитѣ въ 3 ч. 30 м. сл. пл.

1. и 4. роти се развърнаха въ дѣсно отъ 3. рота; 2. рота се отби още по-вдѣсно, за да обходи сръбитѣ.

Когато сръбитѣ се видѣха заплашени отъ обходъ, напуснаха позицитѣ си и отстъпиха. Дружината зае височинитѣ югоизточно отъ в. 650 и се спрѣ.

Къмъ 7 ч. пр. пл. сръбитѣ откриха силенъ пушеченъ огънь, биеха не само улицитѣ, но и кжщитѣ и двороветѣ въ гр. Велесъ, дето нѣмаше и не се виждаха наши войници. Желанието имъ изключително бѣше да биятъ омразното тѣмъ и съчувстваше намъ българско население.

Огънятъ отъ наша страна се водѣше по сръбското разположение, за да се облекчатъ действията на обхода.

Сръбитѣ, знайки че ние щадимъ населението, като наше българско, облѣкаха нѣкои свои офицери съ женски дрехи, които се опитаха да приближатъ къмъ насъ, за да разузнаятъ. Възбудили, обаче, съмнение нѣкои заплатиха за хитрината съ живота си.

Къмъ 10 ч. пр. пл. доброволци, наши войници, се опитаха да минатъ моста; отначало отдѣлни войници, по-после и по нѣколко изведнажъ, стъпиха върху голѣмия мостъ; посрещнати, обаче, съ картеченъ огънь, първитѣ редове бѣха покосени.

Къмъ 8 ч. сл. пл. войници отъ 5. рота нарочно дигаха шумъ съ дѣски и тенекета срещу малкия мостъ, за да дразнятъ сръбитѣ; последнитѣ, мислейки, че се насилва моста, откриха огънь, като освѣтляваха моста съ ракети и хвърляха по него ржчни бомби.

Сръбитѣ, въобще, бѣха добре организирани отбраната на мостоветѣ. Желѣзопжтната линия минаваше по самия брѣгъ, заетъ отъ сръбитѣ; въ участъка на мостоветѣ цѣлата линия бѣше приспособена за стрелци и заета. Здравитѣ кжщи, на стжпала разположени относително брѣга, бѣха заети съ по нѣколко реда стрелци; много прозорци и много бойници, направени въ стениитѣ, заети. Картечници имаше въ кжщитѣ и на часовника. Мостоветѣ бѣха подъ силенъ продоленъ и кръстосанъ огънь.

При такива условия всѣко насилно минаване на мостоветѣ ставаше невъзможно.

Нашата артилерия биеше сръбското разположение по кжщитѣ, но слабо; стѣсняваше се отъ обяснимото чувство да се щадятъ имотитѣ на населението—българи.

Командирътъ на бригадата възлагаше надежда, изключително, на обхода, който, обаче, закъснѣваше, и почна да предизвиква безпокойство — да не би сръбитѣ да разполагатъ съ достаточна сила, съ които да се опитатъ да биятъ уединената 1. дружина, тъй като, знае се, че врагътъ стоварваше безнаказано войски съ влакове. За да се узнае участъта на 1. дружина, отъ която нѣмаше сведения, по молбата отъ командира на бригадата, началникътъ на конната дивизия изпрати два ескадрона отъ 5. коненъ полкъ, командирътъ на който, полковникъ Табаковъ, замина съ тѣхъ въ 3 ч. сл. пл.; ескадронитѣ имаха задача да съдействуватъ на дружината.

Отъ единъ мѣстенъ войвода и отъ нашата конница се узна, че французски войски се ставарватъ отъ влакове два часа далечъ отъ Велесъ. Командирътъ на бригадата, предполагайки, че врагътъ може да се опита да насили мостоветѣ, разпореди да се подготви разрушението отъ минноподривния взводъ на 3. пионерна рота, но разрушението и подпалванието имъ можеше да стане изключително по негова заповѣдъ, когато стане нужна.

Знаейки, че на 13. октомврий 7. Рилска дивизия ще тръгне отъ Куманово за Шипъ — Велесъ, и предполагайки, че днесъ частитѣ отъ тая дивизия ще бждатъ близо до желѣзопжтнитѣ мостове при с. Ново село, помоли началника на 7. Рилска дивизия, обяснявайки му обстановката, да изпрати една дружина по пътя с. с. Карабунище — Сълбъ — Бѣлещевица—Еленоводица—Велесъ. Командирътъ на бригадата обясни, че, когато нашитѣ части се яватъ на дѣсния брѣгъ въ обходъ, сръбитѣ ще напуснатъ града.

Началникът на 7. Рилска дивизия, схващайки правилно, че трябва да се побърза с заемането на гр. Велесъ, изпрати, вмѣсто една, две дружини с картечната рота на 22. Тракийски полкъ с командира на полка. По липса на планинска артилерия, такава не се даде. Командирът на полка замина от бивака си при с. Капланово въ 1 ч. 30 м. следъ полунощъ, срещу 15. октомврий, за мостовѣт при с. Ново село.

Къмъ 2 ч. сл. пл., най-после, се чуха топовнитѣ гъмежи отъ посоката на обхода.

До р. Бабуна пристигна неприятелски влакъ с две роти отпразвили къмъ гр. Велесъ.

Предлагайки, че обходната колона отъ 53. полкъ, насочена презъ желѣзопѣтния мостъ при с. Ново село ще се яви, конната дивизия заседла (?) и замундщучи (?), за да могатъ частитѣ при първа заповѣдъ да тръгнатъ. Багажитѣ се прибраха.

Споредъ заповѣдта по армията, началникът на конната дивизия не бѣ придаденъ къмъ 7. Рилска дивизия, понеже началникът на последната бѣше въ чинъ полковникъ, а началникът на конната дивизия бѣше—генералъ-майоръ. Отъ друга страна, наредено бѣше последниятъ да изпълнява исканията на началника на 7. Рилска дивизия.

Отъ Щаба на Действующата Армия се получиха подробни указания за действията на южния фронтъ, съгласно които, въ сжщия день щабът на армията даде на началника на 7. Рилска дивизия и на началника на конната дивизия следното

Наставление

На началницитѣ на 7. Рилска и конната дивизии.

№ 2.

Щабъ гр. Куманово. Карта 1:210,000 13. октомврий 1915. г.

Въ допълнение оперативната заповѣдъ № 9 отъ днесъ и като потвърждаване и допълнение на личнитѣ ми указания, смѣтамъ за необходимо да дамъ следващитѣ указания:

1. Неприятелът се намира въ периода на събиране на силитѣ си. Следва, че ще е умѣстно да се потърси разбиването на неприятеля по части. Но ще е нужна предпазливостъ, да не се изложите на изолирано разбиране, понеже не се знае дали ще имате, при срещата, достатъчна численостъ.

Необходимо е разузнаване, освенъ съ конница, но и съ пехотни патрули, за да имате всѣкога вѣрни сведения, за да се използва всѣки случай за биене неприятеля.

2. Авангарднитѣ позиции трябва да бждатъ укрепени. На тѣхъ ще се опира конницата, за да разузнава смѣло и възможно далечъ.

Укрепяването на Соничка глава ще запази достъпа къмъ Велесъ, а отъ друга страна ще служи за опора на конницата, която трябва да простре разузнаването си до Битолското поле.

Укрепяването на Радобелъ планина и висотата 640 или 800 ще защити пѣтя за Криволакъ (моста на р. Вардаръ).

Укрепенитѣ авангардни позиции по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ ще помогнатъ за наши настѣпателни действия по дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка.

3. Отъ сведенията за действията на французитѣ, може да се направи заключение, че тѣ ще се стремятъ да се разпространятъ по южнитѣ склонове на Кончевска планина въ северозападна посока, навѣрно за излизане на фронта Щипъ — Радовишъ. Умѣстно ще бжде, следователно, да се укрепятъ Серка и Смърдечъ планини или около вис. 750 (при с. Тополица).

4. Полезно ще е запушването на пѣтищата отъ долината на р. Струмица, презъ Плачковица, къмъ горното течение на р. Брѣгалница (Пехчево). Това може да стане съ отдѣлни застави, въобще слаби части.

5. Щомъ се пристигне въ посочения въ заповѣдъ № 9 край трябва да се опита завладяването на Криволакъ, като се действува, доколкото е възможно, въ тила на позицията.

6. Нашето настѣпление по билото на Серка, Верига Градецъ планина съгласувано съ дѣсния брѣгъ на Вардаръ, и особено конница съ артилерия, навѣрно ще има добри успѣхи. Ние сме въ много по-добри условия за маневриране по всички посоки, каквито условия неприятелътъ нѣма, и, затова, умѣстно е, тѣ да се използватъ отъ насъ.

7. По сведения, неприятелътъ има силна артилерия, а пехотата му била впечатлителна. Поради това, умѣстно е, да се прибѣгне на широко до нощни и партизански действия отъ всички посоки въ флангъ и тилъ, на съобщенията. Да се развие голѣма неуморна дейностъ, за да се изнурява неприятелътъ.

8. Когато се пристигне въ посочения въ заповѣдъ № 9 край, необходимо ще е да се избере позиция и се укрепи, за да се спре неприятеля, ако той се опита да настѣпи къмъ Овче поле съ значителни сили. Такова настѣпление, най-вѣроятно е, да стане между р. Вардаръ и Плачковица планина. Пѣтищата въ тоя участъкъ би могли да се преграждатъ, ако ние би имали укрепена позиция, отъ система укрепени височини на линията Енешъ оба—Драгоево—Люботенъ—Бучимъ, а, следъ завладяването на Криволакъ, стара сръбска позиция отъ 1913. г., тогава последната—Люботенъ—Бучимъ.

Не ще и дума, че на мѣстото ще се опредѣли най-добре позицията. Необходимо е, бързо рекогносциране отъ офицеръ отъ Генералния щабъ и съставяне проектъ за укрепяване и заемане.

9. Да се изисква отъ конницата далечно разузнаване, като ядрото, конната дивизия, излиза напредъ, за да използва и артилерията си.

Конната дивизия трябва да съобразява действията си съ Рилската дивизия, но това не трябва да се разбира, да се държи до и около нея, а да ѝ съдействува, за достигане задачитѣ си, като

действува смѣло и отъ далечъ (маневрира) въ тила и по фланговетъ на неприятеля. Конната дивизия ще развие полезни действия, ако тя бързо излиза и съ смѣли действия тероризирва и бие неприятеля.

Разузнаването да се развие особено много къмъ Прилепъ и Битолското поле и къмъ Гевгели.

10. Развалянето на желѣзницата е необходимо.

11. Къмъ 16. ще пристигне 3. бригада отъ 11. Македонска дивизия, която бригада на 15. тръгва отъ Кочане за Щипъ. Къмъ 18. ще пристигне въ Щипъ 1. бригада отъ същата дивизия.

Придаването на 11. Македонска дивизия (две бригади) накара началника на 7. Рилска дивизия да направи ново разпредѣление на силитъ си и да даде други посоки и задачи на частитъ.

а. За завладяването на гр. Велесъ се изпратиха по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, вмѣсто една, две дружини съ картечна рота; съ планинска артилерия не разполагаше и понеже планинската мѣстност не позволява да се действува съ полска, дружинитъ заминаха безъ такава. Командирътъ на 22. Тракийски полкъ, подполковникъ Сапуновъ, замина съ дветъ дружини отъ полка си и взе командуването на всички части на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ; тръгна на 15. октомврий. Задачата му бѣше опредѣлена — да завладѣе височинитъ западно отъ гр. Велесъ и се затвърди на тѣхъ. Следъ това, да изграти авангардъ отъ една дружина съ планинска полубатарея по посока къмъ гр. Прилепъ.

б. Поиска отъ началника на конната дивизия да изпрати две орждия (отъ своитъ две конни батареи) на височината южно отъ с. Долно Карасари — да не позволяватъ на други вражески влакове да доближатъ града Велесъ.

Другитъ части бѣха насочени: полковникъ Писиновъ къмъ Велесъ, две дружини отъ 22. Тракийски полкъ; 54. и 45. полкове — къмъ Щипъ.

На полковникъ Бурмовъ, съ една и половина дружини отъ 53. полкъ, една картечна рота, три батареи, и полуескадронъ, се заповѣда: да съгласува действията си съ колоната на подполковникъ Сапуновъ и му съдействува за завладяването на височинитъ по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ при гр. Велесъ. Да се държи подъ артилерийски огънь желѣзопътната линия, съ целъ да не се даде възможностъ за приближаването на неприятелски влакове къмъ гр. Велесъ.

На подполковникъ Донковъ (една дружина отъ 26. Пернишки полкъ, 2. гаубиченъ полкъ — шестъ батареи, 7. арт. полкъ — петъ батареи, 17. арт. полкъ — едно отдѣление, 6. арт. бригада — две батареи *) — да се съсрѣдоточи при Капланово и постепенно да преминава р. Пчиня. Да опита да

*) Само едната влезе въ състава на дивизията на 20. октомврий.

премине р. Пчиня съ една гаубична батарея, която да изпрати на полковникъ Бурмовъ.

За внасяне общо разбиране въ действията началникътъ на 7. Рилска дивизия издаде и следното;

Наставление

За частитъ отъ 7. Рилска дивизия
№ 2.

Щабъ

с. Капланово Карта 1 : 210,000 15. октомврий 1915. г.

1. Съ завладяването отъ насъ на гр. Велесъ, сърбитъ окончателно се откъсватъ отъ своитъ съюзници — англофранцузи. Съ здравето владение отъ наша страна на Овче поле, ние имаме възможността да биемъ по части, както еднитъ, така и другитъ. Затова на повѣрената ми дивизия, къмъ която се придаватъ 1. и 3. бригади отъ 11. Македонска дивизия, 2. гаубиченъ полкъ (шестъ батареи) и две батареи отъ 6. арт. бригада, или всичко 29 дружини съ 17. полски, 8 планински, 6 гаубични батареи, и 3 ескадрона е възложена задачата да разбие съюзнитъ неприятелски войски, които настѣпватъ отъ Солунъ въ края между линията: Битоля — Прилепъ и Дойранъ — Струмица. Дивизията да действува съвмѣстно съ конната дивизия.

2. За тази целъ: а. Трѣбва да се укрепи позицията на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница и лѣвия на р. Вардаръ, между Велесъ и Щипъ. б. Да се отхвърли врагътъ отъ лѣвия брѣгъ на дѣсния на р. Вардаръ. в. Да се заематъ съ силни авангарди Соничка глава, Радобелъ планина, Витачъ планина, Градецъ планина, Смърдечъ планина и Плачковица планина, на които да се укрепятъ най-здраво, като се използва мѣстното население и находящиятъ се въ него инструментъ. г. Да се укрепи позицията на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, по Серка и Смърдечъ планини, която да опира фланговетъ си на р. Брѣгалница и Плачковица планина (в. 1000).

3. На командира на 2. бригада (22. Тракийски полкъ, дружината отъ 26. Пернишки полкъ съ едно полско с. с. отдѣление отъ 7. арт. полкъ, една планинска полубатарея, една пионерна рота и единъ взводъ дивизионна конница) се дава краятъ западно отъ р. Индже Кара су.

На командира на 3. бригада (53. и 54. полкове, една бригада отъ 11. Македонска дивизия съ 17. арт. полкъ, една планинска батарея, 2. гаубиченъ полкъ, една пионерна рота и единъ взводъ дивизионна конница) се дава края за действие отъ р. Индже Кара су — Вардара до Плачковица планина (вис. 1000).

На подполковникъ Комсиевъ (14. Македонски полкъ, 45. полкъ, — две дружини, една сборна рота отъ 13. Рилски полкъ, 4. гранична дружина съ едно полско с. с. отдѣление отъ 7. арт. полкъ, една и половина планински батареи, 7. н. с. с. отдѣление, една пионерна рота и двата ескадрона на подполковникъ Анастасовъ) се дава края за действие Смърдечъ планина и източно отъ нея.

Въ мое разпореждане оставатъ: 3. бригада отъ 11. Македонска дивизия и две полски батареи отъ 6. арт. бригада съ единъ взводъ дивизионна конница, които да се съсредоточатъ около Щипъ.

4. Трѣбва да се завладѣе Криволакъ. Желѣзопътната линия южно отъ Велесъ трѣбва да се разруши отъ съответнитѣ началници на районитѣ.

5. Нашето настѣпление по билото Серка—Верига Градецъ планини, съгласувано съ действието по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, ще даде навѣрни успѣхи. Затова командирѣтъ на 2. бригада, като вземе съ авангардитѣ си Соничка глава и Радобель планина за упора и поддръжка на нашитѣ конни части, съ останалитѣ си части да се укрепи силно на Клепа и Преслапъ планини, като продължение на укрепената позиция по лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Обаче, неговитѣ действия трѣбва да бждатъ активни, тъй като главнитѣ действия на врага, сѣдейки по мѣстата, въ които той се съсредоточава, ще бждатъ насочени въ долината на Вардара, къмъ Серка планина, Верига Градецъ и Кончевска планина.

6. Действиетата на подполковникъ Комсиевъ по-скоро трѣбва да бждатъ пасивни, за да не се позволи на врага да разпространи своитѣ действия на изтокъ отъ линията Дойранъ — Струмица и го застави да се насочи въ долината на Вардара. Въ този случай подполковникъ Комсиевъ не трѣбва да изпуска удобния моментъ да премине въ настѣпление и действува на фланга на врага. Посрѣдствомъ 4. гранична дружина да се заематъ и укрепятъ проходите на долината на Струмица, презъ Плачковица къмъ Берово—Пехчево—Джама.

7. Действията на полковникъ Бурмовъ трѣбва да бждатъ активни. Но, въ случай че врагѣтъ срещу него настѣпи съ превъзходни сили, той трѣбва да го прикове предъ фронта си, за да даде възможност на съседитѣ — полковникъ Пасиновъ и подполковникъ Комсиевъ—да го обхванатъ.

8. Споредъ нашитѣ сведения, врагѣтъ има полска и планинска артилерия, която, изобщо, не надминава артилерията на 7. Рилска дивизия. Що се касае до пехотата му, тя била силно впечатлителна, поради това трѣбва нощнитѣ и партизански действия да се развиятъ въ широки размѣри за действия въ фланга и тила и на съобщенията на врага. Врагѣтъ трѣбва постоянно да стои на шрекъ, и да не му се дава покой. За тази цель, добре би било, да се образуватъ малки чети отъ мѣстното население, било като водачи, било за съвмѣстни действия съ нашитѣ доброволци.

Конната дивизия, съгласно нареждането отъ щаба на II армия, ще съобразява действията си съ нашата дивизия, но не да се държи при насъ, а да ѝ съдействува за подаването ѝ напредъ и смѣло да разузнава и налита по фланговетѣ и тила на врага. Затова на коннитѣ части, които действуватъ предъ фронта на войскитѣ отъ дивизията, да се оказва нуждното съдействие, а тия, които нѣматъ особено назначение, началницитѣ на районитѣ да ги насочатъ, за да могатъ действията на всички ни да бждатъ

насочени къмъ общата поставена цель: разбиване и унищожение на врага.

10. Да се поддръжа тѣсна свръзка между началницитѣ на районитѣ, а сѣщо и съ щаба на дивизията, посредствомъ телефони и летеща поща, за да бждатъ всички освѣтлени за действията, които произлизатъ по този широкъ фронтъ и взаимно си подпомогнатъ.

11. Срочнитѣ донесения ежедневно да се изпращатъ въ щаба на дивизията въ 6 ч. пр. пл. и 6 ч. сл. пл., макаръ нищо особено да не се е случило.

12. Позициитѣ да се изучатъ отъ началницитѣ на районитѣ, като предположението за укрепяването се представи, а освенъ това ежедневно да ми се представляватъ сведения за хода на работата по укрепяването.

13. За по-добра връзка между пехотата и артилерията, преднитѣ пехотни части да обозначаватъ винаги мѣстата, до които сж достигнали, посредствомъ палене на слама или пускане повикни ракети.

14. Тѣзи сж въ общи черти уплътванията, които могатъ да се дадатъ за най-близкитѣ действия, следъ завладяването на Велесъ, и, като общо освѣтление, за задачата на дивизията. За по-нататъшнитѣ наши действия ще последватъ съответни разпореждания.

15. Щабѣтъ на дивизията ще бжде въ гр. Щипъ.

15. октомврий

Пристигането на дружинитѣ отъ 22. Тракийски полкъ и ескадронитѣ отъ 5. коненъ полкъ при обходната, 1., дружина отъ 53. полкъ

1. дружина. Врагѣтъ още сутринѣта насочи къмъ дѣсния флангъ на дружината значителни сили откъмъ с. с. Баница и Дрѣново. Дружината, вмѣсто да настѣпи, днесъ води само огневъ бой.

На стѣмняване пристигна една дружина отъ 22. Тракийски полкъ. Една рота усили дѣсния флангъ на 1/53. дружина. Друга дружина отъ 22. Тракийски полкъ настѣпи откъмъ в. 960. По дѣсния брѣгъ на Вардаръ пристигна единъ ескадронъ отъ 5. кон. полкъ.

Днешниятъ день бѣше изгубенъ за обхода.

Командирѣтъ на бригадата прати заповѣдь: дружината да развива по-голямъ дейность; да не вѣрва много на всѣкога преувеличени сведения отъ пленници. Заповѣда за утре, 16. октомврий, действията непремѣнно да се завършатъ. Нареди да се постави коненъ постъ срещу с. Сълбъ, да се поддръжа свръзката.

Снарядитѣ на планин. орджие почнаха да се свършватъ; попълването имъ закъснѣ, поради неразпоредителность отзадъ.

Командирът на 22. Тракийски полкъ, подполковникъ Сапуновъ пое общото командване на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ.

Както винаги и сега частитѣ останаха безъ грижа отзадъ за храненето имъ. 1/53. дружина не получи хлѣбъ, а понеже околнитѣ села сж бедни, планински, хората отъ дружината почнаха да получаватъ само по малко парче хлѣбъ. Топла храна, обаче, имаше редовно. Късно пристигнаха 15 товара хлѣбъ.

Вечерята пристигна въ Велесъ една батарея отъ 2. гаубиченъ полкъ, който следваше съ 7. Рилска дивизия, изпратена отъ началника на последната. Тя зае позицията въ 9 ч. 15. м., за да бие зданията, които бѣха заети отъ сѣрбитѣ, както и блиндиранитѣ окопи край ж. п. линия.

Имаше сведения, че французитѣ стоварватъ войски и се разпространяватъ по линията Криволакъ—Кафадарци. Командирътъ на бригадата реши да побърза да насили мостоветѣ на р. Вардаръ, въ гр. Велесъ, отъ фронта. Командирътъ на 53. полкъ влезе вечерята въ града съ поддръжката — 10. и 12. роти. Движейки се покрай стеничѣ, минавайки опаснитѣ мѣста въ улицитѣ по единъ—по двама бѣгомъ, ротитѣ стигнаха до хана срещу малкия мостъ, при 5. рота и двата взвода отъ 8. рота; следъ като командирътъ на полка освѣтли по подробно обстановката, изпрати 10. и 12. роти срещу голѣмия мостъ; самъ той избира за наблюдателно мѣсто една къща, отъ която се виждаше цѣлото разположение по двата брѣга; свърза се съ телефонъ съ командиритѣ на 2. и 3. дружини, както и съ батареята на източнитѣ височини надъ града, а презъ тая батарея съ всички останали.

Още сутринята конната дивизия се приготви да съдействува на атаката на 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия, за което се нареди: 3. коненъ полкъ (два ескадрона и единъ картеченъ ескадронъ) и 6. коненъ полкъ (петъ взвода) съ коннопионерния взводъ да застанатъ при с. Чалъшево. 4. коненъ полкъ (два ескадрона и единъ картеченъ ескадронъ) и колоездачната рота — при артилерийската позиция.

На двата ескадрона отъ 5. коненъ полкъ, полковникъ Табаковъ се възложи задачата, освенъ да съдействува въ атаката на обходната колона по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, но следъ това, да разузнава въ посока Велесъ—Прилепъ; Велесъ—Крепа планина — шосето отъ Градско за Прилепъ; Велесъ—Градско (долината на Вардаръ); Велесъ—Стари градъ—Оморани—Согле—Папрадище — шосето отъ Прилепъ за Кичево.

16. октомврий

Боя при с. с. Хърлевци и Еленоводица

Презъ нощта срещу 16. октомврий сѣрбитѣ срещу обходнитѣ части получиха подкрепление откъмъ Велесъ и въ 6 ч. 30 м. пр. пл. насочиха около две дружини съ едноорждие и две картечници по най-високия ридъ срещу 1/22. дружина и 2. и 9. роти отъ 53. полкъ и около три дружини съ едно орждие и две картечници срещу 1/53 дружина.

Огънятъ почна и отъ дветѣ страни, но, по липса на снаряди, нашитѣ планински орждия слабо стреляха.

Въ 9 ч. пр. пл. 1/53 дружина настѣпи, а въ 10 ч. пр. пл. и 1/22. дружина настѣпи. Настѣпванието на последната ставаше бавно, поради това, че мѣстността за нея бѣше потрудностѣнна, открита и силно обстрелвана.

1/53, дружина почна настѣпването отъ в. 650, на която е бѣше окопана, като имаше въ бойна частъ, отъ лѣво на дѣсно: 1. рота, картечния взводъ, 3. рота, 4. рота, 2. рота, (последната на около 1 $\frac{1}{2}$ к. м. на страна отъ 4. рота, по височинитѣ южно отъ с. Добрино). Дветѣ план. орждия бѣха на закрыта позиция около 350 м. задъ и вдѣсно отъ 4. рота, на северния склонъ на в. 650.

9. и 11. роти бѣха поддръжка.

4. взводъ отъ 1. рота съ 14 конника се изпратиха на около 2 к. м. влѣво отъ дружината, въ обходъ на сѣрбитѣ отъ къмъ Острата чука.

Мѣстността, на която се развиха днешнитѣ действия бѣше пресѣчена отъ дълбоки съ стрѣмни склонове долове, и обрасла съ гъсти и високи храсти.

Сѣрбитѣ бѣха се укрепили по югозападнитѣ склонове на в. 650 между с. с. Хърлевци и Еленоводица на около 400 крачки предъ окопитѣ на дружинитѣ. Задъ позицията сѣрбитѣ имаха още две други линии окопи въ югоизточна посока, отзадъ и задъ фланговетѣ на първата позиция.

Въ 7 ч. 20 м. пр. пл. сѣрбитѣ откриха артилерийски огънь по височинитѣ югоизточно отъ с. Добрино, дето бѣше 2. рота.

Настѣплението закжснѣ. По нѣмане снаряди, план. орждия само отъ време на време даваха по единъ два изстрела—имаха по 15 снаряда наорждие. Сѣрбитѣ развиха силенъ артилерийски, картеченъ и пушеченъ огънь по цѣлия фронтъ: явно бѣше, че се готвѣха да настѣпятъ. 4. рота, поручикъ Божиновъ К., се хвърли срещу сѣрбитѣ на ножъ, за да ги изпревари. 3., рота поручикъ Калайджиевъ Ив., почти едновременно, се хвърли сжщо на ножъ. На два скока храбритѣ роти се озоваха въ сѣрбскитѣ окопи, поддръжани съ огънь отъ два взвода на 1. рота, картечницата и отъ дружинната под-

дръжка — 11. рота, излѣзла бързо напредъ. Сърбитѣ, сма-
яни, обърнаха гърбъ и отстѣпиха къмъ следващата, втора ли-
ния окопи, преследвани по петитѣ. 4. взводъ отъ 1. рота, кар-
течниятъ взводъ и два взвода отъ 3. рота полетѣха къмъ Ос-
тра чука, отъ дето прогониха сърбитѣ въ южна посока, къмъ
с. Еленоводица.

Сърбитѣ, преследвани, не можаха да се задържатъ и на
втората си позиция, която бѣше заета отъ ротитѣ, дето се
приведоха въ редъ.

11. рота, поручикъ Кръстевъ Т., бѣше насочена скрито
да се яви въ флангъ и тилъ на сърбитѣ, което тя въ 11 ч.
30 м. пр. пл. направи. Тогава ротитѣ отъ фронта и 11. рота
удариха сърбитѣ едновременно, разбиха ги и ги прогониха въ
посока на с. с. Хърлевци—Баница. Ротитѣ зеха и третата
сръбска линия окопи. 2. рота и единъ взводъ отъ 1. рота отъ
дѣсния флангъ и 3. рота и 4. взводъ отъ 1. рота отъ лѣвия
флангъ съдействуваха съ огънь на атаката: план. орджия пре-
следваха съ огънь.

1/22. дружина се движеше по твърде труднодостъпна
мѣстностъ, вдѣсно отъ 1/53. дружина, поради което закѣснѣ
и неуспѣ да вземе непосредствено участие въ боя. 4. дру-
жина се движеше влѣво и назадъ. Дивизионътъ отъ 5. кон.
полкъ се движеше също влѣво и назадъ.

Частитѣ почнаха да се окопаватъ на заетата трета
сръбска позиция, южно отъ с. с. Еленоводица и Хърлевци, вмѣсто
да се насочатъ бързо напредъ, за да преследватъ безспирно
сърбитѣ.

Бѣха взети 30 пленници; отъ тѣхъ 13 души македонци бъл-
гари, които, при отстѣпването на сърбитѣ, се предадоха сами; тѣ
постѣпиха въ ротитѣ на 1/53. дружина, да служатъ за
водачи.

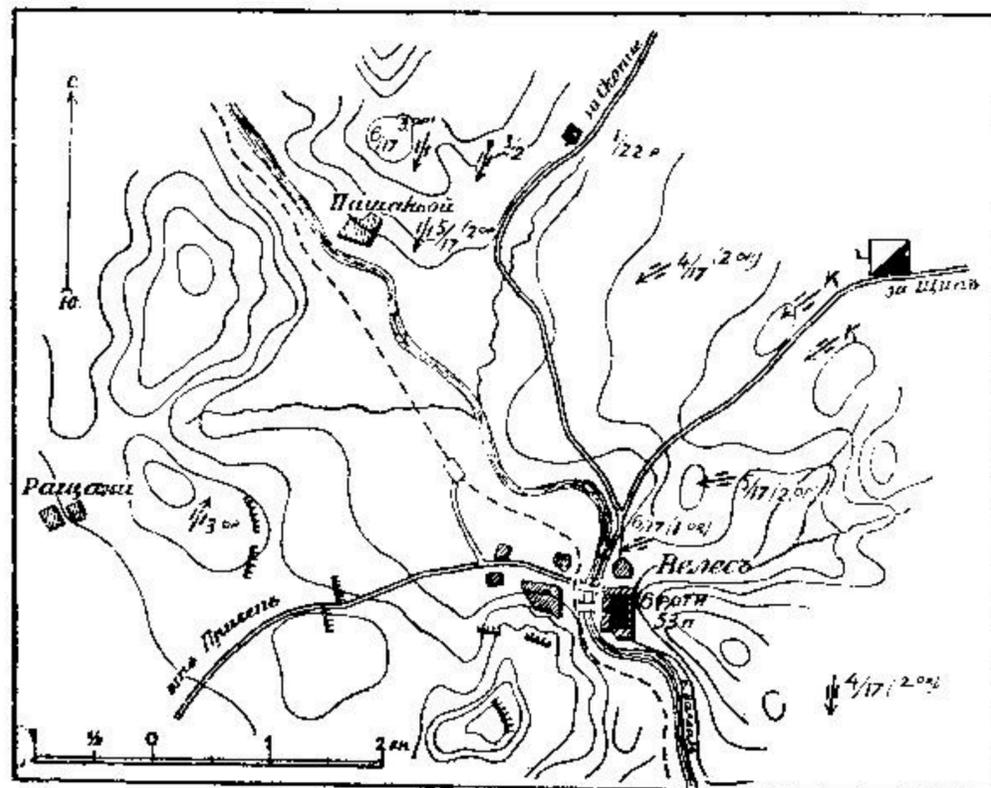
Взети бѣха една сръбска картечница, която 4/53. рота
употрѣби въ втората и трета атака, 130 пушки манлихерови,
наши, останали у сърбитѣ отъ 1913. година, 6 човали хлѣбъ
и 600 овни, оставени въ с. Еленоводица.

Загуби: отъ 1/53. дружина убити — 8 войника; ранени —
командирътъ на 1. дружина, майоръ Бадински Т., командирътъ
на 4. рота, поручикъ Божиновъ К., и 39 войника, отъ 22.
Тракийски полкъ, убити — 2 и ранени — 28 войника.

**Атаката на мостоветѣ при гр. Велесъ. Завладяването
на града**

Сутринта гъста мъгла прѣчеше да се почне артиле-
рийската подготовка за насилване мостоветѣ. Къмъ 8 ч.
пр. пл. мъглата се дигна, и огънятъ бѣше откритъ. Сърбитѣ
засилиха огъня си отъ всички свои гнѣзда, предполагайки,
че българитѣ ще атакуватъ.

3/2. гаубична батарея обстреля съ фугасни снаряди по-
редъ хотела, часовника и желтата къща, които здрави здания
сърбитѣ бѣха зели и поставили въ тѣхъ картечници. Най-
после трѣбваше да се предприеме разрушението на нѣкои

постройки, макаръ и български, за да се свърши съ Ве-
лесъ. Командирътъ на 53. полкъ поправяше по телефона
артилерийскитѣ попадения; телефонната връзка се прекъсна.
Началникътъ на телефонната команда, поручикъ Костовъ, съ
телефониститѣ подъ силния сръбски огънь я прави. Огънятъ
продължи и зданията бѣха обстрелвани. Сърбитѣ скоро
почнаха да напушатъ позицитѣ си и по нѣколко души да
бѣгатъ изъ градинитѣ и шосето за Прилепъ, а други—къмъ
височинитѣ надъ града, всички преследвани отъ артилерията.

Къмъ 11. ч. пр. пл. командирътъ на полка заповѣда да
се атакува. Първитѣ смѣли войници отъ 5. рота се хвърлиха
къмъ малкия мостъ; първитѣ имъ редове бѣха покосени
върху моста отъ огъня на неуязвимитѣ сръбски стрелци, за-
крили се задъ насипа на линията и каменната желѣзопътна
стена. Артилерията насочи огъня си тогава и по насипа.

Въ 4 ч. сл. пл. се направи втори опитъ за атака. Пър-
витѣ редове на атакующитѣ се прикриха съ желѣзни врати,
откъртени отъ безистена и носени като щитове. Съ първитѣ
редове трѣгнаха и доброволци граждани, между които и
турци. Всички се хвърлиха напредъ, съ „ура“, обаче, сръбски

карточници, съ кръстосанъ огънь, покосиха и тукъ първитѣ редове; паднаха и граждани. И тая атака пропадна.

Сръбскиятъ огънь бѣше още силенъ; не всички гнѣзда на картечници бѣха разрушени. Дълбокитѣ окопи въ желѣзпътния насипъ и дебелия каменна стена прикриваха сръбскитѣ стрелци отъ артилерийския огънь.

Командирътъ на 53. полкъ поиска една батарея да се свали долу низко, до самия брѣгъ, и съ близъкъ огънь да изрови сръбскитѣ стрелци. Сжщото заповѣдва и началника на 7. Рилска дивизия, който наблюдаваше боя. Тогава едно орждие отъ 6/17. батарея, подъ командата на подпоручикъ Разслабленовъ, и водено лично отъ командира на 17. арт. полкъ, подполковникъ Стайковъ, смѣло мина обстрелваното отъ пехотенъ огънь успоредно на р. Вардаръ шосе и зае позиция срещу малкия мостъ въ улицата на града и съ близъкъ огънь, въ упоръ, почна да бие сръбскитѣ стрелци и картечни гнѣзда въ кжщитѣ и окопалитѣ се задъ желѣзопътниятъ насипъ. Двама войника и два коня отъ орждието бѣха убити. Желѣзопътния насипъ почна да се изравя, релситѣ — да се кжсатъ, пѣськъ и камъни да хвърчатъ. Отдѣлни сръбски стрелци почнаха да напуцатъ окопитѣ — дупкитѣ си, и да бѣгатъ назадъ. Но скоро се стъмни и тъмнината постепенно тури край на боя.

Презъ нощта 16. срещу 17. октомврий сърбитѣ почнаха да палятъ града безнаказано, тъй като нашата артилерия не стреляше отъ боязънъ да не пострада населението — българи — на града. Пламъци обхващаха редъ кжщи.

Презъ нощта сърбитѣ, заплашени отъ обходната колона, напуснаха гр. Велесъ и отстѣпиха къмъ Бабуна планина.

Днесъ, по заповѣдь отъ началника на 7. Рилска дивизия, се изпрати единъ взводъ (две орждия) при с. Долно Карсари, за да не позволяватъ на противника да стоварва войски по желѣзницата, това, което трѣбваше да се направи още въ първитѣ дни отъ началника на конната дивизия, когато тя пристигна при гр. Велесъ, и, особено, когато бѣ забелязано, че пристигатъ влакове съ войски.

Пленници българи отъ сръбския 20. полкъ съобщиха, че отъ Градско до с. Черни връхъ, до Рудна планина, сърбитѣ имали една дружина отъ тоя и отъ 14 полкове. Въ ротитѣ отъ 20. полкъ имало по 150 души, сега намалени отъ болни и избѣгали. Тѣхната дружина преди седемъ дни тръгнала отъ Гевгели съ влакъ до Градско и отъ тамъ, презъ височинитѣ южно отъ Велесъ, отишли на Голишница планина, къмъ в. в. Лисецъ и Брѣза. 14. полкъ, въ съставъ 4 дружини, ималъ по 100—120 души въ рота. Той заемалъ съ една дружина височинитѣ южно отъ Велесъ, а съ тритѣ — около в. в. Брѣза,

Лисецъ и Черни връхъ. Кметътъ на с. Добрино съобщилъ, че сърбитѣ, които отстѣпиха презъ мостоветѣ на Вардаръ, имали заповѣдь да се насочатъ къмъ Рудна планина и с. Черни връхъ.

Щабътъ на армията забеляза на началника на конната дивизия, че той трѣбваше да мине на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, на който има вече пехота. Въобще, щабътъ на армията бѣше недоволенъ отъ действията на началника на конната дивизия, което командующиятъ армията му съобщи. Началникътъ на дивизията оправдаваше себе си, изчисляйки силитѣ на дивизията само съ ядрото, което оставаше при него; той не можа да направи оценка на р. Вардаръ, на прилежащата мѣстностъ и на даннитѣ за врага и, споредъ това, едни участъци само да наблюдава, други да заеме и т. н. Не използва силата на конната артилерия, раздробявайки я, когато трѣбва, по взводно и по орждеино даже; вмѣсто това, тя цѣлата се държа почти въ бездействие, събрана на едно мѣсто, а въ туй време донасяше въ щаба на армията, че врагътъ безнаказано докарва и стоварва войски съ влакове, недалечъ отъ тая артилерия, или че се прехвърля съ салове по Вардаръ, безъ да се постави поне едно орждие да прѣчи; не се използва бързината на огъня на конната артилерия.

Щабътъ на армията смѣташе, че, вмѣсто полковникъ Табаковъ само съ два ескадрона да мине съ пехотата на дѣсния брѣгъ, можеше да мине самъ началникътъ на дивизията съ по-голяма частъ отъ дивизията си, но не наложи гледището си.

17. октомврий

Следъ полунощъ, срещу 17. октомврий, сръбскиятъ огънь въ града постепенно утихна, а къмъ 4 ч. пр. пл. съвсемъ се прекрати. Тогава усилені патрули минаха моста и забелязаха, че сърбитѣ напуснали града. Веднага частитѣ почнаха да минаватъ по мостоветѣ.

Щомъ нашитѣ войски се появиха на мостоветѣ, църковнитѣ камбани въ града забиха; жени, мъже, старци, деца почнаха да напуцатъ скривалищата си и, празнично облѣчени, сияющи, радостни, щастливи до сълзи, излизаха да посрещатъ своитѣ родни, български освободителни войски. Население и войска викаха „ура!“ Цвѣтя се хвърляха върху ротитѣ. Всички бѣха щастливи, сълзи, прегръщания, целувки. „Да живѣе България!“ „Българската войска!“ „Царътъ на Българитѣ!“ — громко се разнасяше по Вардара. Посрещането бѣше неопируемо тържествено. Едно момиче, Благородна Йорданова Станевска поднесе разкошенъ букетъ, вързанъ съ българска трицвѣтна лента, на 6. рота. На лентата имаше отъ рачо приготвенъ надписъ: „Добре дошла Българо! Да живѣе

Царь Фердинандъ и Наследникътъ му Борисъ.* Друго момиче поднесе две тиквички съ гравирани на тѣкъ думи, когато тиквичкитѣ сж расли още въ градината, при твърдата надежда и убеждение, че българската свобода ще огрѣе надъ измъчена въ сръбско робство Македония 1915. год. „Добре дошла Българо! Да живѣе свободата. Да живѣе Царь Фердинандъ I. и Наследникътъ Борисъ“. Тиквичкитѣ сж били приготвявани отъ Никола Настевъ, който загина при гр. Велесъ, когато сърбитѣ сж искали да хвърлятъ голѣмия мостъ въ въздуха. Никола Настевъ отрѣзва кабела, сърбитѣ го подгонватъ, раняватъ въ лѣвата ръка, настигатъ и доубиватъ съ прикладъ. Тиквичкитѣ сж поднесени отъ 13 годишната му дъщеря.

53. полкъ, на чело съ музиката си, мина презъ града, зае височинитѣ надъ него, следъ което се почна преследването. Следъ полка мина и конницата, която се насочи да преследва сърбитѣ въ посока шосето за Прилепъ. Почнаха да минаватъ батареитѣ.

Нашитѣ загуби бѣха: отъ 2. дружина и 10. и 12. роти 53. полкъ — убити — 20 войници; ранени — 3 офицери и 99 войници.

Въ града се намѣри голѣмо количество: жито, оризъ, ячмикъ, бѣлъ бобъ, сливи, гимнастически ризи, снаряди и пр.

Началникътъ на 7. Рилска дивизия въ 10 ч. пр. пл. влѣзе въ града, тържествено посрещнатъ.

Сърбитѣ отстѣпиха: една слаба частъ къмъ височината въ посока на Градско, преследвани отъ 53. полкъ, а друга, по-голѣмата частъ, по шосето за Прилепъ, преследвани отъ 22. Тракийски полкъ и 3. дружина отъ 26. Пернишки полкъ и конницата.

Отстѣпленieto на сърбитѣ се дължи, както на заплашването пжтя за отстѣпленieto имъ отъ обходнитѣ части, така и на сломяване непосредствената защита на града.

Благодарение на това, че началникътъ на конната дивизия пропусна времето да заеме и двата брѣга на р. Вардаръ, още на 6. октомврий, когато зае източнитѣ височини надъ града Велесъ, и когато сърбитѣ, бѣгайки следъ конната атака при Варсаково, сж били смутени, разстроени негодни и неготови да се бранятъ, градътъ се зае едва на 17. октомврий, т. е. 11 дни по-късно.

Преследването

Въ 9 ч. пр. пл. началникътъ на 7. Рилска дивизия предложи на командира на 2. бригада, полковникъ Писиновъ, съ 22. Тракийски полкъ, 2/17. отдѣление и две планин. орждия да продължи настѣпленieto си безспирно по пжтя Велесъ—Прилепъ и завладѣе въ най-непродължително време Соничка глава. Частитѣ трѣгнаха въ 10 ч. пр. пл. отъ Велесъ, въ

съставъ 2. (две роти) и 3. дружини отъ 22. Тракийски полкъ, 3. пионерна рота и едно орждие отъ 6/17. батарея, всички командувани отъ командира на 2/22. дружина, майоръ Коевъ.

Конната дивизия (петъ ескадрона и два картечни ескадрона) влезе въ града къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. Минавайки града, единъ ескадронъ отъ 3. кон. полкъ съ конно, пионерния взводъ се изпрати къмъ Градско, за да разруши желѣзопътния мостъ на р. Черна (Индже Кара су) и да разузнава въ южна посока. Останалитѣ четири ескадрона и два картечни ескадрона трѣгнаха по шосето да преследватъ врага, изпреварвайки пехотнитѣ части. Батареитѣ, безъ единъ взводъ при с. Долно Карасари, бѣха извикани да се присъединятъ къмъ ескадронитѣ.

Отъ шосето при с. Горно Оризаре се изпрати самостоятеленъ разездъ, поручикъ Митевъ, съ 8 конника отъ 3. кон. полкъ, да разузнае въ посока с. с. Орѣше—Крайница—Попадия—Фаришъ—шосето Градско—Прилепъ.

Къмъ пладне почна да вали дѣждъ.

Къмъ това време, 12 ч. на пл. врагътъ съ около дружина, две орждия и две картечници, заелъ позиция на височината северозточно отъ с. Ново село, срещна съ пушеченъ и картеченъ огънь преднитѣ части на конната дивизия, а следъ това и съ артилерийски. Предниятъ ескадронъ отъ 4. кон. полкъ се закри въ гѣнкитѣ на мѣстността. Излѣзе напредъ още единъ ескадронъ.

Когато частитѣ отъ 22. Тракийски полкъ, които идѣха отзадъ, чуха стрелбата, усилиха хода. Въ 1 ч. сл. пл. авангардътъ се развърна и настѣпи. Излѣзе орждieto на откритата позиция, на шосето. Единъ картеченъ ескадронъ поддържаше съ огънь настѣплението. Скоро излѣзе на позицията и 1. конна батарея, която, чувайки изстрелитѣ, бърже се приближи по шосето и зае позиция източно и до шосето.

Въ 2 ч. сл. пл. сърбитѣ очистиха позицията си и отстѣпиха. Ескадронитѣ излѣзоха пакъ напредъ за преследване, а частитѣ отъ 22. Тракийски полкъ се събраха и трѣгнаха следъ тѣхъ.

Пристигнаха и другитѣ три орждия отъ 6/17. батарея, както и 4. и 5. батареи — цѣлото 2/17. отдѣление се събра.

Сърбитѣ твърде начесто, макаръ съ слаби пехотни отдѣления, се опитваха да спиратъ движението, всѣкога биваха скоро прогонвани отъ картечницитѣ на конницата и отъ ескадронитѣ; нѣкои отдѣления, настигнати, биваха изсичани, а частъ—пленени.

При кръчмата на с. Стари градъ коннитѣ части наново бѣха спрѣни отъ сърбитѣ, които откриха артилерийски огънь откъмъ с. Изворъ. 1. конна батарея и две орждия отъ 2. кон. батарея излѣзоха бързо на позиция и откриха огънь. Сърби се появиха и по рида южно отъ с. Долно Врановци.

Пехотнитѣ части следваха отзадъ безспирно ; къмъ 4 ч. сл. пл. авангардътъ имъ се развърна и влѣзе въ бой. Р. Бабуна, която предстоеше да се мине, бѣше придошла и не можеше да се мине въ бродъ; една рота замина въ посока на с. Долни Врановци, въ обходъ на дѣсния флангъ на сѣрбитѣ, за да очисти отъ тѣхъ рида южно отъ сѣщото село. Друга рота се изпрати въ посока на с. Крива круша за охрана дѣсния флангъ, откъмъ горното течение на р. Бабуна, въ която посока бѣха отстѣпили сѣрби. Нощта завари авангарда на около 800—900 крачки отъ сѣрбитѣ, предъ самата рѣка.

Въ 5 ч. сл. пл. пристигна 3/26. дружина.

Пленници съобщиха, че сѣрбитѣ разполатъ съ часть отъ 14. полкъ, 1. позивъ, изключително съставенъ отъ сѣрби, и часть отъ 2. полкъ. попълненъ отъ сѣрби и македонци (българи), които се държатъ подъ близкъ и строгъ надзоръ.

Загуби: убити — 5 и ранени — 10 войници.

Пленени сѣрбски войници (сѣрби) — 40.

Ескадронътъ, изпратенъ къмъ Градско, разруши моста на р. Черна.

Отъ разузнаването на конницата се узна, че Клепа планина не е заета отъ врага; до с. Подлесъ нѣма сѣрби. Идеши отъ Градско около 300—400 сѣрби отстѣпватъ къмъ Прилепъ. Слаби, охраняващи желѣзопѣтната линия, части отстѣпватъ къмъ Градско.

53. полкъ остана при гр. Велесъ, задържанъ тамъ отъ началника на 7. Рилска дивизия.

Съдържание

I. Часть. — Действията въ посока на гр. гр. Велесъ, Скопие и Бояновци. Завладяването на Качаникския и Бояновския проходи	1
Мобилизация	5
Сѣрѣдоточение	11
7. Рилска дивизия	11
3. Балканска дивизия	14
Конната дивизия	16
2. Тракийска дивизия	18
11. Македонска дивизия	18
Щабътъ на II. армия	18
Устройството на тила	19
Театърътъ на военнитѣ действия	20
Мѣстность	20
Съобщения	22
Рѣки	25
Население	25
Действията	26
1. октомврий	35
3. Балканска дивизия	35
3. бригада. Бой на в. Китка 1-ия день	38
1. бригада	44
32. Загорски полкъ	47
2. бригада (29. полкъ)	49
Конната дивизия	49
7. Рилска дивизия	49
2. бригада	51
53. полкъ	53
3. бригада	54
14. Македонски полкъ	56
Конната дивизия	56
2. октомврий	57
3. Балканска дивизия	58
3. бригада. Бой на в. Китка 2-ия день	59
1. бригада	62
32. Загорски полкъ	64

4. ескадронъ отъ 3. коненъ полкъ	64
7. Рилска дивизия	66
2. бригада	67
53. полкъ	68
3. бригада (54. полкъ)	69
Конната дивизия	71
13. Рилски полкъ	72
29. Ямболски полкъ	72
3. октомврий	72
3. Балканска дивизия	73
3. бригада	73
1. бригада. Бой при Крива Паланка	74
32. Загорски полкъ	76
4/3. ескадронъ	76
7. Рилска дивизия	77
2. бригада	77
53. полкъ	78
Конната дивизия. Конната атака при с. Оризаре	79
3. бригада (54. полкъ) и 1. дружина отъ 14. Македонски полкъ. Боятъ при с. Драгобращъ	82
14. Македонски полкъ	85
4. октомврий	86
3. Балканска дивизия	88
3. бригада	89
1. бригада	91
7. Рилска дивизия	91
Конната дивизия	93
5. октомврий	97
3. Балканска дивизия	97
7. Рилска дивизия	97
Конната дивизия	100
Атаката срещу сръбския 13. полкъ при с. Варсаково	101
6. октомврий	103
3. Балканска дивизия. Бой при с. Страцинъ	106
3. бригада	106
7. Рилска дивизия	111
Конната дивизия	111
7. октомврий	113
3. Балканска дивизия. Заемането на гр. Куманово	117
1. бригада	117
3. бригада	117
4/3. ескадронъ	120
7. Рилска дивизия	120
Конната дивизия	121
7. октомврий	121
3. Балканска дивизия	126
7. Рилска дивизия	126
Конната дивизия	127
	128

9. октомврий	132
3. Балканска дивизия	132
1. бригада. Бой при гр. Скопие	132
32. Загорски полкъ	139
7. Рилска дивизия	140
Конната дивизия	141
10. октомврий	141
Конната дивизия	141
7. Рилска дивизия	142
Привличане частъ отъ армията на северъ, въ долината на р. Българска Морава	143
3. Балканска дивизия	143
32. Загорски полкъ	146
11. октомврий	150
1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Навлизане въ Качаникския проходъ	150
32. Загорски полкъ	152
3. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Действията й северно отъ Прешово — Бояновци	152
12. октомврий	155
1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Настъпване въ Качаникския проходъ	155
3. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Действията й северно отъ Прешово — Бояновци	157
13. октомврий	159
1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Заемането на гр. Качаникъ	159
Атака срещу сръбския 16. пех. полкъ при Студена стражарница	161
3. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Действията й северно отъ Прешово — Бояновци	162
Задачитъ на армията отвлечать слабитъ й сили въ вѣрообразна посока	164
14. октомврий	175
1. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Заемане изхода на Качаникския проходъ	175
14.—20. октомврий	177
3. бригада отъ 3. Балканска дивизия. Кризата на фронта с. Бояновци	177
Бой при с. Добросинъ, на 14. октомврий	178
Бой при с. с. Добросинъ—Върбенъ на 15. октомврий	181
Бой при с. с. Добросинъ—Върбенъ—к. 508. на 16. октомврий	185
Бой северно отъ с. Бояновци на 17. октомврий	189
Пристигане на 2. бригада отъ 5. Дунавска дивизия и 2. бригада отъ 11. Македонска дивизия въ с. Бояновци и гр. Куманово	191
15.—20. октомврий	192

Настоящият труд „Приносъ къмъ историята на II. армия“, готовъ за печатъ, се състои отъ две книги въ 8 части, а именно;

Книга I. — Действията на северния фронтъ:

Часть 1. — Действията въ посока на гр. гр. Велесъ, Скопие и Бояновци. Завладяването на Качаникския и Бояновския проходи.

Часть 2. — Действията по долината на р. Българска Морава.

Часть 3. — Действията на Косово поле.

Книга II. — Действията на южния фронтъ и въ Югозападна Македония

Часть 4. — Действията на фронта гр. Струмица.

Часть 5. — Криволакъ.

Часть 6. — Действията по долното течение на Черна и действията на Бабуна планина.

Часть 7. — Преследването на англофранцузитѣ по долината на р. Вардаръ, до гръцката граница.

Часть 8. — Действията въ Югозападна Македония и Албания: Битоля—Струга, Тетово—Струга и Струга—Елбасанъ.